

AZƏRBAYCAN

10'2018

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: **Tofiq MAHMUDOV**

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalanıb: 10.10.2018 Sifariş 2900 Tiraj 600	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com qasimzadeh@azyb.az
Telefonlar: <i>Redaksiya</i> – 498-78-10 493-28-32 493-28-34 <i>Mühasibat</i> – 493-29-41	Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 13 çap vərəqi 18,2 şərti çap vərəqi	Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, “Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

BU SAYIMIZDA:**P O E Z İ Y A**

FİRUZƏ MƏMMƏDLİ - Şeirlər	3
SABİR YUSİFOĞLU - Şeirlər	45
ASİF ASİMAN - Şeirlər	55
RAMİZ ORSƏR - Şeirlər	94
QƏDİMƏLİ ƏHMƏD - Şeirlər	97
MUSA ƏLƏKBƏRLİ - Şeirlər	128
ZEYNALABDİN NOVRUZOĞLU - Şeirlər	137
AY BƏNİZ ƏLİYAR - Şeirlər	161
NAMİQ ZAMAN - Şeirlər	168
AZƏR LAÇINLI - Şeirlər	171

N Ə S R

MƏNZƏR NİYARLI - Vətəndən Vətənə (povest)	10
QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Hekayələr	108
AZƏR QİSMƏT - Hekayələr	116

X A T İ R Ə L Ə R , D U Y Ğ U L A R

TOFİQ MƏLİKLİ - Ömür yolum, taleyim	59
ƏHMƏDE HƏPPO - Üç sütun	156

D Ü N Y A , S Ə N D Ə N K İ M L Ə R K E Ç D İ . . .

SÜDABƏ AĞBALAYEVA - "MƏNƏ AĞLAMAGI ÖYRƏTMƏ, ZALIM"	140
NURƏNGİZ GÜN - Şeirlər	143

O R X A N P A Ş A N I N 6 0 Y A Ş I

ORXAN PAŞA - Şeirlər	86
----------------------------	----

M Ə S U D Ə L İ O Ğ L U - 9 0

VAQİF YUSİFLİ - Məsud Əlioğlu: 90 ilin yarısı	123
---	-----

Y E N İ T Ə R C Ü M Ə L Ə R

BƏXTİYAR ASLAN - Hekayələr	146
İVAN ŞYOLOKOV - Şeirlər	154

**N İ Z A M İ G Ə N C Ə V İ A D I N A
Ə D Ə B İ Y Y A T İ N S T İ T U T U - 8 5**

Tənqidçi Nərgiz Cabbarlının akademik İsa Həbibbəyli ilə söhbəti	100
---	-----

Ə D Ə B İ T A L E L Ə R

FRANSUAZA SAQAN	173
-----------------------	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

İRADƏ MUSAYEVA - Azərbaycan romanının klassik mənşəyi haqqında	180
YAQUB BABAYEV - Tuyuğ	195

TOFİQ CAVAD OĞLU MAHMUDOVUN UNUDULMAZ XATİRƏSİNƏ	204
--	-----

K İ T A B R Ə F İ	207
-------------------------	-----

◆ P o e z i y a

Firuzə MƏMMƏDLİ

GƏLİR

*Ərəb ölkələrində
baş verən faciələrə*

Səbəbmi var, dost əlini sıxam bir,
Pişvazına dost üzüylə çıxam bir?!
Allah, Allah, tikən mindi, yıxan bir,
Nə sirdirsə, "bir" hamıdan baş gəlir.

Cilvələnir, işvələnir şər üzdə,
Təravət yox bahar üzdə - tər üzdə.
Bu fəryadlar, bu nalələr hər üzdə,
Ağlamır ki... Gözlərindən yaş gəlir.

Bir ovunmaz dərdə düçar olublar,
Oturduğu yerdə düçar olublar.
Bu bədbəxtlər harda düçar olublar -
Hara qaçır, pənah əli boş gəlir.

Bu məkanda qaçaqaçdı, qırhaqır,
Göylərindən ölüm yağır - gurbagur.
Can qoymağa yer axtarır gorbagor,
Yolu üstə gör nələrə tuş gəlir!

Bir yarısın dəniz udur, qərq olur,
Başqasının xilas da dərd olur.
Əsirdimi, qayğı - filan tərs olur,
Harayına yetən əldə daş gəlir?!

Ay bu səbrin açılmayan sirləri,
Az qınayın ocaqları, pirləri.
Bilmirsizmi xeyrinədir kimlərin,
Bu müsibət kimə, niyə xoş gəlir?!

***

Haqq sözü haqlamışıq,
Göz üstə saxlamışıq.
Kövrəlib ağlamışıq
Sözümüz keçməyəndə.

Çökmüşük, kiçilmişik,
Dözümə biçilmişik.
Biz səbri keçirmişik
Özümüz keçməyəndə.

Sayılmadıq, - adladıq,
Söz qulağın qatladıq.
Yalana əl atmadıq
Düzümüz keçməyəndə.

OXŞAR MƏQAMLAR

Birinci məqam:

Pəhəpəhlə ucaldılar bu binanı da,
Bəzəyini-düzəyini gen-bol etdilər.
Uca-uca binaların başından basıb,
Qalxsın deyə, ağırını yüngül etdilər.

Lazımsızlıq, lüzumsuzluq aldı canını,
Bu ucalar qarıdılar vaxtı çatmamış.
Təltifləri, tərifləri boya verənlər
Ucaldılar, ucalığa haqqı çatmamış.

İkinci məqam:

Qara-qara əməllərin izinə düşüb,
Bir namərdi əmələndən dərən olmadı.
Saldı qara kölgəsini saf duyğulara,
Bu kölgənin ağ səmtini görən olmadı.

Nə yanantək yanan oldu, nə də ki, qanan,
Bu namərdlər yaxşılığın alağ etdilər.
Ucalığı səmalardan boylananları
Qova-qova alçaqlığa calağ etdilər.

Bu qismətə şam tutmurdu, bəlkə, heç biri,
Heç birinə xoş deyildi dura hədəfdə.
Bu hədəfdə birisinin haqqından kəsib,
Başqasına vermək oldu, bəlkə, səbəb də...

Üçüncü məqam:

Burda kiçik bir haşiyə yerinə düşər:
İndi hər kəs sığınmağa arxa arayır.
İlğim-ilğim uğurların dar macalında
Əl-qol atıb, iş-gücünə darğa arayır.

Yaman düşüb ağızlara saqqız əvəzi,
Köhnə-köhnə çeynəyirlər yeni sözləri.
Yırtılmır da, didilmir də diş baltasında,
Dözür, durur... Nə qalınmış gönü sözlərin!..

Yeniliyə can atanlar köhnədə qalır,
Yağır olur çiyinlərdə ömrün get-gəli.
Arzu, ümid sinələri göynədə qalır,
Fəryadına nöqtə qoyur əcəl çəngəli.

***

Birdən-birə qocalıram,
Evdən - qəbrə qocalıram.
Mən özümü bəyənmirəm,
Ona görə qocalıram.

Bəlkə bir az sevim məni,
Bər-bəzəkli geyim məni,
Özümə dost deyim məni,
Əbəs yerə qocalıram.

Ac deyiləm, göz toxunam,
Nə varınam, nə yoxunam.
Bircə kəlmə söz toxuna,
Milyon kərə qocalıram.

İNTİQAM VAXTIDIR TA

Havalandım səbrimin
İntiqam harayından.
Yığışdırdım ömrümü
Ümidlərin sayından: -
Beş il... İyirmi beş il...
Bəs deyilmi, ağalar?!
Bir qədər də gözləsək,
Baxın a... Lap ağ olar...

Vətənin gül parçası
 İşgal altda kif atıb.
 Düşmənlərə ağ əlcək*
 Atmağın vaxtı çatıb.
 Kişi qeyrətimizin
 Qollarını açaq ta,
 Hücuma bağlı qalan
 Yollarını açaq ta.
 Gözləmək vaxtı deyil,
 Vətən çağırır bizi.
 Şəhidlik məzarında
 Yatan çağırır bizi.
 Qana qan vaxtıdır ta!
 İntiqam vaxtıdır ta!

***

Bir kəlməmə - on hücum!
 Dönüb qorxaq olmuşam.
 Yoxdu ha işi-gücü,
 Bu millət sağolmuşun.

Sözdən söz çözürlər,
 Şər yozulur xeyirlər.
 Mən kiminsə, deyirlər,
 Gözünə dağ olmuşam.

Eh, hərə bir söz deyir,
 Necə deyim, düz deyir!
 Kim mənə "göygöz" deyib,
 Üzünə ağ olmuşam,
 O vaxt uşaq olmuşam.

MART

Yazın ağzı vağamladı,
 Çiçək dadırdı yaz ağzı.
 Buludlar da - aş süzgəci, -
 Hələ süzürdü payızı.

Hələ qışı yağırdı qar,
 Hələ qarı qış yağırdı.
 Şüvül-şüvül, budaq-budaq,
 Ağacları quş yağırdı.

Sərçə-sərçə dən idi yer,
 Qarğa-qarğa göy uçurdu.
 Ot ağzında çən idi yer,
 Mal-davarı nəm içirdi.

---

* XVIII əsrdə duelə çağırış simvolu

Mart çənəsi hər çərşənbə
Tonqalları çırtlayırdı,
Qovurğanı, şabalıdı, -
Manqalları çırtlayırdı.

Can-cəsəddir yaz damarı,
Qan qaynayan vaxtdı yenə.
Qarçiçəyi mart gözündən
Sözlü-sözlü baxdı yenə.

Mart ayazı - buz nəfəsli,
Günəşindən yay çilənir.
Gündüzünün dili uzun,
Gecələri qayçılanır.

Bıçimlidir dörd fəslə,
Dörd fəslə keçirir Mart.
Leysan-leysan, gilə-gilə,
Qışı yaza köçürür Mart.

QAYIDA BİLLƏM

Başımdan ağrıların
Süngüsünü çıxartdım.
Çəkdim, boy-buxunumun
Ülgüsünü çıxartdım.
Yaydı, payızdı, qışdı, -
Bölgüsünü çıxartdım;
Daha ömrün qışından
Yaza qayıda billəm.

Kim deyir, ömrün yazı
Fəsil deyil, qayıtmaz.
Tərki-dünya can-cəsəd
Nəsil deyil, qayıtmaz.
Qayıtmaq haqq işidi,
Qüsür deyil, qayıtmaz.
Qayıtmayan çox isə,
Aza qayıda billəm.

Nə dinim, nə danışım, -
Daha susmaq dəmidir.
Ayrılan ömrü-günü
Vaxta düzmək dəmidir.
Döz, dözə bildiyincə, -
Ölüm - dözmək dəmidir...
Susub da öldürdüyüm
Sözə qayıda billəm.

Sözümün-söhbətimin
Qurdu tərpendi yenə.
Bir hücumluq canımda
Ordu tərpendi yenə;
Udduğum ağrıların
Ardı tərpendi yenə, -
Bu qədər köhnəliklə
Təzə qayıda billəm?!

Əfsus ki, bu dözümlün
Sonuna varammırıq.
İblis - mələk donunda,
Donuna varammırıq.
Şəhidin bircə damla
Qanına varammırıq...

Verilsə haqsızlığa
Cəza, qayıda billəm.

***

Çəkim - Yerə, ruhum - Göyə,
Bu Dünya çarmıxdı deyən.
Yaş olub gəlir gözündən,
Yeyənləri toxdu deyən.

Zaman əl üstdə əl gəzir,
Hər döngədə əcəl gəzir.
Kəmfürsətlər macal gəzir, -
Polis-molis yoxdu deyən.

Balıq - başdan, su - dəhnədən,
Kim çəkmədi bu səhnədən!
Darğası var hər məhlədə,
Qohumları çoxdu deyən.

Düşdümü bu bazar bizə?
Qudurmuşu azar bizə.
Sözü günah yazar bizə, -
Bu da təzə nırxdı deyən.

***

Hər cür sayıqlamaya
Bizdə şeir deyilir.
Arxada söyülsə də,
Üzdə şeir deyilir.

Bazar olur alana,
Məzəndəyə, filana.
Dağda söyüş olana,
Düzdə şeir deyilir.

Nə nəzm, nə nəsrdir,
Yazançın dörd fəsildi.
Fikirdə kəm-kəsirdi,
Sözdə şeir deyilir.

***

Çıxıb getdim adının
Mənə düşən yerindən.
Mən adda bir zəminin
Sənli kövsən yerindən.

Dünəni - ikimizin,
Sabahı - itkimizin.
Ayrıldıq izimizin
Suqovuşan yerindən.

Keçər sən ayrılığım,
Əyləsəm ayrılığı.
İyləsəm ayrılığı
Bir gün yovşan yerindən.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2019-cu İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Mənzər NİYARLI

VƏTƏNDƏN VƏTƏNƏ

◆ *Povest*

***Ən təmiz hiss vətən üçün
qərubsəyən insanların hissidir.
Vladimir Nabokov***

Gözümü açanda səhərin alatoranına sevindim. Həyəcandan elə də dərin yuxuya getməmişdim. Hava yavaş-yavaş açıldıqca ürəyim yarpaq kimi əsirdi. Birdən günəş gizlənqaç oynayan uşaq kimi üfüqdən boylandı. Gün başlayırdı. Bugünkü günün gəlişini o qədər arzulamışdım ki... Valideynlərimin yatanda da, duranda da ürəklərindən çıxmayan vətən, yurd həsrətinə, deyəsən, bu gün mən son qoyacaqdım. Onların bu həsrəti mənə də sirayət etmişdi. Axı, mən də o torpaqda anadan olmuşdum. Axır ki, yolların buzu qırıldı. Bir torpağı ikiyə bölən məftillər yerində dursa da gediş-gəlişə icazə verilib. Demək, bu gün yola düşürəm. Bizi aparan avtobus vaxtında çatsa, düz saat dördde gömrükdən keçməliydik. Xarici pasportum və on günlük viza vərəqəm özəl şirkətdən idi. Şirkət turistlərə sərbəstlik vermişdi. Bu da mənə sərf edirdi. Sərhədi keçəndən sonra kim harda istəsəydi qala bilərdi. Demək, mən turistlərdən ayrılıb adı çəkiləndə ürəyimi sızladan, Savalan dağının ətəyində yerləşən kəndimizə gedə bilərəm. Ata yurduma getmək, yaxınlarımı, ən çox da bibimi görmək arzusu həmişə ürəyimi titrədib. Bilirəm, ayrılıq illərinin məsafəsi o qədər böyükdür ki, nənəm, mənim ipək nənəm indiyə qalmaz, dünyasını çoxdan deyişər, əmilərim də həmçinin. Bəs bibim? Axı o, ailənin ən kiçiyi idi. Yox, yox, mənim gözəl bibim, yaşı çox olsa da, hələ yaşayar. Bibimi görməliydim. Anam da tez-tez arzulayırdı bibimi. Elə hey ondan danışırdı. Zavallı anamın ölümündən qabaq gözləri tez-tez Cənuba dikilərdi və mənə ürəyini boşaldıb: - İşdi-şayət, yollar açılsa, gedib taparsan doğmalarımızı,- deyərdi. - Qardaşından gözüm su içmir. Soyuqqanlıdır İsmayıl, ancaq sən başqa cürsən, qızım, eşidirsən? Pətəxora gedərsən. Axı biz ordan çıxanda sən yekə qız idin. Ağılı ki, hər şeyi kəsirdi. Ürəyimə damıb; sərhəd açılacaq, onda da mən həyatda olmayacağam. Sonra, qızım, bir vəsiyyətim də var. Qəbrimizin üstündən torpaq götürərsən. Bircə ovuc da bəsdı. Elə ki, Savalan dağına yaxınlaşdın, tökərsən onun ətəyinə. Onda qəbrimdə rahatlıq tapacam. - Anam yaşlaşıb, xəstəlik də bir tərəfdən ona əzab verir, ayaqları sözüne baxmır. Dizinin ağrısından səhərin gözü açılana qədər ufuldayır.

- Elə demə, mömə, bəlkə qismət oldu, səni də apardım.
- Allah ağzından eşitsin.

Anama qismət olmadı vətənini görmək...Mənimlə söhbətindən iki ay keçmədi ki, dünyasını dəyişdi. Atamdan beş il sonra. Onun kimi ürəyi nisgilli getdi. Çətin idi, vətəndə yaşayasan və vətənin o biri tərəfinə adlaya bilməyəsen. Bu nə qadağalardı, bu nə zülmü insanların başına gətirirlər?! Ürəyimdə bibimin yaşını hesablayıram və vahimələnirəm. Qəlbimi qüssə bürüyür. Birdən... Yox, yox... Allah eləməsin. Allahın köməyi ilə görəcəyəm bibini.

* * *

Sakitlik idi. İns-cins görünmürdü. Qəbirlərin arası ilə keçdikcə tər məni aparırdı. Əvvəlcə adamsızlıqdan üşəndim. Birinci dəfəydi ki, qəbir üstə tək gəlirdim. Doğmalarımın baş daşları uzaqdan görünürdü. Onlara tərəf tələsirəm. Yaxın qəbirlərin birinin üstündə "Yasin" oxuyan molla'nın səsini eşidib sakitləşdim. Bir azan səsini, bir də muğamı dinlərkən qəlbim kədərlə dolurdu. Bu səslərdə bir hüzn, fani dünyanı dərinədən duymaq çağırışı vardı. Novruz bayramının axşamı plov qazanlarının ağzı açılmamış, şəhər əhli əllərində səməni, nərgiz, qərənfil, əzizlərinin qəbirlərini ziyarət edər, dilənçilərə pul, bayram bişmişlərindən paylayar, ürəkləri bununla təsəlli tapardı. Mənim sə bugünkü gelişimin məqsədi başqaydı. Gəlmişdim ki, doğmalarım müvəqqəti olsa da vidalaşım və həm də qəbirlərinin üstündən torpaq götürüm. Əyilib bir ovuc torpaq götürdüm və salafana tökərək çantama qoydum. Sonra doğmalarımın qəbir daşına su çilədim. Gözüm molla'ni axtardı. Molla "Yasin"ni qurtarıb mənə sarı gəlirdi. - Allah o dünyasını versin, Allah rəhmət eləsin. - Yaxınlaşa-yaxınlaşa molla ölülərimə rəhmət diləyirdi. Mən də mollaya dil-ağız edib qəbirləri göstərdim. - Hamısına bir yerdə, xahiş edirəm, "Yasin" oxuyarsınız, - deyib ona çatacaq haqqını ödədim. Əl çantamda bir ovuc torpaqla pay-piyada qəbiristanlıqdan çıxıb Nəbatat bağının yanına qədər gəldim. Elə buradaca taksiyə oturmaşını evimə sürürdüm. Taksi İcərişəhərin yanından keçəndə ürəyim atdandı. Neçə əsrə yola salan bu tarixi məkanın yağışa, qara, küləyə, toza, torpağa sinə gərən divarları mənə o qədər doğma və əziz görünürdü ki... Bu küçədən keçəndə səksənirəm və sanki bədənimdən ağır sızıltı keçir; uşaqlıq illərimin bir parçası burda qalmışdı. Ömrümdən keçən o illərin uzaqlığı mənə təəccüblü gəlir. Elə bilirəm ki, hələ də uşağam və anam dar, ensiz həyətimizin diyir-diyir daşlarının üstündə xalça yuyur və mən də yalın ayaqlarımla suyu şappıldada-şappıldada o tərəf-bu tərəfə qaçıram. Yox, o vaxtdan yarım əsrdən çox keçib. Artıq ahıllaşsam da, o illəri unuda bilmirəm. Dərsiz, qayğısız yaşayan uşaqlardan fərqli olaraq, o illərimin uşaqlıq acısı hələ də canımdan çıxmayıb və mənə elə gəlir ki, heç vaxt da çıxmıyacaq.

* * *

Ailəmizin cənuba köçdüyü həmin il yaz ayına düşmüşdü. Yadımdadır, o vaxt hər yerdə olduğu kimi İcərişəhərin dar, ensiz küçələrindən yazın qoxusu gəlirdi. Qonum-qonşular və biz uşaqlar yazın gelişini səbirsizliklə gözləyirdik. Bu səbəbsiz deyildi, axı qarşından əziz bayramımız - Novruz gəlirdi.

İcərişəhərin Qoşa qala qapısının yaxınlığında yerləşən evimizdən xeyli aralı dənizə doğru bir neçə yol uzanır. Enli və ensiz yollar. Orta yol Qız qalasına gedir, sağ tərəfdəki ensiz yol isə o yolu tutub gedənləri Şirvanşahlar sarayına aparır. Saraya yaxınlaşdıqca əsrləri adlayıb öz görkəmini, möhkəmliyini itirməyən nəhəng binanın daş divarları görünür. Havalər istiləşdikcə günəşin şəfəqləri sarayın sütunlarını işim-ışım işıldadır. Bu qızılı işartılar uzaqdan o qədər gözəl görünür ki... Yaz günəşinin hərərəti insanların

canına hopduqca adamlar qalın çuxalarını, kürklərini çıxardıb yüngül geyimə keçmişdilər. Qonşu qadınlar, anam da onlarla birgə, hərçənd ki köçməyə hazırlaşırıdılar, təmizlik işlərinə başlamış, evlərin damına palaz sərib yorğan-döşəkləri günə verir, ev-eşiklərin tozunu alırdılar. Dalandar Əlimuxtar əmi hər il olduğu kimi sakinlərin görün-baxımından sonra həyətin küçəyə baxan divarlarına şirə çəkərdi. Axır ki, bayrama bir həftə qalmış anamla qonşularımız nə vaxtdan bəri alıb yığıqları azuqəni - unu, yağı, şəkəri, qoz, fındıq, badam ləpəsini çıxarıb bayram şirnisinin biş-düşünə başladılar. Şəkərburanın, paxlavanın, şorqoğalın ətri hər evdən, hər küçədən gəldikcə onları nə vaxt yeyəcəyimiz günü səbirsizliklə gözləyirdik. Mən anamın ətəyinə dolaşadolaşa onun buyruqlarını yerinə yetirir, həm də körpə qardaşıma baxır, onu gözdən qoymurdum. Qardaşım İsmayılın ilanboğan vaxtı idi. İməkləyə-İməkləyə hara gəldi başını soxurdu.

Hamı bayram əhval-ruhiyyəsindəydi. Sevinirdik. Anam da sevinirdi. Anamın sevincinin səbəbi başqaydı. Dörd il olardı ki, Zinyət nənəm -- atamın anası həmişəlik Cənubi Azərbaycana köçmüşdü. Pətəxor kəndinə. Yurd adamı çəkir, - deyərdi. Ona görə də nənəm Bakıda qala bilmədi. Kəndimizin səfali havasının, buz kimi suyunun həsrətini çəkərdi. Əl-ayağını yığıb gözləri dola-dola: - Bunnan sora Şurəviyə qayıtdı yoxdu,- deyərdi. - Həm də ev-eşiyini işıqsız qoymaq istəmirdi. Babam öləndən sonra nənəm daha da kövrəlmişdi: - Birdən, - deyərdi, - Allah eləməmiş, yollar bağlanar üzümüzə, evim-eşiyim, kişinin qəbri baxımsız qalar (babam altı il idi ki, dünyasını dəyişmişdi), evimin çırağını yandıran olmaz. Nənəm ürəyini boşaldıb ağılsınardı. Düzdü, Abdulla əmimlə Səməd əmim ordaydı. Abdulla əmim subay idi. Adını eşitmişdim, özü yadıma gəlmirdi. Nənəm deyərdi ki, Abdulla Təbrizə gedəndən üzünü görmürəm. Söhbətlərindən başa düşməsəm də, əmim kimlərləsə gizlin işlər görür. Sonralar aqlım kəsəndə başa düşdüm ki, "Tudə"çilərə qoşulub. Nənəm kiçik oğlunun nigarançılığını edər, yadına düşdükcə adını çəkə-çəkə ağılardı. Səməd əmimdənsə nənəmin gözü su içmirdi. - Ona nə var, - deyərdi, - bir də gördün arvadını vurdu qoltuğuna ya Şurəviyə gəldi, ya da çıxıb getdi Tehrana. Səməd hərdəmxəyalı, həm də arvadağız. Badam nə çalırdısa, gərək onun çaldığı havayla oynaya. - Nənəm yığışib kəndə gedəndən sonra neçə dəfə atamla əmimə ismaric göndərmişdi ki, siz də köçünüzü yığıb gəlin, zəmanə korlanıb. Bir də gördün əli qurumuşlar sərhədi bağladılar.

Anamı nənəmgil köçüb gedəndən sonra burda - qərib yerdə tək qalmaq qorxusu həmişə üzürdü. Atamı da vətən çəkirdi. Atam torpağa bağlı adam idi. Əkin-biçin işinə öyrəşdiyindən, başqa işlərlə, xüsusən ticarətlə arası yox idi. Atam böyük qardaşı Bulud əmimlə məsləhətləşib qərara gəldilər ki, o da nənəmdən sonra öz ailəsini, yəni anamı, məni və qardaşımı götürüb Cənuba köçsün. Anamı da sevindirən bu köçmək məsələsiydi. Həm də Novruzun orda keçirmək - o biri tərəfdən də nişanlı bibim Mələyə bayramlıq gələcəkdi, həmin günü, orda olmaq sevinci anamın üz-gözünə yayılmışdı. Neçə il idi ki, yurdu-nun, qohum-əqrabasının xiffətini eləyən anamın sevindiyini görüb mən də sevinirdim. Anam sevinə-sevinə evin içində hərləndikcə, mən də onun yanında vurnuxurdum.

* * *

Anam hər gün evin işini görəndən, xörəyi bişirəndən sonra boş vaxtı olan kimi duaya oturardı. Əvvəlcə namazını qılar, sonra namaz üstə tanıdığı, tanımadıqlarına, hətta yolunu azmışlara da dua edərdi ki, Allah-təala onları düz yola qaytarsın. Mən uşaqlıqdan anamın böyründəcə bitib qaldığım üçün onun bütün hərəkətlərini izləyirdim. Anamın qeybətlə arası yox idi,

türkəsəyalığı da vardı. Qonşularımız anamı sadələvhlüyünə, xasiyyətindəki saflığına görə sevərdilər. Ən çox da evimizin sağ tərəfində iki gözlü evdə yaşayan Bibixanım nənə. Bibixanım nənənin əri cavankən rəhmətə getmişdi. Yeganə qızı ərdeydi. Qızı, nəvələri hərdən ona baş çəkməyə gələrdilər. Bibixanım nənə tək yaşadığından günü bizdə keçərdi. Anam da onun xətrini istəyərdi. Əsli İçərişəhərdən olduğu üçün Bakı xörəklərinin, şirnilərinin ustası idi. Şəkərburanı, şorqoğalı, paxlavanı, xörəklərdən düşbərə, qutab, fısıncan bişirməyi anam ondan öyrənmişdi.

Bulud əmim, arvadı Leyla, balaca qızı Səkinə kənddə - Pətəxorda qaldığı üçün, bizimlə birgə yaşayırdı. Biz hamımız, atam da, anam da ailəmizin ağsaqqalı, böyüyü kimi əmimin hörmətini saxlayar, axşamlar işdən gəlməmiş, onsuz şam etməzdik. Anam əmimi qardaşı qədər istəyirdi və ona "Ağa qardaş" deyər müraciət edərdi. Əmim işdən gələn kimi anam o saat yaşmaqqlar, çay- çörək tədarükünü görərdi. Hündür boylu, enli kürəkli Bulud əmimin qartal baxışları onu zəhmli göstərsə də, yumşaq təbiətli idi. Əmim bizdən əvvəl Bakıya gəlmişdi. Onda Qızıl ordunun Azərbaycana yeridilməsinə beş-altı il qalardı. Bakıda bolşeviklər tüğyan etsə də, hər yerdə at oynatsalar da hələ Azərbaycanı Rusiya tam işğal etməmişdi. Əmim Bibiheybətəki neft müəssisəsində işləyirdi. Arabir kəndə gedərdi. Bir dəfə kəndə gedəndə nənəm onu kəndin uca boylu, qonur gözlü bir qızıyla - Leylayla evləndirmişdi. Ondan bir qızı da vardı. Hər gözəlin bir eybi olduğu kimi, Leylanın da bir eybi vardı. Qulağının biri ağır eşidirdi. Uşaq vaxtı qulağı soyuqdan tutulmuşdu... Əmim arvad-uşağını bir neçə dəfə Bakıya aparmaq istəmişdisə də nə Leylanın anası, nə Zinyət nənəm razı olmamışdı: - Arvadını aparsan, bir də kəndə qayıtmazsan, - deyərmişlər. Nənəm istəyirdi ki, övladlarını bir yerə - ata yurduna yığsın. - Allah eləməmiş, yollar bağlansa, hamımız didərgin düşərik, - deyərdi. Əmim də Bakıdakı işindən ayrılı bilmirdi. Şah üsul-idarəsi Cənubi Azərbaycanda tüğyan etdiyi bir vaxtda işsizlik, ərbablının özbaşınalıqları, qazıların rüşvətخورluğu, kənd-xudaların qəddarlıqları xalqı göz açmağa qoymurdu. Azəri dilində bir məktəb də yox idi ki, öz dilində bir kitab oxuyasan. Əmimin işi, vəzifəsi ürəyincə idi. Hörməti də yerində. Atamınsa kömürçü bazarının yanında balaca bir xırdavat dükanı vardı. Azuqəmiz o dükandan çıxırdı. Ancaq atam dükana, ticarət işinə heç cürə alışı bilmədiyinə görə həvəssiz gedib-gəlirdi. Həm də yurd çəkirdi onu. Onunku əkin-biçin idi. Pətəxordakı ata evimizdə mal-qaramız, qoyun-quzumuz vardı. Onları Səməd əmimlə arvadı Badam əmidostum idarə edirdi.

Atam təbiətən sakit adam olduğundan səsinə nadir hallarda eşidərdik. Sakit olsa da, hərdən bir duzlu, yerində işlətdiyi zarafatları hamını güldürərdi. Səxavətliydi. Əlinə düşəni kasıb-kusuba paylayardı. Anam danışırdı ki, hətta bir dəfə qonşunun uşağı çay almağa gedərkən anasının ona verdiyi pulu itirir. Atam dalanın ağızında uşağı ağlayan görüb: - Ay bala, niyə ağlayırsan? - soruşur.

- Pulumu itirmişəm, əmi. - Uşaq təzədən hönkürür. - Üç manat əzik pul vermişdi anam mənə, gedib çay alacağdım.

Atam cibindən üç manat çıxarıb uşaqdan gizlin ovcunda əzərək yerə atır: - Ağlama, oğlum, - deyir, -Bax, gör o pul sənin döyül,- deyər pulu uşağa göstərir. Uşaq sevinə-sevinə pulu götürür. - Tapdım, əmi, budey, düşüb bura.

Anam: - Dədənin belə işləri çox olub. Saymağnan qurtaran döyül. - Sonra gülümsəyir: - Kimi ki, bala, söyündürürsən ha, savab yiyəsi olursan, - deyərdi.

Bulud əmim də duzlu, məzəli əhvalatlar danışırdı. Atam əmim danışanda susardı və ona diqqətlə qulaq asardı. Hiss edərdik ki, əmim danışmaqla başını qatır, çünki arvadı Leylanın, balaca qızı Səkinənin xiffətini edərdi. Əmim Bakıda bizimlə yaşasa da ayda, iki ayda bir dəfə Pətəxora - onları görməyə gedərdi.

Babamın əvvəllər əkin yeri olub. Nəyə görəsə torpağı əlindən çıxıb. Nə yaxşı ki, anam demişkən, mal-qaramız, qoyun-quzumuz vardı. Bunlar da olmadı, kənddə yaşamağa dəyməzdi.

Anamın sevinməyinin bir səbəbi də vardı. O da keçən cümə axşamı Pətəxorlu Tumgöz Fərruxun Bulud əmimlə, atamla torpaq sövdələşməsiydi. Tumgöz Fərrux əmimlə təsadüfən Qız qalasının yanında rastlaşıb. Salaməleykündən sonra Pətəxordakı əkin yerini satmaq istədiyini bildirib. Əmim də belə qərara gəlib ki, o torpağı alsın. Ona görə də kişini evə dəvət etdi. Axşamüstü əmim Fərruxu evə gətirdi. Atam Fərruxla görüşüb, hal-əhval tutduqdan sonra onu yuxarı başda əmimin yanında otuzdurdu. Kişinin üzünün qaralığı qara çuxasından seçilmirdi. Danışanda xırda, tum gözlərini tez-tez qırırdı. Hava qaraldığından anam nöyütü qurtarmış lampaya nöyüt töküb yandırdı, şüşəsini üstünə saldı. Sonra yerdəkilimin üstə öz əliylə sırdığı döşəkcələrin üstündə bardaş qurub oturanların yaxınlığına qoydu. Lampanın işığında Fərruxun tum gözlərini tez-tez qırırdığını görürdüm. Anam yemək tədarükünə başladı. Arxasınca iməkləyə-iməkləyə gəzən qardaşımı mənə verib təndirə yapdığı çörəyi əliylə bir neçə yerə bölərək məcməyiyə yığıdığı soğanın, göy-göyertinin yanına qoydu və gətirib süfrəyə düzdü. Sonra rəfdən evdəki adamların sayı qədər kasa çıxarıb yaxaladı. Anam həmin gün parçabozbaş bişirmişdi. Hamının payını çəkdi: - Nuş olsun, - deyib mənə aynabəndə çağırırdı. Anamla mən qonağa görə yeməyimizi yedik.

O günü Tumgöz Fərrux bizim evdə çörək kəsdi. Çay içiləndən sonra Bulud əmimlə atam torpaq sövdələşməsinə başladı. Əmim cibindən pul kisəsini çıxarıb pulunun hamısını ortaya qoyanda atam da evin divarına pərçim edilmiş taxçaya yaxınlaşdı, çoxdan anamın israrıyla yığıdığı pulları götürüb saydı. Əmimdəki pulların miqdarı ilə taxçadakı pulun miqdarını bir yerə toplusalar da Fərruxun dediyi məbləğdən az oldu. Gözlərini puldan çəkməyən kişi narazıcasına başını yellədi. Aynabənddə iplərdən tavana pərçim edilmiş yürüyündə qardaşımı yatızdıran anamın bir qulağı içəridəkilərin söhbətində idi.

Tumgöz Fərrux deyirdi: - Yox, əmoğlu, deyəsən, bizim danışığımız baş tutmadı. Siz sağ, mən səlamət, - deyib ayağa qalxmaq istədi. Anam nə fikirləşdisə, yürükdən əlini çəkib tələsik eyvana keçdi, mən də onun ardınca. Anam başına bağladığı şalının altından qulağındakı qırxdüymə sırğasını, boynundakı arpa boyunbağısını, mirvari qaşlı üzüyünü çıxarıb təzədən yaşmaqlanıb otağa girdi. Üzünü əmimə tutub,- Ağa qardaş,- dedi, - əgər Fərrux qardaş pulun azlığından narazılıq edirsə, bu qızilları da götürsün.

Anamın bu arpa boyunbağısından xoşum gəlirdi. Balaca qardaşımı anam əmizdirəndə əlini anamın boynuna uzadıb boyunbağını oynadardı. Hətta bir dəfə dartıb qırmışdı da.

Tumgöz Fərrux anamın süfrəyə qoyduğu qızilları görəndə elə bil gözləri böyüdü.

- Ay bacı, oları bəri elə görək. Neynək, - dedi, - mən razı.

Əmimlə atam kağızsız, sənədsiz, torpağı Fərruxdan aldılar. O vaxtlar alqı-satqı beləmi olurdu, yoxsa əmimlə atamın sadələvhlüyü, insanlara olan inamı idimi? Daşınmaz əmlakı, torpaq sahəsini sənədsizmi alırdılar? Mən altdan-altdan Fərruxa baxırdım. Pətəxorda uzun illər qonşumuz olan bu kişinin gözünün içini görmək istəyirdim. O gedəndən sonra atama yaxınlaşıb qulağına pıçıldadım.

- Dədə, o əmi pis adamdı.

Atam təəccüblə üzümə baxdı və narazıcasına:

- Niyə elə deyirsən, bala? - soruşdu, - Özündən böyüklər barədə pis söz deməzlər.

- Mən düz deyirəm də.

Əmim mənim sözlərimə qəhqəhə çəkib güldü.

- Düz sözə nə deyəsən. Həlīmə balamız, deyəsən, kişini bizdən yaxşı tanıyır, - dedi, - Yadındadı, Əhməd, Fərrux yeniyetmə oğlan idi. Onun-bunun qapısından toyuq-cücə oğurlayardı.

Gülüşdülər.

* * *

Cənuba köçməyimizə lap az qalıb. Atam məni evimizin yaxınlığındakı məktəbə qoymuşdu. Artıq hərflərin hamısını öyrənmişəm. Müəlliməm arıq, sısqə bir qadındır. Əsəbidir. Tez-tez bizi aclayır. Ərini, deyilənə görə, qumar üstə öldürmüşdülər. Bir dəfə anamı çarşabda gördüyü üçün məni uşaqların yanında pərt etdi: - Anana de, o çarşabı başından atsın. Cavan qadındı. Qoca olsaydı, fikir verməzdim, - dedi.

Məktəbimizdən ayrılmaq istəmirdim. Ancaq nədənsə kəndimizə getməyimizə də sevinirəm. Hamıdan çox sevdiyim bibim Mələyi, Zinyət nənəmi, əmilərimi, ana tərəfdən olan qohumlarımızı görəcekdim. Həm də evimizin lap yaxınlığından çay axır. O çayın səsi üçün darıxırdım. Çayın qırağına bibimin qucağında getməyim, gül-çiçək dərdiyim gün də yadımdaydı.

* * *

Nə vaxt idi ki, günlərini sayan anam Mələk bibimə cehizlik hədiyyələri, qohumlara aldığı pay-puşları bir-bir sandıqdan çıxarıb xurcunlara, həsir zənbillərə yerləşdirirdi. Axşamüstü Bibixanım nənə qapımızın ağzında göründü. Hamımız tənha yaşayan Bibixanım nənəyə öyrəşmişdik. Bir gün görməyəndə darıxırdıq. Bibixanım nənə: - Hər vaxtınız xeyir, - deyib içəri girdi. - Elə namazımı qılıb çıxdım evdən, görüm, Qumru neynir, nə təhərdi?

Anam Bibixanım nənəyə "Xoşgəldin" deyərək kilimin üstünə döşəkcə atıb yer göstərdi: - Sən allah, - dedi, - quru yerdə oturma, yumşaq yerə keç.- Bibixanım nənə anamın dediği yerdə bardaş qurub oturdu. Birdən arvad anamın yır-yığış etdiyini görüb duruxdu. Sonra ağlamsına-ağlamsına: - Sən, ay qızım, lap gerçəklədən ki ... Bu nə yır-yığışdı? O dəfə mənə deyəndə ki, gedirik, elə bildim zarafat eləyirsən. Doğrudan gedirsüz?

Anam: - Hə, gedirik, ay xala, - dedi, - Allah qoysa, ancaq sənün də, qonşuların da xiffətini eləyəcəyəm. Day neyləmək olar. Elim, obam ordadı.

Bibixanım nənə vaysındı: - Bıy, ay Qumru, sənsiz biz neynəyəciyik. Üzümüz, gözümüz öyrəşib sənə. Dərdimizə, şərimize, mağıl qalırıdın. Ölülərimizə Quran oxuyurdun.

Bibixanım nənənin ardınca anamla yaşlı olan Səlīmə xalayla bizim küçədən iki tin aşağıda - göy qapılı evdə yaşayan, ərindən nə üçünsə boşanmış Vəcixanım xala gəldi. O da bizə tez-tez gəlirdi. Saçının tağını ortadan ayırır, hər iki qulağının qabağına birçəyini burub yapışdırardı. Birçəyi onun ağappaq üzünə yaraşlıq verərdi. Ağillı, qara gözlərində bir sərtlik hökm sürürdü. Qəribədir ki, bu dul gəlinin əmimi görəndə üzünün sərtliyi birdən-birə əriyərdi. Altdan-altdan gülümsəyib dalanların arxasıyla ayaqları dolaşadolaşa keçib görünən yerdə dayanardı. Anam Vəsixanımdan söz düşəndə deyərdi ki, Vəsixanımın valideynləri Şamaxı zəlzələsində həlak olublar. Vəsixanım birotəqlı evdə kiçik qardaşıyla yaşayırdı. Görünür, Səlīmə xala demişkən, bizim köçmək xəbərini Vəsixanım xalaya çatdırmışdılar. İçəri girib çaşqın-çaşqın anama baxdı. Sadəlövvh anam nə bilirdi ki onun qəlbində nə tüğyan edir. Qonşu qadınların söhbətindən məlum oldu ki, sən demə, onun üzündəki təlaşın, çaşqınlığın səbəbi birdən əmimin də bizimlə getmək qorxusu idi. Əslində, Bulud əmim də Novruz bayramını Pətəxorda keçirmək

istəyirdi. Əmim bir-iki gün qalıb arvad-uşağını götürüb qayıdacaqdı. Ancaq nədənsə işdən buraxmadılar. İşlə əlaqədar harasa getməliydi.

Vəsixanım çox oturmadı. Şəkərbura bişirəcəkdi. Anamdan hili döymək üçün həvəkdəstəni alıb getdi. Bəlkə də bu həvəkdəstə bəhanə idi. Bilmək istəyirdi ki, Bulud əmim də həmişəlik köçür kəndə, yoxsa burda qalacaq.

Səlimə xala Vəsixanım gedəndən sonra: - Ay Qumru, - dedi, - Eşitdiyimə görə bunun gözü sənə qayınıdadı? Görmürsən özünə yer tapmır. Qorxur qayının da qoşulub sizinlə həmişəlik gedə.

Anam matdım-matdım Səlimə xalaya baxdı.

- Nə deyirsən, ay bacı? Nə olub ki, belə danışırısan?

- Nə olacaq? Görmürsən qayının evə gələn vaxt bitib qalır pəncərənin qabağında?

- Kim gələndə? Ağa qardaş?

- Həri... Bə sənün xəbər yoxdu?

Yadımdadır, bu sözdən sonra anam yerində quruyub qaldı. Bir xeyli dinməz-söyləməz dayanıb: - Sən Allah, Səlimə, - dedi, - Bu sözü dilinə gətirmisən, bir də gətirmə. Ağa qardaş eşidib hirsələnər. Ayıbdı qayınımdan.- Səlimə xala uğunub getdi: - Ay bacı, sən deyəsən, fil qulağında yatmışsan ey. Sənə Ağa qardaşın bu birçəkli, ağ maya çoxdan aqlını başından çıxarıb. O dəfə Qoşa qala qapısının ağzında üz-üzə gəlmişlər. Vəsixanım tikiş fabrikindən qayıdarmış. Başı, üzünü açıq. Deyilənə görə orda savad da öyrədirlər. Hə, gör nə olub. Qalanın, hə də elə o Qoşa qapının yanında ikisi də ayaq saxlayıb. Bu ona nə deyibse, o da buna nə cavab verib. Üz-üzə durub danışmışlar. Vallah, elə düz deyillərmiş. Pıç-pıç Nukalayın evini yıxdı.

Anamın rəngi ağarmışdı: - Ay bacı, - dedi, - Ağa qardaşın arvadı da var, uşağı da. Arvadının da adı Leyladı. Leyla yazıq nə gün görüb ki... Ər burda, özü də orda. Anası da qalıb onun ümidinə. Qaynanam da Leylanın kənddən çıxmağını istəmir. Şurəviyə getsə, deyir, Bulud kəndə qayıtmaz. İstəmirəm, deyir, oğlanlarım pərən-pərən düşsünlər. Hamısını yığacağam başıma, deyir, Buluda gücüm çatmır. Vallah, Ağa qardaşın burda vəzifəsi, işi, gücü, hörməti var. Gedib Pətəxorda neyləyəcək. Biz də bir-iki günə çıxıb gedirik. Ağa qardaş burda qalacaq. - Anam köksünü ötürdü: - Sizə, bacı, bir şad xəbər də verim. Qonşumuz Fərrux kişidən əkin yeri almış. O qədər söyünürəm ki, ay Bibixanım xala, Səlimə bacı. Ruzumuzu da Allah yetirdi. Orda dolanışığımız da yoluna düşər. Vətən adamı çəkir. Nənəmin də, qaynanamın da gözləri yığılar yollardan.

Bibixanım nə qabağındakı çayını nəlbəkiyə töküüb:- Allah səni də, balalarını da daməndə qoymasın, ay bala. O torpağın xeyrin görsüz.

Hər şeylə maraqlanan Səlimə xala gözlərini qıyıb bic-bic soruşdu:

- Bəs, ay Qumru bacı, bir şey soruşum sənən. Bulud qardaş uşaq döyül ki, anasının sözüylə oturub-dursun. Özünü istəsəydi, neçə ildi burdadır, gətirərdi də külfətin.

Anam Ağa qardaşını - əmimi təmizə çıxarmaq üçün təzədən tutarlı söz tapdı.

- Səbəbi çoxdu, bacı. Elə bir səbəbi də, Leylanın dedəsindən torpağı qalıb, onu yiyəsiz qoya bilməməydi. O biri səbəbi də... qardaşı, bacısı yoxdu ki, anasına yiyə duranı olsun. Onu tək, kimsəsiz qoyub nə təhər gəlsin?

Səlimə xala başını buladı: - Nə deyim, vallah, Allah bilən yaxşıdı, tək axırı yaxşı olsun.

Səlimə xala evinə gedəndən sonra Bibixanım nə anama təskinlik verdi: - Ay qızım, - dedi, - sən Allah belə şeyləri ürəyüvə salma. Səlimədi də, hərəyə bir vedrə bağlamağı var. Allah qoysa, bayramdan sonra Bulud külfətini gətirər yanına, söz-söhbət də kəsilər.

- Allah ağzından eşitsin, ay xala. Leyla yaxşı gəlindi. Hələ indiyə kimi bizim bir dəfə də sözüümüz çəp gəlməyib. O biri qaynımın arvadı hara, bu hara. Badamı deyirəm ey, Səmədin arvadını.

* * *

Deyəsən, əmim iki od arasında qalmışdı. Bilmirdi Leylanı gətirsin yanına, yoxsa baxışlarıyla, hərəkətləriylə sevgisini bəyan edən bu dul qadınla - Vəsixanımla evlənsən. Leylanı gətirə biləcəkdimi? Nənəm nə deyəcəkdə ki. Bir-iki gün-atılıb düşəcəkdə, sonra da sakitləşəcəkdə. Onsuz da Leyla nənəngilnən bir yerdə yaşamırdı. Evin tək qızı olduğu üçün ata evində qalırdı. Günəməzd işçi tutub hər il torpağını əkdirər, onun məhsulu ilə dolanırdı. Əmim də Şurəviyə gəlib-gedənlərlə arvadına pul, ərzaq, pal-paltar göndərirdi.

Bir dəfə əmimin anamla Leyla xala barədə söhbətini eşitdim.

- Qumru, bacı, bir-iki günə sizi yola salacağam. Sağ-salamat gedəsiniz. Çatan kimi Leylanın ağzını ara, bax, gör gəlmək istəyirsə anamı, həm də qaynanamı yola gətirmək mənim boynuma. Əhməd xəbər göndərər mənə, gəlib apararam.

Anamın üzü güldü: - Niyə istəməz, Ağaqaardaş, istəməyinə istəyərsən ey, ancaq... - Anam fikrə getdi. - Bilmirəm anasından keçərmə. Anası da ki, Bikə xala deyirmiş, mən evimi, eşiyimi, əkin yerimi atıb heç yerə getməyəcəm. Mən o kafirlərin içində qala bilmərəm. Tək, madar qızımı da gözümdən o yana buraxan döyüləm. Allah eləməmiş, yollar bağlansa nolar?! Qalaram əli uzanalı. Bu gün-sabah ölüb-eləsəm də, kim gözümü bağlayacaq, kim üstümdə ağlayacaq?

Anamın bu sözlərindən sonra əmim susdu, heç bir söz deməyib fikrə getdi.

Nənəm ən kiçik oğlu - Səməd əmimlə qalırdı. Anamın dediyinə görə, nənəm əmimin arvadı Badam xalayla dil tapa bilmirdi. Acıdil, tamahkarlığı ilə ad çıxaran Badam xala yerli-yersiz öz hikkəsini yeridir, evə tez-tez dava salır, aylarla gah əmimi, gah da nənəmi danışırdı.

* * *

Yola düşdüyümüz günün axşamı qonşularımız bizimlə vidalaşmağa gəldilər.

Bibixanım nənə göz yaşlarını saxlaya bilməyib hönküdü. Sonra əlində büküb saxladığı qırağı butalı, noxudu kəlağayını anama verdi: - Bunu sənə, bala, yadigar verirəm. Hər örtəndə məni yadına salarsən.

Vəsixanım da gəlmişdi anamla halallaşmağa. Əmimin bizimlə getmədiyini bildiyi üçün üzü gülürdü. Anamsa ağlayırdı. İndi də qonşular üçün darıxaçağına görə kövrəlmişdi. Uşaq olsam da, dərk edirdim ki, anam ürəkdən ağlayır. Qonşularımız anamın xətrini istədikləri kimi, anam da onları eləcə istəyirdi. Kimin bir şeyə ehtiyacı olurdusa, anamın üstünə gələrdilər. Anam xeyirdən-şərdən qalmaz, bir-birləri ilə yola getməyənləri barışdırar, dərdilərin dərdinə qalardı.

Pəncərəsi bizim dalana baxan Fatma xala bayram üçün bişirdiyi şorqoğaldan çit torbaya yığıb qoltuğunda qapıda göründü. İçəri keçib salamlaşmadan əvvəl gətirdiyi şorqoğalları ortaya qoyduğumuz xurcunların birinin içərisinə basdı: - Buları, Qumru, yolda yeyərsüz. Yolunuz uzaqdı, bacı. Allah işivüzü avand eləsin, - dedi.

Anam təzədən doluxsundu: - Ay Fatma, məni niyə xəcalətli eləyirsən? Nahaq uşaqların boğazından kəsib o qədər şeyi gətirmisən... Görmədin bəyəm, hamısından bişirmişəm. Payın çox olsun.

- Nə deyim, vətən çəkir. Demirik ki, Bəki səninçün yaddır. A töbə... Elə bura da vətəndi. Ancaq el-oban ordadır. Nədənsə, adama doğulduğu yer şirin gəlür. Allah heç kəsi peşman eləməsin. Bizi də onun içində.

- Amin! - Anam bikef-bikef fikrə getdi.

Anamı, bu köçmək məsələsinə görə sevinmə də, deyəsən, nigarançılıq üzürdü. Keçən axşam namaza oturanda iki-üç dəfə Quran açmışdı ki, görsün işləri avand olacaqmı? Nəsə üçündə də Qurandakı sözlər ürəyincə olmamışdı. Təsbehinə əl atmışdı, istixarə etmişdi, ürəyində niyyət tutmuşdu, yenə də bir şey alınmamışdı.

Anam narahatlığını içində gizlədərək:

- Allah ağzından eşitsin, ay Fatma bacı, - dedi, - Allaha şükür, hələ ki, yollar açıqdı. O qədər gəlib-gedəcəyik ki.

Bibixanım nənənin elə bil eyni açıldı.

- Sən o iki balovun canı, həmişəlik getməyün. Bax, qızım, biz də Allahın köməyiylə, qismət olsa, Məşəd ziyarətinə getsək, gəlib səni tapacağıq.

- Nə yaxşı, - Anam sevindi.- Gözüm üstə yeriviz var. Qaynanam da qonaq istəyəndi. Özünüz görmüsüz ki, ipək kimi arvaddı.

Həmin axşam yaxınlarımızla vidalaşdıq, qohumdan da yaxın bildiyimiz qonşularla görüşüb halallaşdıq.

* * *

Sübh tezdən Bulud əmim Ənzəliyə gedən gəmiylə bizi Cənubi Azərbaycana yola saldı. Bizimlə vidalaşanda, balaca İsmayılı qucağına alıb sinəsinə sıxanda əmimin üzünə kədər çökmüşdü. Gözlərini dənizin güney tərəfindən çəkmədən xeyli beləcə dayandı. Atam əmimin bikeflədiyini, gözlərindəki qüssəni görüb:

- Vaxt tapsan, sən də gəl,- dedi,- Mələyin də toyunu görərdin, həm də xeyir-duasın da verərdin.

- Qismət olsa.- Əmim qüssəli-qüssəli dilləndi:- Görüm də, - dedi. - Allah o birəcə bacımızı xoşbəxt eləsin. Bilmirəm, gələ biləcəyəmmi. Səkinəmçün də burnumun ucu göynəyir. Ancaq çətin gələm. Məni, deyəsən, işlə əlaqədar aran rayonların birinə göndərmək istəyirlər.

- Nəyə görə? - Atam maraqlandı

- Aran rayonunda zavodların birinə, deyəsən, direktor göndərirlər məni.

Bu zaman gəmi yola düşmək işarəsini verdi. Əmim qardaşımın üzündən öpüb onu atama uzatdı. Əmimlə bir daha qucaqlaşdıq gəmiyə mindik.

* * *

Biz Ənzəliyə çatanda günortanı keçmişdi. Atam faytonçuların biriylə danışdı yükümüzü faytona yığdı və biz kələ-kötür yolla Ərdəbilə yola düşdük. Bakıda yazın gəlişilə havalar istiləşsə də, buralar hələ soyuq idi. Anam, qardaşıma soyuq olmasın deyərək onu yun ədyala bürümüşdü. Məni də möhkəm geyindirmişdi. Yollarda dayana-dayana bir gündən çox yol getdik. Biz Ərdəbilə çatanda gecənin yarısı idi. Ərdəbildən hələ Pətəxora getməliydik.

Kəndə çathaçatda məni yuxu tutdu. Atamın çiyinə söykənib yatdığım üçün Pətəxora nə vaxt çatdığımızı bilmədim. Onda ayıldım ki, səs-küydü. Arvadların səsiydi. Anam, bibim, nənəm sevincdən ağlaya-ağlaya bir-birilərinə sarmaşaraq görüşüb öpüşürdülər.

Mən tamam ayılıb bibimin üstünə atıldım. Bibim məni sinəsinə sıxıb öpdü. -Həliməyə qurban olum. Həlim bibisini görməyə gəlib.

- Mən səninçün darıxırdım, ay bibi,- deyib bibimin boynuna sarıldım.

- Mən də Həlim, mən də.

Hamiyla görüşəndən sonra şey-şüyümüzü nənəmin evinə daşdılar. Nənəm bizim gəlişimiz münasibətiylə hazırlıq görmüş, duzlu kütüm balıqla xurmali-kışmişli südlü plov bişirmişdi.

Çay-çörək yığışılardan sonra hamımızın canı qızdı. Zinyət nənəm anamı üstünə yorğan atılmış isti kürsünün qırağında otuzdurub xeyli onu sorğu-suala tutdu. Əmimi, əmimin işini, qonum-qonşunu soruşdu. Qış son günlərini yaşadığı üçün evi isidən kürsünü hələ ki, söndürməmişdilər. Kürsü evin ortasında idi. Evin ortası dairəvi qazılardı. Odunu olan odun, kömürü olan kömür, olmayanı da kərmədən, təzəkdən həmin qazdıqları yerə töküb yandırar, evi isidərdilər. Həmin kürsünün üstünə yanmayan kərpiclər düzülərdi ki, üstünə salınan yorğan yanmasın. Ailənin üzvləri o kürsünün başına yığışar, ayaqlarını kürsünün altına uzadıb isinərdilər.

Bizim Tumgöz Fərruxdan əkin yerini aldığımızı anamdan eşidən nənəm, nədənsə, tutuldu. Nənəmin, deyəsən, Tumgöz Fərruxdan gözü su içmirdi. Kişi kənddə yaxşı ad çıxarmamışdı. Həm də, tamahkar idi. Nənəm: - Torpağı baha qiymətə satıb. Həm də, bala, gözü qalacaq o torpaqda, - dedi. - Anam matdım-matdım nənəmə baxdı. Kürsünün qırağında təzəcə özünə yer eləyən atam gülümsədi.

- Puluna minnət, torpağı Bulud qağama özü təklif eləyib. Ondan halallığını da almışıq.

-Ay oğul, - Nənəm köksünü ötürdü: - O, halallıq başa düşəndi? - Sonra nədənsə sözünü dəyişdi: -Allah xeyir versin. Peşmançılıq olmasın.

- Amin! - Nənəmin xeyir-duasından sonra başqa söhbətə keçdilər.

Bibimin böyrünə sıxılıb yuxulu-yuxulu söhbətlərə qulaq asırdım. Kürsünün sağ tərəfində Səməd əmimlə Badam xala oturmuşdu. Uşaq ağımla hiss edirdim ki, Badam əmidostum bizim kəndə köçməyimizdən narazıdır. Hirsli-hirsli anama baxır, çadrasının altından öz-özünə deyiniirdi. Anam balaca qardaşıma çay içizdirə-içizdirə nənəmlə söhbət edirdi. Qaşqabağı yernən gedən Badam xala, sən demə, nənəmlə savaşıbmış ayrı yaşamağın üstündə. İndi Badam xalanı bizim Pətəxora qayıdıb gəlməyimiz lap dilxor etmişdi. Dilxorluğun da səbəbi üç otaqdan birini, - nənəmin əvvəllər atamın toyu olanda bizə vermiş olduğu otağı boşaltması idi.

Anam qalxıb gətirdiyi hədiyyələri, şirniyyatları ortaya qoydu. Bibimçün alınan cehizliyi - çini qabları, nikelli qaşıqları, ipək yorğan üzvlərini, əl-üz dəsmallarını, qətvələri, əl ilə işlənən tikmələri bir-bir çıxarıb: - Mələk, - dedi, - bular sənin cehizliyindi. Gedəndə apararsan. Allah xoşbəxt eləsin, yarıyanlardan olasan, ay bacı. - Sonra anam başqa bağlamaya əl atdı: - Bu da ipək köynəkdi, geyərsən, qripdişin zəkəriyyə şalı, sənə indi bayramlıq gələcək ha, onda örtərsən başına.

Bibimin sevincdən gözləri yaşardı. Qalxıb anamı qucaqladı. İki də bir-birilərinin üzündən öpdü: - Ürəyinin böyüklüyünə qurban olum, ay gəlinbacı.

Badam xala hikkəli-hikkəli söz atmağından qalmadı: - Qıza,- dedi, - Öz qardaşuvun qazancından alınıb da. Nə özünü didib tökesən.

Mələk bibim utana-utana kürsünün sağ tərəfində oturub Səməd əmimlə söhbət eləyən atama baxdı: - Gəlinbacım da sağ olsun, qardaşım da. Allah lələmin qazancını bol eləsin.

Anam Badam xalanın tikanlı sözlərinə fikir vermədən yaşıl və kül rənginə çalan gülməxmər parçadan iki dəst ayırıb: - Biri Leyla bacının, biri də, Badam, sənindi, - dedi. - Tikdirib Mələyin xına yaxdısında geyərsüz. Leyla bacıya da xəbər göndərərək səhər gələr. Ağa qardaş ona bir-iki para şey, pul göndərib.

Anam nənəmə qara, qıraqları butalı kəlağayı, qara yun parçadan tumanlıq və bayırlıq, xeyrə-şərə getmək üçün başmaq almışdı. Nənəm anama dil-ağız

elədi. Başmağını ayağına keçirib: - Lap elə ayağımın ölçüsündədir ki, - dedi, - Allah sənə, Əhmədə pul-para sarıdan korluq çəkdirməsin. Amma nahaq bu qədər şeyə pul xərcləmişiz, ay qızım.

Anam o saat nənəmin sözünü ağzında qoydu: - Buları indi almamışıq ki, nənə, əlimizə pul düşdükcə alıb atırdım. Elə ona görə heç gözümüzə də görünmədi.

Badam xala hədiyyəsindən razı qalsa da, qaşqabaqlı-qaşqabaqlı parçanı o üz, bu üzə çevirib mızıldandı.- Bunun fərli rəngindən aleydin də, ay Qumru.- Nənəm Badam xalaya baxıb:

- Ay qız,- dedi,- Naşükürlük eləmə. Denən payın artıq olsun.

- Nə deyirəm ki, rəngimə düşəndən aleydi da.

Səməd əmim zarafatından qalmaqda:

- Sənin elə rəngün var ki, zər-xara da geyinsən, yaraşmaz.

- Mənə sataşırсан, ağayı Səməd? Eybi yoxdu. Sənnən sora işim olacaq.-

Badam xala başını aşağı salıb dodaqaltı mızıldandı: - Gecəyənən anan evi boşaltdırıb ki, gülməşəkər gəlini, oğlu gələcək.

Səməd əmim arvadına söz atsa da, ondan çəkinirdi. Ona görə də susub başını aşağı saldı.

Badam xalanın sözlərini nənəmin qulağı o saat aldı: - Qıza, kiri, - dedi.- Əhməd öz halal evində də oturmayacaq? İki göz ev sizə azlıq eləyir, - nədi?

- Nə deyirəm ki,- Badam xala qaşqabağını düyünlədi. Yenə də öz-özünə:

- Bular Şurəviyə gedəndən, mağıl, gen-bolluğa çıxmışdıq. - Gözütox anam söz-söhbətdən qorxduğu üçün səsini içinə salmışdı. Dinmirdi. Badam xala otaqdan çıxan kimi anam nənəmi sakitləşdirərək dedi: - Elə bizə o böyükdəki köhnə, aşağı evi ver, bəsimizdi. Nə fərqi var, ev evdi də, istəmirəm, ay nənə, evə görə aramızda narazılıq olsun.

- Ay qızım, sənin öz halal evini də sənə çox görürlər. Badamdan əvvəl səni gəlin gətirmişəm axı bu evə. Onun elə işi-gücü deyilməkdə də. O köhnə evin adını tutma. Aşağı evdə kilim toxuyuruq, nehrə çalxalayırıq. Həm də qışın soyuğunda o evə girə bilirik bəyəm?!

* * *

Leyla əmidostum bizim gəlməyimizdən səhər xəbər tutdu və sevinə-sevinə qızı Səkinəni götürüb gəldi. Bizim hamımızla görüşsə də gözü, deyəsən, əmimi axtarırdı. Çünki Bulud əmimin gəlməyini nə vaxt idi gözləyirdi. Anam əmimin aldığı hədiyyələri bir-bir çıxarıb: - Ay Leyla, Ağa qardaş gələcəkdi, işi çıxdı, sənə pul, şey-şüy göndərüb, - deyib pulu, şeyləri Leyla xalaya verdi: - Bu da mənim payım.- Anam gülməxmər parçanı və Səkinəyə bayrama görə düzəltdiyi xonçanı Leyla xalanın qabağına qoydu. Leyla xala əmimin gəlmədiyini görüb məyus olsa da, hədiyyələrə görə sevindi. Sonra utana-utana ərinin adını çəkmədən: - Bəs demədi nə vaxt gələcək? - soruşdu. - Anam: - Gələcək, ay Leyla, - dedi, - Ağa qardaşı iş dalınca qəzaya göndəriblər. Dedi ki, bir-iki aya gəlib Leylanı aparacağam.

Leyla xalanın gözləri yol çəkdi. Ərinin yanına həmişəlik gedəcəkmi? Bir yandan anası, o biri yandan əkin yeri. Əgər Şurəviyə - ərinin yanına getsəydi, onları kimə tapşırıcaqdı?..

* * *

Gəldiyimiz gecənin səhəri günü bizi görməyə gələn qonşularımız anamın sınıxdığını, mənim də yekə, cüvanəzən qız olduğumu deyib evimizə, obamıza qovuşduğumuza görə gözəyadınlığı verdilər. Qonşularla öpüşüb hal-əhvallaşandan sonra sevincdən ağlayan anam Bakıda qonşularımızla

köməkləşib bişirdiyi şəkəburadan, paxlavadan, şorqoğalıdan süfrəyə düzdü. Qonşular əvvəlcə Bakıda bişən şirniyyatları əllərinə alıb təəccüblə bir-birilərinin üzünə baxdılar. Qonşulardan yaşlısı:

- Qıza, Qumru, bu nəməndi? - soruşdu.- Bizdə belə şeylər bişirməzlər ha.

Anam: - Belə təamları ancaq Bəkidə bişirərlər. - Bakı əhli Novruz bayramında şəkəburasız, paxlavasız, şorqoğalsız süfrələrini bəzəməzlər. Bax buna şəkərbura deyillər, bu da paxlavadı.

Anam əlindəki şəkəburanı, paxlavanı nimçələrə qoyub qonşuların qabağına düzdü. Sonra da: - Allaha and verirəm, yeməzsiz inciyərəm, - dedi, - Əlüzü süfrəyə uzadın. Bulardan dadın.

Mələk bibim həyətdə samovar qaynadırdı. Samovar qaynara düşən kimi dəmləyib içəri gətirdi. Çayla şəkəburanı, paxlavanı, şorqoğalını ləzzətlə yedilər. Üzlərindəki ifadədən görünürdü ki, hamının ağızı dada gəlib. Nənəmin süd bacısı Minə xala paxlavadan ağızına qoyduqca başını tərpedə-tərpedə - Zinyət, bu nə dadlıdı. Adamın ağızında yağ kimi əriyer,- deyirdi.

Anamın üzü gülürdü: - Buları dada gətirən əsas ərzağı qoz, fındıq ləpəsidi, bir də yağ. Unu, şəkəri də öz yerində. Bişirməyin təhər-töhürünü də öyrənmişəm. Allah qoysa, xeyir işlərvüzdə sizə də bişirərəm .

Zinyət nənəm anamın biş-düşünü tərifləməyə başladı: - Mənim gəlnimin əlinin dadı var, nə bişirirsə daddı çıxır...

Minəbəyim nənənin yanında oturan qarabuğdayı gəlin - Nəsibə xala asta-asta durub: - Mən də - dedi, - axır çərşənbəyə süddü külçə bişirəcəm. Xəmiri yoğurub gəlmişəm. Qorxuram acıya, təstdən daşib tökülə. - Üzünü nənəmə tutub: - Ay Zinyət xala, - dedi, - Çörəkotun yoxdu ki? Külçənin üstünə səpəcəm.

Nənəm: - Niyə yoxdu, -dedi, - bu əziz gündə tək məndən bir şey istə. - Nənəm durub taxçadakı qabların birinin içindən çörəkotundan bir ovuc götürdü, təmiz parçaya tökərək Nəsibə xalaya verdi. Nəsibə xala sağollaşib getdi.

Mən bibimin dizinə söykənilər arvadların söhbətlərinə qulaq asır və tez-tez də bibimə baxırdım. Məni görənlər deyirdilər ki, sifətdən bu qız anasından çox, bibisinə oxşayır. Məni alagöz, qaraqaş, ağbəniz, xurmayı saçlı, güləndə üzündə zənəxdanı batan və bu da onun çöhrəsinə gözəllik verən bibimə oxşatdıqları üçün sevinirəm.

- Day yekə qızdı. Başını bağlayan vaxtıdır.

- Bir az keçsin....Çadrasını özüm tikəcəm. - Bibimlə üzbəüz oturan güllü yaylıqlı qadın əyilib üzümdən öpdü.

- Vallah, deyillər, Tehranda hamı başıaçıq gəzir.

- Yox, bacı, Ərdəbildə belə şeylərə pis baxelar.

Qonşu qadınlar bir xeyli söhbət edib qalxanda, anam hamısının şirni paylarını verdi.

* * *

Kəndimizin yazı gözəl olurdu. Yazın axırı - may ayında qırmızı lalələr, gül-çiçəklər xalı kimi yamaqlara səpələnərdi. Atam bizi Bakıya aparanda balacaydım. Kənd yaddaşımdan çıxsada bibimin məni qucağında kəndin ortasıyla ilan kimi qıvrıla-qıvrıla axan çayın qırağına düşürməyi, gül dərməyi yadımdaydı. Bir də həyətimizdəki ağappaq, şipşirin, şirəli tutu olan ağacımızı unutmamışdım. Nənəm hər il tut çırpdırıb mis qazanda doşab bişirər, bizim də payımızı göndərərdi. Boğazımız ağrıyanda anam bizə doşab içirdərdi. Xəşil bişirəndə isə üstünə nehrə yağı ilə doşab töküüb yeyərdik.

Səhər açılar-açılmaz, mən gözümü açdım, ancaq təzədən gözümü yumub özümü yuxuluğa vurdum. Mələk bibim məni oyatmasın deyə, yavaşca geyinib

həyətə düşdü. Mən də qalxıb paltarlarımı əynimə keçirib bibimin ardınca özümü çölə atdım. Havalar soyuqdu. Qış, nənəm demişkən, hələ ki, dirənib durur. Bibim həyət-bacaya göz gəzdirirdi. Məni görüb gülümsündü: - Niyə tez durdun, Həlim? - soruşdu.

- Yuxum gəlmir, bibi.

Bibim məni qucaqlayıb üzümdən öpdü. Sonra təzə-təzə yarpaq açmaq istəyən tut ağacına baxdı.

- Az qalıb. Havalar istiləşsin. Çoxlu tut yeyəcəyik. - Mələk bibim də mənim kimi şirin meyvələri xoşluyurdu. - Bax, alça, ərik ağaclarımız gül açəb.- Ağacların budaqlarına elə bil qar dənəcikləri qonmuşdu. Elə gözəl görünürdülər ki...

Anam çörək bişirmək üçün təndirə təzək qalayıb xəmirin acımasını gözləyirdi. Badam xala isə həyətimizin aşağı tərəfində hindəki toyuq-cücələrə dən töküdü. Atamla əmim görünmürdülər. Belinə qalınça bağlayıb, ləçəyinin üstündən qara, yun şalını örtüb, uclarını boynuna dolayan nənəmin inək sağdığını gördüm. Nənəm uzaqdan məni görüb əliynən çağırırdı.

- Gəl, ay Həlim, bəri gəl.- Qaçə-qaçə yanına getdim. Nənəm süd dolu sərinci mənə verdi: - Apar ver bibinə. Mis qazanımız var ha, ona töküb bişirsin. İndi mən də gəlirəm,- dedi.

Anam təndirdən isti çörəyi çıxardanda artıq bibim südü bişirmişdi. Atamla əmim də gəldilər. Əl-üzümü zuyub hamımız süfrə arxasına, kürsünün başına yığıldıq. Səhər tezdən qalanan kürsünün istisi evi qızdırmışdı. Oturub motal pendirle isti çörəyimizi, südlü sıyığımızı yedik.

Atam yeməyini yeyib qalxdı, kürkünü geyinib əkinə getdi. Tımgöz Fərruxun qardaşı satdıqları torpaq sahəsini göstərmək üçün atamı xırmanda gözləyəcəkdi.

Mən İçərişəhərdəki evimizdə anamın yanından əl çəkmirdimsə, indi də bibimin yan-yörəsində hərlənir, ətəyi əlimdə, hara gedirdisə onunla gedirdim. Nədənsə bibimdən çəkinmir, başa düşmədiklərimi ondan soruşurdum.

- Bibi, mənə doğrudan çadra tikəcəklər?

- Hə, əlbəttə, sən day yekə qız olmusan.

- Mən axı orda məktəbə gedirdim. Bəs burda? - Məktəbdə mənimlə oxuyan qızlar yadıma düşdü. Kövrəldim.

Bibim duruxdu, bilmədi nə desin. Sonra nə fikirləşdisə, astaca dilləndi. - Sən gərək Quranı oxumağı öyrənəsən. Bəlkə səni, nənəm də deyirdi məşədi Nisənin yanına apardıq. O, ayələri yaxşı öyrədir. Namazı özüm öyrədəcəyəm.

- Namazı da, kəlməşahadətimi də bilirəm ey, bibi, möməm öyrədib mənə.- İçərişəhərdə uşaqlar analarına "mömə" deyə çağırardılar. Mən də onlar kimi anama "mömə" deyirdim.

- Bibi, möməm deyirdi ki, sənə Novruz bayramından əvvəl bayramlıq gətirəcəklər, düzdü? Bayramlıq nə olan şeydi?

Bibim gülümsədi, elə bil çöhrəsi işıq saçdı. Ət taxtasının üstündə ət döyə-döyə mənim suallarına cavab verərək: - Nişanlı qıza toy olana qədər, - dedi, - oğlan tərəfdən Novruzda, bayram payı, təzə paltar, başmaq gətirələr. Qurban bayramındasa qurbanlıq heyvanı doğulandan bəsləyib böyüdələr, boynuna da qırmızı bağləb qız evinə aparelar. Hələ onu demirəm ki, meyvələr yetişdikcə, hər fəslin öz meyvəsi oler axı, gəlini yaddan çıxarmələr, evlərinə nübaranlıq aparelar.

- Sən nə istəyirsən? Nə gətirsinlər sənə? Sabah yox, o biri gün axır çərşənbədi. Düz deyirəm, bibi? Onun də səhəri Novruzun axşamı? Lap dalbadal düşdü ki, çərşənbəylə Novruz. Bıy, sabah yox, o biri gün gələcəklər ki, nişanlıngil.

Bibim gülümseyir: - Hə, gəlməlidirlər. Mən nə deyə bilərəm ki, Həlim. Nə gətirələr gətirsinlər. Özləri bilirlər. - Bibim güləndə elə qəşəng görünür ki.

Anam İçərişəhərdə qonşumuz Bibixanım nənəyə bibimdən danışanda eşitmişdim ki, bibimi əsilli-nəsilli ailənin oğlu ilə nişanlayıb. Oğlanın atası Hacı Əlimərdanın Ərdəbildə, elə Pətəxorun özündə də bir neçə dükanı vardı. Oğlu - yeni bibimin nişanlısı o dükanlardan birini işlədir. Özü də ağılı-başı yerində olan cavanlardandı. Bibimdən beş-altı yaş böyük ola, ya olmaya.

- Nişanlının adı nədi? Heç görmüsən onu? - Maraqla soruşdum.

Bibimin üzünü təzədən allandı.

- İkiçə dəfə,- dedi, - Ancaq heç kəsə demə ha görməyimi. Adı Rəsuldu.

- Bəs sən onu harda görmüsən?

- Çay qırağında, - Bibim pıçıltıya keçdi. - Çaya qab-qacağı yumağa aparmışdım. Onda gördüm. Nişanımdan qabaq görməmişdim ki, dedəsiqil gələb istəmişdilər məni, bizimkilər də razılıqlarını vermişdilər. Hə, elə qabları təzəcə yumağa başladım. Onda gördüm atın üstündə bir oğlan gələb dayandı yanımda. Demə, evdən çıxmağımı gözleyərmiş. Atı saxladı. Cibindən bir ovuc şirniyyat çıxarıb- Mələk, -dedi, -ovcunu aç, gör sənə nə verəcəm, ağzını şirin elə. - Mən duruxdum. Tərs-tərs atlıya baxdım: - Sən kimsən ki, məni danışdırırsan. Yolunu azma,- dedim, - başladı gülməyə.

-Ay qız, - dedi, - Rəsulam da, sənini nişanlın.- Utandığımından az qaldım yerə girim. Mən nə bilem nişanlımdı. Məni kimə verdiklərindən xəbərim vardı ki... Məni çayın qırağında görübmüş. Ancaq, Həlim, xoşum gəldi ondan. Ürəyimə yatdı.

Bu yaxınlarda bir dəfə də nənəmlə - bu kənddə analara "nənə" deyirlər, - hamamdan gəlirdik, boğcamızın biri yadımdan çıxıb qalmışdı hamamda. Nənəm dedi ki, Mələk, sən dur burda, görüm boğçanı harda qoymuşam. - Nənəmin məndən aralanmağı ilə Rəsulun yanımda dayanmağı bir oldu: - Mələk, - Adımı eşidib tələsik çadramla üzümü qapadım.

- Üzünü örtmə, -dedi. - Mənəm. -Dönüb baxdım. Gördüm Rəsuldu. Mənə baxıb güldü: - Bu yaxında Tehrana gederəm.-dedi,- Sənə nə ələm gətirim. - Gülə-gülə üzümə baxırdı.

- Heç nə,- dedim,- Sağ-salamat qayıdasan...

- Sağ ol, Mələk, - dedi, - Anamgil bayramlıq gətirəcəklər. Öz əllərlə mənə köynək toxuyarsan? Toxusan, anamgilə verərsən, gətirərlər. O toxuduğun köynəyi əynimdən çıxarmaram, Mələk.

- İstəyirsən ikisini toxuyum,- deyib üzünə baxdım.

- Əllərin ağrıməsın. Elə bircəciyi bəsimdi. Tehrandan libas gətirəcəyəm sənə. Elə paltar alacağam ki, heç kəsdə o paltardan olmasın. - Dedim payın çox olsun. Alsan da sağ ol, almasan da.

- Bibi, nişanlım qəşəng idi?

- Hə.

- Sən onu istəyirsən? - Utana-utana soruşdum.

Bibimin üzünə qızartı çökdü.

-Hə, amma əvvəllər yox. Axı görməmişdim onu. Gecə-gündüz ağlırdım. Görəndən sora istədim.

Arvadların çənələrinin altında bitib qaldığıma, onların söhbətlərinə qulaq asdığıma görə nişanlısının bibimi harda gördüyünü, görəndən sonra anasına gedib nə dediyini, ondan sonra onların bibimə necə elçi gəlməylərindən danışdıqca, mən də maraqla qulaq asırdım. Onsuz da təxmini bilirdim nişanlısı ona harda rast gəlib. Nənəmin söhbətindən belə başa düşdüm ki, Rəsul bibimi çayda qızlarla xalça-palaz yuyanda görübmüş. Həmin gün Mələk bibimin göyçəkliyi oğlanın ağılını başından alıb. Atının başını yönəldib düz gəlib evə, anasına bibimin nəmini-nişanını verib və hətta deyib ki,

qızlardan biri xoşuna gələn qızı "Mələk" deyib çağırırdı. Anası o saat bilib ki, Zinyətin qızını, dörd qardaşın bacısı Mələyi deyir. Arvad sevinir, qalxır oğlunun boynunu qucaqlayır: - Bıy, Mələyi soruşursan ki, bala,- deyib. Qızı çox yerdən istellər. Qardaşları hələ ki, "Uşaqdı" deyib vermələr. Bala, yaxşı nəsilədən qız seçmişən. Sabah gedib arayaram ağızların.

Səhəri gün bibimçün gəlirlər elçiliyə. Atamla əmilərim Rəsulun atasını, kökünü tanıdıqlarına görə bibim oğlanı görmədən, bilmədən elçiləri boş qaytarmırlar, bibimin "Həri"sini verirlər. Sonra nənəm kövrələ-kövrələ arvadlara bibimə bu xəbəri necə verməyindən, bibimin də nə hala düşməyindən danışdı.- Mənim göyçək balam fağırılıqda qardaşı Əhmədə çəkib. Elə ki dedim, qızım, sən razılığını verdik, Mələk baxdı üzümə, rəngi oldu ağappaq. Bircə onu dedi ki, nənə, niyə mənə belə iş tutduz? Axı kimə verdiz mənə, ay nənə -- dedi, görmədən, bilmədən mənə niyə bədbəxt eləyəsiz. Dedim, bala, kökün bilerik, bəsimizdi. Heç nə demədi, keçdi yatdığımız öyə. Ürəyim dayanmadı, getdim arxasınca, gördüm oturub, dizlərini də qucaqləb ağlar. Bir-iki ay qızın üzü gülmədi. Vallah, bilmədim noldu, nə dedilər qıza axır vaxtlar, bacı, qızın üzü güler, kefi kökələb. Vallah, baş çıxartmeram bu Mələydən. - Bibim otaqda yox idi, həyətdə samovar qaynatmağa düşmüşdü. Bircə mən bilirdim bibim niyə xoşbəxt görünür. Nişanlısı Rəsulu, axır ki, görmüş, ikicə dəfə görməklə bibimin ürəyi rahatlıq tapmışdı. Rəsul həm yaraşlıq idi, həm də bibimi istəyirdi.

* * *

Mələk bibim söz verib ki, mənə çay kənarına aparacaq. Yaz qapımızın ağzındadır. Havalər istiləşir. Bibim: - Həlim, - dedi, Savalannan gələn sel-su bizim kəndimizin çayını, görərsən, necə coşduracaq. Səsindən evdə də oturmaq mümkün olmayacaq.

Bibim üzümə, saçlarıma siğal çəkə-çəkə: - Heç, Həlim, yadına düşər böyürtkən yığmamız? - Soruşdu.

- Yox, - Mən başımı yellədim. - Ancaq çaya getməyimiz, gül dərməyimiz yadımdadı. Sən ayaqlarıma tikan batmasın deyə mənə qucağına almışdın. Bax, o yadımda qalıb.

- Novruz bayramının günü gedərik. Təkcə biz getməyəcəyik, Həlim, bütün kəndimizin camaatı töküləcək çaya. Adətdi də. Hamı Novruz günündə ürəyində nə niyyət tutublarsa çaya deməlidilər. Elə ordaca bir-biriləriylə bayramlaşacaqlar da. Kim ki çaya gedə bilər, qocaları, naxoşları deyirəm də, onda biz evlərinə gedə bu əziz gününə- bayramına mübarək deməliyik.

Mələk bibi əynimdəki paltara başdan-ayağa nəzər salıb soruşdu:

- Lələm sənə təzə paltar aləb? Aləmə bə nənəmdən parça alırıq. Onun sandığında olmamış olmaz. Gəlinbacıma verərik, tikər. Bayramda hamı təzə paltar geyinməlidir axı.

- Narahət olma, bibi, - dedim, - Möməm mənə təzə paltar da tikib, ayaqqabı da alıb.

- Səməd lələmin uşaqları da təzə paltar geyəcəklər. O dəfə Ərdəbildən ayaqqabı da aldılar. Əliynən, Sədiyə - Səməd əmimin ekizləri var. İkisi də məndən bir yaş balacadılar. Nədənə mənəmki onlarla tutmur. Bütün günü həyətdə uzun qamış tapıb at kimi çapırlar. Üst-başları palçıqın içində olurdu. Havanın soyuğu, şaxtası heç olara kar eləmir. Yanaqları da həmişə qıpqırmızı...

Mən də bibimin bayramda geyəcəyi paltarla maraqlanıram. -Bibi, bəs sən nə geyinəcəksən? Səməd əmi alıb sənə təzə paltar, başmaq?

Bibim tutuldu. - Nə Səməd lələm, nə də arvadı hələ indiyə kimi bir dənə də çöp aləmlər mənə. Bundan sora neynirəm. Bayramlıqda nişanlım gəl

hamısından gətirəcək. Əhməd lələm, gəlinbacı - sənin anan gördün də mənə nə qədər şey aleblar, gətireblər. Yorğan-döşəyimin üzleri yox idi. Nənəm elə fikir elərdi ki, nə təhər alacam. Özü də əsil xaradan. Hələ üstəlik əyin-başımı da aleblar. Ər evinə köçəndə deməsinlər bu qızın palı-paltarı yox emiş.

Sevinə-sevinə bibimin üzündən öpdüm. - İkimiz də təzə paltar geyəcəyik, - dedim.

* * *

Çay bizim evdən çox da uzaqda deyil. Yayda suyu azalır. Dupduru, göz yaşı kimi suyuna soyuqluğundan əlini vurmaq olmur. Elə bil iti bıçaqla adamın əlini kəsir.

Mələk bibi bayram gününü mənə gözletmədi. Qəfədanı əlinə alıb mənə çaya apardı. Yaxınlaşıb əl-üzümüzü yuyuruq.

- Ay bibi, su soyuqdu.

- Eybi yox. Buranın suyuna da, dağ havasına da yavaş-yavaş öyrəşərsən. Gün çıxsada, havada soyuqluq var.

- Sən hələ Səreni görməmişən. Ora başqa aləmdi. Dağın başındadı. Gölünün suyu bu çayın suyundan da soyuq olar. - Bibim əlini Səren tərəfə uzadıb mənə göstərir. - Həlim, o dağa bax, ordan gələn su bu çaya axır. - Savalan dağının əzəməti gözlərimi qamaşdırır. Bibim qəfədanı qumla sürtüb tərtəmiz yudu. Soyuqdan əlləri qızarmışdı. Mən də çay kənarında hələ təzə-təzə baş qaldıran göy ləçəkli novruzgüllərini dərib birini bibimə göstərirəm:

- Bibi, bax, novruzgülüdü bu?

- Hə, düz tapmışan, novruzgülüdü... Bayramnan qabaq çıxər. Elə bil Novruzun gəlişinin xəbərini vermək istəyir bizə. Həmişə qar yağsa da, havalar şaxtalı olsa da, bu çiçək çıxmalıdır. Daşın altından da olsa cücərməlidir. Ona görə buna qar çiçəyi də deyillər. Sonra əlavə etdi: - Təbiətin möcüzəsini görsən də, Həlim.

- Görürəm, bibi, görürəm. Ancaq bu güldən çox xoşum gəlir.

- Mənim də.

Biz evə qayıtdıq. Bibim qəfədanı ocağın üstünə qoydu. Samovarı axşam qaynadarıq,- dedi.

Nənəm bayaq ət taxtasının üstündə qiyməkeşlə döydüyü ətə soğan, duz, istiot, kəkotu, sarıkök vurub əti nazik cünayının üstünə yığıb əli ilə yastıladı. Nənəmdən utanıram soruşum ki, o ətdən nə bişirir. Üzümü bibimə sarı çevirdim. Bibim soyuqdan qızarmış əllərini isitmək üçün yorğanın altından kürsiyə uzadıb: - Gəl sən də qızın, Həlim, - dedi. Bibimin yanında oturub yavaşca qolunu dümsükləyirəm: - Nənəm nə bişirəcək? - Bibim gülümsüyüb üzümə baxdı: - Acımısan? -Yox, -dedim. Bibim: - Ərzuman küftəsi yemisən? Gəlinbacı bişirməb bu küftədən?

- Yox. Bişirməyib.

- O toyuqları görərsən, Həlim. Onları ütüb təmizləyəcəyik, sora içinə üç-dörd bişmiş yumurtanın soyutmasını qoyacağıq. O nənənin döydüyüm ətin üstünə toyuğu qoyub cünayınan, yəni ərşinləmə aldığımız tənziplə bağlayacağıq, qazana su töküüb o bağladığımız əti, toyuğu qazanın içinə saleb ocağın üstünə qoyub bişirəcəyik.

Nənəm bibim deyən kimi eləyib qazanın qapağını bağladı. Həyətə düşdüm. Anamla Badam xala bayırda günə verdikləri yorğan-döşəyi içəri daşıyırdılar. Burda da bayrama görə, İçərişəhərdəki kimi hər evdə təmizlik işləri görülürdü. Uzaqdan atamı gördüm. Xırmannan gəlirdi. Həmişə fikirli gəzən atamın üzü gülürdü. Qaçıb Zinyət nənəmin ətəyindən yapışdım.- Dədəm gəlir, nənə, - Nənəm çevrilib yola baxdı: - Nə yaxşı, ay Həlim. - Nənəm uzun, enlibalaq tumanının üstündən qalın köynək, onun üstündən də

qolsuz gödəkcə geyinib. Deyir, bu gödəkcə olmasa kürəyimin ağrısından dayana bilmərəm. Nənəmin də gözləri aladı, bir az da yaşıla çalır. Yanaqları dağ havasındanmı, ya çöldə, həyət-bacada çox hərləndiyinə görəmi, qıpqırmızıdı. Ağarmış saçları ləçəyin altından görünən kimi ləçəyini tez alınına kimi çəkir. Atamın da, bibimin də üz cizgiləri nənəmə oxşayır. Mənə elə gəlirdi ki, nənəm atamı, o biri övladları kimi deyil, başqa cürə istəyir. Bir şey olanda atama xəbər göndərər, onunla məsləhətləşərdi. Böyük əmimə demək istədiyi sözü də atam vasitəsilə əmimə çatdırardı. Elə bil hamı kimi o da əmimdən çəkinərdi. Atam nənəmin sağ əliydə. Elə ona görə də bizim gəlib burda - onun yanında həmişəlik qalmağımız nənəmin ürəyincəydi. Hamı kimi nənəmin də üzü gülürdü. Səhərdən həyət-bacada iş görə-görə yola baxır, atamın gəlməyini gözləyirdi.

- Görəsən, nə xəbərlə gələcək, ay Qumru? - Səhər nənəm nigaran-nigaran anamdan soruşmuşdu. Anam də gözünü torpaq yola dikib. - Nə bilim, ay nənə. İndilərdə gələr, özünən soruşarıq.

- Nənəm: - Get, bala, - dedi, - Bibinə de samavarı qaynatsın.

- Bibim qəfədanı qoyub ocağın üstünə. Qaynayır.

Bir azdan Səməd əmim də gəldi. Qoltuğunda nəşə vardı. Heç kəs görməsin deyər, gizləncə kağız torpadakı şeyi Badam xalaya verdi. Badam xala əmimin ona verdiyi torbanı otağına apardı. Əmim Badam xalaya hədiyyə alanda kefi açılırdı.

Hamımız süfrə başına yığışdıq. Nənəm xörək qazanının qapağını açdı. Ərzuman küftəsinin ətri otağa yayıldı. Nənəm cünayının ucundan yapışib küftəni qazandan çıxarıb iri buluda qoydu və ehməllicə cünayının düyününü açdı. Küftədən, toyuq ətindən hissələrə bölüb hərənin payını çəkdi.

Atam xörəyini yeyə-yeyə Tımgöz Fərruxun bizə satdığı torpaqdan, onun yumşaqlığından danışdı. Sonra Səməd əmimlə məsləhətləşdilər ki, orda nə əksinlər. Buğdamı, arpamı, lobyamı, yer alması. Bizim kənddə kartofa yer alması deyərdilər. Belə qərara gəldilər ki, əkin yeri böyükdü. Elə hamısına ehtiyac var. Səməd əmim: - Biz əkməyimizdə olaq. Alverçilər elə yerindəcə alacaqlar, - dedi. - Satılanı satarıq, satmadıqlarımızı gətərəb evə yığarıq. Bütün qış azuqələrimizi də, un ehtiyatlarımızı da görər. Təki məhsul bol olsun. Nənəm dedi ki, qonşuların çoxu işsizdi. İş axtarırlar. Onlardan da özünüzə köməkçi götürün. Atam nənəmin təkliflə razılaşdı: - Düz deyirsən, nənə. Təkbaşına heç nə edə bilmərik.

Badam əmidostum hirsli-hirsli əmimə baxdı.

- Nə əkin, əkin deyib dureysan? Bə Tehrana getmərsənmi? Demirdin ki, gedib orda iş tapacağam. Bə bizi də özünlə aparmaysanmı? - Nənəm narazı-narazı başını buladı.

- Tehran elə Səmədi gözleyər.

- Bunun dərdi ayrı dərddi, nənə. Ona görə heç nədən...

- Nədi dərdi? - Nənəm Səməd əmimin sözünü ağızında qoydu: - Ay gəlin, çıxartma Səmədi yoldan. Qardaşı təkdi. Qoy qalib Əhmədə kömək eləsin. Görək, nə çıxar bu işlərdən. - Atam söz-söhbət böyüməsin deyər, sözü dəyişdi.

- Novruz yola verək. Hər şey yaxşı olar, inşallah.

- Sabah axır çərşənbədir. - Bibim sevinə-sevinə dilləndi və üzünü Səməd əmimin oğlanlarına tutdu - tonqalı da qaçaqlarım qalayacaq.

Əliylə Sədi yerlərindən dirçəldilər: - Hə, uşaqlarla danışmışıq, elə bir tonqal yandıracağıq ki, heç biri bizimkinə çatmayacaq.

Söhbətin şirin yerində qudalardan xəbər gəldi ki, Mələk bibiyə bayramlığı sabah gətirəcəklər. Həm əziz gündü, yəni çərşənbə axşamıdı, həm də Mələyin Şurəvidən qardaşı, bizi nəzərdə tuturdular, külfəti gəlib. Onlara gəlib "Xoş gəldin" deməli, nənəmə gözyadınlığı verməliydilər.

Nənəngil əl-ayağa düşdülər. Düyü arıtlanıb, islağa qoyuldu. Balıq suya salındı ki, duzu çəkilsin. Kişmiş, ərik, xurma təmizləndi. Həyətdən qonaqların adına kəsilməkçün quzu seçildi. Quzunun kəsilməyi Səməd əmimə tapşırıldı. Çünki atam xırmana gedəcəkdi. Bakıdan alınan bayram çərəzləri - qoz, fındıq, iydə, innab, noğul, şirniyyatlar məcməyə dözüldü.

Mən kəndimizə gələndən bibimlə yatırdım. Yerdəcə kilimin üstə iki döşəyi yanaşı salıb uzanardıq. Nənəm gec yatıb, tez durduğundan nə vaxt harda yatdığını görmürdüm. Kürsünün yanı isti olduğu üçün hərdən nənəm başını döşəkçəyə qoyub elə ordaca yuxuluyardı.

Bibim yatmağa hazırlaşanda mənə nişanlığına toxuduğu köynəyi göstərdi. Atamın aldığı boğazı açıq, yay köynəyini də üstünə qoydu: - Həlim, necədi? Yaxşı hədiyyədi? Eləmi?

Mən başımı tərpətdim. - Buları bayrama görə verəcəksən nişanlığına?

-Hə. - Bibim anamın bişirdiyi şəkərburadan, paxlavadan da ayırıb gizlətməmişdi ki, yeyilər, nişanlığına qalmaz.

Bibimin üzü gülürdü: - Gəl çay içək, külçəylə. Gedim görüm samovar soyumayıb ki.

Bibim qalxıb iki stəkan çay gətirdi. Nənəmin bizim gelişimizdən əvvəl bişirib təstə yığıdığı külçələrdən hərəməz birini yedik.

- Külçələr dadlıdır, bibi, -dedim.

- Nuş olsun. Cümə günü bişirdik ki, sora qonaq-qara olacaq, vaxtımız olmaz. Gəlib-gedən çox oler axı bayramda.

- Bibi, çərşənbə axşamı biz neyləyəcəyik? Gedib qonşuların qapısını pusu-riq hə...

- Yaxşı... Gedib pusu-riq. Təki yaxşı söz eşidək.

Bibim uşaq kimi sevinə-sevinə qıraqları butalı, noxudu kələğayısını sandıqdan çıxarıb başına saldı. Sonra balaca əl güzgüsünü üzünə tutub: - Həlim, - dedi, - bu rəng mənə yaraşır? İstəyirəm qaynanamgil bayramlıq gətirəndə bunu örtüm başıma. Necədi?

Mən bibimi başdan-ayağa süzüb: - Bu kələğayı pis deyil ey, bibi, ancaq sənin ağ zəkəriyyə şalın var ha, biz gətirdiyimiz qirbişin şalı deyirəm, onu örtərsən.

- Sən hansını desən, onu da örtəcəm. Bibim əyilib təzədən sandığın içini eşələdi və rəngi süd kimi ağ olan, saçaqlı zəkəriyyə şalı çıxartdı. Şalın xoş ətri otağa yayıldı. Görünür, bibim bu şalı ətirleyib sandığa qoymuşdu. Zəkəriyyə şalı başına örtüb təzədən güzgünü üzünə tutdu.

- Ay bibi, sənə ağ necə də yaraşır. Bax elə bunu ört, - dedim. Sonra yavaşca, heç kəs eşitməsin deyə soruşdum.- Bibi, sən nişanlığın da gələcək? Bayramlıq gətirəndə...

- Yox, Həlim, mənə bayramlığı arvadlar gətirəcək, ancaq, deyəsən deyiblər ki, qaynatam da gəlməli. Eşidiblər ki, lələngil, yəni siz uzaqdan - Şürevindən gəlibsiniz, adətli, uzaqdan gələnlərlə gəlib görüşməlidilər, "Xoşgəldin" deməlidirlər axı.

* * *

Səhəri gün çərşənbə axşamı yuxudan tez durub yerimin içində bibimə sarı boylandım. Bibim də durmuşdu, paltarlarını geyinirdi. Bibimin axır çərşənbəsini təbrik edib boynunu qucaqladım.

- Sənin də, Həlim, sən də bayramın mübarək, - deyib üzümdən öpdü. Sonra: - Dur, geyin gedək evdəkiləri təbrik edək.

Kürsülü, böyük otağımıza keçdik. Hamı oyanmışdı. Əvvəlcə nənəmi, sonra atamı, əmimi və növbəylə hamının axır çərşənbəsini təbrik etdik.

Axşamın soyuğunda yorğanın altında üşüyürdüksə, səhər günəş Savalan dağının arxasından görünüb öz hərəti ilə havanı qızdırdı. Nənəm havanın

istiləşdiyini görüb həyətdə ocaq qaladı: - Plovu elə bu ocaqda bişirəcəyəm.- dedi,- sonra nənəm üzünü anamla Badam xalaya tutub: - Ay gəlinlər, xuruşu bişirin, əldən çıxsın.

* * *

Günorta bir neçə çarşablı qadın başına quzu dərisindən papaq qoymuş bir ahıl kişiylə darvazamızın ağzında faytondan düşdülər. Gələnlər nənəmin təzə qudaları idilər. Kişinin əynində bahalı kürk, yaşlı, kök qadının isə zərli çarşabı diqqəti cəlb edirdi. Atam qabağa keçib qonaqları qarşıladı. Sonra nənəm, anam, əmidostum Badam xalayla Leyla xala da yaşmaqqlanıb gələn qonaqlara xoş gəldin deyərək evə dəvət etdilər. Qadınlar əllərindəki xoşçaları kilimin üstünə qoyub döşəkcələrin üstündə oturdular. Zərli, qara çarşaba bürünmüş yaşlı qadın evə göz gəzdirib: - Bə mənim ceyran qızım hanı? Gətirin gəlnimi, bir üzündən öpüm, - dedi.

Anam tələsik o biri otağa keçib bibimi gətirdi. Bibim utana-utana içəri girib qaynanası ilə, o biri qadınlarla görüşüb əllərindən öpdükdən sonra qaynanası bibimi yanında otuzdurdu.- Mənim göyçək gəlnimin əhvalı necədi? - soruşdu.

Bibim utandığından başını aşağı salmışdı. Sıxıla-sıxıla pıçıldadı: - Yaxşıyam, xala, xoş gününüz olsun.

- Yaxşı ol, qızım. Həmişə yaxşı ol.

Süfrə açıldı. Yemək veriləndən sonra zərif, armudu stəkanlarda çay gətirildi. Oğlan evindən gələn qadınlardan biri xoşçaları açdı. Qızılı, gümüşü, zərli parçalar, alt geyimlər, ipək corablar, ətirlər göz qamaşdırırdı. Xoşçaların içində bibimin gözü yaşıl libasa sataşdı. Bibim mənim də maritlayıb libasa baxdığımı görüb gülümsədi. Demək, nişanlısı sözünün üstündə durub, ona Tehrandan libas almışdı. Gələn qadınlardan biri: - Ərdəbildə belə gözəl paltar satılmır ha. - dedi.

Qaynana bibimin xoşçadakı hədiyyələrini və nənəmə, evdəkilərin adına alınan xələtləri çıxarıb payladı. Nənəm də əvvəldən hazırladığı pay-puşları xoşçaların yerinə qoydu. Bibimin qaynanası nənəmə:

- Zinyət, bu nəməndi? Mən sənə, sən mənə? Öycük-öycük oynamırıq ki. - Sonra güldü: - Day nə deyim, almısan, payın çox olsun, - deyib cibindən zərif naxışlı, sədəflə işlənmiş bir qutu çıxarıb qapağını açdı və içindən ortası əqiq, qıraqları brilyant qaşları olan üzük çıxartdı: - Gəlnimə bu əziz gündə qızıl payını özüm almışam, - dedi. - Bibimin üzündən öpüb üzüyü barmağına taxdı...

Arvadlar üzüyü nöbvəylə əllərinə alıb xeyli təriflədilər və çay içə-içə Bakı bişmişlərindən yeməyə başladılar.

Nənəm çayından bir qurtum içərək üzünü qudasına tutub: - Ay Qızxanım bacı, - dedi.- Bu əziz bayramda damədimi də getireydiz də. Oğlum Quzeydən gələb. Bir-birilərini görüb tanıyardılar.

Bibimin qaynanası nənəmin bu sözünə bir az təəccüblə:

- Nə bileydim, qıza, ağayi Əhmədin gəlməyini eşitmişik, ancaq dedux, yaxşı döyül, birdən acıqları tutar.

- Niyə acığımız tutar? Öz balamız döyülmü?

Qaynana zarafata keçdi.

- Təzə daməd şirin olar, deyərlər. Eybi yox, inşallah ara günlərdə qonaq çağırarsız, gələr.

- İnşallah. Gözümüz üstə yeri var. - Nənəm qudasına baxıb gülümsədi: - Allah bütün cavanları xoşbəxt eləsin, bizimkilər də onun içində.

- Amin!

- Yarıyanlardan olsunlar!

Qudalar xudahafizləşib gedəndən sonra qonşularımız bibimin xoşçalarına baxmaq üçün yığılıb gəldilər. Yenidən xoşçalar ortaya töküldü. Gələnlər bibi-

mə alınan hədiyyələrə baxdıqca yerbəyerdən: - Hər qıza belə bayramlıq gəl-mər ha. Qanacaqımışlar, vallah, Allah bəxtini versin, qızım, xoşbəxt olasan, - dedilər.

Bibimsə qaynanasının barmağına taxdığı üzüyə baxa-baxa utanır, başını aşağı salıb gülümsəyirdi. Bibimin ürəkdən sevindiğini görürdüm. Bibim xoşbəxt idi. Həm qaynanasının aldığı hədiyyə, həm də nişanlısının seçdiyi libas ürəyincə idi. Bir də bibimi sevindirən nişanlısı Rəsulun sözünün üstə durmağıydı. Demək, nişanlısı onu sevirdi, onu yadından çıxarmır, onun haqqında düşünürdü. Bibim sevincinin səbəbini gecə yatağıımıza uzananda utana-utana dedi: - Rəsul atın üstündə mənə şirni verəndə bilirsen nə dedi, Həlim? Dedi ki, səni hər gün görmək isterəm. Mən də başımı saldım aşağı. Eh, mənə hər gün nə təhər görə bilər?

Bibim gözümü xonçalardan çəkmədiyimi, heyran-heyran baxdığımı görüb xəfifcə gülümsəyərək üzümdən öpdü.

- O gün olsun sənin də xeyir işini görem, Həlim, - dedi, - Allah sənə də belə nişanlı qismət eləsin.

* * *

Şər qarışmamış, qonşular evlərinə çəkildilər. Nənəm hamımızı kürsünün başına yığdı. Süfrəyə məcməyilərdə qoz-fındıq, qovut, şirniyyatlar düzüldü. Bibim məcməyinin qırağına hər birimizin adına şam düzüb yandırdı. Nənəm Bulud əmimlə Abdulla əmim burda olmasalar da, iki şam da gətirib: - Buları da yandır, ay Mələk, - dedi. - Bu əziz gündə bilmirəm tiffillərim hardadırlar, yedikləri nədi, içdikləri nə. - Üzünü bir ayağını qaçaraq qoyan Leylaya tutdu: - O gün olsun ərinlə əziz bayramları bir yerdə keçirdəsən, bala, - dedi.

Leyla xalanın üzünə yenə də kədər çökdü. Ərinin gəlməyindən gözü su iç-mirdi, nədənsə heç nə deməyib nənəmə baxdı. Elə bil gözləri dolmuşdu. Ley-la xala anasını evdə tək qoyduğu üçün axşama qalmadı, Səkinəni götürüb getdi.

Bir az keçmədi ki, uşaqların qalacağı tonqalın alovu həyatimizi işıqlandırdı. Bu vaxt Səməd əmimin oğlanları - Əliylə Sədinin səsini eşitdik.

- Bibi, gəlin, tonqalı yandırmışsınız. - Hava soyuduğundan bibim mənə qalın gödəkçəsini verdi. Özü də qalın geyindi. Həyətə çıxdı. Qonşularımızın uşaqları da tonqalın başına yığılmışdılar. Nənəm, atamla anam, Səməd əmim, Bada-m xala da həyətə düşdülər. Həyatimizin oğlanları, Sədiylə Əli tonqalların üstündən atlanır: - Ağırlığım, uğurluğum burda qalsen, - deyib gülüşürdülər. Sakit təbiətli, az danışan atam hamıdan kənarında dayanıb gözünü tonqaldan çəkmirdi. Atamın üzündə xoş bir təbəssüm vardı. Elə bil inanmırdı ki, elinə, obasına qovuşub. O qədər kəndimizin xiffətini elədiyini görmüşdüm ki.

Bir azdan böyüklər çəkilib evə getsələr də, tonqal yanıb-yanıb köz olana qədər uşaqlarla mən onun ətrafından çəkilmədik. Bibim də bizə qoşulmuşdu. Sonra oğlanlar qapılara "papaqatdıya" getdilər.

Bibim dünəndən mənə söz vermişdi ki, axşam mənə qapılara qulaq falına aparacaq. Tonqalın yanından aralanan kimi, qonşu qapılarını pusmağı bibimin yadına saldım.

Bibim: - Yaxşı, Həlim, - dedi, - Gedərik. Əvvəlcə fikirləşək görək kimin qa-pısını pusaq.

- Nə bilim, bibi.

- Kəlbə Nisə nənənin evi yaxındı. Bir az keçsin, gedərik ora.

- Görürsən, - dedim, -Bibi, qonşularımızın hamısının lampaları yanır.

- Əlbəttə yanacaq, Həlim, bu əziz gündə hamının çırağı yanmalıdır. Gör-dün, qaynanamgil axşama qalmadılar. Tez getdilər ki, evlərini işıqsız qoyma-sınlar.

Bibimlə mən nənəmin gözünü oğurlayıb qapıları pusmağa, daha doğrusu qulaq falına getdik. Yavaş-yavaş, xəlvətcə gəlib Kəlbə Nisə nənənin qapısının ağzında dayandıq. Evdə səs-küydən qulaq tutulurdu. Görən, nə danışdılar. Bibim qulağını qapıya dirəyib diqqətlə qulaq asmağa başladı. Mən də qulağımı qapıya dirədim. İçəridən qadın səsi aydınca eşidilirdi:

- Ay qız, Fizzə, uşağı qoyma aqlasın bu əziz gündə.

- Ay xala, sən Allah, sən kirit onu. Görmərsən qabları yuyuram. Hələ başıma xına da qoymalıyam. Sabah nənəmgilə ağarmış saçımnan getməyəcəyəm ki.

- Yaxşı, ay qızım, xınadan çox islat. Mən də əlimə xına qoyacam.

Bibimin üzü gülürdü: - Sağ olasan səni, ay Nisə nənə. Gör gəlninə nə yaxşı sözlər deyir. Ömrün uzun olsun sənin, ay nənə. - Elə bil bibimin taleyi Kəlbə Nisə nənənin evində gedən söhbətdən asılıymış.

Bibim: - İndi də gedək Zeynəbgilə, - deyib qaranlıqda yıxılmayım deyə, əlimdən tutdu: - Yavaş elə, Həlim, ayağının altına bax. Bu əziz gündə yıxılırsan.

- Qorxma, bibi, yıxılmaram. Zeynəb xalanın evi hansıdı?

- Odey, qapısının ağzında quyu görünür. Hə, bax odu. Gəl, gəl tez gedək. İçəridən səs gələr. Birdən qapını açıb bizi görsələr, biabır olarq.

Biz bu qapıdan da xoş sözlər eşidib sevinə-sevinə evə qayıtdıq. Evə çatanda bibim gülə-gülə dedi: - Həlim, gördün, nə yaxşı sözlər eşitdik. - Bibim sevindiyyindən məni qucaqlayıb üzümdən öpdü. Birdən nəse yadına düşmüş kimi, üzünü mənə tutdu: - Elə səni Kəlbə Nisə nənənin yanına aparacağıq da. Qoy bayramı yola verək. Nisə nənə sənə Qurandan dərs keçəcək.- Bakıdakı məktəbim yadıma düşdü. Ora təzə-təzə isinişmişdim. Sınıf yoldaşlarıma, müəlliməmə. Elə isinişdiyim vaxt məktəbdən ayrıldım. Burdasa mənə əvvəlcə ərəb əlifbası, sonra isə Quran oxumağı öyrədəcəkdilər. Namaz da qılmalydım. Anam fəxrlə deyirdi ki, doqquz yaşından namaz qılıb, oruc tutub, hələ bir dəfə də olsun orucunu pozmayıb, namazının vaxtını keçirməyib. Mən də burda şəriətin bütün qaydalarına əməl etməliydim.

* * *

Köhnə ilin axır çərşənbəsindən iki gün sonra Novruz bayramı gəldi. Xonçamızı bəzədik, bibimin göyertdiyi səməniləri süfrəyə düzdük. Bu əziz günün axşamı elə bir ev yox idi ki, orda plov qazanı asılmasın. Axı plov biz azərbaycanlılara görə xöreklərin şahı idi. Nənəmin bişirdiyi plovun dadından doymaq olmur. Xüsusən də səbzli plovun. Axşam yenə də ailəmiz bir yere yığışdı. Plovumuzu yedik. Bayram günü kəndin cavanları çaya tərəf axışdılar, evimizin böyükləri isə yaşlı qohumlarımızla bayramlaşmağa getdilər. İki gündən sonra atam bizi anamın doğulduğu Torpaqlı kəndinə nənəsiylə, yeni mənim böyük nənəmlə bayramlaşmağa apardı. Gövhər nənəm cavankən dünyasını dəyişdiyinə görə anamı Əsmət nənəm saxlamışdı. Əsmət nənəm qızının iyini anamdan alardı. O, Ziyət nənəmdən fərqli olaraq dolu bədənli, kök bir qadın idi. Xoş qılıqlı olsa da ötkəmliyi vardı. Yeddi qardaşın bir bacısı kimi onun sözü hamı üçün qanun sayılırdı. İşli-güclü, qonaqlı-qaralı nənəmin mal-qarasının, qoyun-quzusunun sayı-hesabı yox idi. Gecələr sərhəd kəndlərdən şahsevənlilərdən mal-qara oğurluğuna gələrdilər. Ona görə də nənəm nökrələrinə evini, həyatını etibar eləməyib, tufəng saxlar, özü də ayıq yatardı. Bir dəfə soyuq qış günü bir neçə oğru qoyun-quzu saxlanılan tövləyə girirlər. Heyvanların mələşməsinə nənəm ayılır, tufəngi alıb özünü bayıra atır. Tövlənin yanında qaraltını görüb:- Köpək uşaqları, nə işiniz var orda? - deyərək tufəngini oğrulara sarı tuşlayır. Güllə səsində qonşular oyanırlar. Oğrular özlərini hasarın üstündən küçəyə atırlar. Onlardan biri: - Vay, dədəm,

vay, ayağım! - qışqırıb ayağının qanı axa-axa qaçıb canını qurtarır. Səhər tövlənin yanından düz küçəyə kimi oğrunun ayağının qan izlərini görürlər.

Əsmət nənəmin qardaşlarından ən varlısı Hüseynəli bəy olub. Hüseynəli bəy Göy məscidini yanından bir neçə mülk almışdı. Deyilənə görə, "Göy məscid" in tikilməsinə yardım edənlərdən biri də Hüseynəli babam imiş. O, qış ayları külfətini götürüb Bakıya gələr, mülklərinin birində yaşayardı. Şamaxı meydanında, Kömürçü bazarının yanında dükənləri vardı. Əsmət nənəyə də qaldığı evinin yanında ev almışdı ki, o da ürəyi şəhəri çəkəndə, Ərdəbilin şaxtalı aylarında gəlib Bakıda yaşasın. Elə anamın toyu da Əsmət nənənin Bakıda qaldığı vaxta düşmüşdü. Anam atası da cavankən dünyasını dəyişdiyinə görə, nənəsinin evindən İçərişəhərə - atamgilin evinə gəlin köçmüşdü.

Torpaqlıda bir həftə qaldıq. Mənə bu bir həftə bir ildən də çox göründü. Əsmət nənəm, anamın dayıları, qohum-əqraba başımıza fırfıra kimi dolansalar da, bibim üçün darıxırdım. Evə qayıtmağımızın günlərini sayırdım. Axır ki, həftənin sonu atam gəlib bizi Pətəxora apardı. Bizi pay-puşla, əzizləyə-əzizləyə yola salanda Əsmət nənəm ağlayırdı. Anamın onlardan uzaq düşdüynə, yoxsa cavankən dünyasını dəyişən qızını, yeni anamın anasını yadlarına saldıqlarına görəmi - hamı kövrəlmişdi.

* * *

Yazı da yola verdik. Atam hər gün xırman yerinə gedər, gün batandan xeyli keçmiş evə qayıdardı. Arada Səməd əmim də ona qoşulardı.

O il atamgil torpaqdan bol məhsul götürdülər. Yiğim vaxtı kəndimizin kəndxudası ərbaqla atın üstündə həyətimizdə göründülər. Ərbab həyətdə odun doğrayan atamı barmağının işarəsilə yanına çağırırdı. Atam baltanı odunların birinə sancıb gələnlərə yaxınlaşdı və salamlayıb evə dəvət elədi.

Ərbab: -Vaxtımız yoxdu, kişi, -dedi. - Verginin vaxtıdır. Səhər xırmanda ol,- deyib atına qamçı çəkdi. Kəndxuda da onun ardınca.

Şəhəri atamla əmimin alın tərillə becərdikləri məhsulun elə əkin yerindəcə üçdə iki hissəsini ərbaqla adamları gəlib apardılar. Nənəm axşam atamdan bu xəbəri eşidəndə, iki əlini dizinə çırpıb: - Haramuuz olsun, - dedi, - Özgənin malına tamah salan müftəxorlar, nakişilər.

Atamın üzünü qüssə bürümüşdü. Fikirli-fikirli nənəmə baxırdı. Sonra yavaşca:- Biz neyləyə bilirik, nənə,- dedi. - Bu dünya ağalar, qullar dünyasıdır.

Buna baxmayaraq qış azuqəmizə görə hamımızın üzü gülürdü. Bizə qalan məhsulu atamla əmim qonşuların köməyiylə evə daşdılar. Sonra atam beş-altı kisə buğdanı arabaya yığıb üyütmək üçün dəyirmanı apardı, mal-heyvana ot tədarükü də görüldü. Qar, yağış çürütməsin deyər, ot tayalarının üstü basdırıldı. Nənəm sapsarı ot tayalarına baxıb: - Bıy, ürəyim rahatlandı. Heyvanların yemindən arxayın oldum, - dedi.

Sevincimiz uzun çəkmədi. Ot yığıcı qurtaran ərəfədə atam xırmandan qanıqara gəldi. Rəngi ağappaq ağarmışdı. Nənəm atamın qanının qaraldığını görüb sorğu-suala tutdu:

- Nə olub, ay Əhməd, iraq canından, xəstə-zad döyülsən ki?

Atam çevrilib mənə baxdı: - Həlīmə qızım bizdən ağıllıymış.

- Həlīmə neyləyib ki, bala?

-Vallah Həlīmə adam tanıyanmış. O Fərrux əclaf torpağını bizə satdığını daner. Deyir mən sizə torpaq-zad satmamışam. Çıxın əkin yerimdən.

Evin küncündə çay dəmləyən anamın əlləri əsdi. Az qaldı çayniki əlindən salsın. Nənəm iki əlini dizinə çırpıb: - Mən elə belə də bilirdim. O nakişidən nə desən gözləmək olardı, bala, uşaqlıqdan elə cüvəllağı idi köpək oğlu. Yadın-

dan çıxıb, ay Əhməd, qonum-qonşudan əlinə nə düşürdü oğurlayardı?! Yaxşı, bala, bəs o torpağın kağızından-zadından yazdırıb barmağınızı basmadız?

- Nə kağız, ay nənə? Bulud qağamnan evə gələb, bir yerdə duz-çörək kəsmişik. Çörək ey, nənə, çörək kəsmişik.- Nənəm yandığından qarğışa keçdi: - Görüm ona çörək qənim olsun. Amin, ya rəbbim! O, çörək qədrini biləndi?

Axşam Tımgöz Fərrux yanında bir kişiylə evimizə gəldi. Nənəm çarşabını başına atdı, ətəyini əllərinə bürüyüb qabağa keçdi: - Ay kişi, Allahından qorxmasan? Bu nə həngəmədir çıxardasan, hə? Nakişilik eləmə Fərrux. Neçə ilin qonşusuyuq. Bəlkə elə gor qonşusu da olduq.- Fərrux sırtıq-sırtıq atamın üzünə baxıb əlini-qolunu ölçə-ölçə:

- Nakişi sənin oğlanlarındı ki, gələb torpağıma yiyə dureblar.

Atam hirsle Fərruxa baxdı. Sonra: - Fərrux,- dedi, -Qoşaqa qapısının ağzında Buludla rastlaşmadın? Qardaşım səni adam bileb evə gətirmədi? Oturub səninlə duz-çörək də kəsdik. Bu nə məsələdi. Sən nə danışdığını bileysən?

- Hı, Əhməd kişi, çörəyi başıma qaxırsan? Neynək, neynək.

- Biz o çörəyə inandıq, Fərrux. Bulud da, mən də, demək, verdiyimiz pulu danırsan. Torpağın pullarını toplayıb vermədik sənə? Tümen istədin bizdən. Dedin Pətəxora gederəm, mənə tümen lazımdır. Pulun azlığı səni qane eləmədi, üstündə qızıl da aldın.

Mənim gözümlə qabağına anamın eyvana keçib boynundan, qulağından çıxartdığı qızıllar gəldi. İndi anamın boynu boş qalmışdı. Mən istər-istəməz keçib kişinin qabağında dayandım.

- Anamın sırğasını, boyunbağısını ver,- dedim.- Ver onları!

Tımgöz Fərrux dönüb kirpiklərini qırpa-qırpa:

- Səsinə kəs, bihəya, - çımxırdı.

Onun məni söyməyinə, mənim üstümə çımxırmağına atam dözmədi. Fərruxun üzünə bir yumruq vurdu: - Çıx bayıra, allahsız! - Atamın yumruğu, deyəsən, Fərruxun burnuna dəymişdi. Burnundan axan qan çuxasını buladı. Fərrux burnunu tuta-tuta atama: - Sənnən, Əhməd, şikayət edəcəyəm qaziya. Hələ qardaşının - dələduz Abdullanın şahımıza qarşı Təbrizdə nə hoqqalardan çıxdığını da lazımı yerlərə çatdıracam. Elə bilirsen nalayiq işlər gördüyündən, Tudəçilərə qoşulmağından xəbərimiz yoxdur? Bax, deyirəm, dinməz-söyləməz çıxın xırmanımdan. O muzdurlarına de, o həndəvərlərdə görünməsinlər. Yoxsa...

Tımgöz Fərrux burnunu tuta-tuta qapımızı çırpıb getdi.

Nənəm Abdulla əmimin adını eşidəndə gözləri doldu. Bir ildən çox idi ki, əmimdən xəbəri yox idi. Hardaydı, nə işlə məşğul idi, eşitdiklərinə görə, bu yaxında xeyli adamı zindana salmışdılar, bəlkə elə o da o zavallıların arasındadı?!

Nənəm tez-tez anama Abdulla əmimdən söz salıb kövrələrdi: - Dedim, bala, şahlıqla şahlıq eləməyəcəksən ki, cavansan, gəl, bala, evlənginən, sən də başını bağleyim. Söze baxmadı. Elə deyirdi mənən işivüz olmasın.

* * *

O gündən atam bikef-bikef gəzir, əli işə yatmırdı. Zəhmətlə yığdıqları pulu bir nadürüstə, fırılacaqçıya verdiyinin peşmançılığını çəkə-çəkə: - Bu Tımgöz Fərruxu biz axı tanıyırdıq. Qağamnan bu işə nahaq qol qoyduq. Bu adamnan gərək salaməleyküm belə eləməyəsən, - deyirdi.

Bir gün atamı qazının yanına çağırdılar. Qazının idarəsi Ərdəbildə yerləşdiyi üçün atamın gedib-gəlməyi uzun çəkdi. Atam axşamdan xeyli keçmiş gəldi. Yorğun idi. Yağışlı gün olduğu üçün ayaqları çarığın içində

islanmışdı. Anam ləyəndə su gətirdi, atam ayaqlarını isti suya saldı. Hamımızı niğarançılıq üzürdü.

Nənəm: - Noldu, ay Əhməd, danış, bala, ürəyimizi üzmə.

Axır ki, atam dilləndi: - Ay nənə, qazı ağa Tumgöz Fərruxun tərəfini saxlaer, deyir, kişinin torpağını zəbt etməyin bəhs döyül, hələ onun başını da yarmısan.

- Sən nə dedin?

- Dedim Fərrux mənim qızımı söydüyünü, qazı ağa, sizə deməyəb?

- Sənin qızını söyüb deyə kişinin başını yarmalısan? Sən də söy, yoxsa...

- Mən onun kimi tərbiyəsizlik eləmərəm, - dedim, - vuraram, amma söyüş söymərəm.

- Yaxşı, yaxşı, get. Sabah gələrsən. Kişinin şahidi var.

Nənəm: - Ay oğul, o yanındakı nadürüstnən qudadırlar. Sən tanmersan. Xorasannandı. O, Fərruxun tərəfini saxlamasa, qızını oğlundan boşatdırar. - Nənəm başını yelləyə-yeləyə ah çəkdi: - O allahsız səni işə salmasa yaxşıdır.

Atam səhəri yenə də qazının yanına getdi. Yenə də gəlməyi uzun çəkdi. Nənəm yenə də atam gələn kimi başının üstünü kəsdirdi. Anam atamın yağışdan islanmış ayaqlarına görə yenə də su qızdırdı. Atam bu dəfə lap dilxor gəlmişdi. Atam ayaqlarını suya sala-sala danışmağa başladı: - Neçə saat növbə gözləmişəm, - dedi. - Gördüm Fərrux gəldi. O bizə gətirdiyi kişi də yanında, hə, gəldi Fərrux, başı da sarıqlı. Fikirləşdim ki, bunun burnu qanamışdı, görəsən, niyə başını sarıyıb. Bizi qazının yanına buraxdılar. Qazı Fərruxdan soruşdu ki, şahidin bumu? Dedi, bəli, qazı ağa, elə bu kişinin yanında evin içində yabanı necə üstümə tulazladısı yaba başıma dəydi. - Qazı kişinin adını soruşdu. Sora soruşdu kişi, Fərrux Cəfərpur düzmü deyir? Sən öz gözlərinlə gördünmü vuranda? Fərruxun şahidi bir mənə baxdı, bir də Fərruxa. Dedi, qazı ağa, öz gözlərimlə gördüm. Az qaldı elə oradaca kişinin üzünə tükürüm. Nəhlət şeytana, deyib, güclə özümü saxladım. - Atam susdu, məyus-məyus nənəmə baxdı. - Deyəsən, nənə, bu Fərrux məndən əl çəkməyəcək.

Bu söhbətdən sonra qonşumuz Əliş dayı atama dedi ki, Tumgöz Fərrux qaziya yeriyəndə quyruğu tir-tir titrəyən bir qoç aparıb ki, iki göz istəyir tamaşasına dursun. Əliş dayı düz deyirmiş, qaziya aparılan rüşvət öz işini gördü.

Məhkəmədə Tumgöz Fərruxun şərti bu olub ki, torpağımı özümə qaytarmasa, mənim başımı yardığına görə şikayətimi geri götürməyəcəyəm.

Atam da deyib ki, qazı ağa, mən onun başını yarmamışam. Sarığını açıb baxın. Evin içində də yaba olar? Qazı əsəbiləşib atama qeyzlə: - Kişinin şahidi var. Uzun danışma. Sabahdan kətmənin, xışını, öküzünü - nəyin var, çıxart xırmandan. O, torpağı sənə satsaydı, əlində sənədin olmalıydı.

Atam başa düşür ki, qazı qoçun xətrinə işi Fərruxun xeyrinə həll edəcək. Üzünü qaziya tutub: - Qazı ağa, bir sual vermək istəyirəm sizə. Bu Fərruxun, bu allahsızın sənə gətirdiyi qoçun quyruğu çox böyük idi, eləmi?

- Nə? Nə dedin? - Qazı hirsindən ayağa qalxır: - Çıx odamdan! Vələdüznə! Lənətə gəlmiş!

Atam o gündən Ərdəbildən ayağını kəsdi. Fərruxa da xəbər göndərdi ki, gəlib satdığı əkin yerinə yiyə dursun. Atam Fərruxa bir də onu dedi ki, sən ki, belə dələduzluq elədin, sən o torpaqdan xeyir görməyəcəksən.

* * *

Bibim çox keçmədi ki, məni Kəblə Nisənin yanına Quran dərsi keçməyə apardı. Artıq bir neçə hərfi yazıb oxuya bilirdim. Əli işdən soyuyan atam fikirli-fikirli gəzir, Səməd əmimlə iş dalınca harasa gedib-gəlirdi. Nənəmin başı mal-

heyvana qarışmışdı. Səhər mal-heyvanı örüşə buraxır, axşamüstü örüşdən qayıdan inəkləri sağır, sağılmayanın otunu, ələfini verib tövləyə salırdı. Anam da, qardaşım qucağında, nənəmə əl-ayaq verir, nə deyirsə yerinə yetirirdi. Bibim xalça toxuya-toxuya dodağının altından bayatı da deyirdi. Mənə deyirdi ki, bu bayatıları nənəmdən öyrənmişəm.

- Xalçanı kimə toxuyursan, bibi? - soruşuram.

Bibim gözünü ilmələrdən çəkmədən:

- Özümə, Həlim,- dedi.- Görürsən, az qalıb. Allah qoysa toyuma kimi qurtararam. Nənəm yanımda oturseydi, çoxdan kəsmişdik. Nənəmin də işi, gücü, mal-heyvana baxmaq asan gəlməsin ey sənə. - Bibim çevrilib gülümsünür və üzündən bir çimdik götürür.

- Allah qoysa, inşallah sənə də toyunda bundan yaxşısını toxuyacağam.

- Bəs Badam əmidostum sənənlə xalça toxumaq istəmir?

Bibim nədənsə susub başını yelləyir.

Badam əmidostum qaşqabaqlı gəzir, bütün günü hirsini yuduğu qab-qaşığa, uşaqların üstünə töküdü. Bir dəfə bibimdən soruşdum ki, Badam əmidostum niyə qaşqabaqlı gəzir.

Bibim həvəngi toxuduğu iplərə həvələyə-həvələyə dedi:

- Onun dərdi əvvəl ev dərdi idi, indi də qağamı dilə tutur ki, çıxıb Tehrana getsinlər.

- Bəs Səməd əmim nə deyir?

- Qağam nə deyəcək? Nənəmi tək qoymaq istəmerdi. Ona görə də razı olmurdu. İndi ki, Əhməd qağam Şurəvidən həmişəlik gəlib, sizi də gətirib, ona görə də Səməd qağamın bəhanəsi qalmeb.

* * *

Nənəm gözünü yollardan çəkmirdi. Bulud əmimlə Abdulla əmimin yolunu gözləyirdi. Gecə nənəm səksəkəli yatdığındanmı, Bulud əmim fikrindən çıxmadığına görəmi, yuxu görmüşdü. Səhər yuxusunu anamla Mələk bibimə danışanda, mən nənəmin böyrünü kəsdirmişdim: - Gecə, ay qızlarım, göy qurşağı görmüşəm. Düz Savalan dağının üstündən aşağıyacan uzanerdı. Zənnim məni allatmersə, Bulud yol gələr.

Anam sevinə-sevinə dedi: - Allah ağzından eşitsin, nənə, kaş ikisi də gələydilər. Ağaqaardaş gəlseydi, Leylanın də təklikdən canı qurtarardı.

Bibim nənəmə təsəlli verib: - İnşallah, gələrlər,- dedi,- fikir eləmə.

Ancaq nənəmin yuxusu düz çıxmadı. Əksinə, xəbər gəldi ki, Şimali Azərbaycanla Cənubi Azərbaycanın sərhədlərinə məfillər çəkilir, yollar bağlanılır, iki nəhəng dövlətin əsarəti altında yaşayan, Türkmənçay müqaviləsindən sonra müstəqilliyini itirən Azərbaycanda insanların bir-birilərinə gediş-gəlişlərinə qadağa qoyulur. Yenə də xəbər gəldi ki, sarıbaşlarla şahın əsgərləri Araz boyu düzülüb. Bu gözlənilməz xəbər hamını çaşbaş saldı. Nənəm iki əlini dizinə çırpıb vay-şivən qopartdı.

- Bulud balam, qaldı qürbətdə! Bunnan sora balamın üzünü görməyəcəyəm. Balamın yolları bağlı qaldı, balam tək qaldı orda!

Axşam Səməd əmim Ərdəbildən gəldi. Onun dediyi xəbərdən hamı donub qaldı. Şurəvidə baş verən hadisələrdən biri də bu idi ki, ordakı əhalinin sənədlərinin yoxlanışı gedir. Kim İranda anadan olubsa və kimliyində (sənədində) İran vətəndaşı yazılıbsa onlar ailəli oldu-olmadı məcburən Ənzəli gəmisilə keçid məntəqələrdən Cənubi İrana yola salınırdı. Səməd əmim yanıqlı-yanıqlı danışdı: - Yalan olmasın, Ənzəlidə düz bir gəmi adam düşürdüblər. Binəvaların ikisi Ərdəbildəndi. Mən elə hazırlaşırıdım evə gəlim, bizim kənddən Əlif kişini gördüm, qonşu Cəfərlə məni görüb üstümə atıldılar. Əlif kişi: - Ay Səməd, - dedi, - məni elə küçədən tutub gəmiyə atdılar. Gördüm

ki, gəmi ləngiyir, uşaqların anasına xəbər göndərdim ki, məni aparırlar. Dedim bəs külfətin hanı? Dedi, harda olacaq, qardaş, qaldılar. Arvadım Bəkili qızıdı. Dədəsi, nənəsi, qardaşları var. Heç bir saat çəkmədi ki, arvad özünü çatdırdı. Dedim uşaqları gətir gedək. Yazıq arvad duruxdu, bilmədi nə desin. - Dişimizlə, dırnağımızla ev-eşik düzəltmişik, buları qoyub nə təhər gedim, - dedi. - Uşağın biri məktəbdə, o birisi anamın yanında: Onları necə gətirim. Uşaqlarsız da qoşulum necə gedim sənənən. Hamısını - evimi, eşiyimi, külfətimi qoyub gəldim, yox ey məcbur çıxartdılar məni Şurəvidən. İndi qalmışam başıma döyə-döyə. Bu zülmü kim götürər, ya rəbbim? Başıma nə çarə qılı. - Kişi zülüm-zülüm ağlayırdı, yollarım bağlı qalacaq, - deyirdi, balalarımı, külfətimi bir də görə biləcəyəmmi?

Nənəm: - Görəsən, Buludu da Şurəvidən çıxardarlar? - Naümid-naümid soruşdu.

Atam: - Yox, nənə, - dedi, - Onun kimliyini Bakıda vereblər. Sən özün demişdin ki, Bulud o tayda - Bakıda doğuleb. O vaxt Göy məscidin yanında olurmuşsuz ha. Özün danışırıydın ki...

- Hə, hə, düz deyirsən, bala, - Nənəm dedi, - Buludu orda doğmuşam. - Nənəm təzədən vaysındı. - Kaş Buludun kimliyini burdan aleydiq, onu da bəlkə çıxardeydilər Şurəvidən. Balama həsrət qalmazdım.

Səhəri gün Şimali Azərbaycandan bir neçə ailə gəldi. Onları Astara keçidindən keçirmişlər. Evini-eşiyini qoyub gələnələr bizim kənddən - Pətəxordan idilər. Onları ev-eşiyindən çox, doğmalarına, qohum - əqrəbasına həsrət qalmaq qorxusu üzürdü. Qadınlar göz yaşlarını saxlaya bilməyib ağlayırdılar. Nənəngilin qonşuları Əbil əmi də arvadı Güleyşə xala, iki körpə balasıyla Ənzəli yoluyla Pətəxora gəlib çıxdılar. Bibim Güleyşə xalanı görməyə gedəndə məni də özüylə apardı. Güleyşə xala bizi qapısının ağzında qarşılayıb ağladı, bibimin, sonra da mənim üzümdən öpüb: - Ay Mələk, - dedi, - başımıza gələnləri eşitdiniz də! Evim-eşiyim, yorğan-döşəyim, qabım-qacağım hamısı qaldı o tayda. Bir qurulu ev qoyub gəldik. Bu zülmü kim götürər? Kimdi bizim başımıza bu oyunu gətirən, görüm Allah bəlasını versin. Bibimin birdən gözü evin küncündə altı - yeddi yaşlı oğlan uşağını aldı. Uşağın gözü nəmliydi. Görünür, ağlamışdı.

- Ay Güleyşə xala, bu kimin uşağıdı, donub qaleb?

Güleyşə xala uşağın başını sıgallayıb ağlamsındı: - Baldızımın oğludu. Bu uşağın dərdi bizə dağ çəkdi, dağ. Hələ anasını demərim.

- Nolub ki? - Bibim təşvişlə soruşdu. - O nə sözdü deyirsən?

- Day nolacaq! Baldızım bizi yola salmağa gəlmişdi. Bu balanı da özüylə gətirmişdi. Başı qarışmışdı bizə. Qardaşından ayrılı bilmerdi. Bu Fərəməz bala da özüyün oynayardı. Gah keçirdi gəmiyə, gah qayırdı bizim yanımıza. Bizi ki gəmiyə mindirdilər, sən demə, uşaq da gəmidə. Xəbərimiz yox. Gəmini sürən elə bizim minməyimizi gözleyirmiş. Aralandı qurudan. Bir də gördük uşaq yanımızda. Fərəməzi anasına verə bilmədik. Baldızım ordan ağlar, balam getdi, balamı verin, deyib ağlar, uşaq da gəmidə "ana" deyib ağlar. Nə qədər gəmiçiyə, gəmi sürən o xaxol rusa başa saldıq, yalvardıq ki, qayıt uşağı verək anasına, heç tükü də tərpenmədi. Hələ üstümüzə də qışqırdı ki, keçib yerimizdə oturaq. Vallah, zalımların əlində qalmışıq.

Balaca Fərəməz dayıdostusuna qulaq asdıqca təzədən ağlamağa başladı. Bibim də kövrəldi. Uşağı sinəsinə sıxıb təsəlli vermək istədi.

Dünya dərəbəylik deyil ki...Çox keçməz, gəlib anan aparar səni, - dedi, - Ağlama.

- Anamı istəyirəm, xala, anamı! - Fərəməz ağlaya-ağlaya bibimin qucağına sığındı.

- Can bala, - Güleyşə xalanın gözləri doldu. Sonra:

- Eh, ay Mələk, nə deyim. Yolumuzu yaman bağladılar. Gediş-gəlişə, deyilənə görə, qadağa qoyulacaq. O sarıbaşlar Bəkiyə ayaqlarını qoyandan, Şura hökuməti qurulandan üzümüz gülmer. Kimdən şübhələnirlər, tutub gedib-gəlməzə göndəririlər. Mənim qohumumun qaynatasını, qaynatasının qardaşlarını qolçomaq adıyan rusun Sibirinə sürgün eləmədilərmi. On beş ildi nə kağızları gələr, nə özlərindən bir xəbər var.

Bibimin halı özündə deyildi. Ürəyiyuxa olduğu üçün uşağa baxa-baxa gözünün yaşı yanağından süzülürdü. Mən də pis olmuşdum və fikirləşirdim ki, görə Fərəməz anasını bir daha görəcəkm.

* * *

Yağışlar başlamışdı, həyətimiz saralmış payız yarpaqları ilə dolu olardı. Hər gün həyə-t-baca süpürülsə də, yenə də səhəri gün xəzəl həyəti bürüyərdi. Bibimin toyu elə payız günlərinin birində oldu. Toya bir gün qalmış axşam nənəm bibimə "Xınayaxdı" elədi. Adət idi. Gəlin aparılan günün axşamı gəlinin başına, əlinə-ayağına xına qoyulardı, sonra toyu olan qız sağdışı, solduşu ilə hamama gedərdi.

Toy günündən bir gün əvvəl bibimin baldızı, bir neçə tanımadığım cavan gəlin əllərində xonça (xonçanın birində xına vardı), gəldilər. Anam xınanı götürüb islatdı. Bir az keçmədi ki, rəfiqələri bibimin başına yığışdılar.

Bibimə gətirilən qırmızı toy libası, qırmızı zərli başmaq, qırmızı baş duvağı, çiməndə belə bağlanan fitə, ətir, alt geyimlər, zərli corab, hamam dəsmalı, kisə, sabun xonçalarını açılmadan bizim yatdığımız otağa yığıdılar. Sonra bibimin rəfiqələrindən diribaşı nənəmdən bir qazan alıb, qazanı üzə üstə çevirdi, çalib-oxumağa başladı.

**Qızıl üzük laxladı,
Verdim nənəm saxladı,
Nənəmə qurban olum.
Yarı qonaq saxladı.**

Qızlar əl çalib oynayır və onun səsinə səs verirdilər:

**Ağ dəvə düzdə qaldı,
Yükü Təbrizdə qaldı,
Oğlanı dərd apardı,
Dərmanı qızda qaldı.**

Sonra hamısı bir ağızdan əl çala-çala bibimi dövrəyə aldılar:

**Mübarək ay, mübarək,
Gəlin, xınan mübarək.**

Xeyli çalib-oxuyandan sonra nənəmin ocağın üstə bişirdiyi döşəmli aş ortaya gəldi. Hamının payı çəkildi. Əl suyu veriləndən sonra aşı əlimizlə yeməyə başladıq. Bibimə baxıb sevinir, onun boynunu qucaqlayır, yersiz suallar verirdim. Bibim mənim danışmağıma gülərək yanağımı çimdikləyib üzümdən öpdü. Bibim:

- Bilmeyəm, Həlim, sənsiz o evdə neyləyəcəyəm? Darıxacağam səninçün, - dedi.

Süfrə yığışılandan sonra anam islatdığı xınanı gətirib ortaya qoydu.

Sonra bibim mənə işarə elədi ki, xına kasasını mən götürüm. Mən də əlimə alıb dövrələmə yerdə bardaş qurub oturan qızlara yaxınlaşdım. Növbəylə onlara uzatdım ki, barmaqlarını qaba batırınsızlar. Onlar da barmaqlarını xınaya batırıb: - Allah mübarək eləsin, oğullu-uşaq olsunlar. Damədinizlə qoşa qarısın.- deyib bibimə xeyir-dua verirdilər. Xınayaxdı qurtarandan sonra bəyin bacısı xına nimçəsini mən götürdüyüm üçün əvvəldən hazırladıqları xələti - zərli yaylıq və bir də mərcan boyunbağını xonçanın birinin içərisindən çıxartdı. Yaylığı başıma bağlayıb, boyunbağını boynuma salanda sevincimdən gözlərim yaşardı.

Səhəri günü oğlan evindən bir neçə fayton gəldi. Mələk bibimi zurna-balabanla apardılar. Faytonun biri düz qapımızın ağzında dayanmışdı. Bibimin üzü qırmızı duvaqla örtülmüşdü. Başdan ayağa kimi qırmızı, zərli paltarın, qiymətli, qaşı zümrüddən olan sırğasıyla üzüyün işartısı içində bibim günəş kimi parlayırdı. Əvvəlcə nənəm bibimə yaxınlaşıb, duvağını qaldırıb xeyir-duasını verdi və kövrələ-kövrələ qızının üzündən öpdü. Sonra növbəylə evdəkilər, atamla əmim bibimin alnından öpdülər, öyüd-nəsihətlərini verdilər.

Nənəm əmilərimi yadına salıb kövrəldi.- Ay Bulud, ay Abdulla, hardasız? Gəlin bacınızı yola salın, - deyib ağladı.

Bibim də tutulub qalmışdı. Nənəmin bu çağırışından sonra o da doluxsundu. Sonra gördüm ki, gözü məni axtarır. Bibim yavaşca məni yanına çağırırdı. Mən qapının ağzında dayanıb bibimə tamaşa edirdim. Adamları aralayıb ayaqlarım dolaşa-dolaşa bibimə yaxınlaşdım. Bibim məni bağrına basdı. Mən pıçıltıyla: - Bibi, - dedim, - Sən mənimçün darıxacaqsan?

- Əlbəttə darıxacam, Həlim. Sənsə darıxma, vallah, Bulud lələmin canı, gələb görəcəyəm səni.

- Yaxşı, darıxmaram.

O vaxtlar adət deyildi bəyin toyunda gəlin tərəfinin adamları iştirak etsin. Gəlinin ancaq sağdıışı, solduşu və yengəsi gedərdi. Yengenin də əlində gəlinin bəxt güzgüsü.

Sonra Leyla xala balaca dəmir qabda yandırdığı üzərliklə içəri girib bu qəribə bitkinin iyini otağa yaya-yaya tüstüsünü bibimin başı üzərində fırlatdı. - Heç kəsin, gözü olanların gözü dəyməsin,- deyib bibimin üzündən öpdü. - Mələyimiz elə bil su pərisidir, gözəldi.

Nənəm başını yırğalaya-yırğalaya dilləndi:- Özü gözəl olmasa da olar, qızım, bəxti gözəl olsun. Amin ya rəbbim!

-Amin!

* * *

Mələk bibim gəlin köçəndən sonra yatdığımız otaqda, bibimin xalça toxuduğu aşağı evdə, həyətdə gözümlə onu axtarırdı. Bibim toxuduğu yun xalçasını toyuna yaxın qurtardığından qurduğu hana boş qalmışdı. Bibim üçün darıxır, özümə yer tapa bilmirdim. Nə yaxşı ki, anam vardı. Anamın da iş-gücdən başı açılmırdı.. Gah mal-heyvanı yerbəyer eləyir, gah da bayır-bacaq işlərini görürdü. Mən təzədən anamın böyründə dolaşmağa başladım.

* * *

İkiyə bölünən Azərbaycan torpağında güney quzeyin, quzey də güneyin, yəni o tay bu tayın, bu tay da o tayın həsrətini çəkməyə başladı. Gediş-gəlişə qadağa qoyuldu. Araz boyu sərhədin hər iki tərəfində nəzarətçilər gücləndirildi. Bu qadağadan çaşbaş qalan, üzlərinə yolları qapanan insanların əksər hissəsini yurd nisgili, qohum-qardaş həsrəti üzürdü. Zinyət nənəm də gecə-gündüz "Bulud" deyib ağlayırdı. Ərini görmək ümidiylə yaşayan Leyla əmidostumsa artıq başa düşmüşdü ki, onu bir daha görməyəcək, qızı Səkinəni təkbaşına, atasız böyütməli olacaq. Atamsa öz halal pullarıyla aldığı əkin yerindən əli çıxdığı üçün fikirli-fikirli gəzir, özünə yer tapa bilmirdi.

Nənəm atamla dərdləşdiyi günlərin birində dedi ki, kaş, ay Əhməd, sən də çıxıb gəlməyəydin Şurəvidən, Bulud binəva tək qaldı orda. O tayda qalseydin, iki qardaş bir-birinizə həyan olardınız. Biz çoxuq, qohum-əqraba hamısı burda... Sən də, Qumru binəva da mənim sağ əlimsiniz. Vallah, Qumrunu, bəlkə, Mələkdən də çox istəyirəm. Amma, ay bala, Buluda halım yaner ey, yaner.

- Nənəmin vaysına-vaysına dedi ki, nənə, sənə sözüm var, mənə qulaq as, istəyirəm Qumrunu da, uşaqları da götürüb Şurəviyə keçim. Buluda xəbər göndərmişəm, onun cavabını gözləyirəm. Görüm nə deyir, desə gəl, gedəcəyəm.

Bir ay keçmədi ki, əmimdən xəbər gəldi. Bizim qüzeyə keçməyimizi istəyirdi. Bir gün atamın nənəmə, - Buluddan məktub almışam,- dediyini eşitdim. Mən bir küncə çəkilib atamla nənəmin söhbətinə qulaq asırdım: - Nə təhər gedəcəksən, ay oğul. Yollar bağlı döyülmü? - Nənəm naümid-naümid dilləndi.

- Keçiddən keçməyə qadağa qoyulub. Bulud bizi sərhəd kəndlərinin birində gözləyəcək. Tanış qayıqçı da var. O bizi gecə gələb aparacaq.- Nənəmin rəngi qaçdı: -Biy, ay bala, sən lap gerçəklədin ki. Mən nə bilim, Buluda yandığımdan deyirdim ki, tək qoymayaq qardaşını. Yaxşı, bəs siz getdüz, bir də qayıda biləcəksüz?

-O, Allahın işidir. Ya qismət. - Nənəm, bizim getməyimizlə razılaşsa da küncdə-bucaqda, həyətdə onu ağlayan görürdüm. Bir tərəfdən də atamın işsizliyi, bekar-bekar gəzməyi nənəmi üzürdü.

- Bala, ağlım kəsmer yolların açılmağına. Allah o tumgöz Fərruxa nəhlət eləsin. Gül kimi torpağı əkerdiz, becərərdiz. Bulud da gələrdi... Gözüm yollardan yığılardı. Siz də getsəz, dərdimin üstə bir dərd də artacaq. Neyneyem, nə təhər eləyem, qalmışam məəttəl.

Atamın təzədən bizi Şurəviyə aparmaq xəbərini eşidən anam donub qalmışdı. Nə yediyini bilirdi, nə içdiyini. Atamla nənəmə isə heç nə deyə bilmirdi. Böyüklərin üzünə ağ olmaq anama yad idi. Əgər onlar belə məsləhət bilirsə, elə də olmalıdı. Getməyimizə yaxın vaxtların birində atam anama dedi ki, əlimizdə ancaq yüngül yük olmalıdı. Şurəviyə qayıqla keçməliyik. Elə ona görə də burda da İçərişəhərdəki evimizdəki kimi, öz əliylə sırıdığı yorğan-döşəyimizi, xalçamızı, qab-qasığımızı qoyub gedəcəkdik.

* * *

Payızın axır günlərinin birində qaranlıq düşən kimi atam bizi arabaya mindirib Pətəxordan çıxartdı. Bibimlə, ana qohumlarımızla vidalaşa bilmədik. Mənsə bibimi görmək, onu qucaqlayıb öpmək istəyirdim. Ona demək istəyirdim ki, bibi, biz tezliklə qayıdacağıq, bizi gözlə. Kim bilir, qayıdacaqdıqımı?

Arabaya minəndə nənəm ağlayır, gözünü atamdan, bizdən çəkə bilmirdi. Səməd əmim də kövrəlmişdi. Anamın üzü avazı olmuşdu, o da nənəmlə qucaqlaşmışdı öpüşəndə özünü saxlaya bilməyib hönkürdü. İsti yuvamızdan yenə didərgin düşəcəkdik. Çarşabının altında anamın bədəni tir-tir titrəyirdi. Yola çıxmamışdan bir gün qabaq Quran açmışdı. Tərs kimi, açdığı Quran yenə də yaxşı gəlməmişdi.

Anam bizi qalın geyindirmişdi. Evdən ancaq əyin-başımızı, bir də nənəmin yolumuza qoyduğu soyutma yumurta, yağ, pendir, yağlı fətir götürmüşdük.

Heç kəs duyuq düşməsin deyə, qonum-qonşuyla da sağollaşa bilmədik. Anam sızıldıya-sızıldıya dedi:- Heç kəslə halallaşmadıq.

Məni də yolda ağlamaq tutdu. Mən ancaq bibimə görə ağlayırdım. Uşaq ağımla hiss edirdim ki, bizim bir də bura - kəndimizə qayıtmağımız mümkün deyil. Zavallı anam təzə-təzə qohum-əqrəbasına qovuşmuşdu, elindən-obasından ayrılmaq istəmirdi.

Arabayla bir neçə saat yol getdik. Yollar daşlı-kəsəkli olduğundan arabanın içində atılıb-düşürdük. Uzun yol bizi əldən salmışdı. Gecənin yarısı, dan yeri ağarmamış biz sərhəd kəndlərinin birinə çatdıq. Hansı kənd idi,

yadımda deyildi. Astara çayının qırağında üzünü tük basmış yaşlı bir kişi bizi gözləyirdi. Qayıqçı idi. Səhər açılmamış biz qayıqla o taya - Şurəviyə keçməliydik. Atam həyəcanlı idi, anam ağlayır, qorxudan tir-tir titrəyirdi. Nəzarətçi məntəqəsi uzaqda yerləşsə də işıq zolaqları hər yarım saatdan bir sərhəd zonasının üstündən keçirdi.

Biz qayığa oturmaq. Atam anamın titrədiyini görüb qardaşımı ondan alaraq, qucağına götürdü ki, birdən anam həyəcandan huşunu itirər, uşağı qayıqdan suya salar. Qayıqçı tez-tez ətrafa baxır, suyun şappıltısı eşidilməsin deyər, qayığı astaca sürürdü. Mənim yuxum gəlsə də yata bilmirdim, atamla anamın üzündəki təlaşdan qorxuya düşüb anama sığınmışdım. Bir saatımı çəkdi, iki saatımı, dəqiq bilmirəm. Axır ki, çatdıq. Bulud əmim sahilə bizi gözləyirdi. Hələ ki, hər tərəf qaranlıq idi. Səhərin açılmasına lap az qalmışdı ki, biz qayıqdan düşdük. Əmim atamla qucaqlaşib görüşdü, sonra bizi - mənimlə qardaşımı bəyrimə basıb üzümədən öpdü. Anam çarşabının altından bağladığı sürməyi tirmə şalıyla yaşmaqlanıb əmimə: - Ağaqardaş, -dedi - Görürsən də başımıza nə gəldi. Yollarımızı da bağladılar. Bunun axırı nolaçaq?

Əmim anama "Xoş gəldin" deyib təsəlli verdi: -Yaman günün ömrü az olar, bacı. Buna da çarə tapılar, - dedi.

Qayıqçı bizim sahilə yubandığımızı görüb əmimə:

- Bulud qardaş, hava açılır, uzaqlaşın buralardan, - deyib aradan çıxdı.

* * *

Həmin gündən biz aran qəsəbəsində məskunlaşdıq. Qəsəbənin mərkəzində qamışdan tikilmiş baraklar gəlmə adamların yolunu gözləyirdi. Bura nə qəsəbə kimi qəsəbə, nə kənd kimi kənd idi, susuzluqdan torpağı cadar-cadar olmuş, ağacsız, bozluqdan adamın gözü yorulan, yayı isti, qışı palçıqlı, yastı-yapalaq evlərdən ibarət idi. Barakların bəzilərinin qapısı eyni səmtə açıldığından orda yaşayanlar həyəət çıxanda qapının ağzında qarışqa kimi qaynaşırdılar.

Əmimin direktor olduğu zavodda qəsəbənin adamları köhnə, qara-qura paltarlarını geyinib mazutlu əlləriylə bir-birinə sarılmış məftilləri açaraq qamışdan mat (həsir) toxuyurdular. Bu həsirləri neft çıxan şəhərlərə göndərirdilər ki, buruqları küləkdən qorusunlar.

Qəsəbədə malakanlar çox idi. Deyilənə görə, Nikolay vaxtı Rusiyadan sürgün olunanlardan idilər. Burda məskunlaşmış, azərbaycanlılarla qaynayıb-qarışmışdılar. Bəzən elə olurdu ki, öz dillərini yadırgayaraq Azərbaycan dilində sözlərin qolunu-qıçını sındıra-sındıra danışardılar.

Atam burda da özünə yer tapa bilmirdi, çünki qəsəbədə nə bulaq vardı, nə də kəndə su çəkilmişdi ki, əkin, biçinlə məşğul olsun. Sakinlər su deyib dad edirdilər. Əmim bizə tapşırırmışdı ki, sərhəddən keçməyimizi heç kəsə deməyək. -Kim maraqlansa, deyən şəhərdən gəlmişik. Qumru bacı onsuz da Bakı ləhcəsiylə danışır, -dedi.- İnşallah, heç kəs duyuq düşməz.

Bir - iki həftə keçmədi ki, əmim atamı qəsəbəyə yaxın bir yerdə çayçıda işə düzəltdi. Torpağa, əkin-biçinə bağlı olan atam işi çətin olmasa da (özünə işçi də vermişdilər) çayçılığa alışa bilmirdi. Məni isə qəsəbənin ucuq-sökük məktəbinin ikinci sinfinə qoydular. Şəhərdə birinci sinifdə latın hərfərini öyrəndiyim üçün mənim burda dərslərimi qavramağım çətin olmadı.

Qəsəbəni, onun müxtəlif yerlərdən gəlmə adamlarını idarə etmək əmim üçün çətin idi. İş başından aşırıdı. Bataqlıqdan qamışları qırmaqdan ötrü şəhərdən işçilərə uzunboğaz çəkmələr aldırırmışdı. Onlar da hər gün çəkmələrini geyinərək qəsəbədən xeyli aralıda, bataqlıq olan yerdən qamış qırıb qəsəbənin "Azneft" deyilən mərkəzinə yığırdılar. Çörəkpulu qazanmaq

xətrinə qadınlar da bu işə qoşulmuşdu. Məftillərin mazutundan gündən qaralmış fəhlələrin üz-gözləri, əlləri, paltarları qapqara olardı.

Əmimin sakinlərə tikdirdiyi baraklar uzunsov, iki, üç otaqlı evlərdən ibarət idi. Yaxınlıqdan isə dəmir yolu keçirdi. Burdan qatarla çənlərdə haralarasa neft daşınırdı. Gündə bir dəfə günorta vaxtı sənişin qatarı gəlirdi. Hər gün eyni vaxtda keçdiyi üçün saata baxmaq lazım deyildi. O dəqiqə bilirdik ki, saat neçədi. Çox keçmədi ki, buraya uzaq kəndlərdən işləməyə xeyli insan köçdü. Baraklarda yer olmadığından özləri palçıqdan kərpic kəsib ev tikirdilər. Qəsəbə get-gedə böyüməyə başladı.

Susuz qəsəbəni su ilə təmin etmək lazım idi. Əmim su sarıdan çox çalışdı. Uzaq ərəzidən keçən Kürdən su çəkmək baha başa gədiyi üçün bircə ona nail oldu ki, qatarla qəsəbəyə su gətirdirsən. Qatar fitini verə-verə qəsəbəyə girəndə qəsəbədə bir canlanma yaranırdı ki, gəl görəsən. Su çənlərini darta-darta gətirən parovozun səsinə ilk eşidən həyəət-bacada, küllükdə toyuq kimi eşələnən uşaqlar olurdu. Uşaqların səsi bu vaxt kəndi başına götürürdü.

-Qatol gəldi!

-Qatol, qatol gəldi!

-Ay camaat, qatol gəldi!

Qəsəbə əhli, xüsusən qadınlar, əllərində vedrə, çiyinlərində səhəng, dəmir yoluna axışardılar. Suyun üstündə növbəsizlərlə növbəlilər arasında dava da düşər, elə vaxt olurdu ki, bir-birlərinə hücum da edərdilər. Camaatın yalvarışlarına baxmayaraq, qatarın sürücüsü saatına baxıb fitini qəsəbənin başına sala-sala qəsəbəni tərk edəndə, su götürə bilməyənlər qatarın arxasınca baxıb məzlum-məzlum, boş qablarla evlərinə dönərdilər. Mən də anamla su gətirməyə gedərdim. Mənim əlimdə balaca su qabı olardı. Anam səhəngə alışa bilmədiyi üçün əlinə vedrə götürərdi. Su çənlərinin qabağına o qədər adam yığılardı ki, biz elə kənardaca dayanıb baxardıq. İnsafən, anamın vedrələrini əmimə görə, tanıdığımız və tanımadığımız adamlardan biri alıb doldurar, bizi boş yola salmazdılar.

Əmim bizi yerləşdirmək üçün əvvəlcədən hazırlığını görərək qapısı, pəncərəsi ayrıca hasara alınmış, böyük həyəti olan evi seçmişdi. Anam, qapıları bir-birinin içinə girən baraklardan fərqli olaraq bizim qaldığımız barakın qapısının ayrıca həyəətə açılmağına sevinirdi. Çünki namaz qılmamışdan əvvəl gündə çorablarını çıxarıb üç dəfə dəstəmaz alanda arxayın idi ki, çılpaq ayaqlarını heç kəs görmür. Dəstəmaz alandan sonra anam namaz qılar, dualarından sonra Pətəxordan gətirdiyi Quranını qabağına qoyub oxuyar, təsbeh çevirib istixarələr edərdi. Anamın başı bu qərib yerdə namaza, quran oxumağa, ev işlərinə, biş-düşə qarışsa da, gecələr doğmalarını, kəndini yadına salıb ağlayardı. Bircə qonşumuz Minəpüstə nəne anama təsəlli verərdi, çünki bizim hardan gəldiyimizi ancaq o bilirdi.

Minəpüstə kasıb, kimsəsiz, fağır bir qadın idi. Əmim onu ərzaqla - unla, şəkərlə, yağla təmin edərdi. Anam Minəpüstə xalaya tez alışdı. Elə bil nənəsinin, qaynanasının iyini ondan alardı. Minəpüstə xala da anama öz qızı kimi baxardı, eyni zamanda anamla birgə əmimin qulluğunda dayanar, palını-paltarını, köynəyini yuyar, xörəyini bişirərdi və tez-tez deyərdi: - Allah bizə bu Bulud oğlumu göydən göndərib. Peyğəmbər kimi adamdı. Nə qədər yetim-yesiri aclıqdan qurtardı, görüm onu "Neynim, nə təhər eləyim" deməsin.

Bir gün əmimdən danışanda üzünü anama tutub pıçılıyla: - Ay Qumru, - dedi, - Buludun arvadıyla özünün arasında yerlə göy qədər fərq var, Allah haqqı. Gəlinin görkəmi pis döyül ey, ancaq dili acıdır. Hərdən gətirir özünə qəsəbəyə. Tez-tez dalaşır əriynən. Yaman hökümlü arvaddı. Çox vaxt da pulun üstə düşür davaları. Buludun ipək kimi xasiyyəti var. Dinir - dava düşür, dinmir - arvadı çıxıb başında oturur.

Anam Minəpüstə nənədən bu xəbəri eşidəndə quruyub qaldı, sonra özünə gəlib: - Nə arvad, ay Minəpüstə xala, onun arvadı var Ərdəbildə, adı da Leyladi.

-Yox, ay qızım, şəhərdən gətirmişdi qaynın. Bir uşağı da var. Beş-altı aylıq oğlan uşağıdı.

-Adı nədi gəlinin? -Anam üzülmüş halda soruşdu.

-Vəsixanım.

-Vəsixanım? - Anam duruxdu, sonra öz-özünə: - Yazıq Leyla, - pıçıldadı, - Bədbəxt Leyla. - Sonra üzünü arvada tutub: - Nə deyim, xala. Ağa qaradaşı axır ki, yoldan çıxartdı Vəsixanım. Allah xeyir versin. Görünür, Ağa qaradaş utanıb, evlənməyini gizlədib bizdən. - Sən demə, əmim Vəsixanımla evlənməyini atama deyibmiş. Anam bu xəbəri atama deyəndə atam da dedi ki, bilirəm. Sonra qüssəli-qüssəli anamın üzünə baxdı: - Neyləyə bilərik, Qumru, - dedi, - Bulud bir neçə dəfə Leyla gəlinbacını gətirmək istəyib yanına, alınmayıb. Bulud demirdi ki, külfətimi yığacam başıma. İndi də yollar bağlandı. Hələ bilinmir bu işlərin axırı neylə qurtaracaq. Buludun bir oğlu da olub. Adını Əliyusif qoyub.

Anam başını yırgalayıb: - Mən nə deyə bilərəm. Allah bilən yaxşıdı. Adıyan qalsın. - Anam, deyəsən, sakitləşmişdi: - Bir tərəfdən də, Ağa qaradaşı qınamaq olmaz. Vallah, arvad-uşaqsız da keçinmək olmur bu qərib yerdə. - Anam durub dəstəmazını aldı. Günorta namazının vaxtı keçirdi. Atam köksünü ötürüb gözünü bir nöqtəyə dikdi. Vətənin bu tayına keçəndən üzü gülmürdü, tez-tez iki qaşının arası düyünlənərdi. Mənsə... Mən məktəbə getsəm də, başım dərslərə qarışsa da, darıxıram. Ən çox da bibim üçün. Evdən gizlin çıxdığımızı görə onunla vidalaşa bilmədik. Görən, bizim kənddən çıxdığımızı, bu taya keçdiyimizi biləndə neyləyib? Bilirəm, bibim sarsılıb ağlayacaq, uzun müddət özünə gələ bilməyəcək.

Gecə-gündüz ağlayıb-sızlayan anam ümidini Allaha bağlamışdı. Namazdan sonra əllərini qaldırıb dua edər, yollarımızı bağlayanları rəhmdil olmağa çağırırdı. Anamın belə üzgün vaxtlarında Minəpüstə nənə ona təsəlli verirdi:

-Ay qızım, Allah böyükdür. Hər şeyi yoluna qoyan Allah bu işlərə də bir əncam çəkər.

Anam başını bulaya-bulaya Minəpüstə nənənin sözünü kəsərdi.

-Ay Minəpüstə xala, sən axı hardan bileysən yurd həsrəti nə deməkdi. Bura da vətənimdi, ancaq insana doğulduğu yer daha şirin görünür. Mən orda nənəmi, dayılarımı, istəklili qaynanamı qoyub gəlmişəm. On üç yaşından mən er evindəyəm, ağılim kəsəndən onları görmüşəm, sora yurdum, sənə deyim, Mələk kimi baldızım, qayınlarım qaleb orda. Mənim bağrım çatlar da, hamısı da mənim xətrimi istəyirdilər. Burda bircə qohumum Ağa qaradaşdı. Gəlin gələndən ona "Ağa qaradaş" demişəm. Ağa qaradaşın da üzünü az-az görürük. Bir ayağı burdadı, o biri ayağı da şəhərdə.

* * *

Əmim şəhərlə kənd arasında qalmışdı. Bir dəfə şəhərdən gələndə özüylə Vəsixanımla da gətirdi. Vəsixanım xala maşından düşəndə anamla Minəpüstə xala ony qarşılaşmağa çıxdılar. Hamıyla görüşüb öpüşən əmim arvadının ədalətli görünüşü o dəqiqə hiss olunurdu. Anama qıyqacı baxıb uşağı mənə verdi. Bilirdi ki, əmimin onunla evlənməyinə anam razı deyil. Biz şəhərdə yaşayanda Leyla xala anamın dilindən düşmürdü. Mən əmim oğlunu sinəmə sıxıb öpdüm. Gombul, ağappaq, qaragöz bir uşaq idi. Əmim oğlu ürəyimə o saat yatdı. Anam da uşağı öpüb Vəsixanımla evə dəvət elədi.

Həmin gündən sonra bir aydan, iki aydan bir Vəsixanım xala qəsəbəyə gələrdi. Özünü evdə qonaq kimi aparar, əlini ağdan qaraya vurmaz, xörəyini, işini-gücünü Minəpüstə nənəyə gördürərdi. Bəzən bizim evdə də qalardı.

Bilirdi ki, qulluğunda duranlar var. Evimizdə yorğan-döşək az idi. Anamın cehizinin çoxu Pətəxorda, bir qismi də İçərişəhərdəki evimizdə qalmışdı. Ən çox sevdiyi, vaxtilə bibimlə toxuduğu güllü xalça da. Anam utanırdı xalçanı Vəsixanımdan istəyə. Hərdən xalçası yadına düşəndə: - Heç vaxt o xalçanı dilimə gətirmərəm. Ağa qardaşdan utanıram, - deyərdi.

Vəsixanım xala bizim evdə hamıya, hətta qonşularımıza da yuxarıdan aşağı baxırdı. Bir-iki dəfə qonşu qadınlardan birinə eşitdirmişdi ki, müdir arvadının qabağında gərək qulluqçu işləsin. Bulud əmim nə qədər sadə, əliaçıq, rəhmlidisə, Vəsixanım bir o qədər təkəbbürlü, simic, qəddar idi, sözbazlığı da vardı. Kənd qadınlarının geyimini, danışığını məsxərəyə qoyub gülərdi. Anamın Quran oxumağına, namaz qılmağına rişxənd edərdi. Özü isə bir dəfə də olsun nə namaz qılar, nə də oruc tutardı.

- Bu, köhnəliyin qalığıdır,- deyərdi. - Görmürsüz hökumətimiz məscidləri uçurdu, sənə, ay Qumru, vaxtını boş şeylərə sərf etmə. Yiğışdir canamazını, möhürünü.

- Anam əqidəsinə sadıq idi. Namazının vaxtını bir dəfə də olsun keçirməmişdi, isti yay günlərində dodaqları susuzluqdan çatlasa da orucunu tutardı. Ona görə də qaynı arvadının sözüne: -Tanrının hökumətimizə yazdığı gəlsin, Vəsixanım, - deyərdi, - Allah onları doğru yola qaytarsın, azmışların yoluna yox. Kaş o günü görəydim. O sökdükləri məscidləri təzədən tikeydilər. Qonşularımız, hətta rus, malakan qadınları anamın xətrini istəyirdilər. Barakların birində valideynləri Azərbaycana sürgün olunan və onların vəfatından sonra tək yaşayan Firosiya adlı qoca arvad da vardı. Heç vaxt ailə qurmayan bu qadına mən və həyətin uşaqları "Babuşqa" deyə müraciət edərdik. Babuşka kəndin qızlarına, arvadlarına paltar tikməklə dolanardı. Boş vaxtlarında dua edər, xaç çevirər, köhnə vərəqləri saralmış "İncil" kitabını açıb oxuyardı. Heç kəslə qaynayıb-qarımasa da getdiyi ev bircə bizim ev idi. Anam bayramlarda, əziz gündə bişirdiyi xörəklərdən babuşkanın da payını ayırdı. Həmişə də onun payını mən aparardım. O da mənə boş yola salmazdı. Doğulduğu Krasnodarın hansı kəndindənə qohumlarının ona göndərdikləri alma, ərik, gavalı qurusunu nimçəmə tökərdi. - Sən yaxşı qız, Halima. Mən sənə çox istər, - deyərdi. İsti havalarda küçə qapımızı açıb həyətimizə gələrdi, atamın taxtadan düzəltdiyi mizin üstünə "İncil" kitabını qoyub anamı səsləyərdi.- Kumru bacı, gəl sani də otur. Bura sarındı. Kuran kitab da gətir. - Anam əlində yağı daşsa da, Quranın adını eşidən kimi sevinə-sevinə, hara getsə özüylə gəzdirdiyi "Quran"ını gətirib babuşkanın yanında oturardı. Hərəsi müqəddəs kitabını oxuyardılar. Çox vaxt da dinləri, əqidələri, millətləri ayrı olan anamla Firosiya xala - babuşka kitablarındakı ibrətli kəlamları bir-birilərinə danışardılar..

Vəsixanım xalanın bir-birilərilə mehriban dolanan qonşuların arasını vurmağı şəkər idi. Anamın İçərişəhərdə olduğu kimi, burda da qonşu qadınlarla mehriban dolanmağını və onların anama olan hörmətini, istəklərini görəndə halbahal olardı. Bir də görürdün qadınlardan birini salıb çənəsinin altına. Uzaqda dayansam da onun anam haqda dediyi sözlər qulağıma çatardı.

-Az, - deyərdi, - bunun üzvüzə xoş baxmağıynan döyül ey. Quran oxumağnan, namaz qılmağnan gözə kül üfürür. O dəfə görürəm, az, çay içib getdüz ha, stəkanlarınızı götürüb sür ki sürtəsən. Deyirəm, ay Qumru, yavaş elə, əlində sınaq, qan aparar barmağını. Deyir neynim, birdən xəstə-zad olarlar, keçər bizə. - Bu sözlərdən allanan qonşularımız: - Aa... xəstə nəyşə olur. Bu da təzə çıxdı. Vəsixanımın anam haqda dediyi bu sözlərdən sonra anamın qonşu rəfiqələri ayaqlarını bir müddət bizdən kəssələr də, sonradan başa düşərdilər ki, bu sözləri Vəsixanım qərəzçiliklə deyir. Qaynı arvadını gözdən salmaqdan ötrü.

Vəsixanım xalanın hər dəfə qəsəbəyə gəlib-getməyi qonşuların bir-birilə dalaşmağı ilə bitirdi. Biri deyirdi ki, sən mənim arxamca bu sözü demisən, o biri deyirdi sən belə demisən. Anam qonşuları güclə sakitləşdirər, Qurandan misallar gətirərdi. Həm də türkəsəyalığı köməyinə çatardı. Özü də bilmədən kim kimin haqqında nə demişdisə, elə onların yanındaca töküdü ortalığa və məlum olurdu ki, bir-biriləri haqda deyilən söz-söhbət heç olmayıb, yalandı.

Vəsixanım xala əmimim həlim, yumşaq xasiyyətindən istifadə edib istədiyini edərdi. Əmim onun pul, paltar üstə deyilməyinə dözməyib gününü işdə keçirərdi. Bizə gələndə isə ürəyini anama açar, Vəsixanımın şiltaqlığından, heç nədən evə söz-söhbət salmağından şikayətlənərdi: - Ay Qumru bacı, bilmirəm bu nankor məndən nə istəyir. Şəhərdə də, burda da isti xörəyə həsrətəm. Sağ olsun Minəpüstə arvad, elə sən özün yenə çayımı, çörəyimi hazırlayırsız. Nə qədər evin içində diğ-diğ olar? Zalımın qızının hər şeyi var, çörəyi, palı-paltarı. Evə nə lazımdır alıram. Elə deyir azdı. - Əmim nədənsə anamdan utanırmış kimi, başını aşağı salar, sonra ah çəkərək öz-özünə pıçıldayardı:

-Yazıq Leylanın qədrini bilmədim. Axır-axırda könlü vardı mənimlə gəlsin. Onda da mən yubatdım. Sora da yollarımızı bağladılar. - Əmimi bu qədər aciz, ümitsiz görməmişdim. Anam əmimə təsəlli verməkdən savayı söz tapmırdı: - Ağa qaradaş, - anam yaşmağının altından asta-asta dillənərdi: - Vəsixanım, vallah pis gəlin deyil ey. O da neyləsin. Görünür, bir az hövsələsizdi. İlk bəxti də gətirməyib. Amma ayağı düşərli oldu. Gördün, buz parçası kimi bir oğul verdi sənə, Allah onu bizə çox görməsin. - Əmim təzə-təzə qığıldayıb gülən, atasını görəndə üstünə atlanan balaca Əliyusif yadına salıb gülümsədi: - Nə deyim, vallah, bəlkə də düz deyirsən.

Hamını, hətta yeri gələndə bizi də əmimin gözündən salmağa çalışan Vəsixanımı təriflədiyinə görə anam gözümdə böyüyür, axı, anamın qəlbi kin-küdurətdən uzaq idi.

* * *

Qəribçilik, Cənubda qalan ana, ata, bacı, qardaş həsrətinin ağrısı azmış kimi, ailəmiz dəhşətli bir faciəyə düşər oldu. Atamı İran casusu kimi həbs etdilər. Onun sərhədi gizli yolla keçməyini kimsə bilmiş və lazımı yerə xəbər vermişdi. Həmin il repressiyanın tuthatut vaxtı idi. Ən təmiz, namuslu adamları məhkəməsiz heç nədən güllələyir, ya da Rusiyanın gedər-gəlməz yerlərinə,- Sibire sürgün edirdilər. Atamı evdən aparanda qış öz sərt günlərini yaşayırdı. Anam sobaya kərmə yığıb yandırmışdı və evimiz təzəcə qızmağa başlayırdı. Mən hesab dəftərimi açıb misallarımı həll edirdim. Hava tez qaraldığından atam çayçıda müştərilərini yola salıb evə gəlmişdi. Şam edib dil-dil ötən qardaşımı qucağında oturdaraq danışdırıb gülürdü. Anam mətbəxi əvəz edən dəhlizdə qab-qaşığı yuyurdu. Həyətdə maşın səsini eşidib yaşmaqlandı və qapını açıb həyətdə sarı boylandı. Gələnlər üç nəfər idi. Dəvət gözləmədən evə təpindilər. Atamı qucağında uşaq bardaş qurub oturduğunu görəndə: -Əhməd Süleymanzadə sənənsən? - soruşdu.

- Bəli, Süleymanzadə mənəm. - Atam uşağı yerə qoyub ayağa qalxdı.

- Yiğışın! Bizimlə getməlisiniz! - Kişilərdən uzun boylusu gözü çəp, arıq, sısqsa kişiye üzünü tutub:

- Axtarışa başlayın! - deyər əmr etdi. Qəsəbə adamlarına oxşamırdılar, deyəsən, rayon mərkəzindən gəlmişdilər. Yorğan-döşəkdən, rəfə düzölmüş üç, dörd qab-qaşıqdan başqa evdə nəyimiz vardı ki. Anam sənədləri üstünə yük yığıdığı sandıqda gizlədərdi. Yorğan-döşəyi yerə töküüb sandığın qapağını açdılar. Atamın farsca yazılmış doğum şəhadətnaməsi, pasportu da ordaydı.

Gözü çəp kişi atamın sənədlərini əlinə alıb gözdən keçirdə-keçirdə uzun boylu kişiye verdi. Kişi sənədin ora-burasına göz gəzdirdi: - İran cəsususu...

Çoxdan işləyirsən oraynan? - Boynunu Cənuba tərəf döndərdi. Atamın heyrətdən gözləri böyüdü.

- Qardaş, nə cəsus?

- Kəs səsini, alçaq. Sərhədi keçməyinlə qayıtmağın çox az çəkdi. Gizli yollara əl atırsan, hələ dilin da var danışırsan?! Kişilərlə gələnlərdən biri cavan idi. Gözünə eynək taxmışdı. Gah mənə, gah da gözlərini döyə-döyə, onlara baxıb ağlamaq istəyən qardaşıma nəzər salıb köksünü ötürdü. Sonra yavaşca anama:- Yoldaşına isti pal-paltar qoy, - dedi, - lazim olar. O yerlərdə qış sərt keçir.

- Hara, ay qardaş, hara aparırsız yoldaşımı? - Anam ağlaya-ağlaya atama, sonra gələnlərə baxdı.

Atamın rəngi qaçmışdı. Geyinə-geyinə gah mənə, gah da qardaşıma baxdı. Mən də atama baxıb ağlayırdım. Atam qardaşımı qucağına alıb sinəsinə sıxdı, məni də qucaqlayıb öpdü. Mən hıçqıra-hıçqıra yad, çağırılmamış kişilərə qoşulub getməyə hazırlaşan atamın dizlərindən yapışdım.

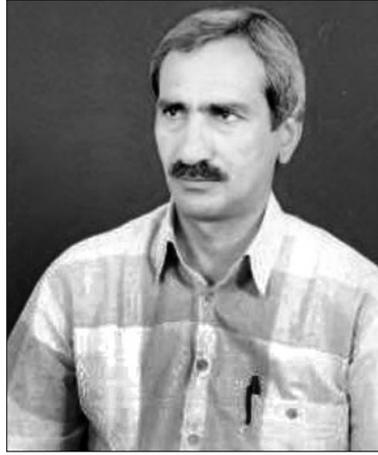
- Getmə, dədə, bizi qoyub getmə! - Atam mənə, sonra anama tərəf baxıb: -Uşaqları sənə tapşırıram, Qumru,- dedi. - Səni də Allaha, ancaq ağlama. - Anama sarı əyilib pıçılıyla: - Buluda xəbər göndər, bu tərəflərə gəlməsin. Sonra əlimdən yapışdı, başıma sığal çəkib: - Sən mənim ağıllı qızımsan, Həlimə,- dedi,- fikir eləməyin. Anandan muğayət ol. Yaxşımı, qızım?! Ağlamayın.

Atamı apardılar. Anam heysiz-heysiz yerə çökdü. Qardaşımı qucaqlayıb hönkürə-hönkürə ağlamağa başladı. Mən də anama sığınmışdım.- Ağlama, mömə, -dedim,- Əmimə deyərək, gəlib dədəmi qurtarar.

Anam hönkürtüsünü kəsib: - Yox, yox, ay bala, - deyə fəryad etdi, - Ağaqardaş buralarda görünmə, onu da apararlar. Bilmirəm, kiminlə xəbər göndərim ki, gəlməsin bu tərəflərə.

(ARDI VAR)

◆ P o e z i y a

Sabir YUSİFOĞLU

QARANQUŞLAR KÖÇDÜ, QAYITDI...

Çoxu məni çıxarmışdı yadından,
Mən ağına hardan düşdüm, qaranquş?!
Hardan bildin gözüm üstdə yerin var,
Qapım üstdə yuvasını quran quş!

Batıb gedir hamı eyni axında,
Yuvamızı qoruyan da, yıxan da.
Mən görəni necə gördün yuxunda,
Yuvasından məndən qabaq duran quş?!

Sənə tay yox - nə bir kitab, nə bir din,
Daşa sarı bilə-bilə gəlirdin?
Olacağı hardan belə bilirdin,
Dünyamızın bir tərəfi viran, quş?

Yolsuzluğa hansı yoldan başladığ,
Niyə səni daşa tutub daşladığ?!
Nişan alıb düz sinəni tuşladığ,
Heç bilmədik ağrıyacaq haran, quş.

Günümüz yox -
nə çərşənbə, nə cümə,
Dən deyil ki, sözdü verdim, incimə.
Yum gözünü, keçim dərdin küncünə,
Ay qolumu, qanadımı qıran quş.

...Düş yuvandan günümüzə, düş ağla,
Mən bir deyim,
quş dilində beş ağla.
Barış getsin o daş atan uşaqla,
Hər necədi Allahıynan aran, quş?!

Mənim yaram sağalmaqdan keçibdi,
Sən sağal e, qoy sağalsın yaran, quş.
Hər keçənə açılmaz ki hər ürək,
Hər qapıda yuva qurmaz qaranquş!..

RAMİZ RÖVŞƏNƏ

Ürəyimə sıxdıqlarım
uzağa atdılar məni.
Tələdən çıxartdıqlarım
tuzağa atdılar məni.

Dedilər qol-budağın var,
hamıya inanmağın var,
hərdən yaxşı yanmağın var...
Ocağa atdılar məni.

Gördülər odda yanmıram,
gördülər suda batmıram.
Əzizləyib həb yerinə
oyunda uddular məni...

QAPIMI AÇ, SOYUQDU

Nə əlimdə daş-kəsək,
nə hürən o itlər var.
Nə arx boyunca keçən
sınıq-salxaq qatarlar.

Yenə bir səs-səmir yox,
yenə sakitçilikdi.
Üstündən illər keçən
ömrüm çilik-çilikdi.

Qapım-bacam bağlıdı,
köhnə divar - yerində.
Bəlkə çıxıb gələsən
batan günün birində?..

Heç kim düşmür yadıma,-
axı, yenə niyə SƏN?!
Qapımı aç, soyuqdu -
qəlbim sınıb deyəsən...

ÜMİD

Pəncərənin iç üzündə
don vurub alın yazısın.
Uzaqlarda qar örtübdü
ömrün cavanlıq yarısın.

Baxışlarının altından
saçlarınla külək silir
qar üstündə sərçələrin
vergülünü, nöqtəsini.

...səsə dönürsən,
qarıdan
ömrü boyu ürəyini
açmadığın adam baxır:
- ordan o açarları ver,
işə gecikirəm axı...

TƏNHA QADIN AĞLAYANDA

Yenə mesaj göndəribsən,
nəyinsə sonudur demək.
Ad günümü unutmuşdum,
hə,
ayın onudur, demək.

Mən ömrümün son gününü,
çoxdan adlayıb keçmişəm.
Sənə dönən körpüləri
bir-bir odlayıb keçmişəm.

...Özün didir telefonum,
ürəyim nəbzimi sayır.
101...103...və tanış səs:
"telefon ya söndürülüb,
ya da yiyəsi ağlayır"...

...Dünya mənimlə bitmir ki,
az ağla, az hönkür qadın!
Tənha qadın ağlayanda,
qadın tənha ağlayanda
Əzrayıl da hürkür, qadın!..

DOSTLARA

Ağ kağıza yazmadı
qələm,
şeyrlərimi.

Canımı dost-düşməyə
bölən şeirlərimi.

Dedim, gün vurur birdən,
çıxartmadım kölgədən.
İşıq üzü görmədən
ölən şeirlərimi.

Tək özümə demişəm,
alaçığı də yemişəm.
Ac dərdimlə görüşə
gələn şeirlərimi.

Durub yükünü çəkdim,
bir az ipini çəkdim.
Başına ağıl əkdim
qalan şeirlərimin!..

QARLI NAĞIL

Gəraylı yaşında bir qız seversən,
qoşmaya çevrilib çıxar əlindən.
Ovcunda od tutar qar topası da,
Əriyə-əriyə axar əlindən.

Səni həsrət sevər, ayrılıq seçər,
köhnənin tanıdığı yolundan keçər,
"gəraylı yaşlı qız" qolunda keçər:
"Bu da xanımım"..."
Sıxar əlindən.

... Ömür körpü kimi ortadan sındı,
sındı, qadan alım, çox qadın sındı!..
Əlləri onsuz da başqasınındı,
gözləri boylanıb baxar əlindən.

HARDAN DÜŞDÜ YADINA...

Sən elə bilirdin bitib tükənir
təqaüd yaşına çatan xanımlar.
Dərdi qucaqlayıb ər əvəzinə,
öz qolu üstündə yatan xanımlar.

Bələ...
götürəndə yoxdu boyatı,
hərəsi bir nağıl, nəğmə, bayatı.
Ümid divarında hər gün boy atıb
sevgi gəmisində batan xanımlar.

Ürəyi əlindən betər darıxıb,
gözləri güzgüdə qalıb, karıxıb.
Dünyanın nəbzini əldən buraxıb,
təkliyə qafiyə tutan xanımlar.

QANIMI SORUR ÜRƏYİM

Ağlım nəsə düzüb-qoşur,
dağıdıb, qırır ürəyim.
Yenə düşüb sol əlimin
içində vurur ürəyim.

Tələsəndə dala çəkir,
guya doğru yola çəkir.
Ayaqlarım sola çəkir,
tərsinə burur ürəyim.

Hərdən mənimlə öyünür,
hərdən baxmıram, - deyindir.
Bəlkə boş yerə döyünür,
özünü yorur ürəyim?!

Hərdən gözünü qan tutur,
üzün məndən də yan tutur.
Səhərəcən divan tutur,
məhkəmə qurur ürəyim.

Dost olmazdım belə bilsəm,
dərdi nədi?-
bilə bilsəm.
Üzə düşüb gülə bilsəm,
üzümə durur ürəyim.

Daşa çırpır yaddaşımı,
tutur dizimi, başımı.
Daha məndə qan daşımır,-
qanıma sorur...
Ürəyim!

SÖKÜLƏN, TİKİLƏN ŞƏHƏR...

Daha çökür bu şəhərin
mənimlə yaşıl evləri.
Rəngi-ruhu öləziyir,
saralır yaşıl evləri.

Qocalıb əldən düşəni
saxlaya bilmir bu şəhər.
Özünə də fərli bir gün
ağlaya bilmir bu şəhər.

Divarların daş üzündə
qırıqları yağış yumaz.
Bu dünyanın çıxışların,
girişlərin yağış yumaz.

Çökən evlərin dalınca,
köçən evlərin dalınca
düşüb qaçar xatirələr.
Diksinərik...
Başımıza,
üstümüzə evlər kimi
birdən uçar xatirələr?!

Gələndən haqq-hesab sorub,
gedənləri ötürmədi.
Ömrümüzü rüşvət verdik,
dərdimizi götürmədi.

İndi bizi ayaqlayıb,
göyə dırmaşır evləri.
Mənimplə qocalan deyil,
nəvəmlə yaşid evləri.

Buludların ayağından
tutub yapışan bu evlər.
Ayaq üstə, boş-boşuna
yatan, yatışan bu evlər.

Oturub kimi gözləyir
bu şəhərin boş evləri?!
Evlənməyə yaşı düşən
oğlumla tay-tuş evləri.

Divarların daş üzündə
qırıqları yağış yumaz.
Bu dünyanın çıxışların,
girişlərin yağış yumaz...

BU TƏRƏFLƏR

Nə boynundan asılası,
nə qoynuna qısılası...
Ürəyimdən qıfıl asıb,
yumub gözlərimi getdim.

Silinib kitab-dəftərdən,
dönüb çatmadığım yerdən,
qana batmış bu şəhərdən
yığıb izlərimi getdim.

Dedilər bəxt var,
baxdım...
Yox!
Vaxt öldürməyə vaxtım yox,
altımda kəhər atım yox, -
çırpıb dizlərimi getdim.

Oğru kimi hasar aşıb
dərddi
canıma daraşıb.
Bəxtim özümtək qaraşın,
gicgahıma son güllətək
sıxıb sözlərimi getdim.

YOLLAR

O qızın gözütək çəkir ömrümü
bu ucdan o uca sürməli yollar.
Çiyində daş dolu tabut qayıdır
səngərli, sürgünlü, türməli yollar.

İkini üçüncü kəlmədən kəsir,
ömür yolumuzu ölmədən kəsir.
Gəlin barmaqların ilmədən kəsir
xalılı, xalçalı tirməli yollar.

Bəxt də öz xoşuynan yasaqda qalıb,
ötmüşük, ya solda, ya sağda qalıb.
Ayaq izlərimiz uzaqda qalıb,
qaçıb gözümüzdən görməli yollar!..

MƏN BU ÖMRÜN DÖNGƏSİN DƏ DÜZ KEÇDİM

Al ömrümün qalanını,
sür getsin,-
Bəlkə sən bir gün görərsən, qarışqa.
Heç qıymazdım bir kimsəyə bu ömrü,
əvəzində nə verərsən, qarışqa?!

Tutdu bizi batan yurdun qarğıışı,
gah qıraqda, gah arada qalmışıq.
Darıxanda bu xaraba qalmışı
ağı deyib dindirərsən, qarışqa.

Nə danışım o xanımdan, qadından?!
Ölüb getdim, çıxmadı ki yadımdan...
Nəsə tapsan ocağından, odundan,
qəbrim üstə göndərərsən, qarışqa.

Dən boydadı yer kürəsi gözündə,
qarışqayıq hamımız yer üzündə.
Çiyindəki bu dünyadan bezəndə,
dartıb qəbrə endirərsən, qarışqa.

Keçiləsi bir can vardı, tez keçdim,
öz bəxtimə düşəndən də vaz keçdim,
Mən bu ömrün döngəsin də düz keçdim,
hara gəldi sən sürərsən, qarışqa...

DEMİRƏM GÖZLƏ

Ölümə tuş atdın məni də,
Atdın..
Hədəfə dəymədim dönürəm, gözlə.
Göydə mələklərnən yola getmədim,
Sənin tərəfinə enirəm, gözlə.

Nə qalıb ortada, arada bizdən,
Uşaqlar əfsanə yarada bizdən.
Telefon səsinə hər səhər tezdən
Yuxudan səksənib dinirəm:
Gözlə!

Ölsəm, məclisimdə deyib-gülərsən,
Gizləndə gözünün yaşın silərsən.
Təkcə ürəyimdi sənə tələsən,
Özümə qalsa...
Heç..
Demirəm gözlə!

OYUNDAN ÇIXAN ADAM

Sən bu adamın canını
alıb neynirsən, ilahi?!
Özü üçün kölgədi də,
Qalıb...
neynirsən, ilahi?!

Əli çıxıb soldan-sağdan,
çıxıb oyun oynamaqdan.
Bu adam azdan yox,
çoxdan
ölüb, neynirsən, ilahi?!

Qalxıb rahatca yerindən,
yənə ah çəkib dərinədən,
adını da dəftərindən
silib, neynirsən, ilahi?!

BİZİ QURTARAN QADIN

Dünya kişilikdən düşür,
düşür...
düşür dərdə qadın.
Göz yaşını axıtmağa
Payız...
bulud..
bir də qadın!

Dayağıdı ər kişinin,
yemi deyil hər kişinin.
Belin qırar nər kişinin
bapbalaca xırda qadın.

Əlində iynəsi-sapı,
heç bitmır sual-cavabı.
O dünyada haqq-hesabı
mələk çəkir,
burda qadın.

Sevdi dura-dura bizi,-
ömrü-günü qara bizi.
İşığa çıxarar bizi
bəlkə də...
axırda qadın!

SƏNƏ AÇILAN QAPI

Yaşayiram günü, ayı,
bir də...
Səni görmək üçün.
Göydə bir olan ALLAHI,
Yerdə səni görmək üçün.

Şəklini, məktublarını
cırıb, yandırır başqası.
Sənə uzanan qolları
bir ocaqda çör-çöp kimi
qırıb, yandırır başqası.

"Bu eşq nə sirr, nə tilsimdi"
bu tilsimi qıra bilmir.
Ürəyimi gəzir, gəzir,
sənə açılan qapının
kodunu sındıra bilmir.

Gəzib səni tapsa birdən,
 ən yaxın sirdaşın olar.
 Səndəki ölmüş Sabiri
 məni qurban verib alar...

ADIN VAR ALNIMIN GÜLLƏ YERİNDƏ

Nə özün gəlirsən, nə məktubların,
 səninlə gedibmi yox olan yollar?!
 Bəlkə Yer üzündən qırılıb düşüb
 bizim aramıza yığılan yollar?!

Qaldığın illərin yan-yörəsindən
 seyrəlib çəkildim duman-çən kimi.
 Tək sənin yadına düşürəm deyə,
 yadımdan çıxıram çıxan can kimi.

Ulduzu tökülüb bizim göylərin,
 nə sən o çiçəksən, nə mən o dəli.
 Dadı-duzu qaçmış bu xarabada
 Hələ ki ölməyib həməən o dəli.

Darıxan əllərim özündən çıxıb,
 Döyər qapınızı günün birində.
 Mən başdan-ayağa başağrısıyam, -
 Adın var alnımın güllə yerində...

AZALIR

Mən bu yurdu sevdikcə,
 sevənlərim azalır.
 Vətən torpağı kimi -
 beşdən birim azalır.

Ulduzlar da satılıb,
 Ayın qaşığı çatılıb.
 Göydə göyüm tutulub,
 Yerdə yerim azalır.

Dərdim də mənə çəkib,
 Allah, ver yenə çəkim.
 Bir az qırağa çəkil,
 baxım görüm azalır?!..

Asif ASIMAN

BU DA BİR TALEDİ...

Bu da bir taledi, düşüb bəxtimə,
Bu da bir ömürdü, yaşayıram mən.
Bütün bu dərdləri yığıb sinəmə,
Söz-söz, misra-misra daşıyıram mən.

Misra var, düşmənin bağrını yaran,
Misra var dost üçün öyüdlərimdir.
Misra var, əlimdən tutub aparın,
Bu gündən sabaha ümidlərimdir.

Gecələr qovaraq yuxularımı,
Beləcə kükrəyib, aşıb-daşıram.
İlhama çağırıb duyğularımı,
Bu ağ kağızlarla pıçıldaşıram.

Nur yağır, nur axır kəhkəşanıma,
Sözlər ilmə-ilmə düzülüb gəlir.
Hopub iliyimə, hopub qanıma,
Misralar içimdən süzülüb gəlir.

Dağları, daşları çəkib sorğuya,
Bu yerlə, bu göylə hey əlləşirəm.
Dözüb sinəmdəki bütün ağrıya,
Elə yaza-yaza şeirləşirəm.

AĞLAYIRDI

Maşın şütüyüdü sərhəd boyunca,
Təkərlər altında yol ağlayırdı.
Dərin xəyaldaydı xırçın ləpələr,
Araz həzin-həzin lal ağlayırdı.

Təpələr sanki diz çöküb durmuşdu,
Dərələr göz yaşı töküüb durmuşdu,
Qayalar belini büküb durmuşdu,
Kəpir hıçqırırdı, sal ağlayırdı.

Rəngi saralmışdı çiçəklərin də,
Bağrı yarılmışdı böcəklərin də,
Xınalı dağların ətəklərində
Yamac hönkürüdü, yal ağlayırdı.

Kimiydi milləti bu dərdə salan?
Bu necə işgəncə, bu necə talan?
Güllərin köksündə yüz rəngə çalan
Qırmızı, ağ, sarı xal ağlayırdı.

Gör nələr çəkirdi millətin başı,
Yığmışdı içinə dərdi, təlaş.
Qurumaq bilmirdi axan göz yaşı,
Bir insan dolusu zal ağlayırdı.

ƏN BÖYÜK DƏRD İDİ...

Bu da gəncliyimin ötüşən yeri,
Bu da söylədiyim o "Birc", "Qırmalıq"
Dalaraq ən şirin xatirələrə,
Susub lal olmuşam sanki bir anlıq.

O xoşbəxt günlərin ötən hər çağın
Gəzib qarış-qarış hey arayıram.
Diz çöküb otunu biçdiyim bağın,
Torpağın həsrətlə sığallayıram.

Gəzib dolaşıram irəli, geri,
Şirin xəyallardan qopa bilmirəm.
Gecələr yuxumda yatdığı yeri,
Nədənsə axtarıb tapa bilmirəm.

Burda günlər vardı səsli, soraqlı,
Hər andıqca məni bu dərd əyirdi.
Bağdakı o nəhəng qollu-budaqlı,
O payız alması görünməyirdi.

Məni çox göynətdi həsrətin dağı,
O ağac görkəmcə vallah tək idi.
Çox uca olmayan qolu, budağı
Bizimçün sevimli yelləncək idi.

Çıxıb oturdıq tən ortasında,
Taxtadan, məftildən ev də qurardıq.
Hərəmiz kənddəki bir qız eşqinə,
Şirin xəyallardan sevda qurardıq.

Barı, bərəkəti kəndin bəsiydi,
Anıb düşünürəm hey acı-acı.
Gəncliyin ən kövrək nişanəsiydi,
Hayıf, hayıf səndən alma ağacı...

CƏVİZ AĞACI

*Bir gün eşitdim ki, həyatımızdakı nəhəng cəviz ağacı quruyub...
Bu xəbər yaman göynətdi məni.*

Ulu keçmişimin yadigarıydın,
Ömrümün, günümün əziz ağacı.
Nə yaxşı o vaxtlar hələ varıydın,
Ay cəviz ağacı, cəviz ağacı.

Sığmazdı bağçaya qolun, budağın,
Gövdənə baxanlar qalardı lap mat.
Nə deyim, varıydı elə bir çağın,
Sanki baş əyərdi sənə kainat.

Yaşydın olardı ya bir, ya iki,
Nə yaxşı, nə yaxşı, nə yaxşı vardın.
Alaraq çiyinə o boyda yükü,
Böyük bir külfəti dolandırardın.

Vecinə almazdın dumanı, çəni,
Doluya, leysana sinə gərərdin.
Hər il səxavətlə barı, bəhrəni,
Başımız üstünə elə ələrdin.

Nə yaxşı, nə gözəl günlər görərdik,
Biz səndən alardıq hər il ruzunu.
Silib qəlbimizdən tərək eləyərdik,
Ömrün ayazını, ömrün buzunu.

Hər gün "Kəmərə"dən baxanda günəş,
İlahi, sən necə xumarlanardın.
O "Söhbətbaşı"dən əsəndə külək,
Elə bil daranıb tumarlanardın.

Yığışb başına hər axşam, səhər,
Sənlə bölüşərdik sevinci, dərdi.
Acılı, şirinli o xatirələr,
Nə bilək, bir gün də səni əyərdi.

İnana bilmədim qurumağına,
Sızladım, göynədim mən acı-acı.
Sənin şəhid olan qol-budağına
Mən baxa bilmədim, cəviz ağacı!

Gəldi, hardan gəldi görəsən bu il,
Barı, bərəkəti bizdən ayrıldı.
Yazıq qoca atam qəlbində nisgil,
Səni yana-yana baltalayırdı.

...Atam da, anam da ürəyində qəm,
Bizi tanha qoyub köşdü beləcə,
Ay cəviz ağacı, bu dünya-aləm,
Sən demə, sən demə, heçdi beləcə.

◆ Xatirələr, duyğular

Tofiq MƏLİKLİ

ÖMÜR YOLUM, TALEYİM

İKİNCİ HİSSƏ*

VER ƏLİNİ, GÖZ YAŞLARINA İNANMAYAN MOSKVA

1966-cı ilin fevral ayının ortalarında Moskvaya getdim. Olduqca soyuq idi, küçədəki termometr mənfi 27 dərəcəni göstərirdi. İsti Bakı havasından sonra mənə elə gəlirdi ki, soyuducunun içinə düşmüşəm. İsinmək üçün tez-tez mağazalara girir, bir az özümə gəldikdən sonra yoluma davam edirdim. Tərslikdən, papağım da yox idi. Bakıda papaq qoymadığım üçün götürməmişdim. Mehmanxanalarda qalmağa yer axtarırdım. O vaxtlar Moskva mehmanxanalarında yer tapmaq zülm idi. Hara getsəm, eyni cavabı alırdım - "mest net", yəni "yer yoxdur". Bir çox mehmanxana dolaşdıqdan sonra Lenin prospektinin əvvəlində yerləşən "Varşava" mehmanxanasına gəldim. İri-yarı bir qadın administrator mənə diqqətlə baxıb: "Ezamiyyətəmi gəlmisən?" deyərək soruşdu: "Yox, aspiranturaya girməyə gəlmişəm", - dedim. O, "bir dəqiqə gözlə", - dedi və dəstəyi qaldırıb, harasa zəng etdi. Dəstəyi yerinə qoyduqdan sonra:

-Rəfiqəmlə danışdım, o, "Yujnaya" mehmanxanasında işləyir, get ora, de ki, mənə Natalya göndərüb, sənə bir yer verəcək. Mehmanxana Otel elə bu prospektin axırındadır, min trolleybusa, get. Ancaq əvvəlcə yaxınlıqdakı mağazaya gir, özünə bir qulaqlı papaq al, yoxsa qulaqların donub düşər, qalarsan qulaqsız.

Bu mehriban Natalya xanıma təşəkkür edib soyuq küçəyə çıxdım, irəlindəki mağazadan dovşan dərisindən tikilmiş qulaqlı papaq alıb başıma keçirdim. Soyuq mənə daha o qədər təsir etmirdi.

Yarım saata "Yujnaya" mehmanxanasına çatdım. Administratora Natalya xanımın atəşin salamını söylədim və bir nəfərlik nömrə alıb otağıma qalxdım. Bir tərəfdən yorğunluğun, o bir tərəfdən də, isti otağın etkisiylə çarpayuya uzanmağım yuxuya getməyim bir oldu. İki saatdan sonra oyandım, pəncərəyə yaxınlaşdım, şəhərin qara bürünmüş küçəsinə baxıb, "görəsən, bu soyuq şəhərdə neçə il qalacam? Həqiqətənmi Moskva göz yaşlarına inanmır, yəni sərt şəhərdir?" - deyərək düşündüm.

Sabahı günü bazar ertəsiydi. Səhər tezdən Asiya Xalqları İnstitutuna (sonralar adı Şərqsünaslıq institutu oldu) yollandım. Qalxdığımda dəhlizdə Rüstəm Əliyevin bir nəfərlə söhbət etdiyini gördüm. Onu Bakıdan tanıyırdım, bizim fakültədə tələbələrə bir neçə mühazirə oxumuşdu. Rüstəm müəllimin çox

* Əvvəli jurnalımızın 2017-ci ilin 9-cu sayında dərc olunub.

maraqlı, yeni fikirlərlə dolu müəhazirələri o vaxt mənə çox təsir etmişdi. Ona yaxınlaşdım, salam verdim. Rüstəm müəllim Bakıdan gəldiyimi, aspiranturaya girmək istədiyimi öyrəncə:

-Gedək səni şöbə müdiri Çelişevlə, Əkbər Babayevlə tanış edim, - dedi.

Şöbədə ancaq professor Yevgeni Petroviç Çelişev vardı. Sorğu-sualdan sonra aspirantura şöbəsinə getməyimi və sənədlərimi ora verməyimi söylədi. Rüstəm müəllimlə aspirantura şöbəsinə getdik. O, Koşkin soyadlı şöbə müdiri-nə:

-Bu gənc mənim həmyerlimdir, şərqşünaslıq fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib, ona yardımcı ol,- dedi və mənə dönüb əlavə etdi:- İşlərini tamamladıqdan sonra yanıma gəl, səni Babayevlə tanış edim.

Sənədləri Koşkinə verdikdən sonra Rüstəm müəllimlə birlikdə Əkbər Babayevin yanına getdim və onunla şəxsən tanış oldum. Mən, əlbəttə, Əkbər Babayevi əsərlərindən, Nazim Hikmətin həyat və yaradıcılığına həsr etdiyi monoqrafiyası və bir çox yazılarından, tərcümələrindən tanıyırdım, Nazim Hikmətin yaxın dostu və sirdaşı olduğunu eşitmişdim. Əkbər müəllim mənim Şərqşünaslıq fakültəsinin türk dili və ədəbiyyatı bölümünü bitirdiyimi, diplom işimin Nazim Hikmətin "Yaşamaq gözəl şeydir, qardaşım" romanına həsr olunduğunu öyrəndiyində, çox razı qaldı.

Ay yarımından sonra, 1966-cı ilin mart ayının 16-da aspiranturaya daxil olmağım və Əkbər müəllimin mənim elmi rəhbərim təyin edilməsi haqqında əmr verildi.

Sıra yataqxana məsələsinin həllinə gəlmişdi. Koşkin, yataqxana ilə təmin olunmaq haqqında Akademiyanın Rəyasət Heyətinin Kommunal xidmətlər şöbəsinə ünvanlanan arayışı mənə verəndə xırda gözlərini qıyaraq:

-Çalış Akademiçeskaya metrosunun yaxınlığındakı Aspirantlar mehmanxanasında yer al.

-Bunun üçün nə etmək lazımdır?

-Birbaşa Şöbə müdirinin yanına get, məndən salam de.

-Baş üstə! - deyib, Lenin prospektindəki Rəyasət Heyətinə yollandım, Şöbə müdirinə Koşkinin salamını çatdırıb, Aspirantlar mehmanxanasına göndəriş aldım. Burada mehmanxana haqqında qısa məlumat verməliyəm. O biri yataqxanalardan fərqli olaraq burada hər aspiranta içində balaca mətbəxi, hamamı və tualeti olan bir otaq verilirdi. Özü də ayda 3 rubla. Açarı da sənin cibində. Aspirant üçün bundan gözəl şərait olarmı? Sağ olsun yoldaş Koşkin!

ASPIRANTLIQ HƏYATI

Şərq ədəbiyyatları şöbəsinin müdiri, professor Yevgeni Çelişev bir ay müddətində dissertasiya mövzusunun seçilməsini və Elmi Şurada təsdiq olunmasını tələb edirdi. Mən, "60-cı illər Türk şeiri" üzərində çalışmaq istəyirdim. NATO-nun üzvü olan Türkiyə ilə SSRİ arasındakı siyasi və ideoloji qarşıdurmanın, "dəmir pərdənin" hökm sürdüyü, Türkiyə ilə mədəni əlaqələrin yox deyiləcək qədər az olduğu bir dövrdə, özü də 60-cı illərin ortalarında belə bir mövzunu, türklər demiş, "sıcağı sıcağına" işləmək, əlbəttə, bir az düşünülməmiş, doğrusunu desək, avantürüst bir hərəkət idi. Elmi rəhbərim Əkbər Babayev məni nə qədər bu yoldan döndərməyə, daha "rahat" bir mövzu götürməyimə çalışsa da, mən gəncliyə xas olan maksimalizm və təcrübəsizliklə, istədiyim mövzunun təsdiq olunmasında israr edirdim. Uzun söhbətlərdən sonra bir gün Əkbər müəllim:

- Mən qarşılaşacağın bütün çətinlikləri sənə başa salmağa çalışdım. İndi ki israr edirsən, nə deyirəm, işlə, bəlkə öhdəsindən gəldin", - dedi və mövzunun Elmi Şurada təsdiqinə razılıq verdi. Sonralar Əkbər müəllimin nə qədər haqlı

olduğunu anladım. Məsələ burasındadır ki, o illər çağdaş türk ədəbiyyatı, xüsusilə də Yeni şeiri, Sovet İttifaqında demək olar ki heç tanınmırdı. Bu tanışlıq, əslində, keçən əsrin 50-ci illərinin ortalarında Əkbər Babayev və Radiy Fişin hazırladıqları "Türk yazıçılarının hekayələri" antologiyası ilə başlamış və sovet oxucuları bu kitab sayəsində ilk dəfə Orxan Kamal, Sədri Ərtəm, Səlim Qocagöz və başqa çağdaş yazıçıların əsərlərlə tanış ola bilmişdilər. 50-ci illərin sonları və 60-cı illərin əvvəlində Sabahəddin Əlinin "İçimizdəki şeytan", "Kuyucaqlı Yusif" romanları, hekayə kitabları, Yaşar Kamalın "İncə Məməd" romanı, Əziz Nesinin hekayələri rus dilində çap olunmuşdu. Başqa çağdaş türk yazıçıları isə tanınmırdı. Nazim Hikmətin şeir kitabları və 1960-cı ildə Radiy Fişin rusçaya tərcümə etdiyi Orxan Vəlinin "Sizin üçün" kitabından başqa, Yeni türk poeziyası oxuculara bəlli deyildi.

Azərbaycan oxucusunun çağdaş türk ədəbiyyatı haqqında bilgisi isə çox az idi. Yaşlı nəsil yalnız Tofiq Fikrət, Əbdülhaq Hamid, Yəhya Kamal, bir neçə Osmanlı şairi və Nazim Hikməti tanıyırdı. 50-60-cı illər türk ədəbiyyatı, özəlliklə Yeni şeiri, demək olar ki, heç tanınmırdı.

Dissertasiya üzərində konkret işə başlayandan sonra nə qədər qəliz bir iş düşdüyümü anladım. Ancaq iş-ışdən keçmişdi, mövzu artıq Böyük Elmi Şurada təsdiq olunmuşdu. Atalarımız "Özü yığılan ağılamaz" - deyiblər. Odur ki, qolları çırmaılayıb işləmək lazımdı. Əlbəttə, Əkbər müəllimin məsləhətlərinə qulaq asaraq.

O illər Moskva kitabxanalarında 60-cı illərdə Türkiyədə çap olunmuş şeir kitablarını tapmaq mümkün deyildi. Odur ki, material toplamaq üçün əsas diqqəti qəzet və jurnallara yönəlmişdim. Səhərdən axşama kimi kitabxana və xüsusi fondlardakı qəzet və jurnalları gözdən keçirməklə məşğul idim.

Bir gün "Varlıq" ədəbiyyat jurnalında bir şeir diqqətimi çəkdi. Bu şeir mövzusuyla, poetik özəllikləriylə, üslubuyla, diliylə indiyə qədər oxuduğum heç bir türk şairinin əsərinə bənzəmirdi. Və bu şairin adı Fazil Hüsni Dağlarca idi.

Mən Dağlarcanın "Varlıq" dərgisinin başqa nömrələrində çap olunmuş şeirlərlə də tanış oldum. Oxuduğum şeirlər məni çox etkilədi, onlar heç bir türk şairinin əsərlərinə bənzəmədilər - şair uşaq gözüylə dünyanı, ətraf mühiti sehrlı bir dillə ələ alırdı.

Əlimdəki şeirləri incələdikdən sonra dissertasiyanın bir hissəsini Dağlarcanın yaradıcılığına həsr etməyə qərar verdim. Ancaq əlimdə onun sadəcə bir necə şeiri vardı. Bu, əlbəttə, elmi iş yazmaq üçün çox az idi. Onda qərara gəldim ki, Dağlarcaya məktub yazıb, kitablarını göndərməsini xahiş edim. Ünvanını bilmədiyim üçün məktubu "Varlıq" jurnalının sahibi və baş redaktoru Yaşar Nəbiyə göndərdim. Bir-iki ay keçdi, ancaq Dağlarcadan səs-səmir çıxmadı. Dedim, yaqın məktubu buraxmayıblar - o zamanlar xaricə göndərilən bütün məktublar oxunur, kontrol edilirdi. Yeni məktub yazıb, təkrar Yaşar Nəbiyə göndərdim. Bir ay sonra Dağlarcadan cavab gəldi, bir müddətdən sonra da kitablarını göndərdi.

Dağlarcanın əsərlərini araşdırdıqdan, türk qəzet və jurnallarında onun haqqında əlimə keçən bəzi yazılarla tanış olduqdan sonra, Sovet İttifaqında, hətta Avropada belə bir nəhəng şairin əsərlərinin tanınmaması mənə olduqca qəribə gəldi. Heç şübhəsiz, dissertasiyanın bir hissəsi Türkiyənin bu böyük şairinə həsr olunmalıydı.

Bu arada mənim üçün xoş və gözlənilməz bir hadisə də baş verdi. Uzun illər Türkiyənin ən sanballı, oxunaqlı ədəbiyyat dərgisi olan "Varlıq"da, Sovet İttifaqında bir gənc alimin Dağlarca və 60-cı illər Türkiyə şeiri ilə bağlı araşdırma apardığı haqqında kiçik bir məqalə çap olundu. Bu xəbərdən sonra bir çox tanınmış şair, tənqidçi kitablarını mənə göndərməyə başladı. Bu arada 60-cı illərdə türk ədəbiyyatına gəlmiş Ataol Bəhramoğlu, Aydın Hatipoğlu və başqalarıyla

məktublaşmağa, göndərdikləri əsərlərini oxumağa başladım. Beləliklə, mən az vaxtda Sovet məkanının heç bir yerində tapılmayan materialları əldə etmiş oldum. Dissertasiyanı əsasən bu materiallara dayanaraq yazmağa başladım.

Doğrusunu deyim ki, ədəbiyyatşünaslıq, ədəbiyyat nəzəriyyəsindəki yeni cərəyanlardan, dünya ədəbiyyatında gedən bir çox proseslərdən yetərli qədər məlumatlı deyildim. Bu boşluğu ilk dəfə Ədəbiyyat şöbəsində professor İosif Braginskiyin bir məqaləsinin müzakirəsi zamanı hiss etdim. Çıxış edənlərin yüksək professionallığı, fars ədəbiyyatının tanınmış bilicisi olan professorun məqaləsindəki nöqsanların elmi baxımdan ciddi təhlil olunması və çıxış edənlərin müəllifin adına-sanına baxmadan onları prinsipial şəkildə dilə gətirmələri mənə çox təsir etmişdi. Oxuduğum və sonralar işlədiyim illərdə institutdakı bu gözəl elmi atmosfer, ab-hava, elmi həqiqətin hər şeydən, dostluqdan belə üstün tutulması (iki yaxın dostun - Mark Şneyder ilə Leonid Çerkasskinin elmi dartsımlarını heç unutmuram!), məsləkdaşlarımla geniş erudisiyası gənc alimlərin formalaşmasında çox böyük rol oynayırdı. Şöbədə və hər üç sektorda -Yaxın və Orta Şərq, Uzaq Şərq və Hindistan, Cənub-Şərq Ədəbiyyatları bölmələrində qəbul olunmuş qaydaya görə, kitab və məqalələrin müzakirəsi zamanı ilk söz aspirantlara verilir. Müzakirələrdə aciz görünməmək üçün aspirantlar ciddi hazırlaşmalı olurdular. Bu da onlar üçün çox yaxşı bir məktəb idi. Mən də bu müzakirələrdə ədəbiyyat nəzəriyyəsi baxımından tam hazır olmadığımı hiss etdiyimdən təcili olaraq bu boşluğu doldurmağa çalışmalıydım. Bu mənə səviyyəli bir elmi iş yazmaq üçün də olduqca vacib idi. Bu səbəbdən, demək olar ki, hər gün səhərdən axşama kimi Lenin kitabxanasında həm mövzuyla bağlı materiallar toplayır, həm də ədəbiyyat nəzəriyyəsinə, yeni ədəbi-fəlsəfi problemlərə həsr olunmuş kitabları, məqalələri oxuyurdum.

Dissertasiyanın mövzusu mənim üçün o qədər yeni və maraqlıydı ki, gecə-gündüz demədən onun üzərində böyük həvəslə işləyirdim. Bir tərəfdən yeni material toplayır, o biri tərəfdən də əldə etdiyim qaynaqlara dayanaraq dissertasiyanı yazmaqla məşğul idim. Bunun da nəticəsi o oldu ki, dissertasiyanı iki ildə, 1968-ci ilin martında yazıb bitirdim, elmi rəhbərim və məsləkdaşlarım oxuduqdan sonra may ayında Ədəbiyyat şöbəsində onun müzakirəsi keçirildi və müdafiə etmək üçün Elmi Şuraya tövsiyə olundu. May ayının axırlarında keçirilən Elmi Şurada dissertasiyanın dekabrın 28-də müdafiə edilməsi qərarlaşdırıldı. Bütün bunlardan sonra bir az istirahət etmək imkanı əldə etmişdim. Ancaq gözlənilmədən çərxi-fələk tərs döndü, planlarım alt-üst oldu.

BİR GÜNLÜK ƏSGƏRLİK

İyun ayının əvvəllərində Bakıya getməyi düşünürdüm. Aspiranturanın bitməsinə on ay, müdafiəyə yeddi ay vardı. Həm də müdiriyyətin də istəyi ilə işçilərin əksəriyyəti məzuniyyətə çıxdıqlarına görə institutda 3 aylıq "ölü dönmə" başlayırdı. Odur ki, yayı vətəndə keçirməyi, istirahət etməyi, sentyabrın əvvəllərində isə Moskvaya qayıdıb, dissertasiya və müdafiə işləriylə məşğul olmağı düşünürdüm. Ancaq planım baş tutmadı, gözlənilmədən yeni bir problem çıxdı ortaya. Hökumətin aldığı yeni qərarla oxuduqları müddətdə əsgərlikdən azad olan ali məktəb tələbələri və aspirantlar bu imtiyazdan məhrum olunur və bir il müddətinə hərbi xidmətə çağırılırdılar.

Bir neçə gündən sonra hərbi komissarlıqdan çağırış aldım. Gedib hərbi komissarla görüşdüm, "ay yoldaş polkovnik, mən aspirantam, dissertasiyanı yazıb qurtarmışam, dekabrın axırına müdafiəm təyin olunub, icazə verin müdafiəmi edim və ondan sonra canı-könüldən vətənə xidmətə gedim", - dedim. İri-yarı, yalan olmasın, 120 kiloluq bu bəstəboy polkovnik burnumun ucuna qədər yaxınlaşıb sərt bir şəkildə:

-Ne otnimay u menya vremya, nado slujit, yəni, vaxtımı alma, xidmət etməlisən, - dediyində başa düşdüm ki, vəziyyət gərgindir.

İnstitutda olub-bitənləri dostum Saleh Əliyevə danışdım. O da pərişan olmuşdu. Bir az düşündükdən sonra:

-Bunu həll etməyin bir tək yolu var, Qafurovun yanına gedib, hər şeyi ona çatdırmalısan. O, müdrik adamdır, mütləq bu məsələyə çarə tapar.

...İnstitutun direktoru, SSRİ Ali Sovetinin deputatı akademik Babocan Qafurov məni diqqətlə dinlədikdən sonra heç bir şey demədən masasının gözlüyünü şəkdı, oradan üstündə deputatlığı və akademikliyi yazılmış bir blankı çıxarıb mənə verdi:

-Moskva hərbi komissarına yaz ki, sən olduqca qiymətli alimsən, yaxın zamanda müdafiə edəcəksən, instituta çox lazımsan və sairə, və sairə. Ona görə sənın əsgərliyini bir illiyinə təxirə salsınlar.

Əlimdə blank çaşqınlıq içində kabinetdən çıxdım, nə edəcəyimi bilmirdim, özüm haqqında nə yaza bilərdim, elmi fəaliyyətə yenicə başlamışam, təmtəraqlı sözlərlə özümü necə tərifləyim. Qəbul otağında düşüncəli-düşüncəli oturduğumu görə Qafurovun köməkçisi, həmyerlimiz Ramiz Kərimov yaxınlaşıb soruşdu:

-Nə oldu? Qafurov nə dedi? Kömək edəcək?

-Mənə qulaq asdı, bu blankı verdi, dedi get özünü təriflə, mən də necə tərifləyəcəyimi bilmirəm.

Ramiz bəy əlimdən blankı alıb:

-Gəl gedək tərifnaməni yazaq,- dedi.

Çox keçmədən Ramiz bəy məktubu hazırlayıb mənə verdi, mən də utana-utana Qafurovun otağına girdim, məktubu ona uzatdım, o da oxuyub zəngi basdı, Ramiz içeri girər-girməz ona:

-Sabah-birisi gün elmlər namizədi olacaq, ancaq fərli-başlı məktub da yaza bilmir. Komandirlər təmtəraqlı sözləri, tərifləri sevirilər, sən özün məktubu düzəlt, gətir mənə, - dedi.

Ramiz, sağ olsun, tərifin dozasını bir xeyli artırıb, məktubu yenidən yazdı, Qafurava imzaladı və mənə verdi:

-Qafurov dedi, tez olsun deyər, məktubu qoy özü hərbi komissarlığa aparsın...

Düz bir aydan sonra cavab gəldi, özü də necə gəldi. Bürokratik dilin ən gözəl nümunəsi kimi. Bir cümləli cavabı olduğu kimi tərcümə edirəm: "Hörmətli Babocan Qafuroviç! Sizə məlumdur ki, sovet ordusu sıralarında qulluq etmək hər bir sovet vətəndaşının şərəfli borcudur. General-mayor Filankəsov."

Mən təkrar Qafurovun yanına getdim, məktubu verdim, oxudu, kənara atıb, hirsli-hirsli:

-İdiot, yeni səfeh,- dedi və diqqətlə mənə baxıb davam etdi: -Ananızın xəstə olduğunu mənə deyiblər, icazə verirəm, gedin Bakıya, ananızın yanına.

Bu sözlərin nə mənaya gəldiyini Ramiz Kərimov mənə açıqladı:

-Hərbi çağırış bitənə qədər səni Bakıya ezamiyyətə göndərir.

Müdirin əmri əmrdir, onun sözündən çıxmaq olmaz, mən də əmrə uyub Bakıya uçdum.

Burada sizə Babocan Qafurov haqqında qısaca da olsa məlumat verməliyəm.

Babocan Qafurov uzun illər Tacikistanda Mərkəzi Komitənin birinci katibi işləmişdi. SSRİ Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Şərqsünaslıq İnstitutundakı vəziyyətlə bağlı, Siyasi Büronun üzvlərinin birisinin "Şərq dünyası oyanır, Şərqsünaslıq İnstitutu hələ də yatmağa davam edir" - deməsiylə müdir işdən azad olunmuş, Babocan Qafurov instituta yeni direktor təyin edilmişdi.

Onun gəlişiyə də bu elm mərkəzi həqiqətən ciddi bir elmi və praktik quruma çevrilmişdi.

Qafurov olduqca səmimi, mədəni bir insan idi. İnstitutda çalışan həmyerlilərimizə - Rüstəm Əliyevə, Qəzənfər Əliyevə, Əkbər Babayevə, Saleh Əliyevə, Elman Arasliya diqqət və qayğı ilə yanaşırdı. Moskva ətrafında, Perxuşkovo kəndi yaxınlığındakı "Akademiklər qəsəbəsində" Elman Araslinin qayınatasından qalma bağı evi vardı. Onun da yanında Qafurovun daçası yerləşirdi. Elmanla mən imkan olan kimi daçaya gedir, şənbə-bazarı orada keçirir, bazarertəsi də oradan birbaşa işə gedərdik. Bəzən Qafurov da bizə qoşulardı. Belə yolçuluqlar zamanı etdiyimiz söhbətlər əsnasında bu insanın nə qədər geniş biliyə, təcrübəyə, təşkilatçılıq qabiliyyətinə sahib olduğunu görürdük. Onun Rüstəm Əliyev və Əkbər Babayevi çətin vəziyyətdən necə xilas etdiyinin şahidi olmuşduq. İndi də Qafurov məni əsgərlikdən xilas etməyə çalışırdı.

Mən sentyabr ayında Moskvaya qayıdanda məlum oldu ki, əsgərliyə yaz çağırışı bitmiş, payız çağırışı başlamışdır. Yenidən hərbi komissarlığa çağırıldım, tibbi komissiyadan keçdim. Orta yaşlı bir mayor sənədlərin toplandığı qovluğu mənə verib, 3 gün ərzində əsgərliyimi çəkmək üçün Vnukovo kəndi yaxınlığında yerləşən raket qoşunlarının hərbi hissəsinə getməyim tapşırıldı.

Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə bağlı İctimai Elmlər Akademiyasının aspiranturasında oxuyan xalam oğlu Rafiq Əsgərov, dostlarım Aydın Məmmədov, Fuad Quliyevlə görüşdükdən sonra belə qərara gəldik ki, mənim əsgərliyə getməyim anama bildirilməyəcək, institutun müraciəti əsasında dekabrın axırlarında dissertasiyama müdafiə etmək üçün hərbi hissədən iki-üç günlük icazə alınacaq, anama yazacağım məktubları və yazı-pozularımı Aydına göndərməyin yolları araşdırılacaqdı.

Mən işlərimi yoluna qoyub, hərbi hissəyə getməyə hazırlaşmağa başladım. Ən böyük problem geyimlə bağlıydı. Mənim nə köhnə kostyumum, nə paltom, nə də gödəkçəm vardı. Aspirant dostlarım təklif etdilər ki, onların köhnə pal-paltarlarını geyinib gedim, uniformamı aldıqdan sonra da onları atım. Məsələ burasındadır ki, boyum uca olduğuna görə dostlarımın gətirdiklərini geydikdən sonra sirkdəki kulonlara bənzəyirdim, bu da uşaqların qəh-qəhəsinə səbəb olurdu. Özüm özümə: "Yox, dostum, mən əsgərləri əyləndirməyə getmirəm, indiyə kimi necə geyinirdimsə, elə də geyinib gedəcəyəm ora", - dedim və elə də etdim.

Sabahısı günü ağ köynəyi, kostyumu, paltomu geydim, qalstukumu taxdım və məni hərbi hissəyə qədər ötürməyə qələn Rafiq, Aydın, Fuadla birlikdə elektrik qatarına minib Vnukovo kəndinə getdik. Qarşımıza çıxan kənd adamlarından soruşa-soruşa, nəhayət, hərbi hissəyə çatdıq. Böyük bir darvazanın yanında növbə tutan əsgərə komandirinə vətənə borcumu ödəmək üçün gəldiyimi xəbər verməsini söylədim. Əsgər gözləriylə məni yuxarıdan aşağıya bir neçə dəfə süzdükdən sonra, qaçıb harasa zəng etdi. 20-25 dəqiqə gözlədikdən sonra kapitan rütbəsində bir zabit və iki silahlı əsgər gəldi. Zabit bizə baxıb soruşdu:

- Hansınız xidmət etməyə gəlib?
- Mən, - dedim.
- Siz keçin içəri.
- Bir dəqiqə, dostlarımla vidalaşsın gəlirəm.

Bizim vidalaşmamız hind filmlərindəki vidalaşmaları xatırladırdı. Aydın göz yaşlarını silir, kövrək bir insan olan Fuad məni bərk-bərk qucaqlayıb, "mən tez-tez səni görməyə gələcəm", - deyir, Rafiq özünü ələ almağa çalışırdı. Doğrusu, mən də tutulmuşdum, həyəcanımı zorla cilovlayırdım. Bu səhnə Qəhrəman Şveykin əsgərliyə getməyini xatırladırdı.

Kapitan:

- Getmək lazımdır, içəri keçin, - dedi.

Mən dostlarımdan ayrılıb, içəri keçdim, qovluğu ona verdim. Sağımda və solumda silahlı əsgər, arxamda kapitan, sıx meşə ağaclarının arasından salınmış beton yolla irəliləməyə başladım. Ara-sıra meşənin içində görünən binalara, qurğulara baxdığım da kapitan sərt səslə:

- Sağa-sola baxmaq olmaz, düz gedin, - deyirdi.

Bir xeyli getdikdən sonra üç mərtəbəli bir binanın qarşısına gəldik, kapitan və mən içəri keçdik, əsgərlər isə bayırda qaldı. Kapitan:

- Siz burada gözləyin, - deyib, hər iki tərəfində silahlı əsgər duran geniş mərmər pilləkənlə qaçaraq yuxarı çıxdı.

Bir məqam diqqətimi çəkmişdi - adətən orduda zabitlər əsgərlərə "sən" deyə müraciət edirlər, bizim kapitan isə mənə danışıqda hörmətlə "siz" deyirdi, bu da, doğrusu, xoşuma gəlirdi, deməli, buradakı zabitlər mədəni insanlardır.

Yarım saatdan çox vaxt keçməsinə baxmayaraq, yuxarıdan gələn yox idi. Pilləkənin qarşısındakı balaca dəhlizdə oturmağa yer olmadığına görə ayaqüstə durmaqdan yorulmuşdum. Daha otuz-qırx dəqiqə keçdi, ancaq yuxarıdakılardan heç kim gəlmirdi. On beş-iyirmi dəqiqədən sonra birinci və ikinci mərtəbə arasındakı dönüş yerində bir polkovnik peyda oldu, diqqətlə bir xeyli mənə baxdı, sonra çıxıb getdi. Bir azdan başqa bir zabit gəldi, o da mənə baxıb qayıtdı. Nəhayət, iki saatdan sonra məni bura gətirən kapitan əlində bir qovluqla gəldi, qovluğu mənə uzadaraq:

- Hərbi komissarlığa geri dönün, deyin ki, bizim hissə əsgər sayı baxımından tam təmin olunmuşdur, başqa əsgərlərə ehtiyacımız yoxdur. Qovluqdakı məktubda hər şey izah olunub.

Salam əleyküm! Məni bu qədər incitdikdən, get-gələ saldıqdan sonra deyirlər ki, lazım deyilsən. Məsələnin artıq həll olduğunu anladığıma görə bir az şıltaqlıq edib kapitana:

- Bağışlayın, kapitan, mən xidmət etmək istəyirəm, - dediyimdə, o əsgərləri çağırdı və əmr etdi:

- Hissədən çıxana gədər bu yoldaşı müşayiət edin.

- Kapitan, getməzdən qabaq bir sualıma cavab verə bilərsinizmi? Nə üçün mənim xidmət etməyimi istəmədiniz?

Kapitan mənə daha da yaxınlaşaraq pıçiltıya:

- Buradakı əsgərlərin çoxu orta məktəbi belə bitirməyiblər. Onlara zarazalar, yəni əsgərlərə pis təsir edəcək yoluxucular, bizə lazım deyil, - dedi:

- Sizinlə tam razıyam, yenə də hər şey üçün təşəkkür edirəm.

Hərbi hissənin darvazasından çıxıb dərindən nəfəs aldım, "yaşasın azadlıq, yaşasın "zarazalıq!" - deyib elektrik qatırı stansiyasına yollandım.

Aspirantlar mehmanxanasına gələn kimi birbaşa Fuadın otağına yollandım, qapısını döydüm, cavab vermədi. Öz otağıma gəldim, çantamı qoyub, üçüncü mərtəbəyə endim, ümumi telefonda Rafiqgilə zəng etdim. Dəstəyi Rafiqin həyat yoldaşı Gültəkin xanım qaldırdı, mənim səsimi eşidən kimi:

-Tofiq, nə yaxşı zəng etdin, necə yerləşmişən, kazarmada neçə nəfər var, ora soyuq deyil ki, yemək yemişənmi?

- Gülya, bir dayan görüm, qoy sözümlə deyim. Məni qəbul etmədilər, dedilər sən zarazasan, çıx get buradan. Mən etiraz etsəm də, dedilər, olmaz, çıxıb getməlisən. Mən də acıq eləyib, qayıtdım Moskvaya.

- Heç zarafatından əl çəkmirsən. İndi zarafat vaxtıdır, düzünü de görüm orada vəziyyətin necədir?

- Gülya, vallah, billah zarafat eləmirəm, həqiqətən qayıtmışam, Moskvadayam. De görüm, Rafiq hardadır?

- Səni yola salmağa gedəndir, indiyə kimi gəlməyib.

-Yaxşı, gələndə mənə zəng etsin,- deyib dəstəyi yerinə qoydu.

Baş a düşdüm ki, dostlarım haradasa oturub, mənim əsgərliyə getməyimi “yuyurlar”.

Otağıma döndüm, yazı masasının arxasına keçib oturdum, son günlər ərzində yaşadıklarımı, həyatın qəribə axarını təhlil etməyə başladım və belə bir qənaətə gəldim ki, bu, alın yazısıdır və mən bütün bu başıma gələnləri mütləq şəkildə yaşamalıydım.

Bir azdan səs eşitdim, kimsə açarı qapının qfılına yerləşdirməyə çalışırdı. Bu, heç şübhəsiz, Fuad olmalıydı, qapının ikinci açarı ondaydı. Tez balaca güzgünü götürüb qapıya yönəltdim. Fuad qapını açıb, bir addım gəlmişdi ki, məni yazı masasının arxasında görüb, o saat geri addım atdı və qapını örtüdü. Mən səsimi çıxartmadan sakitcə oturmağıma davam edirdim, içki içdiyinə görə, yəqin Fuad xəyalət gördüyünü düşünmüşdü. Çox keçmədən təkrar qapıda görünəndə, ona tərəf dönüb:

-Fuad, qorxma, mənəm, keç içəri, - dedim.

Fuad mənə tərəf qaçdı, qucaqlaşdıq. Bundan sonra onun ilk sözü nə olsa yaxşıdır:

-Hərbi hissədən necə qaça bildin?..

Elə bu vaxt üçüncü mərtəbədə yaşayan bir aspirant telefona çağırıldığını söylədi.

Axtaran qohumum, dostum, qardaşım Rafiq idi. Ona da olub bitənləri danışdım. Görünür, dediklərim Rafiqi də bir o qədər inandırmamışdı. O:

-Axşam mütləq bizə gəl, həm yeməyimizi bir yerdə yiyək, həm də söhbət edək, - dedi.

Bir azdan Aydın da gəldi və şəkili olduğunu bir daha xatırlatdı:

- Doğrusunu de, səni silindirinə görə qovdular?

MOSKVA HƏYATINI PAYLAŞDIĞIM DOSTUM AYDIN MƏMMƏDOV

Aydınla mən 1960-1965-ci illərdə Azərbaycan (indiki Bakı) Dövlət Universitetində oxuyuruq. Mən Şərqsünaslıq fakültəsində, Aydın filologiya fakültəsində oxusaq da, bəzi “potok” dəsələrimizdə görüşür, dərstdən sonra isə arada bir çayxanaya gedib dərdləşirdik. Aydınla bizim tanışlığımızın əsl dostluğa, qardaşlığa dönməsi isə Moskvada, aspiranturada oxuduğumuz illərdə oldu.

Mən 1969-cu ilin martında Asiya Xalqları (sonradan Şərqsünaslıq) İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuşdum, Aydın isə həmin ilin, səhv etmirəmsə, oktyabr ayında SSRİ Elmlər Akademiyası Dilçilik İnstitutunun Türk Dilləri Bölümünün aspiranturasına girmişdi. Yataqxanalarımız bir-birinə yaxın idi - araları 500 metrədən çox olmazdı. Mən Akademiçeskaya metrosunun yanındakı Aspirantlar mehmanxanasında, Aydın isə Vavilov küçəsində yerləşən yataqxananın 2-3 nəfərlik otağında qalırdı. İki il boyunca, Aydın demək olar, hər gün saat 8-də mənim yanıma gələr, birlikdə qəhəvaltı edər, tez-tələsik o zamankı Lenin kitabxanasına qaçardıq. Məsələ burasındadır ki, kitabxana açıldıqdan yarım saat sonra böyük oxucu zalında yer tapmaq çətin olurdu. Bu səbəbdən Aydınla mən açılan kimi kitabxanada olmalıydıq. Saat 14-15-ə qədər orada işlədikdən sonra, mədəmiz aclıqdan çəkildiyi zaman (qastrit o illərin bizə “hədiyyəsi” idi!) trolleybusa minib Qorki küçəsindəki “Bakı” restoranına gedər, adama bir piti yeyib, dəmlə çay içdikdən sonra özümüzlə gələrdik. Burada restoran müdirini minnətdarlıqla xatırlamaq istəyirəm - bizim aspirant olduğumuzu öyrəndikdən sonra o, bizə iki nəfərlik masa ayırmış, xidmətçilərə də diqqətli olmalarını tapşırırmışdı. O vaxtlar “Bakı” Moskvanın ən sevilən, ən çox gədilən bir-iki restoranından biri idi. Axşamlar

ora düşmək üçün insanlar bir-iki saat, bəzən də çox növbədə durmalı olurdular.

Moskvada oxuduğumuz illərdə biz Aydınla ayrılmaz dost olmuşduq; bir yerdə işləyər, bir yerdə yeyər-içər, bir yerdə əylənərdik. Əlimizdəki pulumuzu-paramızı da bir yerdə xərcləyərdik. Nə gizlədim, elə aylar olurdu ki, ikimiz də təqaüdüümüzü aldıqda sonra 15-20 gün "padşahlar "kimi yaşayar, moskvalı gənclərin ən çox sevdiyi "Lira" kafesində yaxşıca əylənər, 10-12 gün isə "kəmərləri" yaxşıca sıxmalı olurduq. Hər qəpiyi saydıqımız o günlərdə 34 qəpiyə kağız torbada 3 kilo kartof, 50 qəpiyə 10 dənə qırıq yumurta, 98 qəpiyə bankada yarım kilo ərinmiş yağ alıb, üstünə yumurta vurulmuş kartof qızartmasından feyziyab olurduq. Bu günə qədər o gözəl kartof qızartmasının dadı damağımdadır. Düzdür, arada bir hayımıza çatan da olurdu. Kasıbcılıq vaxtımızda bir gün mehmanxanamızın girişində gedib-gələne göz qoyan qadın, mənim adıma poçta pul köçürüldüyünü xəbər verən kimi, tez gedib, gözəl insan Aydın Vəlixanovun göndərdiyi 40 rublu cibimizə qoyub, dərinədən nəfəs almışdıq... Aydın müəllim öz qonorarını mənim adıma yazmış, daha sonra da poçtla göndərmişdi. Pulköçürmə formunun arxasına da "imkanın olanda bizə Moskvadan materiallar göndər", - deyə yazmışdı. Bu 40 rubl sayəsində biz "kəmərsıxma" rejiminə son vermişdik. Arada-sırada göndərdiyim yazıların qonorarları da, nə hikmətsə, həmişə çətin vaxtlarımızda hayımıza çatardı. Burada Aydının atası Mirsaleh kişinin, mənim anamın da fədakarlıqlarını unutmaq olmaz.

Aydın olduqca səmimi, sədaqətli, mehriban, hər şəkili kimi məzəli lətifələri bitib-tükənməyən bir insan idi. Anam Yamən xanım Moskvada xəstəxanada yatdığı zaman Aydın, demək olar ki, hər gün ona baş çəkər, darıxmağa qoymazdı. Anam da onu çox sevərdi, Aydın gəlməyəndə narahat olardı, tez soruşardı - "Aydın yaxşıdımı? Niyə gəlməyib?"

Aspirantlar axşamlar tez-tez bir araya gələr, gördüyümüz işlərimizdən, siyasi vəziyyətdən, vətənlə bağlı eşitdiklərimizdən danışardıq. Onu da deyim ki, o illər Moskvada Azərbaycandan gələn çox sayda aspirant təhsil alırdı. Elə bizim Aspirantlar mehmanxanamızda gələcəyin tanınmış elm adamları - Arif Məmmədov, Oqtay Məmmədov, Hafiz Paşayev, Fuad Quliyev və başqaları yaşayırdılar. Belə söhbətlər zamanı aspirant dostlarımız - bioloqlar, fiziklər, iqtisadçılar və başqaları iki humanitar elmin təmsilçisi olan Aydınla mənə tariximizlə, soykökümüzə, türkologiya ilə bağlı çoxlu suallar verirdilər. Daha çox da onları belə məsələlər maraqlandırır - "Biz kimik? Hardan gəlmişik? Millət kimi necə formalaşmışıq? 1918-1920-ci illərdə nələr baş verib?"

Doğrusunu deyim ki, o illərdə biz bu suallara doğru-dürüst cavab verəcək dərəcədə məlumatlı deyildik. Oxuduğumuz universitetdə belə məsələlərə toxunulmurdu, daha doğrusu, toxunmaq yasaq idi. Ancaq Şərqsünasların başqa fakültələrdə oxuyanlardan bir üstünlükləri vardı - onlar bir neçə dil bilirdilər, bu da sovet elmi və ideologiyasından başqa, Qərbdə və Şərqdə inkişaf etmiş elmlə, formalaşmış ideya və ideologiyalarla da tanış olmağa imkanı verirdi. Təsadüfi deyil ki, XX əsrin 60-cı illərindən sonra Azərbaycanda başlayan milli hərəkat öncüllərinin bir çoxu Şərqsünaslıq fakültəsinin məzunları idi.

İşlədiyim mövzuyla bağlı olaraq, Şərqsünaslıq İnstitutu Lenin kitabxanasına məktub göndərərək, mənə "spesxran"-dan - yəni qapalı, yasaq kitablardan faydalanmaq üçün icazə verilməsini xahiş etmiş və bu da mənə xaricdə çap olunan yasaq kitablarla, jurnallarla tanış olmaq imkanı yaratmışdı. "Spesxran"-ın yerləşdiyi məkana xüsusi buraxılışla girilirdi. Oradan kitab çıxartmaq qəti qadağan idi. Bir neçə ay mən "spesxran"-da dissertasiyanın mövzusunda daha çox, Azərbaycan tarixi, azəri türklərinin etnogeneziylə

bağlı əsərləri, Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti liderlərinin yazılarını oxumaqla məşğul idim. Maraqlıdır ki, bir çox kitab müəlliflərinin adları qaralanmış, oxunmaz haldaydı. Hər öyrəndiyim yeni fikirləri, düşüncələri, məlumatları Aydınla paylaşdım. Həyəcanlı, duyğulu insan olan Aydın, o kitablardan heç olmasa birini oxumaq üçün bir neçə saatlığına “spesxran”dan çıxartmağımı təkidlə istəyirdi. Nəhayət, bir gün orada işləyən bir xanımın köməyi ilə Məmməd Əmin Rəsulzadənin bir kitabını “spesxran”dan çıxarıb, ümumi zalda işləyən Aydının yanına gəldim və birlikdə kitabı oxumağa başladım. 2-3 saatdan sonra bir neçə sıra irəlidə oturan Hafiz Paşayev bizə yaxınlaşdı, oxuduğumuz kitabı baxdıqdan sonra - “İndi başa düşdüm, nə səbəbə siz fasiləsiz işləyirsiniz”, - dedi. Bir yerdə uzun müddət otura bilməyən Aydının bir neçə saat qımıldanmadan, acgözlüklə o kitabı oxumağı indi də gözümün qabağındadır. Etiraf edirəm ki, bizim bir ziyalı kimi, bir alim kimi formalaşmamızda Lenin kitabxanasının, o illərdəki Moskva mühitinin çox böyük etkisi olmuşdu.

Aydın olduqca istedadlı bir dilçi alim idi. O, dissertasiya yazmaq üçün asan mövzu yerinə tamamilə yeni və orjinal -“Türk dillərində samitlər: anlaut və kombinatorika” mövzunu seçmişdi. Elmi rəhbəri tanınmış türkoloq Ervand Sevortyan idi. Dissertasiya ilə əlaqədar olaraq onun elmi rəhbəriylə tez-tez dərşmələri olurdu. Hətta bir dəfəsində Sevortyan Aydının elmi rəhbəri olmaq istəmədiyini bildirmişdi. Mənimlə çox gözəl münasibəti olan Dilçilik İnstitutunun Türk Dilləri Bölməsinin müdiri Əthəm Tənışevin yanına gedib, gərginliyi aradan qaldırmasını xahiş etmişdim, o da, sağ olsun, bu məsələni həll etmişdi. Ancaq Sevortyanla olan anlaşılmazlıq üzündən Aydın elmi işini vaxtında tamamlaya və müdafiə edə bilmədi. Bunun əsas səbəblərindən biri də Aydının xarakterindəki dağınıqlıq idi. Oxuduğumuz illərdə o, bir ara bütün işləri kənara qoyub, kibernetikayla, daha sonralar şumerlərlə, “günəş nəzəriyyəsi” ilə, 80-ci illərdə siyasətlə, televiziya aparıcılığıyla və başqa işlərlə məşğul olmağa başladı. Mən inanıram ki, bu dağınıqlıq, aludəçilik olmasaydı, istedadının əsas hissəsini dilçilik sahəsinə yönəltməyi, Aydın çox böyük dilçi alim olardı. Bunu ürək ağrısıyla deyirəm, çünki onun elmi potensialının, istedadının, ümümləşdirmə qabiliyyətinin nə dərəcədə böyük olduğunu dəfələrlə müxtəlif toplantılarda görmüşdüm. Onu da başa düşürəm ki, insan bəlli bir xasiyyət, xarakter koduyla dünyaya gəlir, onunla da dünyadan köçür.

1969-cu ilin martında Şərqsünaslıq İnstitutunda işə başladıqdan sonra mən Aspirantlar mehmanxanasından çıxdım və balaca bir mənzil kirayə etdim. Bir müddət sonra Aydın da Bakıya qayıtdı. Beləliklə, hər ikimizin həyatında yeni dönmə başladı. Əlaqələrimiz zəif də olsa, davam edirdi - aradabir məktublaşır, Bakıda olanda görüşərdik. O illərdə Elçinin mənə yazdığı məktublardan, tanışlarımızın soylədiklərindən Aydının vəziyyətinin yaxşı olmadığından xəbərim vardı - bəzi yaramaz “dostları” onu içkiyə alışdırmış və xəstə halına salmışdılar.

70-ci illərin axırlarıydı. Məzuniyyətimi vətəndə keçirmək məqsədiylə Bakıya gəlmişdim. Bir gün 8 nömrəli trolleybusda evə gedirdim. Bir adam arxa oturacaqda uzanıb yatırdı. Əvvəlcə ona fikir vermədim. Bir müddətdən sonra dönüb baxdığımda yatan adamın Aydın olduğunu gördüm. Heyrətimdən məni tər basmışdı. Tez yanına getdim, oyandırmağa çalışdım. Trolleybus bizim dayanacaqda durduğunda, yanındakı çantasını da alaraq, çox çətinliklə Aydını aşağı endirdim, belindən tutub, səndələyə-səndələyə bizim evə aparmağa başladım. Aydının bu halını görə anam çox təlaşlandı, tez onu divana uzatdı, limonlu çay içirdi. Bir necə saat yatdıqdan sonra Aydın ayıldı, özünə gəldi.

Etiraf edirəm ki, Aydının bu halı mənə olduqca pis təsir etmişdi. Göz görə-görə dostumuz əldən gedirdi. Bir şeylər etmək lazım idi. Sabahısı günü, o vaxtlar Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi işləyən Elçinin yanına getdim, olayı ona

danışdım. İkimiz də çox pərişan idik. Və ikimiz də qərara gəldik - məcburi də olsa Aydını müalicə etdirmək lazımdır. Elçin, sağ olsun, Bayıldakı bir xəstəxananın baş həkimiyə danışdı, ailəsinin razılığı ilə Aydın xəstəxanaya yerləşdirildi. Şəkiddən başı alovlu gələn atası Mirsaleh kişinin dualarıyla Aydın yenidən normal həyata döndü və ən qiymətli də, yenidən bir alim kimi, ədəbiyyatçı kimi, ictimai-siyasi xadim kimi, redaktor kimi Azərbaycan mədəniyyətinə, ictimai düşüncəsinə yeniliklər gətirən bir ziyalı, aydın kimi fəaliyyətə başladı.

80-ci illərin əvvəllərində mən Sovet Türkoloqlar Komitəsinin sədr müavini seçildikdən sonra Komitənin sədri Andrey Nikolayeviç Kononov, SSRİ EA və Azərbaycan EA-nın orta qoşunu olan "Sovetskaya türkologiya" jurnalının baş redaktoru, SSRİ EA-nın müxbir üzvü Əthəm Tenişev Bakıda nəşr edilən bu yeganə ümumittifaq türkologiya jurnalının koordinasiya işlərini də mənə tapşırırdı. Məsələ burasındadır ki, Bakıda yaşayan baş redaktorun birinci müavini o illərdə jurnalın fəaliyyətini faktiki olaraq təkbaşına yönləndirirdi. Bu səbəbdən jurnal istənilən səviyyədə çıxmırdı, hətta Sovet Türkoloqlar Komitəsinin bəzi üzvləri onun Moskvaya köçürülməsini təkidlə təklif edirdilər. Mən Bakıya ezam olundum, "Sovetskaya türkologiya" jurnalındakı durumu incələdikdən sonra bir neçə maddədən ibarət təkliflər siyahısını hazırladım və Komitəyə təqdim etdim. Bu təkliflərdən biri də beləydi: jurnalda daha çox dilçilik problemlərinə yer verildiyi nəzərə alınaraq baş redaktorun birinci müavini dilçi alim olsun və bu vəzifəyə də Aydın Məmmədov təyin edilsin. Bəzi Komitə üzvləri, aspiranturada oxuduğu zaman Aydınla bağlı xoşagəlməz hadisələri, 70-ci illərdəki vəziyyətini yada salaraq onun namizədliyinə ciddi etiraz edirdilər. Uzun dərüşmələrdən sonra A.N.Kononov və Əthəm Tenişevin dəstəkləriylə Aydın jurnalın birinci müavini təyin olundu.

Aydının gözəl təşkilatçılığı və redaksiya heyətinin aktiv fəaliyyəti nəticəsində "Sovetskaya türkologiya" jurnalının işində çox önəmli dəyişikliklər baş verdi və qısa zamanda nəinki Sovet İttifaqında, hətta dünyada türkologiya sahəsində olduqca mötəbər bir elmi jurnala çevrildi. Lui Bazen, İren Melikoff, Həsən Eren kimi dünyaca ünlü şərqşünaslar elmi məqalələrini çap olunmaq üçün məhz bu jurnala göndərirdilər.

1988-ci ildə "Kitabi Dədəm Qorqud"a həsr olunmuş ilk sovet-türk kollokviumunun Bakıda uğurla keçməsində də Aydının rolu böyük olmuşdu. Tez-tez gələ bilmədiyim üçün Bakıdakı bir çox təşkilati məsələlərin həllində mənə çox kömək etmişdi.

80-ci illərin axırlarında Aydın həyatının ən aktiv dövrünü yaşamışdı. Faciyyə qədərki son 3 ildə Aydın jurnala rəhbərlik etməklə bərabər, Tərcümə Mərkəzinin müdiri, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı, Milli hərəkatın liderlərindən biri, alovlu televiziya tribunu kimi fəaliyyət göstərmiş və gördükləri işlərlə də Azərbaycanın ədəbi və siyasi həyatında, yeni ictimai şüurun formalaşmasında önəmli rol oynamışdır. Aydın 47 yaşında, həyatının parlaq bir çağında avtomobil qəzasında müəmmal bir şəkildə ölməsi yalnız yaxınları, dostları üçün deyil, bütün cəmiyyətimiz üçün ağır itki idi.

DİSSERTASIYANIN MÜDAFİƏSİ

Əsgərlik "sərgüzəştindən", daha doğrusu, əsgərlik "arzum" puç olduqdan sonra 1968-ci ilin oktyabr ayında yenidən dissertasiyamla bağlı işlərlə məşğul olmağa başladım. Yaxşı ki, avtoreferatımı vaxtında hazırlamış və çap etdirmişdim, institut isə onları siyahı üzrə lazımı qurum və şəxslərə göndərmişdi. İndi ilk işim dissertasiyanın nüsxələrini birinci rəsmi opponentim-görkəmli alim, Moskva Dövlət Universitetinin (MDU) professoru Əziz Şərifə və ikinci opponentim - MDU-nun Şərq Dilləri İnstitutunun (ŞDİ) dosenti İrina

Borolinaya çatdırmaq idi. İrina xanımın görüşmək asan odlu, çünki ŞDİ bizə yaxın bir yerdə, şəhərin mərkəzində yerləşirdi. Əziz müəllimə zəng etdim, universitetə gəlib, dissertasiyanı ona çatdırmaq istədiyimi dedikdə o:

-Universitetdə niyə, bizim evə gəl, oturub bir az da söhbət edərik, - dedi.

Təyin olunan gün və saatda Əziz müəllimin evinə getdim, dissertasiyanı verdim və xanımın gətirdiyi çaydan içə-içə söhbət etməyə başladım. Dissertasiyanın mövzusuyla bağlı suallarına cavab verdikdən sonra Əziz müəllim gözlənilmədən mənim "əsgərlik" məsələmə toxundu:

-Sizin söhbədə işləyən qonşum professor Danil Komissarov mənə ən qərribə əsgərlik əhvalatınızdan danışdı. İndiyənə kimi mən belə bir şey eşitməmişəm. Doğrudanmı, oradakılar səndən "imtina" ediblər?

Mən hadisəni olduğu kimi danışdıqca, Əziz müəllim başını yelləyərək gülümsəyirdi:

-Yaxşı ki, hər şey sənə üçün yaxşı qurtardı, - dedi və əlavə etdi. -Həyat gözlənilməz hadisələrlə maraqlıdır.

Mən "bu hadisədə maraqlı bir şey görmürəm, belə maraqların başlarına dəysin" deyəcəkdim, amma susdum. İllər keçdikdən sonra, indi Əziz müəllimə haqq verirəm, maraqlı da olmasa, o başıma gələn məzəli hadisəydi.

Dekabrın 14-də Əziz müəllim telefon edib rəyini hazır olduğunu bildirdi və onun bir nüsxəsini vermək üçün yenə məni evinə dəvət etdi. Budəfəki söhbətimiz əsasən dissertasiya ilə bağlı idi.

Nəhayət, yeni ilə 3 gün qalmış, 1968-ci il dekabrın 28-də dissertasiyanın müdafiəsi oldu. Professor Yevgeni Çelışevin sədrlik etdiyi Elmi Şuranın iclasında prosedur hissəsi bitdikdən sonra ilk çıxış edən professor Əziz Şərif, hələ tamamlanmamış, davam etməkdə olan bir dövrə həsr olunmuş dissertasiyanın yazılmasındakı çətinliklərin üzərində duraraq, müəllimin "ədəbi hadisələr və prosesləri xüsusi bir yanaşma ilə incələdiyini, sadəcə, faktların sadalanmasıyla yetinilməyib, bu faktlara dayanaraq davam edən ədəbi prosesin inkişaf yollarını və perspektivini göstərdiyini" qeyd edərək, elmi işi yüksək qiymətləndirdi. Əziz müəllimin çıxışı onun nə qədər geniş erudisiyaya malik və sözün həqiqi mənasında böyük bir filoloq olduğunu göstərdi. Türkiyə ədəbiyyatı uzmanı olmasa da, o, bir professional kimi ölkədə gedən ədəbi proseslərin mahiyyətini olduqca doğru dəyərləndirmişdi. Elmi əsərin yüksək səviyyədə necə incələnməsinə nümunə olan bu rəyi əziz bir xatirə kimi arxivimdə saxlayıram.

Dosent İrina Borolina da öz rəyində, dissertantın "olduqca mürəkkəb, çətin problemlərə toxunduğunu və onları elmi cəsarətlə həll etdiyini, elmi mübahisələrdən çəkinmədiyini" yazırdı. Başqa çıxış edənlər də elmi işə yüksək qiymət verirdilər. Elmi Şura yekdilliklə mənə filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi verilməsinə qərar verdi. Ali Attestasiya Komissiyası da 1969-cu ilin fevralında bu qərarı təsdiqlədi. Beləliklə, aspirantura süresi bitmədən, elmlər namizədi oldum.

Müdafiə zamanı maraqlı bir hadisə də baş verdi. Elmi rəhbərim Əkbər Babayev mənim elmi fəaliyyətimi yüksək qiymətləndirən qısa çıxışının sonunda "Dissertasiyanın strukturunun formalaşmasında, problemlərin təsbitində, incələnen şairlərin seçilməsində mənim rolum olmamışdır, çünki, Tofiq bu məsələləri məndən daha yaxşı bilir. Bu elmi iş tamamilə onun öz əməyinin məhsuludur", deməsi, Şura üzvlərini, o cümlədən məni olduqca təəccübləndirmişdi. Dəfələrlə yazdığım, dediyim kimi, Əkbər müəllimlə tez-tez məsləhətləşirdim, dəyərli fikirlərindən faydalanırdım, elmi rəhbər kimi yazdıqlarımı oxuyar, təkliflər verərdi, indi isə deyir ki, bu elmi işin yazılmasında mənim rolum çox az olub. Moskvada ezamiyyətdə olan və müdafiədə iştirak edən şair, alim dostum rəhmətlik Arif Abdullazadə mənə yaxınlaşaraq Əkbər

müəllimin bunları deməsinin səbəbini soruşduqda, “bilmirəm”, deyə cavab vermişdim. Uzun illər bir yerdə işləyərkən, yaxınlıq edərkən Əkbər müəllimin nə qədər təvazökar, gördüyü işlərdə öz rolunu qabartmağı sevməyən, zaman və məkana baxmadan həqiqəti dilə gətirməyi özünə borc bilən nadir insanlardan olduğunu görürdüm. Müdafiədəki çıxışı da buna bir nümunə idi.

TÜRKİYƏ SEVDALISI MÜƏLLİMİM ƏKBƏR BABAYEV

Bir çox görkəmli alimlərin, diplomatların, filosofların, ədəbiyyatşünasların, tarixçilərin işlədiyi Şərqsünaslıq İnstitutunda Əkbər Babayev bir çox xüsusiyyətlərlə fərqlənirdi. Alışdığımız təmkinli, ağır başlı alim tipinə bənzəmirdi, daha çox sərbəst yaradıcılıqla məşğul olan, heç bir qanun-qayda çərçivəsinə sığmayan, azad fikirli ədəbiyyat adamını xatırladırdı. O, yaradılışdan belə bir insan idi. 12 il Nazim Hikmətin həm dostu, həm sirdaşı, ən yaxın adamı, araşdırmaçısı, tərcüməçisi, məsləhətçisi olması da Əkbər Babayevin bu məziyyətlərini daha da gəlşdirmişdi. O, Nazim Hikmətlə bərabər Moskvanın ədəbi və mədəni elitasının sevilən və seçilən simalarından biri idi. Onu daha çox Yazıçılar Birliyinin Klubunda yazıçı dostlarıyla bir arada görmək olardı. Babayev sözün həqiqi mənasında elitər, bohem həyat tərzi sürürdü. O, işə bir-iki saatlığına dəyib gedər, plan işlərini vaxtında hazırlayıb verməz və bu səbəbdən Ədəbiyyat şöbəsinin müdiri Yevgeniy Çelışevin, partiya bürosu katibinin tənqidlərinə, töhmətlərinə məruz qalardı. Bütün bunlara baxmayaraq, şöbədə hamı bilirdi ki, Babayev olduqca istedadlı bir alimdir, plan işini gecikdirsə də, ortaya qoyacağı əsər həm dərin fikirlərlə, həm orijinallığıyla fərqlənəcəkdir.

Çox qəribədir, institutdakı məsləkdaşları, türkiyəli yazıçılar ona Babayev, dostları Əkbər, qadınlar isə ona Akperçik deyə müraciət edirdilər. Kübar davranışı, hərəkətləri, intellekti və xoş söhbətləriylə (boş yerə demirlər ki, qadınlar qulaqlarıyla sevirler!) o, həmişə gözəl xanımların diqqət mərkəzindəydi.

Nazim Hikmətin “oğlum” dediyi Əkbər Babayev 1924-cü ildə Gəncədə müəllim Ağarza Molla Ələkbər oğlunun ailəsində anadan olmuşdu. Balaca Əkbər 5 yaşında məktəbə gedir, 15 yaşında bitirir, yaşı az olduğu üçün instituta sənəd verə bilmir, atası onun yaşını sənədlərdə bir il artırmalı olur və Əkbər 1939-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə girir.

İkinci Dünya Müharibəsi başlayanda Əkbər Babayev hərbi tərcüməçilik məktəbinə, oranı bitirdikdən sonra da cəbhəyə göndərilir. 1944-ci ildə ağır yaralanır, sağaldıqdan sonra Bakıya qayıdır və təhsilini davam etdirir. 1946-cı ildə Moskvaya gedir və Şərqsünaslıq İnstitutunun aspiranturasına daxil olur. Akademik V.Qordlevskinin rəhbərliyi altında Nazim Hikmətin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş dissertasiya üzərində işləməyə başlayır. Ancaq 1947-ci ildə atasının “pantürkist” damğasıyla 25 illik məhkum olunması, “xalq düşməni”nin oğlu Əkbər Babayevin həyatına və elmi fəaliyyətinə ciddi şəkildə təsir edir, hazırladığı dissertasiyasını müdafiə etməyə imkan vermirlər. Ancaq 1951-ci ildə Nazim Hikmətin Moskvaya gəlişiyə əlaqədar onun hazır olan dissertasiyasının müdafiəsinə icazə verilir.

Əkbər Babayev ilk növbədə, Nazim Hikmət ədəbi irsinin tanınmış araşdırıcısı və təbliğatçısı idi. Onun hazırladığı və Bolqarıstanda çap etdirdiyi Nazim Hikmətin 8 cildliyi bu gün də nazimşünaslığın baş əsəridir. Nazimin əsərləri hər yerdə - Türkiyədə, Avropada, Rusiyada Babayev nəşri kimi tanınan bu fundamental topluya dayanaraq çap və tərcümə edilməkdədir.

Əkbər müəllim hər yönüylə - elitər həyatıyla, dünyaya və hadisələrə orijinal və bəzən paradoksal baxışıyla, dostlara, yaxınlarına olan münasibətiylə mənim o vaxta qədər tanıdığım insanlardan çox fərqlənirdi. Bakıdan gələn yazıçı

dostlarını qarşılayar, onların Moskvadakı nəşriyyat, tərcümə və başqa işlərinə kömək edərdi.

Dissertasiya üzərində işlədiyim müddətdə Əkbər müəllimlə tez-tez ya institutda, ya da onun evində görüşər, elmi işimlə bağlı məsələlərdən, ədəbiyyatşünaslıq və türkologiyanın problemlərindən, gündəlik həyatımızda baş verənlərdən danışardıq. Bu çoxsaylı söhbətlər əsnasında onun necə geniş erudisiyaya, bilgiyə, dövrün qəliblərinə sığmayan dünyagörüşünə, düşüncə tərzinə, böyük mədəniyyətə sahib olduğunu görürdüm. Bir nümunə verim. Dissertasiyanın bir hissəsini 50-ci illərdə Türkiyədə meydana gəlmiş modernist şeir cərəyanı olan "İkinci yeni"yə həsr etmək istəyirdim. Ancaq o illərdə sovet ədəbiyyatşünaslığında modernist, avanqard ədəbiyyata qarşı olduqca neqativ münasibət vardı. "Sosialist realizmini" yüksək səslə təbliğ edən filoloqlar və yazıçılar, modernist ədəbiyyata "burjua ideologiyası" damğasını vuraraq onu bir ağızdan tənqid edirdilər. Belə bir atmosfərə baxmayaraq, mən "İkinci yeni"ni bütünüylə inkar etməyən, onun mənfi tərəfləri olduğu kimi, müsbət tərəflərini də obyektiv şəkildə incələməyə, muasir türk şeirini bir ölçüdə etkilədiyini göstərməyə çalışan yazı hazırladım və oxuyub fikrini bildirməsi üçün Əkbər müəllimə verdim. Doğrusu, siyasi konyukturu nəzərə alaraq, elmi rəhbərimin bu yazının dissertasiyaya salınmasına qarşı olacağını düşünürdüm. Halbuki, hər şey tərsinə oldu. Əkbər müəllim, yazını diqqətlə oxuduğunu, problemin obyektiv, ideologiyanın təsirindən uzaq qalaraq professional şəkildə incələndiyini, məqaləni bəyəndiyini və mütləq dissertasiyaya salınmasını təklif etdiyində olduqca çox sevinmişdim.

Əkbər müəllim sözün tam mənasında Türkiyə sevdalısı idi. Bu sevgini ona Nazim Hikmət aşılamişdı. İstər, Nazim Hikmətin əsərlərinin Sovetlər Birliyində tanınmasında, istər, Türkiyə ədəbiyyatı və mədəniyyətinə həsr etdiyi elmi əsərlərində, türk yazarlarından gerçəkləşdirdiyi tərcümələrində onun bu sevgisi açıqca görünürdü. Əkbər müəllimin evinə gələn qonaqlar özünü Türkiyədə hiss edərdi. Qonaq otağının qapısını ünlü müğənni Əməl Sayının hədiyyə etdiyi imzalı böyük posteri, Nazim Hikmətlə çəkilmiş fotosəkli, türk yazıçılarının saysız kitabları, hədiyyələri, İstanbulun xəritəsi süsləyirdi. Həyatın haqsızlıqlarından biri də budur ki, Əkbər müəllim çox sevdiyi Türkiyəni, bütün küçələrinin adını əzbər bildiyi İstanbulu görmədən dünyasını dəyişdi. Bunun da səbəbi bir vicdanlı ziyalı kimi Sovet qoşunlarının keçmiş Çexoslovakiyaya girməsinə etiraz edən məktubu imzalaması və saysız donoslar idi. Hər dəfə Türkiyəyə gətdiyimdə, "İstanbulu mənim də gözümlə bax!" - deyirdi. Ünlü türk yazıçıları, 70-ci illərdə Türkiyə Yazıçılar Sendikasının başqanı olan Əziz Nesin və Fazil Hüsni Dağlarca Əkbər Babayevə rəsmi və özəl dəvətlər göndərsələr də, onu Türkiyəyə buraxmadılar. Axırncı gəlişində SSRİ Yazıçılar Birliyinin katibi Verçenko ilə mənim də iştirak etdiyim görüşündə Dağlarca "xahiş edirəm, mənim hesabıma Əkbər Babayevin bir həftəliyə Türkiyəyə gətməsinə izn verin. Bu müddət ərzində mən Moskvada girov qalmağa hazırım", - desə də, heç nə dəyişmədi, onu Türkiyəyə buraxmadılar.

Əkbər müəllimlə hər zaman çox yaxşı münasibətimiz olub, həyatının son illərində isə daha da yaxınlaşmış, dost olmuşduq. Hər dəfə görüşəndə Gəncədən, yaşadığı məhəllədən, oxuduğu məktəbdən söz açardı. Əkbər müəllim ağır xəstəliyə yaxalandığında yaxın dostu görkəmli kinorejissor Əjdər İbrahimovla onu tez-tez xəstəxanada ziyarət edir, dəstək olmağa çalışırdıq. Söhbətlərimiz zamanı Əkbər müəllim, "ayağa duran kimi mütləq Gəncəyə gedəcəyəm", - deyirdi. O, vəziyyətinin ağır olduğunu bilirdi, bu səbəbdən doğma şəhəriylə, qohumlarıylə, dostlarıylə vidalaşmaq istəyirdi. Ağır vəziyyətdə olmasına baxmayaraq, Əkbər müəllim istədiyini həyata keçirdi, Gəncəyə gətdi, bir müddət orada qaldı. Əjdər bəylə Moskva hava limanına

gedib Əkbər müəllimi qarşıladığımızda, onu taqətsiz, olduqca zəifləmiş halda gördük. Döndükdən qısa sürə sonra - 1979-cu ildə 55 yaşında dünyasını dəyişdi və vəsiyyət etdiyi kimi, doğma Gəncədə dəfn olundu. Doğulub-böyüdüü evin yerləşdiyi küçə bu gün Əkbər Babayevin adını daşıyır.

Son illər Əkbər müəllim Valentina adlı xanımla qeyri-rəsmi olaraq yaşayırdı. Xəstəliyə yaxalandığı zaman Valentina xanım ona son dərəcə diqqətliydə, yaxşı baxırdı, yanından heç ayrılmırdı. Bütün bunlara görə Əjdər müəllim də, mən də Valentinaya hörmətlə, minnətdarlıqla yanaşırdıq.

Əkbər müəllim gəncliyində bir azəri xanımla evlənmiş, ondan bir qızı da olmuşdu. Çox keçmədən bu xanımdan ayrılmış və Moskvaya getmişdi. Yaxın olsa da, Əkbər müəllim heç vaxt nə keçmiş xanımından, nə qızından, nə də atasının həbs olunmasından danışmağı sevməz, bu məsələlərə toxunanda tez söhbətin yönünü dəyişdirərdi. Vəfat etdikdən sonra məlum oldu ki, Əkbər müəllim vəsiyyətnamə yazmayıb, odur ki, onun evi-eşiyinin, zəngin kitabxanasının kimə qalacağı bəlli deyil. Qızıyla heç bir əlaqəsi yox idi, yanılmırsa o, atasıyla vidalaşmağa belə gəlməmişdi. Qardaşı da Əkbər müəllimin şəhərin Lenin prospekti ilə Dmitri Ulyanov küçələrinin kəsişdiyi yerdə yerləşən yaxşı 2 otaqlı mənzilindən Valentina xanımın xeyrinə imtina etmişdi. Ancaq rəsmi evli olmadıqları üçün bu mənzilin Valentinanın adına yazılması mümkün deyildi. Bunun üçün məhkəmədə Əkbər müəllimə yaxın olan iki şahidin onun Valentinayla uzun illər birgə yaşadığını və təsərrüfatlarını birgə apardıqlarını təsdiq etməsi gərəkirdi. Valentina xanım Əjdər İbrahimov və məndən məhkəmədə şahid olmamızı xahiş etdi. Əjdər müəllimlə görüşüb, Əkbər müəllimin qardaşıyla məsləhətləşdikdən sonra Valentinaya bir şərtlə - evi bir xatirə muzeyi kimi saxlaması və kitablarını satmaması şərtiylə şahidlik edəcəyimizi söylədik. Valentina göz yaşları tökərək, onun da arzusunu bu olduğunu, həyatının sonuna qədər evi və kitabxanayı olduğu kimi saxlayacağına söz verdikdən sonra Əjdər müəllimlə mən məhkəmədə şahidlik etdik və məhkəmə qərarıyla mənzil Valentinaya verildi. Təəssüflər olsun ki, çox keçmədən Valentinanın Əkbər müəllimin qiymətli kitablarını Lenin kitabxanasına satdığını, sonra da mənzilini pula çevirdiyini öyrəndik. Əjdər bəylə görüşəndə, bu hadisənin baş verməsində biz də bir ölçüdə günahkar olduğumuzu, bu qadının dediklərinə sadələvhlüklə inandığımızı etiraf edirdik.

Hər dəfə Əkbər müəllim haqqında düşünəndə, yadıma böyük alim və insan, professor Əziz Şərifin "Əkbər başqa bir zamanədə dünyaya gəlməliydi, o, bu dövrün adamı deyildi", - sözləri yadıma düşür.

İŞ YERİNİN SEÇİMİ

Müdafidən bir neçə gün sonra institut mənim sənədlərimi Ali Attestasiya Komissiyasına (AAK) göndərdi. Aspirantura vaxtının qurtarmasına hələ üç ay vardı. AAK-ın qərarını gözləmədən Bakıya təməlli qayıtmaq istəyirdim. Şöbə müdiri Yevgeni Çelişevin yanına getdim, fikrimi ona bildirdiyimdə:

-Tələsmə, bizim sənə bir təklifimiz var, burada qalıb şöbədə işləməyini istəyirik. Qafurov da bizi dəstəkləyir və səninlə görüşmək istəyir. Onunla görüşəndən sonra yenidən bu məsələyə qayıdırıq, - dedi.

Bir-iki gündən sonra Qafurov Çelişevlə məni yanına çağırdı. Babocan bəy uğurlu müdafiə münsibətilə məni təbrik etdikdən sonra:

-Yevgeni Petroviçin dediyinə görə, institutda aspirantura müddəti bitmədən dissertasiyanı vaxtından əvvəl yazan və müdafiə edən ilk gənc alim Siziniz. O, şöbəsində qalıb işləməyinizi təkid edir. Başqalarıyla da danışmışam, onlar da Sizin haqqınızda yaxşı fikirdədirlər. Moskvada qalmaq istəyirsinizmi?

-Babocan Qafuroviç, Sizə və Yevgeni Petroviçə təklifiniz üçün təşəkkür edirəm. Ancaq mən Bakıya qayıtmaq istəyirəm, bilirsiniz, anam xəstədir və təkdir, onun yanında olmalıyam.

Qafurov başını irəli-geri sallayaraq diqqətlə gah mənə, gah da Çelişevə baxırdı.

- Çox yaxşı ki, ananızın qayğısına qalırınsız. Bu, belə də olmalıdır. Sizin hələ üç ay vaxtınız var, gedin Bakıya, ananızla da məsləhətləşin, burada işləmək istəsəniz, sizi qəbul etməyə hazırıq. Mənim sizə bir məsləhətim də var, - deyə Qafurov əlavə etdi. - Unutmayın, ancaq Moskvada bir şərqsünas kimi inkişaf edə bilərsiniz, çünki imkanlar burada daha genişdir, beynəlxalq əlaqələr burada formalaşır, elmi mühit burada daha azaddır. Ancaq qərarı yenə də siz verməlisiniz.

Qafurovun yanından çıxdıqdan sonra Çelişev də eyni şeyləri söylədiyində mən:

-Yevgeni Petroviç, Qafurovun dediyi kimi, icazə verin, gedib anamla, yaxınlarımla məsləhətləşim.

Çelişevin də razılığını alıb Bakıya uçdum. Moskvada qalıb-qalmamaq məsələsini sadəcə, anam Yamən xanımla və Həmid Arasıyla məsləhətləşdim. Anam:

-Məndən nigaran olma, qohumlarımız, dostlarımız həmişə burdadırlar, hər zaman köməyə gəlirlər, Moskva da uzaq yer deyil ki, üç saatlıq yoldur, lazım olanda sən də uçub gələrsən. Sən müəllimlərinin sözüne qulaq as, - desə də, mənim könlümdən doğma Bakıya qayıtmaq, anamın, dostlarımın yanında olmaq keçirdi. Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru olan Həmid dayı da Moskvada işləmək fikrini dəstəkləyirdi:

-Yox, əgər Bakıya qayıtmaq istəsən, bizim institutda işləyə bilərsən.

Həmid dayının bir xahişi də vardı, institut işçiləri qarşısında çıxış edib, Moskvada şərqsünaslıq, xüsusilə də, türkologiya sahəsində aparılan yeni işlərdən, yeni konsepsiyalardan, oradakı işlərin təşkili prinsiplərindən bəhs etməyimi istəyirdi. Mən böyük məmnuniyyətlə razılıq verdim, hazırlaşdım və instituta gəlib çıxış etdim, suallara cavab verdim. Tədbir bitdikdən sonra universitetdə bir yerdə oxuduğumuz iki gənc qadın institutdan birlikdə çıxıb bizə getmək istədiklərini dedikdə çox təəccübləndim, ancaq etiraz da etmədim, çünki onlar həmişə bizim evdə olan yaxın dostlarım idi. Yolda bu "fədakarlığın", yəni məni evə qədər yola salmağın səbəbini təkidlə bir neçə dəfə soruşduğumda, məlum oldu ki, çıxışımı "yekəbaşlıq" kimi dəyərləndirən bir-iki nəfər institutdan çıxanda məni döymək istədiklərini deyibləmiş, bunu eşidən bizim qızlar da müşayiət edərək məni qorumaq istəyiblər. Doğrusu, o adamlar acizlikdən irəli gələn sadəcə boşboğazlıq etmişdilər və belə bir hadisə baş versəydi belə, kimin kimi döyəcəyi də bəlli deyildi. Ancaq, etiraf etməliyəm ki, belə bir "elmi dartışma", belə bir anlaşılmaz hərəkət mənə çox pis təsir etmişdi. Maraqlıdır ki, uzun illərdən sonra məni döymək istəyənlərdən biri mənim haqqımda ən maraqlı yazılardan birini yazmışdı.

Bakıda olarkən bir gözəl hadisə də baş verdi. Soyuq, qarlı bir fevral günü təsadüfən bir qızla tanış oldum. Bir il məktublaşmadan və tez-tez Bakıda görüşlərimizdən sonra biz onunla nişanlandıq və 1971-ci ilin aprelində də evləndik. Şükürlər olsun ki, bu bərabərlik indiyə qədər davam edir.

Novruz bayramından sonra Moskvaya qayıtdım, Çelişevə anamın da arzusunu nəzərə alaraq, İnstitutda işləmək istədiyini bildirdim. O da mənə bir müjdə verdi - AAK fevral ayında mənim işimi təsdiq etmişdir və Elmi Şuranın növbəti iclasında namizədlik diplomum mənə təqdim ediləcəkdir.

Aspirantlıq müddətim bitəndən sonra, aprelin 1-də Şərqsünaslıq İnstitutuna 240 rubl maaşla kiçik elmi işçi vəzifəsinə təyin olunduğum haqqında direktorun əmri verildi və beləliklə, həyatımda yeni bir dövr başladı.

Doqquz yüzə yaxın alimin işlədiyi Şərşünaslıq institutunda 4 azərbaycanlı - iranşünaslar Rüstəm Əliyev, Qəzənfər Əliyev, Saleh Əliyev və türkoloq Əkbər Babayev də vardı. Orada çalışan ərəbşünas Elman Araslı bir müddət sonra diplomatik işə keçmişdi. Beləliklə, mən orada çalışan beşinci Azəri türkü olurdum.

Rüstəm müəllim, Əkbər müəllim və mən Şərq ədəbiyyatları şöbəsində işləyirdik. Şöbə üç bölmədən - Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatları, Uzaq Şərq ədəbiyyatları, Cənub-Şərq ədəbiyyatları bölmələrindən ibarət idi. Türk ədəbiyyatıyla Yelena Maştakova, Həbibulla Kamilev, Leyla Alkayeva, Natalya Ayzənşteyn, Əkbər Babayev, Svetlana Uturqauri məşğul idilər.

Institutun yetişdirməsi olduğum üçün bir əməkdaş kimi şöbənin elmi həyatına qoşulmağım çox tez oldu. Həmkarlarımla da səmimi, dostluq münasibətlərim davam edirdi. Aspirant olduğum zamanda da, birlikdə işlədiyimiz vaxtda da Leyla Osmanovna Alkayeva və Natalya Abramovna Ayzənşteyn həmişə mənə böyük hörmət və məhəbbətlə yanaşırdılar. Tənzimatdan keçən əsrin 60-cı illərinə qədərki Türkiyə nəsrinin ən tanınmış araşdırmaçısı olan Leyla xanım tamamilə yeni və işlənmemiş bir sahə ilə məşğul olduğuma görə hər fürsətdə məni tərifləyər və kömək etməyə, məsləhət verməyə çalışırdı. Yazdığım məqalələri və dissertasiyanın hazır hissələrini son dərəcə diqqətlə oxuyar və olduqca qiymətli məsləhətlər verərdi. Hər dəfə instituta gəldiyimdə Yeni türk nəsrinin çox hazırlıqlı araşdırmaçısı olan Natalya Abramovna da yanına çağıraraq işlərimlə maraqlanar, verdiyim materialları oxuduqdan sonra etdiyi qeydləri birlikdə müzakirə edərdik. Bu səmimi, gözəl qadın mənə ana nəvəsi də göstərirdi. Bərk soyuqlar zamanı nazik bir palto geydiyimi görənlər Natalya Abramovna, daha qalın və isti palto geyməmi təkidlə istəyirdi. Mən də instituta gələn günü onu üzümək üçün sevmədiyim daha qalın və ağır paltomu geyərdim.

Çox sevdiyi həyat yoldaşının vəfatından sonra yaşamaq istəməyən Leyla xanımın 1986-cı ilin fevralında - 72 yaşında özünü öldürməsi institutda hamımızı şok vəziyyətinə salmışdı. Belə bir addımı atmazdan əvvəl o, poçtla mənim ünvanıma bir bağlama göndərmişdi. Onun dəfnindən bir neçə gün sonra aldığı o bağlamanın içindən biri ağlayan, o biri gülən iki palyaçonun maskası və " Bu hərəkətimə görə məni qınamamağınızı və anlayışla qarşılamamı xahiş edirəm. Bu palyaçolar məndən sənə bir xatirə olsun. Həmişə sənə dərin hörmət hissiylə yanaşan Leyla Alkayeva" yazılı bir məktub çıxdı. Bağlamamı alandan sonra bir müddət heç özümə gələ bilmirdim. Ərindən sonra yaşamaq istəməməsi, bilinçli olaraq ölümü seçməsi və yaxınları, dostlarına əvvəlcədən vidalaşması bu bəstəboy, zərif qadının ürəyində necə böyük bir sevginin yaşadığına dəlalət etmirdimi? Sonradan öyrəndim ki, Leyla xanım daha iki məsləkdaşına da bağlama göndərmişdi. Allah bu nəcib, həssas və unudulmaz xanıma qəni-qəni rəhmət eləsin!

Institutda yeni işə başladığım dövrdə aktual ədəbi və elmi problemlər ətrafında yazılmış məqalələr toplusuna daha çox önəm verilirdi. 60-cı illərin əvvəllərində yaranmış Ədəbiyyat şöbəsi də ilk növbədə çoxsaylı Şərq ədəbiyyatlarında gedən ədəbi proseslərin təzyiqinə üstünlük verirdi. Çapa buraxılan şəxsi monoqrafiyaların sayı çox az idi. Mən hazırlanan toplularda məmnuniyyətlə iştirak edirdim, çünki onlar Şərq ədəbiyyatlarında gedən prosesləri tipoloji qarşılaşdırma yoluyla incələmək imkanını yaradırdı.

60-cı illərin sonlarında SSRİ Yazıçılar Birliyində Beynəlxalq əlaqələr bölümünün yaranması və Şərq Dilləri İnstitutunu yenidən bitirmiş Vera Feonovanın Türkiyə ədəbiyyatı üzrə məsləhətçi təyin edilməsi, Sovet-türk ədəbiyyatları arasında mövcud olan "dəmir qapının" azacıq da olsa aralanmasına imkan yaratmışdı. 30 ildən sonra Türkiyədən SSRİ-yə ilk gələn

yazıçılar Əziz Nesin, Məlih Cövdət Anday və Yaşar Kamal olmuşdu. Vera Feonova gənc və təcrübəsiz olduğu üçün tez-tez Əkbər Babayev, Radi Fiş və mənimlə məsləhətləşirdi. Eyni yaşda olduğumuza görə bizim aramızda daha sıx əlaqə yaranmışdı. Türkiyədən dəvət olunacaq yazıçıların namizədliyini əvvəl biz öz aramızda müzakirə edərdik, daha sonra geniş tərkibdə görüşərək təklifimizi rəhbərliyə verərdik. Bundan başqa, gələn qonaqları rəsmi olaraq ya Vera, ya da mən müşayiət edirdim. Bu da mənə Türkiyə yazıçılarını yaxından tanımaq və onlarla əlaqə yaratmaq imkanı verirdi.

TÜRKİYƏLİ YAZAR DOSTLARIM

1920-ci illərdən başlayaraq, Sovetlər Birliyinin, bu arada Azərbaycanın Türkiyə ilə heç bir əlaqəsi yox idi. İki qardaş xalq - azərilər və türklər bir-birilərindən ayrı düşmüşdülər. Bu gün rahatlıqla Türkiyəyə və ya Azərbaycana gedib-gələnlər, istər burada, istərsə də orada iş quran, yaşayan, evlənən hər iki xalqın gənc nəslinə qərribə görünərsə də, o zamanlar bir türkün Azərbaycana gəlişi, bir Azərbaycan türkünün Türkiyəyə gedişi toy-bayrama bərabərdir. Çünki aramızda uzun illərin ayrılıq həsrəti vardı.

Tələlə gətirdi ki, keçən əsrin 60-cı illərinin sonlarından başlayaraq çağdaş Türkiyə ədəbiyyatının klassiklərinə çevrilmiş bir çox yazıçılarla yaş fərqi bəxmayaraq, uzun illərə dayanan yaxınlıq, dostluq münasibətim olmuşdur. 1969-cu ildə böyük türk yazıçısı Kamal Tahir Sovet Yazıçılar Birliyinin dəvətiylə SSRİ-yə gəldiyi zaman onu müşayiət etmiş, bərabər Bakıya gəlmiş, burada onun bir çox yazıçılarımla keçirdiyi görüşlərinin şahidi olmuşam. Xalq şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə Kamal Tahiri evinə qonaq çağırmış və onunla tanış olmaq istəyən Xudu Məmmədovu, Azərbaycanın bir neçə tanınmış adamlarını da dəvət etmişdi. Həsret, həyəcan, sevgi dolu qardaşlıq, doğmalığ ab-havasının hökm sürürdüyü o unudulmaz gecə bu gün də xatirələrdədir.

Türk yazıçılarımla birlikdə olduğum zamanlarda maraqlı hadisələrin də şahidi olmuşam. SSRİ-yə gəlməzdən bir xeyli əvvəl Moskvada tanınmış türk yazıçısı Orxan Kamalın "Əli Qızı" romanı "Broşennaya v bezdnu" adıyla rusçaya tərcümə olunmuş və böyük tirajla çap edilmişdi. 1971-ci ildə o, həyat yoldaşı Nuriyə xanımın bərabər Moskvada olanda, məndən şəhər metrosunu göstərməyimi xahiş etmişdi. Bir gün Orxan Kamal, Nuriyə xanım və mən metronun "Lenin kitabxanası" stansiyasına endik və Sokolnikiyə gedən qatara mindik. Günorta olduğundan vaqonda sənişin az idi. Üçümüz də oturub söhbət edirdik. Birdən qarşıda oturan bir gənc qızın Orxan Kamalın romanını oxuduğunu gördüm.

-Orxan bəy, qarşımızdakı qız Sizin romanınızı oxuyur,- dediyimdə o, gülümsüyərək:

-Zarafat etmə,- dedi.

Mən keçib o qızın yanında oturdum:

-Qarşınızdakı o nazik bığlı adam oxuduğunuz kitabın yazarıdır. İstəyirsiniz, Sizi onunla tanış edim.

Gənc qız bir mənə, bir Orxan bəyə baxdı:

-Siz, görünür, tanış olmağın orijinal yolunu tapmışsınız.

-Yox,- dedim, - o adam həqiqətən əlinizdə tutduğunuz kitabın müəllifidir, adı da Orxan Kamaldır, inanmırsızsa, kitabın arxasındakı şəkllə baxın.

Qız bir şəkllə, bir Orxan bəyə baxıb durdu, sonra gedib Orxan bəyin yanında oturdu və kitabı imzalamasını xahiş etdi. Orxan Kamal kitabı varaqladıqdan sonra imzalayıb qıza qaytardı və əsər haqqında onun fikrini örenmək istədi.

- Çox maraqlı əsərdir. Romanı yalnız mən deyil, çoxları bəyənir və oxuyur. Kitab satılıb qurtardığından, onu oxumaq üçün rayon kitabxanasına getdim, ancaq istəyənlər çox olduğundan iki ay növbə gözləməli oldum. Üç-dörd günə kitabı oxuyub qaytarmalıyam, - dedi gənc qız və növbəti dayanacaqda bizə əl edib vaqondan çıxdı. Orxan bəy:

-Tofiqciyim, bu sənin qurduğun oyun olmasın? - dediyində mən:

-İstəyirsiniz, elə buradan bir rayon kitabxanasına gedək, görək o qız doğrumu deyib?

Bu sözdən sonra qonağımızın üzündə bir məmnun təbəssüm peyda oldu. Bəlkə o gün Orxan Kamal Sovet İttifaqı kimi böyük bir ölkədə məşhur olmanın sevincini, qürurunu yaşayırdı.

Orxan Kamalla dəfələrlə İstanbulda görüşmüş, uzun illər məktublaşmışıq. Bu məktubların bir hissəsi indi İstanbuldakı Orxan Kamal muzeyindədir.

Gözəl yazıçı və jurnalist, həyatının sonuna kimi "Cümhuriyyət" qəzetində köşə yazarı işləmiş, dostluğu ilə qürur duyduğum Oktay Akballa da maraqlı xatirələrim vardır. 70-ci illərin əvvəllərində İstanbuldaydım. Oktay bəy mənə Ataköydəki evinə axşam yeməyinə dəvət etmişdi. Qaldığım otelin önündə müştəri gözləyən bir taksiyə minib Ataköyə yollandım. Yeni yaşayış massivi olan Ataköydə taksidən düşəndə, bir başqa maşının da dayandığını və ondan uca boylu bir gəncin endiyini gördüm. Mən yeni tikilmiş binaların nömrələrinə baxaraq Oktay bəyin verdiyi ünvanı tapmağa çalışırdım. Yan-yana duran iki binadan birinə 5, o birinə 35 nömrəsi verildiyindən bu systemsiz mikrorayonda Oktay bəyin yaşadığı binanı tapmaq asan iş deyildi. Küçədə qoyulmuş telefon köşkləri də gözümə dəymirdi. Nömrələri dağınıq binaların arasında dolaşarkən, o uca boylu gəncin arxamca gəldiyini sezdim. Əvvəlcə düşündüm ki, yəqin o da hansısa binanı axtarır. Ancaq bir-iki dəfə durub geriye baxdığım da, onun da durduğunu, guya siqaret yandırmaq istədiyini gördüm. Məsələ aydın idi, deməli, mənə izləyir. Oktay bəyin evini də tapa bilmirdim ki, bilmirdim. Hava da artıq qaralmağa üzrəydi. Birdən ağılıma belə bir fikir gəldi, elə bu adamdan Oktay bəyin evinin ünvanını soruşum, yəqin ki, buraları tanıyır, nə də olsa polisdır. Geriyə dönüb o adama yaxınlaşdım və axtardığım ünvanı göstərərək, türkçə:

- Özür dilerim, şu adresi bir türlü bulamıyorum, yardımcı olabilir misiniz? - dediyimdə o, bir az çaşqın halda:

- Tabii. Oktay Akbal'lara gidiyorsunuz, değil mi? Ben sizi oraya götürürüm.

- Memnun olurum.

Bir-iki dəqiqə səssiz yeridikdən sonra o, mənə dönərək:

- Kusura bakmayın. Görevim gereği Sizi takib ediyorum. Biliyorsunuz, biz polisler əmir kuluyuz, - dedi.

- Üzülməyin. Siz görevinizi yapıyorsunuz, bu arada bana da yardımcı oluyorsunuz. İsminizi alabilir miyim?

- Ahmed benim adım. 15 senelik polisim, üç çocuk babasıyım, üç-beş kuruşa sabahtan akşama çalışıyorum, nerdeyse çocuklarımla yüzlerini unutacak hale geldim. Hayat işte, ne yapalım.

- Üzülməyin, zamanla her şey gönlünüzce olur.

- İnşallah!

Nəhayət, bir binanın qarşısına gəldik:

- Sayın Oktay Akbal'ın apartmanı bu binada bulunmaktadır. Tekrar kusura bakmayın, sizin türk olduğunuzu bilmiyordum, bana yabancı olduğunuzu, Rusyadan geldiğinizi söylediler. Oysa siz türkmüşsünüz, Oktay beyin köşə yazılarını çok beyniyorum, ona saygılarımı iletin, lütfən.

- Olur, mutalaka ilətim. Yardımınız için də Sizə təşəkkür ederim, Ahmet bey. Amirleriniz doğru söylemişler, ben yabancıyım, Sovyetler Birliğindən geldim.

- Yani Siz kommunistisiz?

O vaxtlar türklərə görə SSRİ-də yaşayanların hamısı kommunist idi.

- Evet, kommunistim və yüzde yüz türkün.

Eşitdiklerinden çasıb qalmış Əhnəd bəyin əlini sıxıb, Oktay Akbalın mənzilinə qalxdım, xoş-beşdən sonra o hadisəni ona və xanımına danışdım, polislin salamlarını çatdırdım. Oktay Akbal gülə-gülə:

- Tofiq bey, zavallı polisi kommunist sözüylə yamanca qorxutmusan ha!

ARAŞDIRMA OBYEKTİNDƏN DOSTA ÇEVRİLƏN ŞAİR: FAZİL HÜSNÜ DAĞLARCA

1969-cu ildə Sovet hökumətinin qərarı ilə Aleksandr Puşkinin anadan olmasının 170 illiyi tənənəli şəkildə qeyd olunacaqdı. SSRİ Yazıçılar Birliyi bu yubileyə əlaqədar olaraq geniş tədbirlər proqramı, xarisdən dəvət olunacaq yazıçıların siyahısını hazırlayırdı. Xarici qonaqların dəvətiylə məşğul olan komissiyanın işinə mən də cəlb olunmuşdum. Türkiyədən bu yubileyə Dağlarcanın dəvət olunması təklifim qəbul edildi və ona rəsmi məktub göndərildi.

1969 - cu ilin may ayının axırında Dağlarca Moskvaya gəldi və bir ay Sovetlər Birliyində qaldı. Hava limanında onu Vera Feonova və mən qarşıladım. Görüşdüyümüz zaman Dağlarcanın mənə ilk sözü: "Sizin daha yaşlı olduğunuzu düşünürdüm, halbuki çox gəncsiniz", - olmuşdu. Mən də "Ustad, bu "nöqsan", heyflər olsun ki, tez gəlib keçirmiş", dediyimdə sözlərimi başıyla təsdiqləmişdi. O vaxt Dağlarca 55 yaşında, mən isə 27 yaşındaydım.

Sovet İttifaqında olduğu bir ay ərzində biz onunla hər yerdə birlikdə olurduq. Biz onunla Pskova, möhtəşəm Puşkin şeir bayramının keçirildiyi Mixaylovskaya, Leninqrada, Estoniyaya və Azərbaycanca getdik. Pskovda Dağlarcanın oxucularla görüşü keçirildi, o təbirdə iştirak edən görkəmli şairimiz Nəbi Xəzri və gürcü şairi İrakli Abaşidzeylə tanış oldu, Puşkinin məzarına çiçək qoydu. Mixaylovskayada açıq havada on minlərlə insanın toplandığı şeir bayramının sonunda Dağlarca "Puşkinə çiçəklər" şeirini türkcə və mən isə onun ruscaya etdiyim tərcüməsini oxuduq. Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, Mərkəzi Televiziya bu bayramı bir çox ölkəyə yayımlayırdı.

Mixaylovskayadan biz Leninqrada, oradan da Estoniyaya getdik. Tallinə getməyimizin bir səbəbi vardı - orada Dağlarcanın şeir toplusu çap olunmuşdu.

1968-ci ildə mən "İnostrannaya literatura" jurnalında Dağlarcanın rus dilinə tərcümə olunmuş bir neçə şeirini dərc etdirdim. Poetikası, özünəməxsus forması ilə şeirlər diqqət çəkdi, xüsusilə eston ədiblərinin marağına səbəb oldu və Estoniya Yazıçılar Birliyi Fazil Hüsni Dağlarcanın şeir kitabını hazırlamaq məqsədilə gözəl şair Liy Seppeli bir illiyinə mənim yanıma - Moskvaya ezam etdi. (O, həm də Azərbaycan poeziyasının tərcüməçisi kimi tanınırdı). Bir il ərzində Liy, çətinliklə olsa da, mənim yardımım ilə türk dilini öyrəndi, şairin yaradıcılığıyla yaxından tanış oldu. Onunla birlikdə qısa vaxtda hazırladığımız "Fazil Hüsni Dağlarca. Nelja Tiivage Lind. ("Göyərçin. Göy Qubbəsi. Kainat")" şeir kitabı 1969-cu ildə mənim ön sözümlə estonca Tallində böyük tirajla nəşr olundu. Liy Seppelin dediyinə görə, türk şairinin kitabı Estoniyada çox böyük ilgiylə qarşılanmışdı. Görünür, tərcümədə onun şeiri çox şey itirməmişdi.

Bizi Tallində Estoniya Yazıçılar Birliyinin katibi Villi Qross və Liy Seppel qarşıladılar. Qaldığımız 3 gün ərzində "soyuq" estonların nə qədər mehriban, nə

qədər "isti", emosional olduqlarını gördük. Dağlarcanın şeir kitabının Yazıçılar Birliyində keçirilən təqdimatında çıxış edən eston yazıçıları şairin poeziyasını yüksək qiymətləndirir, Liy Seppelin tərcüməsində səslənən əsərlərin eston ədəbiyyatına təsirindən danışdılar. Toplantının yüksək professional səviyyədə keçməsi Dağlarcanı çox etkiləmişdi. Tallindən ayrılarkən göz yaşlarını tuta bilməyən mehriban Seppeli şair hər görüşümüzdə sevgiylə xatırlayardı.

1969-cu il iyunun axırlarında Dağlarca və mən Tallindən Bakıya gəldik. O zamanlar Türkiyə ilə əlaqələr yox səviyyəsindəydi; nə gələn vardı, nə gedən. Bu səbəblə hər bir türkün, xüsusilə türk yazıçısının Bakıya gəlişi böyük bir hadisəyə çevrilirdi. Şairlərimizlə görüşləri, qurduğu dostluqlar, xüsusilə Rəsul Rza və Həmid Araslıyla qardaş münasibəti Fazil bəyi çox etkiləmişdi. Rəsul Rza və Dağlarca bütün günü bir yerdə olur, şeirdən, ədəbiyyatdan danışır, bəzən mübahisə edir, şeirlər oxuyur, əlaqələrimizin keçmişindən, gələcəyindən söz açırdılar.

Proqrama görə Fazil Hüsni Dağlarca Şamaxı, Göyçay, Gəncə və Göygölə getməliydi. Yayın ilk günlərində Dağlarca, Rəsul Rza, Həmid Araslı və mən, xatirəmdə gözəl anlar kimi yaşayan nəşəli zarafatlarla, gülüşlərlə dolu, şeirlərlə, ədəbiyyat söhbətləriylə aşıb-daşan dostluq, qardaşlıq səyahətinə çıxdıq. Bu, həqiqətən qeyri-adi bir gəzi idi.

Bakıda, Rəsul Rzanın evində olanda, Rəsul müəllimlə Nigar xanımın bir "mübahisəsinin" şahidi olduq. Nigar xanım Dağlarcaya, Gəncədə olarkən, şəhərin bir növ simvoluna çevrilmiş çinar ağaclarının gözəlliyinə diqqət yetirməsini söylərkən, Rəsul müəllim gülümsəyərək, Gəncə çinarlarının Göyçay çinarlarının yanında cılız qaldığını, Azərbaycanın ən qocaman çinar ağacının Göyçayda olduğunu iddia edirdi. İki böyük şairin "çinar dartışması" hamımıza nəşəli dəqiqələr yaşatmışdı.

Göyçaya gəldiyimizdə Rəsul Rza bizi içi oyuq nəhəng bir çinar ağacının altında çay içməyə dəvət etdi. Ağac həqiqətən tarixi bir heykəl təəssüratı yaradırdı. Dağlarcanın çinar ağacından etkiləndiyini görən Rəsul müəllim, iki gəncəliyə, Həmid Araslı və mənə: "Deyin görüm, Gəncədə belə çinarınız varmı?" deyər soruşunca, Həmid müəllimin "Gəncənin hər küçəsində onlarca belə çinar ağacı var" cavabı qonağımızı heyrətə salmış, biz isə bu sözlərə xeyli gülmüşdük.

Gəncədə ev sahibliyi edən şəhər partiya komitəsinin birinci katibi Ələsgər Əlizadə qonağımıza Nizaminin məqbərəsini, Şah Abbas məscidini, Xan Bağını və başqa yerləri göstərən zaman Həmid müəllim və mən Dağlarcanın diqqətini qədim çinar ağaclarına, xüsusilə də hər iki tərəfi böyük çinarlarla sıralanmış küçəyə çəkməyə çalışırdıq. Daha sonra Ələsgər müəllim bizi gözəl Göygölə apardı. Gölün gözəlliyi, yaranma tarixi, zirvəsi haçalı Kəpəz dağı, sıx meşələr, Ağsu çayının buz kimi suyu və Gəncənin lüləkababı Dağlarcanın şair qəlbində dərin izlər buraxmışdı. Azərbaycana səfəri türk şairinə böyük təsir göstərmiş və onun yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. "Azərbaycan" silsiləsindən olan şeirlər bu səfərin bəhrəsi idi.

BAKIDA OYANMAQ

**Türkcə səslər gəlir yollardan
Qaranlığı yox edir Türkcə işığı.
Bir az İzmirə bənzər,
Bir az İstanbulla,
Dənizlə dağ qarışığı.**

**Daha mavi, daha ağ
Bakıda oyanmaq.**

**Kimisi gedər sənə doğru,
Kimisi gedər çörəyinə,
Onlar sənənin doğma qardaşlarıdır
Yaratmaqdadırlar gözəlliyini günün
Tanımadınmı yenə.**

**Böyüyən, böyüyən bir budaq,
Bakıda oyanmaq.**

**Səslənir radiodan mahnılar,
Bir budaqdan axar dilin.
Qovaqlarla, çinarlarla, ardıclarla,
Təbiətin eşiyinə
Daşar yaşılın.**

**Ta içindəki yarpaq
Bakıda oyanmaq.**

**İki olursan burda, iki vətənin olur,
İlk dəfə, ilk kəz,
Çağların söylədiyi nağıllardan uzaqlaşırısan,
Ölümdən sonrakı diriliş var ha,
Artıq sənə gərəkmez.**

**Həm yaxın, həm uzaq
Bakıda oyanmaq.**

İlk gündən Rəsul Rza ilə Dağlarca arasında sıx dostluq, hətta, mən deyərdim, qardaşlıq əlaqələri yaranmışdı.

Rəsul müəllim və Nigar xanımın dünyalarını dəyişmələrindən sonra Türkiyəyə getmişdim. Dağlarcaya telefon etdim. Həmişə olduğu kimi, Kadıköydə, bir kafedə görüşdük. Dağlarca bir-bir dostları xəbər aldı. Rəsul Rzanın vəfat etdiyini, iki ay sonra da Nigar xanımın dünyasını dəyişdiyini, Nigar xanımın Rəsul Rzanın ölümündən xəbərsiz dünyadan getdiyini söyləyərkən, Dağlarcanın dodaqları xəfifcə titrəyir, gözlərindən yaş süzülürdü. O gecə iki böyük şairin, iki böyük insanın, dostun ölümündən duyduğumuz acını rakılarımızla azaltmağa çalışdı. Həmişə canlı, sözlü-söhbətli olan Dağlarca, o gecə olduqca qəmgin və düşüncəliydi.

Sabahısı günü sübhədən qaldığım mehmanxana nömrəsinin telefonu çaldı. Dağlarcaydı. "Vaxtın varsa naharı birlikdə edək", - dedi. Görüşdüyümüzde mənə bir kağız uzatdı. "Oxu, bu gecə yazdım. Səhərə qədər yata bilmədim. Hey düşündüm, düşündüm. Nigar xanım və Rəsul Rza, heç şübhəsiz, böyük şairlərdir. Sənətləri kimi onların həyatları, yaşamları da böyük olmuşdur. Hətta ölümləri belə. Bütün bunlar neçə-neçə şeirə, romana mövzu olacaqdır. Mən bu kiçik şeirimdə onların eşqini, mübarizələrini, romantik, eyni zamanda acılı ölümlərini, bir sözlə, birgəliklərini dilə gətirməyə çalışdım", - dedi. Şeirin adı "Rəsul Rza ilə Nigar" idi. Bu, uşaqlıqdan əzbər bildiyimiz məhəbbət əfsanələrinin - "Əsli və Kərəm", "Fərhad və Şirin"- in adlarını xatırladırdı. Həqiqətən, Fazil Hüsni bir neçə misra ilə bir romanın anlada biləcəyini poetik dillə ifadə etmişdi:

***Birdən - birə oldu
Yaz gözəlliyində
Bir azacık da olsun aramadan
Tapdılar bir-birini
Sevgini bölüşdülər.***

**Müharibə illəri boyunca
Biri göy üzüydü, o biri yer üzü -
Dağları bölüşdülər.
Yazdılar, yazdılar günəş qalxanadək
Gerçəyi, həqiqəti -
Xalqın xoşbəxtliyini bölüşdülər.**

**Başqa-başqa otaqlarındaydılar xastəxananın
Biri vücuduyla duymuşdu-
Heç kim söyləmədən
O birisinin bir neçə gün əvvəl
Nəfəssiz qaldığını-
Ölümü bölüşdülər.**

Bu gəzi zamanı, “mənim ilk məktubuma niyə cavab vermədiz”, - deyə soruşduğumda, Dağlarca gözlərini qıyaraq:

- Düzünü deyimmə? İlk məktubunu alanda yamanca şübhələnmişdim. Sovetlərlə heç bir əlaqə yoxkən, birdən oradan məktub gəlir, - dedi. - Özüm-özümə, bu adam yəqin KQB agentidir - dedim və məktubu bir kənara qoydum. Yaşar Nabi ikinci məktubunu verəndən, onunla tanış olandan sonra “Yox, şeiri belə hiss edən adam agent olmaz” qənaətinə gəldim və sənə cavab yazdım.”

“Bir insanı tanımaq üçün onunla səfərə çıx”, deyib atalarımız. Doğrudan da, aramızdakı yaş fərqinə baxmayaraq - birlikdə etdiyimiz bu gəzi bizi çox yaxınlaşdırdı. Bu səfər zamanı biz saatlarla, günlərlə ədəbiyyat, sənət üstünə söhbət edir, o, mənim suallarımı cavablandırır, ədəbi görüşlərini açıqlayırdı. Bütün bunlar, əlbəttə, Dağlarcanı yaxından tanımağa, onun şeir dünyasının çox çətin açılan qapısını aralamağa imkan verirdi.

Dağlarca İstanbula qayıtdıqdan sonra da əlaqələrimiz davam edirdi, biz tez-tez məktubllaşırdıq. Bu illər ərzində tanışlığımız möhkəm dostluğa çevrilmiş və bu dostluq, qardaşlıq 2008-ci ilə - ta onun ölümünə qədər davam etmişdi.

İstanbula hər gəlişimdə ilk işim ona zəng etmək olurdu. Telefonun dəstəyindən Fazil Hüsnü Dağlarcanın tanış səsi eşidilirdi.

-Sənsən? Xoş gəldin. Səni “Vaqon”da gözləyirəm.

İstanbulun Asiya yaxasına, Kadıköyə gedən bərəyə minib, Fazil Hüsnünün 70-ci illərdən bəri yaşadığı Mərmərə sahilində yerləşən “Vaqon”a gəlirdim. O, haylı-küylü, qələbəlik Avropa yaxasındakı Aksaraydan buraya köçmüşdü. Havasında ötən əsrlərin əks-sədası duyulan, sakitliyini yalnız ləpələrin ahəngdar, kəsilmək bilməyən səsi poza Kadıköydə şair rahat nəfəs alır və işləyirdi.

Sahilə enib avtobusların son durağı olan meydanı keçən kimi qəribə adlı “Vaqon” kafesiylə qarşılaşdım. Kafenin interyeri adına tam uyğun gəlirdi. Yarımdairəvi tavanlı uzunsov sahə həqiqətən qatarın vaqonunu xatırladırdı. Yalnız kupe və ikinci rəflər çatmırdı.

Əslində, “Vaqon” bildiyimiz kafelərdən deyildi, daha çox klub idi, burada gündəlik qəzetləri gözdən keçirmək, tavlə-nərd, bric oynamaq, televizora baxmaq olardı. Lap mərkəzdə böyük bilyard stolu vardı, ətrafı həmişə mübahisə edən adamlarla dolu olurdu. Bunlar, necə deyərler, sərbəst peşə sahibləri-yazıçı, jurnalist, rəssamlardı. Kadıköyə köçəndən sonra Fazil Hüsnü “Vaqon”un daimi müştəri olmuşdu. Məhz o vaxtdan kafe yaradıcı ziyallıların görüş və qızgın diskussiya yerinə çevrilmişdi.

Burada növbəti dəfə bir arayış verməliyəm. “Vaqon” kimi kafelər indiyədək İstanbulun mədəni həyatında önəmli rol oynayır. Şairlərin, nasirlərin, rəssamların, musiqiçilərin müntəzəm toplandıqları, xəbər mübadiləsi etdikləri, kitablar haqqında təəssüratlarını bölüşdükləri, toplananları yeni yaradıcılıq

məhsulları ilə tanış etdikləri, cari məsələlər barədə dartsdıqları sevimli yerləri vardı. Çox vaxt bu kafələrdə yeni ədəbi nəşrlərin ideyası doğar, ədəbi manifestlər tərtib olunur, şeir məktəbləri yaranardı. Bəziləri üçün kafələr iş yeri idi. 40-cı illərdə "Müserret" kafesində hələ o vaxt çox gənc Rıfat İlqaz, Hüsəmettin Bozok, A.Qadir və Ömər Faruk "Yürüyüş" dərgisinin sayılarını hazırlayırdılar.

Şair və tənqidçi Saleh Birsəl özünün "Kafələr kitabı" və "Bəyoğlu, Bəyoğlu" əsərlərində qeyd edir ki, "İstanbul kafələrinin tarixi müasir türk ədəbiyyatının tarixidir." Həqiqətən də "Eptalafos" və "Çiçək pasajı" kafələrində baş verən olayları bilmədən Səid Faiqin həyat və yaradıcılığının bəzi faktları sirr olaraq qalacaqdı, "İkbal" kafesinə baş vurmada Orxan Kamalın yaradıcılıq fəaliyyətini anlamaq çətinləşəcəkdə. "Nisuz" kafesilə isə, Orxan Vəlinin həyat və yaradıcılığının bəzi sirləri bağlıdır...

"Vaqon" Fazil Hüsni Dağlarcanın həyatında belə bir kafe oldu. Demək olar ki, hər gün nahardan sonra buraya gəlirdi. Kafedə onu dostları, gənc şairlər, yazıçılar, pərəstişkarları gözləyirdi. "Vaqon"da "Türk dili dərgisi"ni yaratmaq fikrinə düşdü. Dərginin redaktorluğunu Əhməd Miskioğluna tapşırırdı, "Seçilmiş əsərlər"inin nəşri barədə Fazil Hüsni "İnkilab" nəşriyyatının rəhbərliyiylə razılığa burada gəldilər...

Pəncərənin yanındakı masada oturub Dağlarca ilə poeziyadan, incəsənətdən, ölkələrimizdə, həyatlarımızda baş verən hadisələrdən danışırıq.

Bu söhbətlərin tarixi qırx ili əhatə edir. İlk dəfə belə söhbət 1969-cu ilin iyununda Fazil Hüsni Dağlarca Sovet İttifaqına gələndə başlamışdı. Bu söhbətlər məktublarımızda, Moskva və İstanbuldakı görüşlərimizdə davam etmişdir.

Dediym kimi, söhbətlərimiz heç bir çərçivə ilə məhdudlaşmırdı, bizi narahat edən və maraqlandıran hər şeydən danışırıq. Amma hər halda, söhbətlərimizin başlıca bir mövzusu vardı, "bütün yollar Romaya apardıqı" kimi, bizim Fazil Hüsni Dağlarca ilə bütün söhbətlərimiz bir məxrəcdə birləşirdi. Bu mövzu Poeziya idi. Bunun da "günahkarı" özünü poeziyasız, poeziyanı özü olmadan təsəvvür etməyən Fazil Hüsniydü. "Yaxşı, poeziya nədir?"- deyə şairə sual verirdim.

- Bu, bütün varlığım ilə xidmətinə həsr etdiyim həyatımdır. Poeziya varlığımın mənası və məqsədidir. Uşaqlıqda elə bildirdim ki, insanlar məktəbə yalnız şeir yazmaqı öyrənmək üçün gedirlər. Bu gün, bu yaşda deyə bilərəm ki, poeziyaya görə yaşayıram. Bəzən mənə elə gəlir ki, insanlar Allah və Poeziyanı kəşf etməsəydilər, onları mən yaradardım. Zaman-zaman səslər eşidilir ki, müasir insanlar poeziyaya biganədir, bu, o deməkdir ki, bir gün onun sonu gələcək. Bu, doğru deyil. Poeziya yer üzündə sonuncu insanın məhvilə yox olacaq. Poeziya əbədidir, Allah və Sevgi kimi.

- Belə olan halda poeziyanın əsasını nə təşkil edir?

- Səmimiyyət və obrazlılıq - poeziyanın iki ayağıdır. Bunlarsız poeziya sənəti mümkün deyil.

Şairə öz düşüncələrini xatırladıram: "lirizm və obrazlılıq poeziyanı poeziya edir."

- Burada heç bir ziddiyyət yoxdur, - Fazil Hüsni etiraz edir. - Səmimiyyət lirizmi özündə əks edir, səmimiyyət öz-özlüyündə lirikdir. Bu, bizim sərt və amansız əsrimizdə özünü daha əyani göstərir.

Fazil Hüsni çox eksperimentlər edirdi, daim yeni şeir formaları, bədii ifadə vasitələri axtarışındaydı. Daim poetik dilini kamilləşdirir, almaz cilalayıcısı kimi, sözləri cilalayır. Dağlarcanın poetik dil problemlərinə bu sürəkli diqqəti nəylə bağlıdır?

- Poeziya, hər şeydən əvvəl, söz sənətidir. Burada nə deyildiyindən daha çox, necə deyildiyi önəmlidir. Xalq poeziyamızda belə bir beyt var: "Üzündə göz izi var, sənə kim baxdı, yarım." Üstündən neçə əsr keçib, amma bu kiçik sədevr hələ də öz ifadələriylə adamı heyran edir. Poeziya sənətin heç bir nö-

vünə bənzəmir. Musiqi səslərlə, rəngkarlıq rənglər vasitəsiylə yaradılırsa, poeziyada sözlər sadəcə, vasitə deyil, bu sənətin mahiyyətidir. Sənətkarın ustalığı elə sözləri uzlaşdırma bilməsindədir.

- Bu, əsərin formal cəhətdən üstün olmasına gətirib çıxarmazmı? Və ya məzmunun dəyərində təsir göstərməzmi?

Suallarımı dinləyib, Dağlarca qımışaraq cavab verdi:

- Xeyr, təsir göstərməz. Çünki məndən asılı olmadan, hər bir şeir öz formasını, dilini, ahəngini müəyyən edir. Bu necə baş verir? Elə bir hiss keçirirəm ki, sanki daxilimdə dulusçu dəzgahına bənzər dairə var, bu şeirlər orada hazırlanır. Mənə də özümü dinləmək və hiss etdiklərimi ifadə etmək qalır. Gizlətmirəm, bəzən elə olur ki, bu və ya digər şeirin yaranmasına özüm məəttəl qalırım.

- "İstedad, Şalom Aleyxem deyir, pul kimidir: Əgər varsa, var, yoxdursa, yoxdur." İstedad, Allah vergisi olmadan nə şair, nə rəssam, nə də musiqiçi olmaq mümkündür. Lakin olimpi fəth etmək üçün bir tək istedad yetərmi?

- Min kərə "yox" deyirəm, - Fazil Hüsni Dağlarca cavab verdi. - Yalnız istedadın üzərinə çalışqanlıq gələrsə, uğur qazanmaq olar. Həyatım boyu çox parlaq, istedadlı insanlar görmüşəm, elə Kəmaləddin Kamunu götürək, onlar ədəbiyyatda özlərini ona görə ifadə edə bilmədilər ki, zəhmət çəkmədilər, istedadlarını püxtələşdirmədilər. Bir neçə yaxşı şeir yazıb, ədəbiyyat meydanından getdilər.

- Çalışqanlıq, ilk növbədə, - Dağlarca davam edir, - fikrin, həm də tənqidi fikrin aktiv çalışmasıdır. İstedadı inkişaf etdirmək üçün işlədiyiniz sahədə olanları əxz etmək yetməz, dərk etdiklərinə də tənqidi yanaşmalısınız. Bir də, hər bir şair, nasir daim yazmalıdır ki, sözlə rahat işləyə bilsin, özüylə dil arasındakı məsafəni minimuma endirə bilsin. Daşa forma vermək üçün tonlarla lazımsız material çapıb tökən heykəltaraş kimi, şair elə nəhəng söz ehtiyatından, sadəcə, 100, 150 və ya 300 söz seçərək bunların köməyiylə özünün bənzərsiz əsərini yaratmalıdır. Sənətkarın ustalığı onunla müəyyən edilir ki, öz fikrini, düşüncəsini ifadə etmək üçün adekvat forma tapa bilsin. Bunun üçün daim çalışmaq, eksperimentlər aparmaq lazımdır. "Uşaq və Allah" kitabında bir şeirim var, burada bir feil belə işlənməyib. Bu şeiri özümü, imkanlarımı yoxlamaq üçün yazdım. Daim çalışdığımından, əsər üçün gərəkli ölçünü, quruluşu, ahəngi tapmağı tez öyrəndim.

- Məsləhət üçün gənc şairlər sizə tez-tez müraciət edirlər. Onlara nə deyirsiniz, hansı məsləhətləri verirsiniz?

- Öz orijinal əsərlərini yazmağa başlamadan öncə hər bir gənc şairimiz klassik və şifahi ədəbiyyatı kökünə qədər öyrənməlidir. Məsləhət üçün mənə müraciət edən gənc şairlərə adətən deyirəm: "Həvəskar deyil, əsl sənətkarlar olmaq istəyirsinizsə, bunlara əməl edəcəksiniz: əlli dənə ümumi dəftər alın, çünki bizim ənənəvi poeziyamızda əlli ölçü var; otuz beş - əruzda, on beş - hecada. Sonra bu dəftəri üzərlərinizdə göstərilmiş ölçülərə müvafiq olaraq şeirlərlə doldurun. Dəftərlərin əllisi də dolduqdan sonra mənə gətirin. Şeir ölçülərini düzgün işlədib-ışləmədiyinizi yoxlayacağam. Hər hansı bir ölçünü mənimsəmədiyinizi görsəm, o zaman daha bir dəftər doldurmağınız lazım gələcək. Ta məqsəd hasil olmayınca, yəni ölçülərin sirlərinə yiyələnmədikcə, beləcə davam edəcək. Bundan sonra bütün dəftərlərinizi yandırın, özünüzün orijinal şeirlərinizi yazmağa başlayın. Bu məsləhətləri dinləyib, gənc şairlər soruşurlar ki, bütün bunlar nəyə gərəkdir, axı, biz sərbəst şeir yazmağı düşünürük? Məsələ də elə bundadır, deyirəm onlara, sərbəst şeir yazmaq üçün siz əvvəlki bütün şeir sistemlərini, bütün ölçü və formaları bilməlisiniz: bunları öyrəndikdən sonra zahiri deyil, daxili harmoniyaya malik sərbəst şeir yazmağın nə qədər çətin olduğunu, sərbəst şeirin zahirən nə qədər aldadıcı olduğunu anlayacaqsınız."

Bu məsləhətlərində Dağlarca şəxsi təcrübəsinə istinad edirdi, hələ hərbi liseyde oxuyarkən özü də indi gənc şairlərə məsləhət etdiyi kimi başlamışdı. Uzun illər əruz və heca vəznlərini tam şəkildə mənimsəmək məqsədilə şeirlər yazmışdı. Yalnız bundan sonra Fazil Hüsni sərbəst şeirə keçmişdi.

Fazil Hüsni Dağlarca türk ordusunda on beş ildən artıq xidmət etmişdir. Deyirlər, iş insanın xarakterinə öz möhürünü vurur, onun tərəkürünə, dünyabaxışına təsirini göstərir. Orduda xidmət Fazil Hüsniyə nə verdi?

- Ordu, hər şeydən əvvəl, mənə intizamlı olmağı, daha doğrusu, özünü nizamlaşdırmağı öyrətdi, öz vaxtına, işinə intizamla yanaşmağı öyrətdi. Bundan başqa, orduda xidmət insandan müşahidə qabiliyyətini, hadisə və faktları dəyərləndirmək bacarığını inkişaf etdirir. Bilirsənmi, zabit hər gün tabeliyində olanların zahiri görünüşlərinin nizamnamə tələblərinə nə qədər uyub-uymadığını yoxlamalıdır. Bax beləcə, zamanla mənə bir baxışla əsgərlərdən kimin formasının düymələrini axıra qədər bağladığını, kimin bağlamadığını görmək qabiliyyəti yaranmışdı. Yeri gəlmişkən deyim ki, ilk oxunuşda çox zəhmət çəkmədən yeni yazılmış əsərin nöqsanlarını görə bilərəm. Digər tərəfdən, orduda xidmət, təəssüf ki, aktiv şəkildə Qərb, dünya mədəniyyətinə qatılmağa imkan vermir. Bu çatışmazlığı ordudan istefa etdikdən sonra haqlaya bildim.

- Siz Nazim Hikmətlə tanışdınız?

- Təəssüf ki, yox. Mən orduda xidmət edirdim. İstanbulda gec-gec olurdum. Onunla görüşməyi çox istəyirdim, amma mümkün olmadı. Nazim 1937-ci ildə tutuldu... Bundan sonra hökumət onun bütün kitablarını yasaqladı. Tezliklə əmr aldıq: Nazimin bütün kitablarını toplayıb təhvil verin. Lakin mən onun kitabını vermək istəmirdim. Hərbi hissədə saxlamaq da imkansızdı, poçtla evə göndərməksə təhlükəli idi. Onda mən Nazimlə vidalaşmanın dəhşətli yolunu seçdim - səhərə qədər kitabı bir daha oxudum, sonra torpağa basdırdım. Mənim üçün çox ağır, əzablı hərəkət idi, heç cür unuda bilmirəm.

Biz Dağlarcayla Nazimin Moskvadakı məzarını ziyarət edərkən o, uzun müddət məzarın önündə duraraq, nə işə deyirdi. Qəbiristanlıqdan ayrıldıqdan sonra soruşdum:

- Ustad! Mənə elə gəldi ki, siz Nazimlə nə haqdasa danışdınız.

- Düz deyirsən. Mən hərbi hissədə onunla necə vidalaşdığımı danışdım və Nazimdən üzr istədim.

Həyatın hər bir yönünə böyük maraqla yanaşan Fazil Hüsni Dağlarca şair olaraq sevgi kimi önəmli mövzuya uzun müddət nadir hallarda müraciət etmişdir. Ancaq 70-ci illərdən sonra məhəbbət lirikası şairin əsas janrlarından birinə çevrilmişdi. Onun yaradıcılığının ilk mərhələsində sevgi şeirlərinə, demək olar ki, yer verilməmişdir. "Bu, nəylə bağlıdır?" - deyərək Fazil Hüsniyə soruşuram.

- Gəncliyimdə, - deyir şair, - həmkar yaşlılarımdan çoxunun yaradıcılığında sevgi şeirləri əsas yer tuturdu. 30-cu illərdə ədəbi dərgi və qəzetlərin səhifələri bu şeirlərlə dolub-daşırdı, çoxu da zəif, bəsit yazılardı. Bu hal mənə etiraz doğururdu, zamanla da sevgi mövzusunun tamamilə uzaqlaşmağıma səbəb oldu. Özlüyümdə qərara aldım ki, sevgi şeirləri yazmayacağam.

Həqiqətən də, nadir istisnalar nəzərə alınmazsa, Fazil Hüsni Dağlarca uzun illər bu prinsipə əməl etmişdir. Lakin son illər tez-tez şairin qələmindən cəsərlə intim lirikaya aid edilə biləcək şeirlər çıxmağa başlamışdır. "İnciməmiş" kitabı meydana çıxdı, "Sevmək" kitabı çap olundu. Bu, sevgi lirikasının tabusunun qaldırıldığı demək deyilmi?

- Bəli, son illər xeyli sevgi şeiri yazmışam, - Fazil Hüsni Dağlarca qəfildən sükutu pozdu. Nə gizlədim, yetkin yaşımda ağır bir sevgi dramı yaşadım. O vaxt elə vəziyyətdəydim ki, hər cür ağılsızlıq, dəlilik edə bilərəm. O vaxtlar, ən bəsit musiqi canıma üşütmə salırdı, məni ağılada bilirdi, qəlbim isə əzabdan

üzülürdü. Allah bunu mənə bir daha yaşatmasın. Bir sözlə, gözəl bədbəxt sevda macərası yaşadım.

-Bədbəxt sevgi gözəl ola bilermi?

-Ola bilər. Məncə, xoşbəxt sonluqlu sevgini gözəl adlandırmaq olmaz, çünki belə olduqda sevrəkən düşüncələrimizdə yaratdığımız məhəbbət çökür.

Bir dördlük-haydidə bunumu demək istəyirdi Dağlarca:

**Səni sevər-sevməz,
Sezərəm birdən-birə
Səni sevdiyimi sevmişəm
Səni sevmək yerinə.**

Fazil Hüsnünün sevgi haqqında düşüncələri Kafkanın sözləriylə səsləşir: "Mən, hətta, səni də deyil, sənin vasitənlə mənə bəxş edilmiş həyatı sevirəm."

- Sevgi şeirləri yazan şairlər, - Dağlarca fikirini bir az da açıqlayır, - elə zənn edirlər ki, öz məhrəm duyğularını yazırlar. Bu, yanlış təsəvvürdür. Uzun illərdən sonra mən konkret bir qadına şeir həsr edərkən, birdən anlayırdım ki, şeirin bu qadına çox uzaq aidiyyəti var. Konkret ilham mənbəyi olmasına baxmayaraq, mənim sevgi lirikam təxəyyüləmdə yaratdığım qadına ünvanlanmışdır. Bu səbəbdən əminəm ki, bu şeirlər bütün qadınları gözəlləşdirməyə qadirdir, çünki eyni vaxtda bütün qadınlara müraciət edirəm...

Cəsəretli açıqlamadır, elə deyilmi?

Əlbəttə ki, şair təbiətli bütün insanlar kimi, Fazil Hüsnü Dağlarca sevib də, sevilib də, həm də bir dəfə yox. Həyatından taleyüklü rolları olan qadınlar gəlib-keçmişdir. Lakin evlənməyib. Dağlarcadan bu barədə birbaşa soruşmağa cəsəret etmirəm, ona görə də ailə həyatı barədə nə düşündüyünü soruşuram:

- İnsani münasibətlərin ailə həyatı kimi ənənəvi forması zamanla aradan qalxacaq. Çünki, bu, bir insanın digərinin azadlığına təzyiqinin ən bəsit formasıdır. Bir insan on, iyirmi, otuz, qırx, əlli il başqa insanla bağlı ola bilməz... Əslində, bu bağlılıq elə indi də yoxdur, lakin insanlar, cəmiyyət inersiya ilə özünü doğrultmamış nikah institutunu dəstəkləməkdə davam edirlər. Bu gün evli olanların çoxunun həyatları iki paralel axan, bir-birinə qovuşmayan çaya bənzəyir.

Fazil Hüsnü Dağlarca uzun həyatını tənhalıqda keçirmişdir. Azadlıq bezdirici deyilmi?

- Mənim tənhalığım lüğətdə sözün tənhalığına bənzəyir, - deyər şair cavab verir.

Bu poetik ifadə Fazil Hüsnü Dağlarcanın həyatını ən gözəl şəkildə açıqlayır. Bu tənhalıq ona özünü tamamilə poeziyaya həsr etmək imkanı verir. Son görüşlərimizin birində elə də dedi:

-Poeziya naminə mən iki barmaq və bir gözümdən başqa hər şeyi qurban verməyə hazırım: barmaqlar qələmi tutmaq üçün, göz də nə yazdığımı görmək üçün lazımdır.

1987-ci ildə Fazil Hüsnü Dağlarcaya İstanbulda keçirilən Beynəlxalq kitab yarmarkası mükafatının verilməsilə bağlı tanınmış türk şairi və tənqidçisi Əhməd Oktay yazırdı: "Fazil Hüsnü Dağlarca ilk kitabını əlli il əvvəl nəşr etdirmişdir. Əlbəttə ki, şairin böyüklüyü bununla ölçülmür. Biz türk poeziyasının durmadan yenilənməsi uğrunda onun yarıməsrlilik fəaliyyətini xatırlamalırıq. Fazil Hüsnü Dağlarca sağlığında artıq abidəyə çevrilib..."

Əhməd Oktayın sözləri mübaligə deyil. Hələ sağlığında yaşadığı küçəyə onun adı verilmiş, elə oradaca abidəsi qoyulmuş, evi muzeyə çevrilmişdir. Böyük istedad, sonsuz zəhmətsevərlik, kamil sənətkarlıq, sözün sehri Fazil Hüsnü Dağlarcanı - tənhalığın dahisini müasir türk poeziyasının klassiki, çağın böyük şairi etmişdir.

◆ Orxan Paşanın 60 yaşı

Redaksiyaya məktub

Hörmətli İntiqam müəllim!

İllər, onillər biri-birini necə əvəz edibsə, heç xəbərim olmayıb, bir də onda gözümlü açıb gördüm ki, yaş özünü yetirib altmışa. Ömür özünü hansı yaşda sayır, deyə bilmərəm, özümə gəlincə, könlüm yaşındayam. Lap düzünü deyəcəyəm: ömrümə yaşdaş olan Məhərrəm Qasımlıdı, könlüm yaşında olan isə Orxan Paşadı. Elm adamı professor Məhərrəm Qasımlı və şair Orxan Paşa.

Bu məktubu "Azərbaycan" jurnalına ünvanlamağım bir mənəvi borcdu. Hələ 21 yaşım olanda - 1979-cu ildə heç ağılıma gəlməyəcək dərəcədə çoxsaylı şeirlərim böyük nüfuz sahibi olan bu jurnalda çap olunub. Ondən üzü bu yana az qala 40 il keçir. Ancaq o şeirlər silsiləsinin yaratdığı ovqat hələ də canımdadır. Yaxın keçmişə qədər yazılarım ən çox "Azərbaycan" jurnalında çap olunub: şeirlər, publisist oçerklər, ədəbi-tənqidi məqalələr, folklor araşdırmaları. 1980-90-cı illər boyu jurnalın ən fəal müəlliflərindən biri olduğumu qədirşünaslıqla xatırlayıram. Sizin - rəhmətlik İsa İsmayilzadənin və jurnalın indiki baş redaktoru İntiqam Qasımzadənin üstümdə çox haqqı var. Bilmirəm, sizin gözlədiyiniz adam oldummu?!. Professoram, Dövlət Mükafatı laureatı və Əməkdar Elm Xadimi kimi fəxri adlar almışam. Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin sədriyəm. 35-dən çox kitabım nəşr olunub. Əsərlərim ABŞ, Fransa, Türkiyə, Rusiya, İran, və Gürcüstanda da çap olunub. Geriyə baxıb görürəm ki, ürəyimdə və ağılımda olan enerjinin az bir qismini gerçəkləşdirə bilmişəm. Sağlıq durumum yolumu çox kəsdi... Bir şeyi isə dəqiqliklə deyə bilərəm: elmi və ədəbi fəaliyyətim boyu sözə, sənətə vicdanla, namusla xidmət eləməyə çalışmışam.

Əziz İntiqam müəllim! Əgər mümkündürsə, altmış yaşımı özümün bir neçə şeirimlə mübarəklemək istəyirəm. Öncədən dərin təşəkkürümlə.

***Məhərrəm Qasımlı adından
Orxan PAŞA***

Orxan PAŞA**MƏNİM DOĞULDUĞUM O KƏND**

Bir ayrıydı

mənim doğulduğum kənd,
əlləri xamırlı anaların
duadan-alkışdan
yoğrulmuşdu dilləri -
günboyu söylədikləri
xeyir-dua içində
açılan görərdim
qızılgülləri.

Bir ayrıydı

ağaclarına qoşulub
tumurcuq-tumurcuq
böyüdüyüm kənd.

Bir ayrıydı

şehli ay işığında
çəməniiylə- çiçəyiylə
yuyunduğum kənd.

O kənddə

əkin-biçin üstünə çağırardılar
ayağı sayalı adamları -
bar-bərəkət gətirərdi əkinlərimizə
ruzu dolu, işıq dolu addımları.

Bir ayrıydı o kənd,

böyüyü, başbiləni varıydı
hər məhlənin, hər tirənin.

Adı, ünvanı bəlli ydi

muştuluq aparının,
müjdə gətirənin.

Toyda-yasda abır geyərdilər,

bildirməzdilər azı-çoxu da.

Üsullu-üsullu deyərdilər

"hə"ni də, "yox"u da.

Hər kəs tanıyırdı

hər məhlədəki ötkəm sözlünü,
əliaçıq, üzüyola kimi ydi -
onu da bilirdi hamı;
dəlisovu görəndə
yığıb özünü,
məzəliyə çatanda
gülürdü hamı.

O kəndin gül xanımları

güllü-gülüşlü -
duyğuları dumduru,
ürəkləri safı ydi.

O kəndin

xan kişiləri ağır yerişli -
hərəsi bir söz ümmanı,
hərəsi bir el sərrafıydı...

Kimləri deyim,

kimləri xatırlayım
əlli neçə il qabaqdan;
tək-tək adamlar qalıb
indi o vaxtdan.

Daha mən özüm də

yaşa dolmuşam,

əlli neçə il qabağın

köhnə kişilərinə
yaşd olmuşam.

... Hərdən ata yurdumu

görmək düşür başıma,
yenə həməən söyüdü, çinarlı, aylı kənddəyəm.

Hayıf ki,

əvvəlki doğmalar

çıxmır qarşıma -

bu kənd o kənd deyil,

daha bir ayrı kənddəyəm.

* * *

...Mənim tanıdığım o kənd

indi az qala
köçübdü boyaboy
təpədəki qəbristanı,

Orda qohumlar, qonşular,

dostlar yan-yana...

Hər kəndə gedəndə

elə ki yollanıram əzizləri ziyarətə;

adlara, şəkillərə baxıb

bürünürəm nisgil dolu heyrətə -

xatirəmdə, xəyalımda

dalğalanır hər şey

ilgim-ilgim, nağıl-nağıl;

ötürəm, keçirəm yanlarından

ağır-ağır, fağır-fağır...

Cərgələnib məzarlar

vaxt sırasıyla,

hərəsi sükut dilində

gör nələr, nələr danışdı.

...Qəbristandan qayıdıram,

kənd arasıyla,

qarşıma çıxanın

əllidən biri tanışdı...

TANIDIM SƏNİ

Yuxuda gördüm ki, orta əsrlərdə Vətənin şairi Vətənin şəhidinin başdaşına söykərib yazdığı mədhiyyəyə əvəz olaraq məmləkət padşahından hər cür dəm-dəsgahı yerində olan bir mülk istəyir.

Padşahı deyə bilmərəm, ancaq şairin çöhrəsi mənə çox tanış gəlirdi...

Tanıdım səni, mələun!-

Min ildi,

sülək itlər kimi

xaqan qapısından

kəsilmir yolun:

- Qibleyi-aləm, qurbanın olum!...

Min ildi,

üz döşəyibsən

taxt önünə,

tac önünə.

Səndən ötrü nə fərqi,

şahlıq quşu kimə qondu-

yüyür qabağına,

qaç önünə.

Min ildi,

hər hakimə vəkil,

hər padşaha vəzirsən.

Min ildi,

hamıdan qabaq

ağa qara, qaraya ağ

deməyə tələsirsən.

Onsuz da gecə-gündüz

sinəndə çarpazdı qolun:

- Qibleyi-aləm, qurbanın olum!...

...Gah Abbasla,

gah Nadirlə,

gah Qacarla gəlirsən;

qorxun yoxdu qətiyyən,

əlində hazır mədhiyyən-

hər qapıya düşən

sehirli açarla gəlirsən.

Boş qayıtdığın olmayıb hələ

xaqan, sultan qapısından,

axça-altun qapısından.

Tehranda

şahın mübarək ayaq tozunu,

Kremlə xaçlı çar paltosunu

silə-silə, öpə-öpə

yorulmamısan, utanmamısan

zalıma əhsən,

məzluma töhmət deməkdən;

yorulmamısan, usanmamısan

özünə mülk almaqdan,
 imarət istəməkdən...
 ... Meydan səniniydi min il əvvəl,
 üç yüz il,
 beş yüz il sonra yenə sən,
 ... yenə sən ... yenə sən...
 Yuxuda görən kimi çöhrəni,
 həməni tanıdım!
 Necə gəlib çıxmısan
 dünəndən bu günə sən?!
 Diksinib dik atıldım,
 de, nədən düşmüşdü
 yuxuma yolun? -
 ayıldım ki, çıxıb gedəsən,
 heç olmasa, yuxumdan
 qova bilim səni, mələun!

HASAR

Elə uyduq, elə uyduq
 mənəm-mənəmlik havasına,
 vəzifə həvəsinə,
 sərvət davasına -
 ayılıb vaxtında
 hasar ola bilmədik
 Vətənin Qarabağında -
 yadın-yağının qabağında.
 Əvəzində
 Gəncə -Bakı boyunca,
 Quba - Şəki boyunca
 aşılmaz divarlar çəkdik
 Vətənin aralarında, dağında -
 doğmanın-yaxının qabağında...
 Hara gedirsən,
 hardan ötürsən -
 ormanlar, ağaclar hasarlı,
 yaylaqlar, yamaclar hasarlı,
 kəkliklər, turaclar hasarlı...
 Hasar-hasardı
 dəniz qırağı,
 çay qırağı,
 göl qırağı,
 çinar altı,
 bulaq başı,
 yol qırağı.
 Çəmən talada
 hasar içində,
 duman qalada -
 hasar içində.
 Hökmlü bir hasar - yiyəsi var

az qala meşədəki kölgənin,
 dağdakı çiçəyin də,
 hasarı - yiyəsi var
 çəməndəki kəpənəyin,
 çəpərdəki böcəyin də...
 ...Dizimin-gözümün
 yorğun çağında,
 bardaş qurub hasar qırağında -
 bükümlər sayıram
 düyün-düyün
 çoban çomağında.
 Yaşlı çoban
 fikirli-fikirli baxıb üzümə,
 söylənir öz-özünə:
 -Deyirəm, yaxşı ki,
 əlimiz çatmır
 göydəki aya, günə, buluda -
 yoxsa, bizdən olsa,
 hasar-hasar,
 divar-divar
 bölünərdi o da...

QOYMARAM SƏNİ

Bahar gözlərini gözüm bilmişəm,
 Gözümdən uzaqda qoymaram səni.
 Aldığın nəfəsi özüm bilmişəm,
 Özümdən uzaqda qoymaram səni,

Bir yerdə doğulmuş nuruq, nurdaşıq,
 Sirri bilinməyən iki sirdaşıq.
 Mən sənə ocağam, sən mənə işıq,
 Közümdən uzaqda qoymaram səni.

Yorğun əhvalımı bilib keçirsən,
 Nəmli yanağını silib keçirsən,
 Kağızdan, qələmdən gəlib keçirsən,
 Sözümdən uzaqda qoymaram səni.

Bir az dəlisovsan, bir az da kövrək,
 Üstündən bulud da ötməsin gərək.
 Boyaboy könülsən, boyaboy ürək,
 Köksümdən uzaqda qoymaram səni.
 Gözümdən uzaqda qoymaram səni.

TƏBRİZ MEYDANINDA

Təbriz meydanında bir qoca aşıq
 Oxudu, səsində aslan kükrədi.
 Hayına hay gəldi qoç Koroğludan,
 Dəlilər cəm oldu - sazdan kükrədi.

Gah coşub özünü yəhərə atdı,
Gah qana susadı, gah tərə batdı,
Göy göyə çəkildi, yer yerə batdı,
Hər zilə çəkəndə üsyan kükrədi.

Qurşanıb qılıncı gəldi ərənlər,
Parlayan oxları şimşək görənlər,
Elinə - gününə ürək verənlər
Silkindi kəfəndən-yasdan, kükrədi.

Yaşını soruşdum, səksən dedilər,
"Sənət meydanında təksən" - dedilər.
"Əhsən" in üstündən "əhsən" - dedilər
Sağollar qazanıb dostdan, kükrədi.

Orxan Paşa gördü, quş da dayandı,
Ağlayan gözlərdə yaş da dayandı.
Aşiq bayraq çəkdi, başda dayandı,
Təbrizin köksündə dastan kükrədi.

HƏCCƏ GEDƏMMƏDİM DEMƏ

Həccə gedəmmədim demə,
Olmasın qəmin, qardaşım.
Zəvvarlığı dərd eləmə,
Eləmə, mömin qardaşım.

Özünü bir aca yetir,
Şikəstə, möhtaca yetir.
Əməlini Haca yetir -
Savab qazan, din qardaşım.

Nur içində nurlu taxt var,
Tuxt üstündə ulu Haqq var.
Məkkəni könlündə axtar,
Xəyalatdan en, qardaşım.

Yanıdasa yazıq olan,
Xoş sözə tamarzı olan,
Qolundan tut, razı dolan,
Dəyişdirmə yön, qardaşım.

Çıraq yansın çırağınnan,
Ocaq yansın ocağınnan,
Yuva dolu qucağınnan
And yerinə dön, qardaşım.

Haqq-tərəzi səndən keçər,
Yox qərəzi, səndən keçər.
Məkkə özü səndən keçər -
Əmin ol, əmin, qardaşım:

Olmasın qəmin, qardaşım.
A mənim mömin qardaşım.

HƏR GÜN

Gözümü açandan gəzirəm səni,
Qalmışam əlləri qaşında hər gün.
Bilmirəm on beşdə, iyirmidəsən,
Oluram eşqinin yaşında hər gün.

Yaradan yaradıb göyçək gözünü,
Yanağın, dodağın çiçək düzümü.
Həyalı çöhrəni, gülər üzünü
Görürəm gözümün yaşında hər gün.

Sevda könlündə hər nə var, gətir,
Ruhumu titrədən duyğular gətir.
Gülümsər gözünlə ilk bahar gətir,
Donuram dərdinin qışında hər gün.

Mən Orxan Paşayam, çox yaxındayam,
Yanıram oduna, bax, yanğındayam.
Getdiyın yolların ayağındayam,
Gəldiyın yolların başında hər gün.

GÖZƏLİ

Mələk qanadında enibdi göydən,
Bu gözəl - dünyanın, ərzin gözəli.
Kim qurtula bilsə heyrətdən-heydən,
Göstərib nişana versin gözəli.

Bənizi dağların bəyaz qarıdı,
Sinəsi bağların nübar barıdı.
Bəlkə Koroğlunun Nigar yarıdı,
Kitabın, dəftərin, dərsin gözəli.

Sorağımı aşiq götürüb gəlib,
Dastandan dastana ötürüb gəlib.
Sazın sinəsinə gətirib gəlib
Oxşaya-oxşaya hər sim gözəli.

Tərifə sığışmır boyu-buxunu,
Bilmirsən gerçəkmi, yoxsa yuxumu?!
Çəkir qılıncını, atır oxunu
İnsafsız, imansız, tərsin gözəli.

Baxışı bahardı, yanağı yazdı
Orxan Paşa görən bir ayrı nazdı,
Nə qədər söyləsəm, desəm də azdı,
Gözəllər yığışıb görsün gözəli!

◆ P o e z i y a

Ramiz ORSƏR

İKİCƏ ADDIM

Sevgidən vüsala uzanan yol
ikicə addım,
Addımın biri
sənin ayağına qismət,
biri mənim.
Ayrılıqların içindəki həsrət
uzun,
lap uzun
upuzun bir yol.
O yolun bir ucunda Sən,
bir ucunda mən.
Zamanın qürbətindən
dayanıb baxırıq matdım-matdım.
Ümidlərsə qoşulub durna qatarına
uçur, uçur, uçurlar
isti ölkələrə.
İçimizdəki gümanlarsa
yol gedir, yol gedir
üzü bəlkələrə...
Vüsala qovuşan yol -
ikicə addım.
Addımın biri sənin
ayağında,
Birini
mən atdım...

BU YAĞAN YAĞIŞIN İNSAFI YOXMUŞ

Ayrılıq buludu alıb üstümü,
Bəxtim zora düşüb məndən küsdümü?
Söndürüb odumu, qovur tüstümü,
Bu yağan yağışın insafı yoxmuş.

Gahdan həzin-həzin, gah ağır-ağır
Gözümdə lillənir, içimə yağır,
Külümü sovurur, yandırır, yaxır,
Bu yağan yağışın insafı yoxmuş.

Bəbəklərim tutmur, daşır gözümdən,
Açdığı cığırlar getmir üzümdən.
Baxıb utanıram özüm özümdən,
Bu yağan yağışın insafı yoxmuş.

Yağış göydən gələr, torpağa yağar,
Gah düzə əl açar, gah dağa yağar.
Çölümdən içimə baxar və yağar,
Bu yağan yağışın insafı yoxmuş,
Bu yağan yağışın Allahı yoxmuş!

VƏTƏN

Bir ürəkdə döyünən,
Arazla ikiyə bölünən,
o taylı, bu taylı Vətən!
Bir ürəyə sığınar,
Sevilər iki gözlə.
İki əllə bağra basılar,
yənə öyülər bir sözlə:
Vətən, Vətən, Vətən!
Bir ikiyə sığışar,
İki birə yığışar,
Vətən, Vətən, Vətən!

QARABAĞ NƏĞMƏSİ

Dünya qəmə pəncərə,
Gülüm ey, gülüm ey!
Başım çəkib hər cürə
Zülüm ey, zülüm ey!

Könlüm quşu dardadı,
Qəm küləyi burdadı.
Ərənlərin hardadı?
Elim hey, elim hey!

Günüm yasa bələndi,
Başıma qəm ələndi,
Ürəyim nəğmələndi,
Dilim ey, dilim ey!

Tut məni, ovut məni,
Noxtalayım düşməni.
Sonra gəl, qucum səni,
Ölüm ey, ölüm ey!

AYRILIĞIN BAYRAMI

Kimin əlləriylə yazılıb görən
Bəxtimin güzgüsü - qədərım mənım.
Hamıdan yaxındı - hamıdan sadıq
Boyuma biçilən kədərım mənım.

Bilmirəm kim deyib - fərqi nədir ki,
Yardan yarıyanın xoşbəxtlik haqqı.
Mən sənın yerinə and içəmmərəm,
Xoşbəxt olammadım, Allahım haqqı.

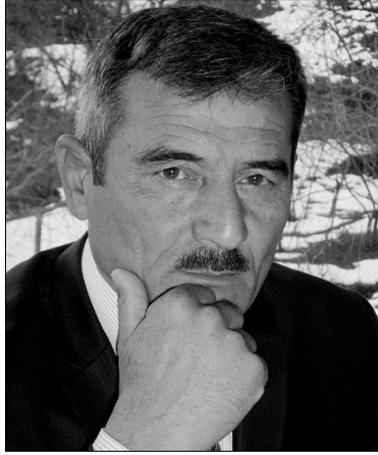
Sən bir ağ göyərçin, gəlin gedirsən,
Ovcumun içində çiçəkləyir yaş.
Yanır alaf-alaf boynun, boğazın
Sevgiyə zamanət deyil ki daş-qaş.

Əlini sıxmağa imkanım da yox,
Təbriklər növbədə, tünlük, basabas.
Aparma özünlə göz yaşlarını,
Bir isti küləyin yaxasından as.

Mən də ki sevgimi büküb gözümə
Hamıdan gizlədib saxlayacağam.
Ələyi ələnmiş bir yetim eşqi
Sənin gözlərinlə ağlayacağam.

Gəl,
gəl kədərım,
gəl ürəyimi ələ al.
Bu gün ayrılığın bayramıdı.

Şəki

Qadiməli ƏHMƏD

GECƏ BİR QƏFƏS

Gəlmişəm bir ömrün yaşıl üzündən,
Gedişim tökülən xəzan kimidi.
Yollar da qəribə, talelər qərib,
Ürəyim dünyada azan kimidi.

Çəkir vücudumu bir səssiz xəyal,
Sükutu gözümə sıxıb keçirəm.
Sürüşür əlimdən vaxtın ovsarı,
Ağrını içimə yığıb keçirəm.

Bircə göy üzünə ümidli oldum,
Nə əllərim çatır, nə bir damcı səs.
İlahi, bu evdə necə yaşayım?
...dörd divar otaqda gecə bir qəfəs...

UNUDA-UNUDA

Dörd divar əzabı kimidi dünya...
Bir ölü sükut da keçər
səssiz gecədən.
Bir qız saçları kimidi qaranlıq,
hər gecə asılar xatirələrdən.
Yaşayar gecəni
gecəquşları,
ilişib o qızın saçında qalar.
Unudar özünü bitən gecədə,
Unuda-unuda səhərə çıxmaz...

ÇARƏSİZLİYİN

Uğursuz oldu
əllərinlə toxunduğun,
gözlərinlə oxşadığın gecə...
Pəncərəndən çəkilib
getdi Ayın işığı.
Bir kimsəsizlik düşdü
zülmətin qucağına.

Ötən günlə gecənin
ortaq qapısıdı qaranlıq,
bir üzü keçmişdə qalır,
bir üzü sabaha boylanır.
Və uzanır gecə,
uzanır pəncərənin üstündəki sükut,
altındakı tənhalıq,
üzündəki çarəsizliyin...
Nə şəhərin göydələnləri,
nə sonsuzluq
aldada bilir gözlərindəki qəmi...

AD QOYULMUR

Yarımqıq siqaret kimi
tüstülənir vaxt
uğursuz gecələrdə...
Bir bakirə gəlinin
gözlərini saatlar,
yuxu yox çevrəsində.
Yaşanan ayrılığa
təkcə divarlar deyil,
bir də yataqlar şahid.
Hələ də ad qoyulmur
otaqdakı sükuta...

YALNIZLIQ

Xəzandan sonrakı tək-tək
seyrək yarpaqlar kimidi...
Yalnızlıq məhkumluqdu...
Yalnızlığın rəsmidi
dar ağacındakı məhbus.
Küləklər əsdikcə
dar ağaclarından başlanar
sevdaların
yarımqıq şərqişləri.
Sənin zamana,
qadına...
...və təkliyə ehtiyacın var...

İLLƏR ÖTƏR

İnsan öz içində bitən qəribdi,
Həsrətdən, möhnətdən açılmaz başı.
Kimsəyə yad olan ağrılarını
Ovutmaz qəlbindən axan göz yaşı.

Uçular özündən körpü əlləri,
Göylərin ovcundan asılar qəmi.
Azar bəxtin dalğın dalğalarında,
Məcrasından çıxan bir gəmi kimi.

Sanlı illər ötər, doymaz eşqinə...
Həyatın tamına həvəsi ölmüş...
Zaman ovsarını salar əlindən,
Sanki bir ərəbdi, dəvəsi ölmüş.
İnsan öz içində bitən qəribdi...

SÖNƏR BELƏCƏ

Hər gecə,
hər gecə
və
hər gecə
bir ümid cəsədi
tamamlanar
xeyallarımın
dar ağacında...

Gecələr uzandıqca
cəsədlərlə dolar
sükutum.
Qaçmaq istərkən
Zaman astanasında
bir ömür də büdrəyər
yolların sahilində...
Bir aylı gecə də
sönər beləcə.
Səhərsə doğulmayacaq...

Lerik

**Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu - 85**

**“ÇALIŞMAQ VƏ İRƏLİYƏ
ÜMİDLƏ BAXMAQ”**

***Tənqidçi Nərgiz Cabbarlının
akademik İsa Həbibbəyli ilə söhbəti***

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun ədəbiyyatımızın araşdırılmasında, tədqiqində, ədəbiyyatşünaslığımızın inkişafında oynadığı rol danılmazdır. Bu böyük tədqiqat ocağının 85 illik yubileyi qeyd edilir. Bu münasibətlə institutun direktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, akademik İsa Həbibbəyli ilə həmsöhbət olduq.

– İsa müəllim, firkinizi bilmək maraqlı olardı: Ədəbiyyat İnstitutu müasir Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında hansı səviyyədə iştirak edə bilər? Ümumiyyətlə, bu səviyyə sizi qane edirmi?

– Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Azərbaycan və dünya ədəbiyyatını öyrənməklə məşğuldur. Bu institut ədəbiyyat haqqında elmin əsas mərkəzidir, yəni ədəbiyyatşünaslıq elminin beşiyidir. Elm isə ədəbiyyatın əsas hərəkətverici qüvvəsidir. Məhəmməd Füzuli elmin ədəbiyyatın inkişafındakı yerini, rolunu və əhəmiyyətini çox dərinləndirib: «Elmsiz şeir əsası yox divar olur»!

Ədəbiyyat İnstitutu ədəbiyyat haqqında elmi inkişaf etdirməklə bərabər, ədəbiyyatın da inkişafına təsir göstərir. Çoxəsrlik ədəbi təcrübənin araşdırılıb ümumiləşdirilməsi, yazıçı və şairlərin keçdiyi ədəbiyyat yolunun öyrənilməsi, tədqiq edilməsi çox ciddi işdir. Bu cəhətdən institutumuzun böyük nailiyyətləri var. Məsələn, çoxcildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»nin müstəqillik işığında yenidən yazılıb nəşr edilməsi zəruri idi və biz bu işi gördük. Artıq yeddi cildə hazırlanan «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»nin dörd cildi çapdan çıxıb, beşinci cild çapa göndərilib, altıncı və yeddinci cildlər üzərində iş gedir. Ümid edirəm ki, 2019-cu ilin axırlarınadək «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» yeddicildliyinin nəşri tamamlanacaq. Eyni zamanda, paralel olaraq «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»ni tam yeni təfəkkür əsasında 10 cildə yenidən çapa hazırlayıyıq. Artıq birinci cild çap prosesindədir. İkinci və üçüncü cildlər çapa hazırdır. Onu da qeyd edirəm ki, 10 cildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» yeni dövrləşmə konsepsiyası əsasında hazırlanır. Amma təəssüflə bildirirəm ki, akademik ədəbiyyat tarixçiliyi üzrə professional səviyyədə sistemli icmallar, məqalələr yazmağı bacaranlar çox deyildir. Mütləq yeni nəslə buna hazırlamaq lazımdır. Və əminliklə deyirəm ki, bu istiqamətdə iş gedir, sıralarımız çoxalır.

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına təsir göstərmək, ədəbi prosesi istiqamətləndirmək üçün "Ədəbi proses" elmi-bədii yaradıcılıq müşavirələrinin də mühüm əhəmiyyəti var. Bu müşavirələrdə ədəbi proses müxtəlif ədəbi növlər, janrlar üzrə araşdırılır, prosesin istiqaməti dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilir. Yəni ümumi mənzərə aydın olur, gözlərimiz önündə canlanır. Bu isə o deməkdir ki, institut ədəbiyyatın yalnız tədqiqində deyil, inkişafında da, prosesin gedişində də yaxından iştirak edir.

– İsa müəllim, mövcud ümumi təsəvvürə görə, Ədəbiyyat İnstitutunun funksiyaları arasında ədəbi prosesi yönləndirmək də var. Bunu necə, bacarırsınızmi?

– Ədəbi proses - hərəkətdə və inkişafda olan ədəbi fikir deməkdir. Ədəbi proses ölkədə və dünyada gedən ictimai-siyasi proseslərlə də üzvi surətdə əlaqədardır. Geniş mənada ədəbi proses ədəbi-ictimai prosesi əhatə edir.

Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Ədəbi proses müzakirələri XX əsrin yetmiş-səksəninci illərdə keçirilib. Lakin həmin dövrün Ədəbi proses müzakirələrində istər-istəməz sovet ideologiyasının müəyyən təsiri olurdu.

Müstəqillik dövründə Ədəbiyyat İnstitutunda Ədəbi proses müzakirələri elmi-ədəbi yaradıcılıq müşavirəsi səviyyəsində keçirilir. Müzakirələrdə Ədəbiyyat İnstitutundan başqa, Yazıçılar Birliyinin, ali məktəblərin, mətbuatın nümayəndələri də yaxından iştirak edirlər. 2014-cü ildən yenidən keçirilməyə başlanan "Ədəbi proses" müşavirələri elmi-ədəbi hərəkət miqyası alıb. Ədəbi proses müşavirələrinin materiallarından ibarət 5 geniş həcmli kitab-toplu «Hədəf nəşrləri»ndə çap edilib. «525-ci qəzet», «Ədəbiyyat qəzeti», "Azərbaycan" jurnalı hər il «Ədəbi proses» müşavirələrindən seçmə məruzələri oxuculara çatdırıb. «Ədəbiyyat qəzeti»nin 2018-ci ildə «Ədəbi proses» yaradıcılıq müşavirəsinin materiallarını tam halda «Xüsusi buraxılış» kimi ictimaiyyətə çatdırması mühüm əhəmiyyətə malik hadisədir.

Ədəbi proses yaradıcılıq müşavirələrində bədii yaradıcılıq proseslərinin dinamikası rentgendə olduğu kimi göstərilir. Uğurlar da, kəsirlər də güzgüdə olan kimi görünür. Çıxış yollarına dair təkliflər və proqnozlar da səslənir. Bütün bunlar ədəbi prosesin istiqamətləndirilməsində öz sözünü deyir.

– Dediniz ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin 10 cildliyi yeni dövrləşmə konsepsiyası əsasında hazırlanır. Bu istiqamətdə fəaliyyətiniz barədə mətbuatda oxumuşuq. İşlər nə yerdədir?

– Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dövrləşmə konsepsiyasının hazırlanması işi ilə 5 ildən çoxdur ki, məşğulam. Keçmiş Sovetlər İttifaqından, o cümlədən də Azərbaycanda sistemli bir ədəbiyyat tarixi konsepsiyası hazırlanmayıb. Əvvəla, sovet ideologiyası SSRİ-yə daxil olan xalqların tarixi keçmişinin, soykökünün unudurulması, əridilib itirilməsi siyasəti aparırdı. Böyük qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatov bu prosesi «manqurtlaşdırma» adlandırmışdı. İkincisi isə, dövrləşmədə ideoloji prinsiplər əsas kimi qəbul edilmişdi. Sovet ideologiyasının dövrləşmə üzrə konsepsiyası marksist nəzəriyyəyə əsaslanırdı. Bu siyasi-nəzəri baxış isə ədəbiyyatın və ictimai fikrin formasiyalara əsasən dövrləşdirilməsini nəzərdə tuturdu. Bu siyasi-ideoloji baxışa görə ibtidai icma quruluşu ədəbiyyatın qədim dövrü, feodalizm orta əsrlər, kapitalizm - yeni dövr, sovet dövrü isə sxematik olaraq müasir ədəbiyyat mərhələsi hesab olunmuşdu. Formasiyalar nəzəriyyəsi sırf ideoloji xarakter daşdığı üçün ədəbiyyat tarixinin bütün reallıqlarını mərhələlər üzrə tam olaraq müəyyən etməyə imkan vermirdi.

Xalqımızın dövlət müstəqilliyi qazanması Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin sivilizasiya prosesləri, ümummilliy prinsiplər, azərbaycançılıq məfkurəsi əsasında yenidən dəyərləndirilməsi zərurətini yaratdı. Artıq Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin həmin prinsiplərə əsaslanaraq ədəbi-tarixi proseslərin reallıqlarını nəzərə almaqla yenidən hazırlanması işi başa çatdırılmışdır. Eyni cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə təqdim etməyə çalışdığım Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin mərhələlərini bu cür müəyyənləşdirmişəm: Azərbaycan ədəbiyyatının qədim dövrü. Etnosdan-eposa; Azərbaycan yazılı ədəbiyyatının orta q başlanğıc dövrü, yeni VII-X əsrlər. Üçüncü mərhələ İtibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatıdır ki, bu da XI-XII əsrləri əhatə edir. Dördüncü mərhələ XIII-XVI əsrləri özündə cəmləşdirir və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı adlandırılır. XVII-XVIII əsrləri Azərbaycan ədəbiyyatının erkən realizm dövrü və ya erkən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı kimi müəyyənləşdirmişik. XIX əsr - Azərbaycan ədəbiyyatının maarifçilik hərəkatı və maarifçi realizm dövrüdür. Tənqidi realizm və romantizm epoxası da XIX əsrin 90-cı illərindən 1920-ci ilədək olan dövrü əhatə edir. Azərbaycan ədəbiyyatında sosialist realizm dövrü, yaxud Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı 1920-1960-cı illəri, Azərbaycan ədəbiyyatında Milli özünüdərk və istiqlalçılıq mərhələsi, yeni “Modernizm dövrü” 1960-1991-ci illəri, “Müstəqillik dövrü çoxmetodlu Azərbaycan ədəbiyyatı” adlandırdığımız mərhələ isə 1991-ci ildən bu günə qədər olan zaman kəsiyini ifadə edir.

Yəqin ki, sizin yadınızdadır, Azərbaycan ədəbiyyatına dair dövrləşmə konsepsiyasını və inkişaf mərhələlərini ilk dəfə 2017-ci ildə «525-ci qəzet»də oxuculara təqdim etmişəm. Ötən vaxt ərzində konsepsiyanı bir qədər də təkmilləşdirməyə ehtiyac duydum. Artıq «Azərbaycan ədəbiyyatının dövrləşmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri» adlı monoqrafiyami da tamamlayıb çapa təqdim etmişəm.

Ədəbiyyat tarixinin dövrləşdirilməsinə dair konsepsiyanı Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin və Humanitar Elmlər Bölməsinin iclaslarında, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi şurasında ölkəmizin tanınmış alimlərinin iştirakı ilə müzakirə etmişik. Bundan başqa, 2016-cı ildə Qazaxıstanın paytaxtı Astana şəhərində yerləşən Beynəlxalq Türk Akademiyasında da türk dünyası ölkələrinin Elmlər Akademiyalarının Ədəbiyyat İnstitutlarının direktorlarının birgə seminarında da bu konsepsiya müzakirəyə çıxarılıb. Daha doğrusu, özüm onu müzakirə üçün təqdim etmişəm. Çünki bu müzakirələrin dövrləşmə konsepsiyasının hazırlanmasına və inkişaf mərhələlərinin müəyyən edilməsinə çox faydası olacağını bildirdim. Oldu da... Yeri gəlmişkən, dövrü mətbuatda və müzakirəyə həsr olunmuş yığıncaqlarda dövrləşmə konsepsiyasına dair fikir və mülahizələrini, qeydlərini və təkliflərini bildirmiş bütün həmkarlarıma dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

– Ədəbiyyatı izləyən mütəxəssis kimi müasir Azərbaycan ədəbiyyatında hansı tendensiyaları, axınları müşahidə edirsiniz?

– Müstəqillik dövrünün ədəbiyyatı çoxsəsli ədəbiyyatdır. Yeni epoxanın mövcud cəmiyyəti çoxpartiyalı demokratik sistemə əsaslandığı kimi, ədəbiyyat da çoxmetodlu istiqamətdə inkişaf edir.

Azərbaycan ədəbiyyatında XX əsrin doxsanıncı illərində dekadentizm, sonra postmodernizm dalğası qabarıq göründü. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizm, postmodernizm, magik realizm, sürrealizm və romantizm axınları müşahidə olunur. Bunlardan hansılarının uzunömürlü olacağını zaman həll edəcək. Hələlik tənqidi realizmi və postmodernizmi daha davamlı görürəm.

Bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatı təkmetodlu ədəbiyyatdan çoxmetodlu inkişaf yoluna çıxıb. Geriyə dönüş ola bilməz. Proses qaçılmazdır. Hətta yeni «izm»lər də meydana çıxa bilər. Son illərdə Milli Elmlər Akademiyasında ardıcıl şəkildə keçirilən «Fizika və lirika» konfransları, «Qoşa qanad» ədəbiyyat layihəsi Azərbaycan ədəbiyyatında akademizm ədəbi cərəyanına doğru meylin inkişaf etməkdə olduğunu nəzərə çarpdırır. Bu cərəyana meyli ədəbiyyatda bədii düşüncə ilə müqayisədə elmi idrak həyatı və insanı dərk və şərh etməyin əsas vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Akademizm çalarları olan bədii əsərlərdə vergül və tire işarələri daha çoxdur. Vergül işarəsi düşünə-düşünə təsvir və tərənnüm etməyə, tire işarəsi isə ədəbi əsərlərdə ifadə olunan əsas mətləblərə aydınlıq gətirməyə uğurla xidmət edir. Bundan başqa, vaxtilə xalq şairi Rəsul Rzanın açdığı “Rənglər” sərbəst şeir yolu əsasında yeni intellektual şeir üslubu formalaşır.

Əruz vəzninə yeni qayıdış da nəzərə çarpır. XXI əsrin Azərbaycan əruzü özünəməxsus bəhr-ritm sistemi və milli dil xüsusiyyətləri ilə gəlir.

– İmzalar içrə seçilən imzalar... Daha dəqiqi, akademik in diqqətini çəkənlər kimlərdir?

– Əvvəlcə ədəbi tənqiddən başlamaq istəyirəm. Tehran Əlişanoğlu müasir ədəbi prosesi bütün yönləri ilə görə və şərh edə bilən zəhmətkeş tənqidçidir. Vaqif Yusifli ədəbi tənqiddə davamlı olaraq öndə gedən, yorulmaz bir zəhmətkeş elmi simanın imzasıdır. Rüstəm Kamal ədəbiyyat nəzəriyyəsi çalarları olan və bir qədər də publisistikaya meyil göstərən tənqidçi olaraq öndə gedir. Cavanşir Yusifli ədəbiyyat nəzəriyyəçiliyi ilə essevari tənqidçiliyi bacarıqla qovuşdurur. Məti Osmanov ədəbiyyat tarixçiliyi cizgiləri olan dayanıqlı tənqidçi kimi çıxış edir. Əsəd Cahangirin tənqidi publisist çalarları ilə səciyyələnir. Elnarə Akimova bədii mətnin dərinliklərindən çıxış edərək ədəbiyyatı gerçək şəkildə göstərə və ədəbi prosesi ümumiləşdirə bilən perspektivli tənqidçidir. Maral Yaqubovanın yaxın gələcəyin normal ədəbiyyat nəzəriyyəçisi kimi formalaşacağına inanıram. Aynur Xəlilova artıq yetkin folklorşünasdır. Ədəbiyyat nəzəriyyəçisi kimi qəbul olunmuş Şirindil Alışanlı və Tahirə Məmməd həm də yeri gəldikcə ədəbi tənqid sahəsində də fəaliyyət göstərirlər. Aynurə Mustafayeva dramaturgiya tənqidçisi kimi formalaşır. Ədəbi proses müşavirələri göstərdi ki, tənqidin durğunluğundan danışmaq real gerçəkliyi ifadə etmir. Ədəbi tənqid hərəkətdə olan qüvvəyə çevrilməkdə ısrarlı görünür. Yeni və ümidverici imzalar üzə çıxır.

Nəsrə Anar, Elçin, Kamal Abdulla kimi klassiklərlə yanaşı Əjdər Ol, Yunus Oğuz, Aqil Abbas, Əlabbas, Səyyad Aran, Səfər Alışanlı, Novruz Nəcəfoğlu, Aydın Tağıyev, sonra isə Şərif Ağayar, Qan Turalı və başqaları diqqətimi daha çox cəlb edir.

Şeirdə Fikrət Qocanın və Nəriman Həsənzadənin bitib-tükənməz ilhamı, sonrakı ədəbi nəsillərdən Vahid Əziz, Ramiz Rövşən, Rüstəm Behrudi, Naxçıvanda Asim Yadigar, Xanəli Kərimli, Elxan Yurdoğlu, Şabranda yaşayıb-

yaradan Aybəniz Əliyər, Xızıda Ağasəfa, Qubada Ramiz Qusarçaylı, Gürcüstanda Rafiq Hübət və başqaları fərqli düşüncə və fərdi üslub nümayiş etdirirlər. Uşaq şeiri də inkişaf edir. Zahid Xəlil artıq Azərbaycan uşaq şeirində ustadlıq funksiyasını həyata keçirir. Rafiq Yusifoğlunun uşaq şeirləri uşaqların düşüncəsinə çox yaxındır. İbrahim Yusifoğlunun uşaq şeirlərində də sadəlik və müdrik düşüncə birləşir.

Universallıq baxımından Anarın və Elçinin, Sabir Rüstəmxanlının və Rəşad Məcidin çoxcəhətli yaradıcılığı, onların bir neçə janrda bərabər səviyyədə yazıb-yaratmaq imkanları ilə səciyələndir.

– Son illərin ədəbi hadisəsi olaraq hansı əsəri dəyərləndirə bilərsiniz?

– Anarın «Göz muncuğu» povesti, Elçinin «Baş» romanı ədəbi hadisədir.

Akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun arxivindən görkəmli alimin «Get dolanğılən, xainsən hələ» adlı bir komediyasını tapıb kitab kimi çap etdirdim. 1965-ci ildə yazılmış bu əsər üstündən 53 il keçməsinə baxmayaraq, bu gün üçün də aktual səslənən, orijinal ideya-sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə malik olan fərqli dram əsəridir. Teatrlarımızın bu dram əsərinə diqqət yetirmələri faydalı olardı.

– Sizcə, niyə biz dünyaya ədəbi (eyni zamanda da elmi) məhsullarımızı layiq olduğu səviyyədə təqdim edə bilmirik? Bunun üçün, əsasən, fərdi müstəvidə cəhdlər edilir. Nəticə əldə ediləndə də bəzən görürük ki, Azərbaycan ədəbiyyatını təmsil edən əsər burada bəlkə də ən zəif əsər kimi dəyərləndirilənlərdən biridir...

– Bədii tərcümənin keyfiyyəti çox mühüm faktordur. Son illərdə dünya ədəbiyyatından Azərbaycan dilinə bədii tərcümə sahəsində ciddi bir dönüş var. Bu, çox yaxşı haldır. Lakin etiraf edək ki, Azərbaycan ədəbiyyatının dünya dillərinə tərcüməsi işi arzu olunan səviyyədə deyil. Bədii Tərcümə Mərkəzi xətti ilə Səlim Babullaoglunun Azərbaycan ədəbiyyatının xarici dillərə tərcüməsi sahəsindəki səyləri və təşəbbüsləri, keçirdiyi təqdimatlar nəzərə çarpır. Afaq Məsudun rəhbərlik etdiyi qurum da boş dayanmır. Ancaq Azərbaycan ədəbiyyatının bədii tərcüməsi və xaricdə nəşri istiqamətində hələ çox işlər görülməlidir.

– Məsələn, Cəlil Məmmədquluzadənin, Sabirin və onlarla bu kimi müəllifin dünya şedevrləri sırasında ola biləcək əsərləri ədəbi sərhədləri aşmadan qalır...

– Adını çəkdiyiniz Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərini ideya-bədii keyfiyyətinə görə Ernest Heminqueyin, Çingiz Aytmatovun irsi ilə müqayisə etmək olar. Çingiz Aytmatov Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin hekayələrini yeni bədii nəsrin ən orijinal standartları kimi qiymətləndirmişdir.

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə dünya ədəbiyyatında yeni nəsrin banisidir. Kiçik adam böyük ədəbiyyata çıxma bildiyi üçün Cəlil Məmmədquluzadəyə borcludur. Yeri gəlmişkən deyək ki, 2019-cu ildə Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 150 illiyi tamam olur. Biz bu yubileyi Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizmin qüdrətli yaradıcısı olan böyük sənətkarın adına layiq səviyyədə keçirmək üçün çox iş görməliyik.

Dünya satirik poeziyasında Mirzə Ələkbər Sabir səviyyəsində şairlər barmaq ilə sayılacaq qədər azdır.

Nizami Gəncəvi Azərbaycan ədəbiyyatının Makedoniyalı İskəndəridir. Məhəmməd Füzuli romantik şeirin zirvəsində dayanır...

XIX əsrdə Qərbdə də, Şərqdə də Mirzə Fətəli Axundzadə kimi dünyanın hər iki qütbü üçün də əhəmiyyətli olan yazıçı göstərmək asan deyil. M.F.Axundzadə Azərbaycan ədəbiyyatını tamamilə yeni mərhələyə çatdıran nadir ədəbi simadır. Mirzə Fətəli Axundzadə dünya üçün də, Azərbaycan üçün də yeni tarixi epoxanın önündə gedən sənətkarıdır. Hüseyn Cavid romantik ədəbiyyatın, Üzeyir Hacıbəyli professional musiqi sənətinin əfsanəsidir...

Fikrimcə, klassiklərimizin dünya ədəbiyyatı səviyyəsində qəbul olunması üçün, ən azı, iki şərt çox zəruridir. Birincisi, keyfiyyətli tərcümə və ikincisi, bəlkə də əvvəlcisi, görkəmli sənətkarlarımız haqqında xarici dillərdə elmi-kütləvi üslubda yazılmış yığcam monoqrafik tədqiqatlar olmalıdır. Az-çox bədii tərcümələr olsa da, yazıçılarımızın şəxsiyyətini və sənətini bütün mahiyyəti ilə açıb göstərən elmi-populyar əsərlər nəinki xarici dillərdə, heç Azərbaycan dilində də çox deyil. Görkəmli sənətkarlarımızın dünyaya çıxarılmasında ədəbiyyatşünaslıq elminin üzərinə çox iş düşür. Lev Tolstoy yazırdı ki, Vissarion Belinskiyin elmi-nəzəri əsərlərini oxuduqdan sonra Puşkini təzədən başa düşdüm.

– Cəlil Məmmədquluzadənin tədqiqatçısı kimi Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın bir janr olaraq yoxa çıxmasını nə ilə əlaqələndirirsiniz? Məgər Azərbaycan cəmiyyətində satira mövzusu ola biləcək problemlər, hansısa əsərin Kefli İsgəndərinə çevriləcək prototiplər artıq yoxdur?

- Mən satirani janr yox, ədəbi növ hesab edirəm. Fikrimcə, dünya ədəbiyyatında, o cümlədən də Azərbaycan ədəbiyyatında lirik, epik və dram ədəbi növü olduğu kimi satira da ədəbi növdür. Satira ədəbi növünün də özünəməxsus janrları vardır: taziyanə, təmsil, felyeton, həcv, şarj, lətifə, acıtma və sair janrlar digər heç bir ədəbi növün yox, məhz satira ədəbi növünün janrlarıdır. Burada "satirik" sözü ilə "satira" anlayışını fərqləndirmək lazımdır. Satirik hekayə, satirik qəzəl ifadələri həmin bədii nümunələrin janrını dəyişmir, mövcud janrın xarakterini təyin edir. Həcv və lətifə janrlarının əvvəlinə "satirik" sözü yazmağa heç bir ehtiyac yoxdur. Satira taziyanənin və ya felyetonun mahiyyətindədir. Digər ədəbi növlərdə əsərlər yazan müəlliflər üçün böyük istedad həlledici amil olduğu halda, satira ədəbi növündə qələmə alınan örnəkləri meydana qoymaq üçün eyni dərəcədə istedadla yanaşı, həm də siyasi dünyagörüş və vətəndaşlıq mövqeyi də lazımdır. Fikrimcə, müstəqil dövlətçiliyimizin yüksək idealları ilə ayaqlaşma bilməyib əl-ayağa dolaşan, xaricdən və ya daxildən içimizi qurd kimi gəmirən ünsürlər satira üçün cəlbedici mövzular ola bilərlər. Bu mövzularda satirik bədii əsər yazmaq arzusunda olan yaradıcı qüvvələr siyasi oriyentirovkanı dəqiq müəyyən etməli, bədiilik meyarlarını daim təkmilləşdirib inkişaf etdirilməsinə ciddi fikir verməlidirlər. Ona görə də hər iki keyfiyyəti yüksək səviyyədə özündə cəmləşdirən yazıçı və ya şair meydana çıxarsa, mükəmməl satira nümunələri yarana bilər.

Başqa bir məqam da var. Hazırda dünya ədəbiyyatında satirik ədəbiyyat öz yerini yumora verir. Bu ilin may ayında mən dünyanın əsas gülüş mərkəzlərindən olan Bolqarıstanın Qabrovo şəhərində məşhur gülüş festivalında iştirak edərkən Avropanın müxtəlif ölkələrindən gəlib, bu tədbirdə iştirak edənlərin ədəbiyyatda və incəsənətdə yumor dili ilə danışığa üstünlük verdiyini müşahidə etdim. Satira ədəbiyyatdan çox müasir karikaturada yaşayır. Ədəbiyyat satira ilə yumorun balansını tapmalıdır. Fikrimcə, Əjdər Ol yeni dövrün yumor üslubunun dilini tapa bilmişdir. Onun yumoristik hekayələri Azərbaycan ədəbiyyatında bu janrın ən yaxşı nümunələri sayıla bilər. Prosesi aydın surətdə göstərmək üçün ilk dəfə olaraq Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda "Gülüş antologiyası" hazırlayırıq. Yəqin ki, 2019-cu ildə bu kitabı çap etdirib ictimaiyyətə çatdıracağıq.

– Bəs uşaq ədəbiyyatının zəif inkişafının səbəbini nədə görürsünüz?..

- Ədəbi ictimaiyyət ədəbi tənqid kimi, uşaq ədəbiyyatının da durğunluğundan şikayət edir. Bizə görə ədəbi tənqid artıq yeni inkişaf dövrünə qədəm qoymuşdur. Uşaq şeiri və uşaq nəsrinə də təmkinli bir səviyyədə inkişaf etməkdədir. Yeni imzalar, maraqlı əsərlər var. Uşaq dramaturgiyası hələ də geri qalır. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda 2014-cü ildə

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına həsr olunmuş yaradıcılıq müşavirəsi keçirərkən bütün bunları yaxından müşahidə etmişik. Artıq 5 ildir ki, "Ədəbi proses" yaradıcılıq müşavirələrində hər il uşaq ədəbiyyatı haqqında ayrıca məruzələr dinlənilir, proses təhlil olunur. Ancaq uşaq ədəbiyyatının bütün mərhələlər üzrə sistemli şəkildə tədqiq edilməsinə, ədəbiyyatın bu istiqamətinin problemlərinə xüsusi diqqət yetirilməsinə ehtiyac var.

Uşaq ədəbiyyatı müstəqillik dövrünün vətənpərvər və hazırlıqlı yeni nəsli hazırlamalıdır. Ən yeni dövr uşaq ədəbiyyatında yeni nəsli informasiya texnologiyalarını dərinlən və asanlıqla qavraması ideyası aparıcılıq təşkil edir. Bu lazımdır, lakin tam yetərli deyil. Məncə, azərbaycançılıq bütövlükdə ədəbiyyatın, xüsusən də uşaq ədəbiyyatının prioritetidir.

– Ədəbiyyat İnstitutunda son illərdə böyük canlanma müşahidə edilir: beynəlxalq səviyyəli tədbirlər, müzakirələr, çap edilən kitabların təqdimatları... Sizcə, kəmiyyət və keyfiyyət arasında bərabərlik işarəsi qoya bilərikmi?

– Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu 22 mart 1933-cü ildə SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya Filialı Azərbaycan şöbəsinin nəzdində Ədəbiyyat Sektoru kimi yaradılıb. Ədəbiyyat Sektoruna tanınmış tənqidçi və ədəbiyyatşünas Əli Nazim Mahmudzadə rəhbərlik edib. Sonrakı illərdə Ədəbiyyat Sektoru müstəqil Ədəbiyyat İnstitutuna çevrilib. Bu böyük ədəbiyyatşünaslıq məbədinə ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərində akademik Məmməd Arif Dadaşzadə, Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov, professor Mirzəağa Quluzadə, akademik Məmməd Cəfər Cəfərov, müxbir üzvlər Əziz Mirəhmədov, Yaşar Qarayev, akademik Bəkir Nəbiyev rəhbərlik ediblər. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda böyük ədəbi məktəblər yaranıb. Ədəbiyyatşünaslıq elminin baş qərargahına çevrilən Ədəbiyyat İnstitutu ölkə elminə böyük töhfələr verib.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun ən yüksək inkişaf mərhələsi XX əsrin yetmiş-səksəninci illəri olmuşdur. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə cəmiyyət həyatının bütün sahələri kimi elm də, o cümlədən ədəbiyyatşünaslıq elmi də xüsusi bir intibah mərhələsi yaşadı. Məmməd Arif Dadaşzadə, Məmməd Cəfər Cəfərov, Həmid Araslı, Kamal Talıbzadə, Əziz Mirəhmədov, Məhəmməd Hüseyin Təhmasib, Mirzəağa Quluzadə, Yaşar Qarayev, Arif Hacıyev, Mirəli Seyidov və başqaları həmin dövrün parlaq simalarıdır. Onlardan bir çoxu elmdə məktəb yaratmış görkəmli alimlər kimi elm tarixinə parlaq səhifələr yazıb.

Hazırda Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda klassik ənənələri yenidən dirçəltmək və elmin ən müasir tələbləri əsasında yeni nəsli tədqiqatçılar hazırlamaq istiqamətində ardıcıl və sistemli iş aparılır. Artıq təşkilati mərhələ başa çatıb. XX əsrin 70-80-cı illəri ilə müqayisədə daha geniş struktura malik Ədəbiyyat İnstitutu fəaliyyətdədir. Nizamişünaslıq şöbəsi bərpa olunub, Füzulişünaslıq sektoru yaradılıb. Yeni dövrün tələblərinə uyğun olaraq Ədəbiyyat İnstitutundakı Erkən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı, Ədəbi tənqid, Mətbuat tarixi və publisistika, Azərbaycan-Asiya ədəbi əlaqələri, Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələri elmi tədqiqat şöbələri, Beynəlxalq əlaqələr, Təhsil, Nəşriyyat işi və proqnozlaşdırma, İctimaiyyətlə əlaqələr köməkçi şöbələri tamamilə yeni strukturlardır. İnstitutda ən müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuş Elektron Akt zalı, Elektron Oxu zalı, Elektron ekran fəaliyyət göstərir. Doktorantlar üçün ingilis dili və ixtisas dərsləri keçirilir, yeni elmi jurnallar nəşr edilir. İnstitutda beynəlxalq əlaqələrin geniş şəbəkəsi formalaşdırılıb. Dünyanın tanınmış elmi mərkəzləri ilə müqavilələr imzalanıb. Nobel mükafatı laureatları, görkəmli alim və yazıçılarla görüşlər keçirilir. İnstitutun Elektron Akt zalı əsl elmi müzakirə

meydanına çevrilib... Beynəlxalq simpoziumlarda iştirak, impakt faktorlu jurnallarda məqalələrin nəşri yüksələn xətlə artmaqda davam edir. Gənclərə geniş meydan verilir. İlkən nəticələr var. Ədəbiyyat İnstitutunda yeni elmi nəsil formalaşır. Bu ədəbi nəslə gənc qvardiya adlandırırıq. Artıq son 1 ildən bir qədər çox dövr ərzində 9 nəfər elmlər doktorluğu dissertasiyası müdafiə edib. Müqayisə üçün deyək ki, 2008-2015-ci illər arasında cəmi bir nəfər elmlər doktorluğu dissertasiyası müdafiə etmişdir. İndi dövrü mətbuatda ədəbiyyatşünaslıq elminin gənc qvardiyası aparıcı mövqeyə malikdir. Onların sıralarından da yeni nəsil istedadlı elmlər doktorları yetişib. İnstitutda çap məhsullarının kəmiyyət göstəriciləri bir neçə dəfə artıb. Bütün bunlar yeni inkişafın konkret təzahürləridir və elmdə müasir dövrün intibahına doğru aparır. Keyfiyyət də kəmiyyət göstəricilərindən çıxacaq. İndiki qaynar mühitin özünəməxsus elmi liderlərini yetişdirəcəyinə inanıram.

Bütün bunlar Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun 85 illik yubileyinə hesabatımızdır. Yada saldıgım faktlar ədəbiyyatşünaslıq elminin sabahına nikbin baxmağa tam əsas verir.

– İnstituta rəhbərlik etdiyiniz bu illər ərzində fəaliyyətinizdəki hansı addımı qələbənin hesab edirsiniz?

– Mən hərtərəfli inkişafın təmin edilməsini zəruri sayıram. Atdıgımız addımların biri o birini tamamlayır. Əgər xüsusi fərqləndirmək istəsək, elmi mühitdəki mühafizəkarlıq münasibətlərinin müqavimətini sındırmağı, beynəlxalq əlaqələri açmağı və genişləndirməyi elektron vasitələrdən istifadə üçün geniş imkanlar yaratmağı və gəncliyi söz sahibləri sırasına çıxarmağı önə çəkmək olar. Bu istiqamətlərin birində ciddi dönüş əldə etmişik.

– Bəzən sosial mediada da, mətbuatda da “Akademiya bir sistem olaraq öz funksiyasını başa vurmuşdur, gərəksizdir” - fikri ilə qarşılaşırıq. Bu fikri irəli sürənlərə cavabınız?

– Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin aşağıdakı sözləri Milli Elmlər Akademiyasına münasibətdə dahiyənə şəkildə deyilmiş fikirlərdir: «Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası xalqımızın milli sərvətidir. Onu qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək lazımdır».

Akademiya və elm müasir cəmiyyətin inkişafının hərəkətverici qüvvəsidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Milli Elmlər Akademiyasının 70 illik yubileyindəki elmin, müasir cəmiyyətin inkişafı haqqında dediyi sözlər ölkəmizdə Milli Elmlər Akademiyasının bu günü və sabahını təsəvvür etməyə imkan verir: “...Sizi əmin edirəm ki, mən gələcəkdə də Akademiyanın inkişafına daim diqqət göstərəcəyəm və Akademiya qarşısında duran vəzifələrə daim dəstək olacağam. Milli Elmlər Akademiyası olmadan nəinki elmin, hətta müasir cəmiyyətin daha yüksək inkişafını təmin etmək çətinləşər”.

«Elm haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi və tətbiqi elmin rolunun və funksiyalarının genişləndirilməsini hüquqi cəhətdən tənzimləyir, inkişafın yeni üföqlərinə işıq salır. Hazırda Azərbaycan elmi, o cümlədən də ədəbiyyatşünaslıq elmi yeni inkişaf mərhələsinə başlayıb. Alimin, yazıçının, ziyalının nüfuzu və imkanları artmaqdadır. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu yeni intibaha doğru addımlamaqda davam edir. Bütün bunlara görə elmimizin, müasir ədəbiyyatşünaslığın inkişafına nikbin baxıram. İndi Azərbaycan alimlərinin, o cümlədən ədəbiyyatşünas alimlərin səsi-sorağı dünyanın hər tərəfindən gəlir. Bu, şəksiz yeni mərhələdir. Çalışmaq və çalışmaq, irəliyə ümidlə baxmaq lazımdır.

Qəşəm NƏCƏFZADƏ

Şəkili kitablar yanmır

◆ *Hekayə*

Bir anın içində qar Bakını böyrü üstə qoydu. Işıqlar söndü, qaz kəsildi. Yoldaşım dedi ki, get nəvələrimizi gətir. Üşüsək, bir yerdə üşüyək, qızışsaq, bir yerdə qızışaq. Lap ölsək də, bir yerdə ölək. Oğlanlarımızı da gətir, qızımızı da, üstəlik, uşaqlarını da...

Səhərdən günortayacan evə adam daşdım. Yoldaşım dedi ki, bəs indi evi nə ilə qızdırmaq? Fikirləşib keçdik evin arxasına, gözdən-könüldən uzaq düşən, kənddən gətirdiyimiz odun sobasını axtarmağa... İllərin ağırlığı, köhnə mebellər, taxtalar, çarpayılar hamısı sobanın üstə yığılıb. Böyük məhəbbətlə başladıq zir-zibilləri sobanın üstündən götürməyə. Az qala sobaya layla çalaq, az qaldı “qadan alım”- deyək.

Yarım saatdan sonra əlimiz sobaya çatdı. Elə bil otuz il əvvələ - qoyub gəl-diyimiz yurda döndük. Könlümüz qana döndü, gözlərimiz yaşardı. Sobanın ayaqlarının ikisi əyilib. Ortası çöküb. Az qala sağ tərəfini qara torpaq çürüdüb. Uçqunun altından adam çıxarırmış kimi, sobanı oxşaya-oxşaya qaldırdıq yuxarı. Hər tərəfini sığallaya-sığallaya yoldaşım başladı kəndi tərifləməyə: “Əşi, kənd hayıf deyil? Kərməsi bol, odunu bol, sayğacı yox, nəzarətçisi yox, kartofdan soy, tök sobanın üstünə, qızarsın, uşaqlar da doyunca yesin”.

Qara, paslı sobanı oxşaya-oxşaya gətirib qoyduq evə. Yoldaşım başladı odun sobasının insan səhhətinə xeyrindən danışmağa: “Allah kəssin qazı, gündə biri boğulub ölür. Hayıf deyil odun sobası? Dədə-babamız həmişə kombi yandırmayıb ha...”

Burda ürəyim partlayır, yazmasam olmaz. Elə odun sobasının ən böyük düşməni yoldaşım özüdür. Şəhərə gələn kimi odun sobasını, hətta evin arxasına da layiq bilmədi. Dedi, evə gələn nə deyər. Qara soba hara, Bakı hara? Gərək kombi ala, evə “atepleniya” çəkdirək. Başına döndüyüm kombini gətirib oturtduq evimizdə. Odun sobasını da atdıq evin arxasındakı zibilliyə. Elə ki qar yağdı, işıqlar söndü, kombi getdi işinin dalınca, su dondu içində. Sonra yandıranda partladı.

İndi oturmuşuq odun sobasının ətrafında, başlamışdıq kənddən danışma-ğa. Yoldaşım deyir: - Kərmədə, odunda efir yağı var, qol-qıç ağrısına xeyirdi, gözə də böyük faydası var”.

Mən dinmirəm.

İki gün keçmişdi, odun qurtardı, elə kombi yada düşmək istəyirdi ki, qonşu məni səslədi: “Bizdə taxta var, gəlin, aparın” - dedi.

Qonşunun verdiyi odun da qurtardı, yoldaşım stolun üstündəki qəzetləri basdı sobaya. Soba guruldadı. Hər şey də elə bununla başladı. Nəvələrım hücum çəkdiilər yazı stoluma, lazımsız kağızları verdim, aparıb atdılar sobaya. Qaç-a-qaça gedib, qaça-qaça gəlirlər. Kağız vermədikcə ağlayırlar. Yoldaşım deyir ki, uşaqları ağılatma, kağız ver. Seçim qarşısında qalmışdım, başladım zəif şeirləri gedər-gəlməzə yola salmağa. Ən qəddar redaktor nəvələrımmiş. Əlimdən alırlar, bir anın içində sobaya atıb gəlirlər. Bir-iki şeirimi cibimdə gizlətdim. Gördüm qabaqlarında dayanmaq mümkün deyil, kitab rəfimi nişan verdim. Başladılar kitablardan daşımağa. Kitab rəfimlə soba arasında humanitar bir axın başlamışdı. Balacalar iş başında idi. Soba da kürə kimi qızarıb. Kitabxanam əməlli-başlı boşalmaq üzrədir. Elə bil Azərbaycan ədəbiyyatına bəla gəlib. Dünya və Azərbaycan ədəbiyyatından cəmi beş-altı kitab saxlamışam, onları da başımdan yuxarı qaldırmışam. Nəvələrım gəlib mənə dırmaşırlar. Əllərini yuxarı uzadıb. “Baba, bizə kitab vey” - deyirlər.

Artıq veriləsi kitab yoxdur. Verdiyim kitabların çoxu sobanın yanında üst-üstə yığılıb. 3 yaş yarımliq nəvəmdən soruşuram:

- Aysu, bəs bu kitablari niyə yandırmamısan?

- Baba, kitablarda adam şəkilləri var, axı adamları yandırmaq olmaz.

Nəvələrım şəkilli kitablari seçib kənara qoyublar.

Kövrəldim.

Səhəri qar əridi. Yolların donu açıldı. Yoldaşım dedi ki, get usta gətir, kombini düzəlt, sobanı da aparaq ataq evin arxasına. Şəhər yeridir, bizə yaraşmaz ki, odun sobası yandıraq.

Düşündüm, şəkilli kitablara baxıb çox düşündüm...

Nəvələrımın səsi gəlirdi: “Baba, bizə kitab vey....”

Arvadla futbola baxmaq

Dünyanın ən qəliz məsələlərindən biri də budur ki, futbola baxmaq istəyəsən, pult da arvadın əlində ola, o da seriala baxmaq istəyə. Gümanın ona gəlir ki, arvadı aparıb bir gecəlik dədəsi evinə qoyasan, üç şüşə pivə alasan, bir az da noxud, içəsən bala-bala, baxasan futbola. Amma nə qədər eləyəsən, arvad da dədəsi evinə getməyə.

Əlacım ona qalır ki, futbolu arvada başa salam, onu da salam öz günümə. Gördüm ki, futbolu başa salmağın özü də qəliz məsələdir. Metodumu sadələşdirib keçdim başqa bir dərşə. Bilirəm ki, yoldaşıma nə təsir edə bilər, nəyi tez öyrənə bilər, ona görə də iri bir ağ kağız götürdüm. Ortasında geniş bir dairə çəkdim. Dairəni iki yerə böldüm.

Dedi: - Bu nədir?

Dedim: - Azərbaycanlıdır.

- Bəs ikiyə niyə böldün?

Dedim: - Mən bölməmişəm, 1828-ci ildə Türkmənçay müqaviləsində ruslarla farslar bölüb.

- İndi biz hardayıq?

- Bu balaca hissədə.

- Bəs o tərəf?

- O tərəf Cənubi Azərbaycandır, Mərkəzi şəhəri - Təbriz. Otuz milyon soydaşımız farsların zülmü altında inləyir. Məktəbləri yox, dilləri də fars dili...

Gördüm yoldaşım kövrəlir. Keçdim öz tərəfimizə.

- Şimali Azərbaycan, paytaxtı Bakı şəhəri. Cəmi doqquz milyon. Doqquz milyonun biri sən, bir mən, ikisi də uşaqlarımız.

Artıq futbol başlayıb. Oyunçuları gözdən qoymuram. Ciddi nəzarətim həmişəki kimi, yerindədir.

Yoldaşım lap kövrəlir:

- Bəs biz buna necə dözüürük? Niyə ürəyimiz partlamır? Niyə üsyan eləmirik? Ayağa qalxmırıq? Niyə birləşmirik?

Yoldaşım televizorun pultunu tulladı kreslonun üstünə, başladı için-için ağlamağa.

- Özü də çox hissəməiz o tərəfdə qalıb. Az bir hissə biz tərəfə düşüb.

Pultu götürüb televizorun səsini artırdım.

O saat işarə elədi ki, çevir seriala.

Tez vərəqi götürüb özümüz tərəfdəki dairənin başından bir az kəsib ayırdım.

Tez sorusşdu: - Bu nədi belə?

- Dərbənd.

- Onu kim alıb bizdən?

- Ruslar.

Tez başladı ağlamağa.

- Ay aman, bizim millətin başına nə oyunlar gətiriblər. Bəs ürəyimiz niyə partlamır?

Elə bu zaman məndən ürək dərmanı istədi. İyirmi damcı korvalol verdim. Bir az dəsmalla mehlədim, özünə gəldi. Gözüm futboldadır, artıq serial-zad yaddan çıxıb.

Yənə vərəqi götürüb aşağı tərəfdən bir azca kəsdim, kəsdim deyəndə ki, cız çəkib dairədən ayırdım.

Dedi: - Bu nədir?

- Göyçə.

- Onu kim alıb?

- Ermənilər.

Yoldaşım bu dəfə elə ağladı ki, o biri otaqdan uşaqlar səsinə gəldilər.

- İlahi, bizi bölə-bölə nə günə qoyublar?

Tez dairədən bir az da kəsib ayırdım.

Dedi: - O nədir?

Dedim: - Zəngəzur qəzası.

- Onu kim alıb?

- Ermənilər.

Artıq həyat yoldaşım uduzan komandanın azarkeşi kimi ağlamaqda idi. Hesab 2: 0 mənim komandamın xeyrinədir.

Yənə qələmi götürüb kiçik bir ərazini də ayırdım.

Dedi: - Bu nədir?

Dedim: - Qərbi Azərbaycan.

- Onu kim alıb?

- Ermənilər.

Bu dəfə lap qəşş elədi. Bizi parça-parça edənlərə qarğıdı, başına döydü. - Oyy, yaralı vətənim, - dedi.

Mənim gözüüm yenə futboldadı. Komandam sürətlə irəliləyir. Elə bu zaman hakim oyundankənar vəziyyəti göstərir.

Yoldaşımın bənizi avazıyıb. Kədər-qəm içindədir. Anamı yanına çağırır. Vərəqi ona göstərir. Anam da ona qoşulur:

- Evi yıxılan balam, hey,

Vətənim hey, obam hey.

Yoldaşım vərəqdəki kiçik dairələrə əlini çırpa-çırpa deyir: - Bu Təbriz, bu Göyçə, bu Dərbənd, bu Zəngəzur...

Anam artıq dillə ağlayır:

**- Arazı ayırdılar,
Qumuynan qayırdılar.
Mən səndən ayrılmazdın,
Zülmənən ayırdılar.**

Gözümü futboldan çəkmirəm. Mənim sevimli komandam yaşıl geyimdədir. Gərgin vəziyyət yaranır. Yenə küncdən zərbə.

Anamın səsi otağı götürüb. Artıq Təbrizi, Dərbəndi, Zəngəzuru, Göyçəni oğulları kimi ağlayır. Elə bil müharibəyə gedib qayıtmayıblar. Bir azdan aralığa sükut çökür. Yoldaşım və anam yas içindədirlər.

Yoldaşım deyir:

- Sənin dediklərini atama deyə bilmərəm, ürəyi xəstədir. Bəlkə, anama deyəm.

Elə bu zaman anam üzünü mənə tutdu:

- Kanalı çevir, seriala. Görək arvadına xəyanət edən kişinin axırı nətər oldu?

Yoldaşım dinmir.

Elə bu zaman vərəqi əlimə götürüb öz tərəfimdən bir az da kəsdim.

Yoldaşım dedi:

- Bura haradır?

Dedim: - Qarabağ.

Bunu o, artıq əzbər bilir.

- Onu da ermənilər alıb ey, Şuşam ey, Ağdam ey, - deyib hönkürdü.

Qarabağ müharibəsi elə bil ona yenicə çatıb. Anam da qoşuldu gəlininə. Artıq bir-birini qucaqlayıb ağlayırdılar. Televizora baxmaq ikisinin də yadından çıxdı.

Vərəq stolun üstə idi. Parça-parça olmuş Azərbaycanı anam elə dillə ağlayırdı ki, futboldan gözümü çəkməyə məcbur olurdum. Artıq mənim komandam hesabı artırıb: - 3: 0

Budur, yenə mənim komandam sürətlə irəliləyir, yenə aut. Ən zəhləm gedən şey futbolda autdur. Oyunu ləngidir. Qələbə üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

Stolun üstündəki vərəqi anam öpüb gözünün üstə qoyurdu. Sinəsinə sıxırdı. - Azərbaycanım, - deyirdi.

Əslində anam da, yoldaşım da Azərbaycanın zaman-zaman bu cür hissələrə parçalandığını bilirdilər. Dörd qohumum Qarabağda şəhid olmuşdu. Elə bil dərdlərimizi bu qədər yaxından görməmişdilər. İkiyə bölünmüş Azərbaycanın xəritə eskizini bilmirdilər. Xətlərlə ayırdığım ərazilər onlar üçün canlı idi.

Futbol sona çatdı. 3: 0 mənim komandamın xeyrinə. Qələbə bizimlə olsa da, vərəqə baxa-baxa əhvalım pozulurdu.

Yeni bir vərəq götürdüm. Üstündə iri bir dairə çəkdim. Ətrafında kiçik hissələr cızmadım. Elə üstünə Bütöv Azad Azərbaycan yazdım.

Anamla yoldaşım elə sevinirdi ki, gəl görəsən. Elə bilirdilər, hər şey mənim əlimdədir. Anam o kağızı hələ də saxlayır.

Döşək iynəsi

Həyat yoldaşım eynən anam kimidir; xırda-mırda ev əşyalarını çox istəyir. O gün deyir ki, bəs, qızlara cehizlik döşək hazırlayıram, döşək iynəsi gödəkdir, gedək Sədərək Ticarət Mərkəzindən döşək iynəsi alağ.

Nə isə, iki yoldaş olub düzəldik yola, gəlib çıxdıq Sədərəyə.

Girişdəki məşhur "Femina Xəz - Dəri Qalereyası"nın yanından keçəndə bir dəstə oğlan aldı başımızın üstünü.

Çavan oğlanlar yalvarışlı səslə xahiş etdilər ki, heç olmasa bir dəqiqəliyə onların təklif etdiyi mağazaya dönək.

Etiraz edirəm: - Bizim başqa işimiz var, nəvəmizə oyuncaq (daha durub döşək iynəsi deməyin yeri yoxdur) almağa gedirik. Cavan oğlan daha da qızıdır: - Xahiş edirəm, almasanız da baxın, elə-belə qiymətlərini soruşun, nə olar, xahiş edirəm keçin içəri, keçin, keçin, endirim eləmişik. Yoldaşım qeyri-ixtiyari soruşur: - Endirim nə qədərdir?

Cavan oğlan cavab verir: - Səksən faiz.

Ürəyimdə gülürəm: gör qiyməti nə qədər qaldırıblar ki, ondan sonra səksən faiz endirim ediblər.

İçəri daxil olan kimi qısa əmək geyinmiş qızlar, "bazburutdu" kişilər bizi elə gülər üzlə qarşılayırlar ki, az qala könülsüz gəlməyimizdən utanaq. Utanmaq o yana, lap döşək iynəsi almağa gəlməyimizi yadımızdan çıxaraq.

Bizə çay gətirirlər. Kişinin biri diqqətlə mənə baxır: - Siz mənə tanış gəlibsiz, hardasa görmüşəm sizi.

Bilirəm ki, adamların məni tanımağı həyat yoldaşımın çox xoşuna gəlir. Bu dəfə kişi lap əlini dodağına qoyub fikirləşir.

- Universitetdə müəllim deyilsiz?

Düşünürəm ki, bu jest artıq şubanın bahalıqına əsaslı zəmin hazırlamaqdır.

- Yox, - deyirəm.

- Aha, tapdım, parlament, deputat, hə televizor... sessiyalar...

Həyat yoldaşım artıq xəyallar aləmindədir. Sədərəyə nə üçün gəlməyimiz yadından çıxıb, deyəsən.

Həmin kişi ciddi bir şəkildə o biri yoldaşına deyir:

- Müəllim tanış adamdı, onun yoldaşına ən yaxşı bir şuba gətir.

Həmin adam: - Baş üstə, - deyib gedir. Qollarının üstə bir şuba, dərhal geri dönür.

Bizi qarşılayan kişi şuba gətirənin üstünə necə qışqırırsa, əməlli-başlı utanmağa başlayıram.

- Qaytar onu, ay axmaq, müəllimə elə şubaları biz layiq bilmərik, get ən yaxşısını gətir. Bu gün dükanımıza görkəmli ziyalımız təşrif buyurub.

Sonra mənə baxıb deyir: - Müəllim, siz bizim fəxrimizsiz, başımızın tacısız.

Həmin oğlan yeni bir şuba ilə gəlir.

- Təzə modeldir, bir dəne qalıb.

Qiymətini soruşuram:

- Neçəyədir?

- On beş min dollar, amma endirim eləmişik, dörd min dollar, siz bizim ziyalımızsınız, sizə üç min dollar.

Yanımda yoldaşım yox, başqa bir qadın olsaydı, hökmən infarkt olacaqdım.

Yoldaşım şubanı geyinir. Satıcı qız çiyinlərini düzəldə-düzəldə izah edir:
 - Ətəkləri açılır, payız aylarında belə edərsiniz, qolları da dirsəkdən aşağı açılır. - Yoldaşım lap həyəcanlanır. Deyəsən, döşək iynəsi almağa gəlməyimiz yadından çıxıb.
 - Çox bahadı, qalsın başqa vaxta - deyirəm.
 Kişi deyir: - Müəllim, on il zəmanətlə veririk.
 - Bu şubanı neçə il geyinərlər?
 Deyir: - Dörd il.
 Məntiqsizliyi ayırd eləməkdən uzağam. Çünki bu dilli-dilavər kişinin növbəti izahı məni yoracaq.
 Yenə: - Yox, - deyirəm, - istəmirik, sonra alarıq.
 Kişi qızların üstünə qışqırır:
 - O birisini gətirin.
 Çayımızı təzələyən qız asılqanlara tərəf yüyürür, bir dəqiqə keçməmiş, qollarının üstündə iki şuba geri qayıdır.
 - Biz şuba istəmirik, - deyirəm.
 - Almasanız da, xahiş edirəm, xanımınız bunu da geyinsin.
 Yenə izahlar, tükün yumşaqlığı, hansı ölkənin olmağı, broyler toyuğu kimi yetişdirilən heyvanın dərisindən olmamağı... Artıq başım partlayır. Deyəsən, təzyiq...
 - Qardaş, bizə şuba lazım deyil, biz xırda-mırda şey almağa gəlmişik.
 - Xahis edirəm, bu şubanı da geyinsin, bunu iki min beş yüz əlli dollara verirəm. Lap kreditlə də olar.
 Bərk əsəbiləşirəm.
 - İstəmirik, istəmirik, istəmirik.
 Yoldaşımın əlindən tutub çıxıram. Aşağı düşən kimi, o biri oğlanlar üstümüzə cumur: bizim dükana da dəyin, almasanız da baxın.
 Oğlanları kənara itələyirəm; - Rədd olun, yol verin keçək.
 Yoldaşım: - Özümü pis hiss edirəm, - deyirəm.
 Maşını düz sürürəm Bayıla, təcili yardım xəstəxanasına. Artıq qulaqlarım uğuldayır. Həkim təzyiqimi təkrar ölç-ölçə dodaqlarını büzür. Yoldaşım soruşur: - Həkim, təzyiq neçədir?
 - 190/120
 Həkim tibb bacısına göstəriş verir: dibazol, papaverin, hazırla. İyirmi beş damcı korvalol...
 Tibb bacısı əzələmə iynə vurur.
 İynəni gören kimi yoldaşımın səsini eşidirəm.
 - Vaay, biz döşək iynəsi alacaqdıq.

Göyüş

Uşaqlıqda üç arzum vardı: biri o idi ki, kaş böyük qardaşım olaydı, özü də lal olaydı. Bu ondan irəli gəlirdi ki, kəndimizdə Sərvər adında lal oğlan vardı, çox güclü idi, hamı ondan qorxurdu.

İkinci arzum ondan ibarət idi ki, kaş yenə mənim böyük bir qardaşım olaydı, o da uşaq vaxtı ölmüş olaydı və mən də ondan ötrü ağlayardım. Bu da ondan irəli gəlirdi ki, kəndimizdə Məmməd adında bir yaşdım vardı, böyük qardaşı ölmüşdü və Məmməd ondan ötrü elə ağlayırdı ki, lap tamahım düşürdü.

O, böyük qardaşının ağacdən düzəldilmiş başdaşına beş qəpikləri ağlaya-ağlaya sancırdı, biz də kənardan baxırdıq, ağızımızın suyu axırdı.

Sonra biz də vəcdə gəldik. Qulpumuzdan çıxan nə qədər qəpiyimiz vardisa, hamısını verdik Məmmədə, o da çaldı qardaşının başdaşına.

Bir dəfə anama dedim ki, kaş mənim böyük qardaşım olaydı, o da öləydi, mən onun başdaşına beş qəpik sancaydım. Anam bir onu dedi ki, böyük qardaş sən, ölmək istəyərdin? Mən də cavab vermək əvəzinə, iki dəfə çiynimi, bir dəfə burnumu çəkdim.

Amma yenə böyük qardaş arzusu burnumun ucundan çəkilib getmədi, göynərtisini daha da artırdı.

Bu göynərti ona görə daha da artırdı ki, sinif yoldaşım Adəm böyük qardaşı Ənvərin hesabına bəy kefində yaşayırdı. Lazım gələndə onun köhnə ayaqqabısını geyinir, köhnə pencəyini daraldır, köynəyin qollarını kəsdirib taxır əyninə, bir sözlə, böyük qardaş Adəm üçün əməlli-başlı şəhər dükanıdır. Hələ Adəmin riyaziyyatdan məsələlərini həll eləyir, onun xətrinə dəyən uşaqların ağızını əzir, məktəb bufetindən ona istədiyi şeyi alır. Bir sözlə, Adəm məktəbin ən üzde olan uşağıdır.

Hələ işə bax, hər gün Adəm Ənvərin gələcək toyundan danışdı. O, aşıqların yanında oturacaq, şabaş pullarını şəxsən özü yığacaq, pulları xanəndənin qavalına qoyanda beş-on manat xəlvət şalvarın arxa cibinə basacaqdı. Hələ ola bilsin ki, aşıqlar da ona zəhmət haqqı kimi pul versin. Burda lap dəli oldum, qaçdım evə. Toyuq-cücəni pərən-pərən elədim. Zoğal çubuğuyla təzə doğan inəyimizin enini-uzununu ölçdüm, kiçik qardaşımı saldım təpiyimin altına, nə yemisən, turşulu. Nənəm gəldi ki, ay bala, nə olub sənə? "Daram" - vedrəyə bir təpik, anam dovğa bulayırdı, ona bir təpik, qarıya bir təpik... Ora bir təpik, bura bir təpik. Axır, məni tutdular. Dedim mənim böyük qardaşım olub, niyə onu məndən gizlədirsiniz? Dedilər - yox. Dedim bəlkə əsgər gedib? Dedilər - yox. Dedim bəlkə ölüb, gedim başdaşına qəpik çalım? Dedilər yox. Sənin böyük qardaşın olmayıb, olmayıb vəssalam, elə böyüyü sənsən.

Üçüncü arzum o idi ki, Göyüş adında ya dayım olaydı, ya qardaşım, ya da əmim. Çünki kəndimizdə Göyüş adlı bir kişi vardı, ona Smaxor Göyüş deyirdilər. Göyüş mənim üçün dünyanın ən tanınmış kişisiydi, millislərlə (polislərlə) dost idi, onların qulağına söz deyirdi, onlarla gəlib-gedirdi, oturub-dururdu. Hamı deyirdi, Göyüş xəbərçidi, özünüzü ondan qoruyun. Amma mənim fəxr elədiyim adam yenə Göyüş idi. Göyüş kiçik qardaşı Əlini "ministr" oğlu kimi saxlayırdı, hərdən traktorunu Əliyə verirdi, Əli də kəndin ortasında "avtoşluq" eləyirdi.

Kənddə biri siqaret çəkəndə deyirdilər ki, siqaret çəkmə, xəstələnersən. O da cavabında deyirdi ki, gərək Göyüş çoxdan ölmüş olaydı! Dörd yaşından "Prima" (ucuz siqaret) çəkir, səksən yaş var.

Biri toz-torpaq içində eşələnəndə deyirdilər, toz ciyərini tutacaq, deyirdi, gərək Göyüş çoxdan ölmüş ola, yeddi yaşından anbarda taxıl sovrur. Biri ayaqyalın gəzəndə və ya "mesni" araq içəndə deyirdilər, canına yazığın gəlsin, o da deyirdi, Göyüş niyə ölmür, on yaşından ayaqyalın taxıl suvarır, elə o vaxtdan da hər gün ucuz araq içir.

Bir sözlə, Göyüş kəndimizdə xoşa gəlməyən işlərin qəhrəmanı idi və sarsaq məsələlərdə həmişə nümunə göstərilirdi. Göyüş mən yaşda uşaqları tutub qulağına deyirdi ki, xalanı mənə verərsən?! Xoşbəxtlikdənmi, bədbəxtlikdənmi mənim xalam yox idi...

Göyüş hamıya, qohum oldu-olmadı, "əmioğlu" deyirdi.

Bəs mən niyə Göyüşü sevirdim? Ona görə ki, Göyüş bizim toyların təklifçisi, indiki dillə desəm "dəvətnamə verəni", həm də aparıcısı idi. Göyüş

qaşqa atını minib qapı-qapı gəzər, adamları toya dəvət eləyərdi. Onun dəvətinin mətni yalnız bir cümlədən ibarət idi: "Adı filankəs, toy eləyir, bu gün əvvəlidir, sabah axırı" - yəni iki gün... Məsələn, əmimin toyunda belə deyirdi: "Adı Şirin, toy eləyir, bu gün əvvəlidir, sabah axırı". Şirin mənim babam idi. Yəni adamları bəyin atasının adı ilə çağırırdı. Hər təklifin haqqı bir manat idi. Yüz ev yüz manat eləyirdi.

Axşam bəyin tərifində uşaqların bəyin bir addımlığında dayanması xoşbəxtlik sayılırdı. Bu "ərəzi" isə yalnız Göyüşün ixtiyarında idi. Bəyə yaxın dayanmağın xoşbəxtliyi ondan ibarət idi ki, yəni mən bəyin dostuyam və yaxud mənim də bir vaxtlar bəyin yerində oturmaq ehtimalım tezliklə reallaşa bilər.

Axşam bəy təriflənəndə xanəndə xələt almaq üçün bəyin qohumlarının adını çəkirdi. Bu, adı çəkilənlər üçün fəxarət idi. Biz təəccüb eləyirdik ki, görün o, bizim adımızı haradan bilir. Sən demə, Göyüş xanəndənin qulağına qohumların adlarını deyirmiş. Kimin adı çəkilməsə, kūsərdi.

Göyüş hərdən mikrofonu danışdı. Bu cümlə daha çox yadda qaldı: "Aşıqlara çay gətirin!" və ya "Aşıqlar qoyun əti yemir, toyuq kəsin!" Göyüş bunu toy sahibinə yavaşca da deyə bilərdi, amma mikrofon ayrı şey idi. Söz mağardan uçan kimi həyətdə toyuq-cücələr pərən-pərən olardı.

Göyüş toyda içib çox oynardı, dişi ilə dəsmalı yerdən götürərdi. Sonra başı üstə dayanardı. Göyüş kəndimiz üçün ayrıca bir teatr idi. Ona niyə Smaxor Göyüş deyirdilər - bunu heç kəs bilmirdi. Yaşlı adamlar da qoyduqları adı unutmuşdular.

Tərəkəmələr mal-qaralarını sağ-salamat saxlamaq üçün həmişə şəhərdən uzaq yerdə yataq qurardılar. Onlar ötən əsin 30-cu illərində İmişli rayon mərkəzinə bazarlığa gedəndə ilk dəfə sfetofor görüblər, İmişlidə də tək bir sfetofor varmış. Bu söz tərəkəmələrin dilinə yatdırmış, sfetofora "smaxor" deyirlərmiş. Göyüşün gözü yaşıl idi. Uşaq vaxtı onun gözlərini sfetoforun yaşıl işığına oxşadıblar...

Bu günlərdə eşitdim ki, Göyüş damdan yıxılıb ölüb. Qonşunun evinin şiferini düzəldirmiş. Səksən dörd yaşında... Mənim uşaq illərimin qəhrəmanı çox sadə və aydın bir şəkildə yıxılıb öldü. İşə bax, o, yıxıldıqdan sonra bir neçə saat heç kəs ona yaxın getməyib. Elə biliblər zarafat eləyir, ya da nəyinsə fikrini eləyir, bir azdan özü durar, - deyiblər. Göyüş də durmayıb. Kimsə çağırırdı, bəlkə də durardı.

Azər QİSMƏT

QRAMMOFON

◆ **Hekayə**

Daxmadan nəm taxta qoxusu gəlirdi. Yağışın cəngindən qurtulan qarı ayaqqabısının altında kəndin gölməçələrindən və yolun palçığından daxmaya nümunə gətirmişdi. Üzüm çəyirdəyindən hazırlanan, kənarında italyanca "Usta M. Çiççolino. 1885" yazılan dairəvi masanın üzərinə damadama adyalı sərdi, daxmadan götürəcəklərini ora yığıb düyünlədi. Əyləşdi. Şam yandırdı. Daxmaya, hətta onun çürüyən tirlərinə, küncdəki dəşikdən başını çıxaran siçana da baxdı. Şam əridi. Daxmadan çıxdı.

...Nəhayət ki, hər gün, hər saat həsrətlə baxdığı hündür təpəyə, bəlkə də dağa doğru irəlilədi. Kəndlilər ona təəccüblə baxırdılar. Ətrafdakı kişi-qadınların gözlərindən "hara gedirsən bu ağbirçək vaxtında" sualı oxunurdu.

O isə gedirdi. Ağbirçək vaxtında əyilən beli kürəyinə yüklədiyi bağlamanın ağırlığından daha da əyilmişdi. Aylarla yatdığı, ölümünü gözlədiyi xəstəlikdən cana yığılmışdı. Gedəcəkdi. Qaranlıq, günəş şəfəqlərinin hərdən bir süzülüyü, tirləri yağışlardan çürüyüb iy verən daxmasında canını tapşırmaq istəmirdi. Yox, o gedəcəkdi. Bunu kənddə hamı bilirdi.

...Qarı hər yarım arşından bir dayanır, nəfəsini dərir, yükqarışiq dizi üstə oturur, ağ saçlarını arxaya atmağa çalışırdı. Geriyə - kəndlilərə baxır, başını bulayır, dəvə kimi ağır-ağır qalxır, yoluna davam edir, iynəylə gor qazırdı.

Yaz gəldiyindən yamaclardakı kəklikotunun, yarpızın, bönövşənin qoxusu ciyərində neçə ay gəzdirdiyi çürük tirlərin iyini tari-mar etdi. Qarı canlandı. Bədəni də, ruhu da. Kəndlilər isə baxırdılar. Bir qismi ağlayırdı. Uzun illər bu kənddə yaşasa da, xəstələnib yatağında qurumuş taxta kimi qalsa da, heç kim qarını tanımırdı.

Kəndlilər yenə də baxırdılar. Sonra torpaq üstündə dalaşan iki nəfəri ayırmağa qaçdılar. Bir nəfərdən başqa daha heç kim onun arxasınca baxmadı. Həmin bir nəfər lal doğulmuş oğlan uşağı idi.

Qarının arıq bədəninə tər gəlmişdi. Taxta bədənədən tər çıxması qərribə gəldi ona. Dönüb arxaya baxdı. Adamlar gözüne qaynaşan qarışqalar kimi göründü. Bir də baxmadı. Çünki qıyılmış gözləri ilə hər gün pəncərədən nəzər saldığı həmin hündür təpəyə və tənha ağaca gəlib çatmışdı.

Bağlamayı kürəyindən aşırıb daşın üstündə oturdu, alnının, boynunun tərini sildi. Yenə aşağılara baxdı. Kənd ovcunun içi kimi görünür, cavanlar nərd atmağa tələsir, qocalar torpaq üstündəki mübahisəni yatırırıdılar. Yuxarıda isə sakitlik idi.

Qarı şəhərin ensiz küçələrində taqqıltı salan faytonları yada saldı. Atası Ömər bəyin baqqal Ağakərimin dükanından aldığı nanəli konfetin iyini, sonra dadını hiss edib ağzını marçıldatdı.

...Ah, Qış Sarayı...Peterqof...Neva çayı...unudulmaz körpülər...Uşaq yaddaşında qaldığı yaraşığı II Nikolayın həyat yoldaşı və uşaqları ilə faytonla gəlib keçməsi, qabaqda at üstündəki kazakların məğrur duruşu, qadın və qızların barmaqları ilə öpüş göndərmələri, mujiklərin donuq baxışları, kübarların panamalarını çıxarıb “əlahəzrət, əlahəzrət” hayqırmalarını da xatırladı, gözləri yaşardı. Təkcə bir şeyi xatırlamaq istəmədi. Buna xatirə demək olmazdı.

...1920-ci ildə atası Ömər bəyi İsmailiyyə binasının qarşısında güllə ilə vurub öldürdülər. Anası Zivər xanım qızını da götürüb Türkiyəyə, oradan Fransaya getdi, oradan da...

Sümükləri qabaran çiyinə kimsə toxundu. Arxaya çevrildi. Həmin lal oğlan tənəfəs halda onun taxta kreslosunu gətirmişdi. Nəyisə anlatmaq istəyir, qarının qolundan tutub dartır, aşağılara aparmağa çalışırdı. Qarı onun əlini qara krujevalı donundan qopardı, başını sığalladı.

O, daha aşağılara getmək istəmirdi. Kənd isə ovcunun içi kimi görünürdü. Lal oğlan ağlaya-ağlaya tənədən aşağı enməyə, sonra qaçmağa başladı.

...Qarı içinə yük yığıb gətirdiyi dama-dama adyalın düyününü açdı. Şahmat taxtası açılıb içindəki piyada, vəzir və şahla bərabər yerə dağıldı. Sonra qara rəngli, üstündə “1895” yazılmış qrammofonu çıxardı. Arxasında tarixləri yazılmış köhnə fotoları, üstü cızıqlı valları da çıxarmağı unutmadı. Fotoları gözdən keçirdi. Anası Zivər xanımın Neva sahilində çəkirdiyi fotoya baxdı. Zivər xanım başına üstü ağ qızılgüllü şlyapa qoymuş, üzünə də şlyapanın torunu salmışdı. O isə anasının əlindən tutub gözünü çaydakı ağ yelkənə zilləyib. Həmin qızcıqaz indi çox uzaqlarda qalmışdı...

Yaşarmış gözlərini sildi. Sonra qrammofonu qucağına alıb tənha ağacın altına gətirdi. Ağacın yarpaqları tərənirdi. Yerdən şahmat taxtasını götürüb fiqurları üzərinə düzdü. 8 yaşı olanda Ömər bəyin ona hədiyyə edib şahmat qaydalarını səylə öyrətməsini xatırladı. Vallardan birini qrammofonun rezin oturacağına dəmir dirəkciyindən keçirib, sağ tərəfdəki dəstəyin iynəsini onun üzərinə qoydu. Qrammofonun böyründəki dəmir qulpu fırlatdı. Val cırıltı ilə bir-iki dövrə vurub səs çıxardı. Köhnə el mahnısı idi. Anası çox-çox sonralar vala yazılmış xalq mahnılarını min bir əziyyətlə axtarıb tapmışdı, qürbətdə onlara vətən təsəllisi olmuşdu. Təkcə vətən təsəllisimi? Ömər bəyin çox sevdiyi xalq mahnıları Zivər xanıma bəxtəvər günlərinin yadigarı olmuşdu. Səslənən mahnı tənəni, otluğu və tənha ağacı sanki sevindirdi. Onlar nə vaxtdan bəri idi ki, darıxdılar. Mahnı bitdi. Val xışıltı ilə hələ bir-iki dövrə də vurdu. Onun fırlanması qarıya Ömər bəylə Zivər xanımın qraf Yusupovun sarayında təşkil edilən ziyafətdəki rəqsini xatırlatdı. Ucaboy Ömər Zivərin ağ əllərindən tutub rəqs edir, sarayın zalında iki aşiq göyərçin tək elə fırlanırdılar ki. Gözləri işıldayan xanımlar isə Ömər bəyə həsrətlə baxırdılar.

...Qarı taxta kreslonun üstünə dama-dama adyalı sərib usdufca yayxanaraq küreyini arxaya söykədi. Uzun adyalın bir ucunu da üstünə çəkdi. Köhnə fotoları təzəcə boy atan otların üzərinə dağıtdı. Onun qəlbində o uzaq qızlıq çağının romantikası hələ də qalmışdı.

...Günəşin şəfəqləri beynini ağırlaşdırırdı. Onu yuxu tutdu. Axşam oldu. Ay işığı tənha ağacı, onun altındakı taxta kreslodə yatan qarını və qrammofonu işıqlandırırdı.

...Səhər qoyun-quzu mələşməsinə ayıldı. Bir çoban qoyunları qabağına qatıb “hey-hey” deyib haylayır, xalq mahnısının sözlərindən zümzümə edirdi:

“Saçın ucun hörməzlər,
Neynim aman, neynim”.

Çoban tənha ağaca çatanda bir anlıq qarıya baxdı:

- Aşağıya hələ düşmək istəmirsən?

- Aşağılarda mənlik heç nə qalmayıb daha.

Çoban əlini təəssüflə yellədi, tənha ağacın təzə pöhrələyən uzun budağını sındırıb tumurcuqları siyirdi, qoyunları hayladı, bunu çomağı ilə etmədi. Bir azdan çoban və sürü uzaqlaşdı.

Onu gördü. Həmin lal oğlan əlindəki təndir çörəyi ilə pendiri gətirib qarıya uzatdı. Götürmədi. Qırışmış əlləri ilə yenə başını sığalladı. Uşaq ağılaya-ağılaya təpədən aşağı qaçdı.

Yenə yatdı. Hərdən bir oyanıb ağaca baxır və mürgüləyirdi.

Yuxusuna o girdi. Həmin uzun, sarışın Hans. Daha onu görmək istəmədi. Çırpındı. Günəşin şüasında əriyib yox olan duman kimi əritdi sarışın oğlanı. Ayıldı. Yaxınlıqdakı turist bazasında qalan alpinistlər onu dövrəyə almışdılar. Onlardan biri ətrafa baxa-baxa yoldaşlarına fransızca deyirdi:

- Cette dame ne se ressemble guere aux habitants autochtones. Elle est pareille plutot aux aristocrates anciens. (Bu qadın yerli adamlara heç bənzəmir. O, köhnə kübarlara oxşayır).

- C'est deja une histoire tres ancienne. (Bütün bunlar çox uzaq keçmişdə qaldı) - deyə, gözlərini naməlum bir nöqtəyə zilləmiş qarı sanki öz-özünə danışdı.

Fransız alpinistin təəccübü sifətinə yayıldı. Qarının fransızca səliss danışmasına məəttəl qalmış alpinist qarı ilə danışmaq istədi. Lakin sualları cavabsız qaldı, qarı danışmaq istəmədi.

Ona yemək verdilər. Götürmədi. Fransızlardan biri qrammofonu işə saldı, boğunuq mahnı ətrafa yayıldı. İlk dəfə Hamburq kafesində eşitdiyi Edit Piafın səsi idi. Onlar susub mahnını dinlədilər, öz aralarında danışdılar, sonra tənha ağacın gövdəsinə bıçaqla adlarını yazdılar. Gövdənin cızılan yerindən yaş axdı. Fransız alpinist qadını təlaşla süzüb yanındakılara nəse pıçıldadı. Sonra qarıya yaxınlaşıb soruşdu:

- Vous sentez bien? Nous pouvons vous aider. (Özünüzü yaxşı hiss edirsiniz? Sizə kömək edə bilərik).

Qarı başını buladı. Yenə cavab vermədi. Alpinistlər bir az da ləngiyib uzaqlaşdılar.

Qarı təpə üzərindəki, ətraflardan uzaq, özü kimi tənha ağaca yanaşdı. Başını ağacın qarımış gövdəsinə söykədi. Bir saat əvvəl meşə üzərindən ağacları gün işığı kimi işıqlandıran, həтта bəzi ağacları alışıdırıb yandıran ildırım çaxanda məlum olmuşdu ki, yağış yağacaq. Yağış doğrudan da yağdı.

Qarının yağın yağışdan islanan, soyuq küləkdə yellənən birçəkləri ürəyi kimi əsir, həyəcan keçirirdi. Ağaca yazığı gəlirdi. Ondən ayrımaq istəmirdi. Gövdə boyunca axan yağış damcıları üzəşəşə torpağın üzərinə düşürdü. Ağac səssizcə ağılayırdı. Neçə gün əvvəl onu xatırlayıb, ona pənah gətirən, özü kimi tənhanı narahat etmək istəmirdi. O, ağılayırdı.

Qrammofon islanır, güclənən külək valları uçururdu. O vallarda səsləri yazılmışdı. Balaca qızcığaz atasının ona öyrətdiyi şeirləri həvəslə söyləyir, Ömər bəysə musiqi studiyasında onun səsinə vala yazdırırdı. Sonra şeir bitirdi, ani pauza və anası ilə atasının vala yazılan şaqraq gülüşləri. Həmin vallara dəfələrlə qulaq asmışdı, hər saniyəsinin, hər fasiləsinin tarixçəsini əzbər bilirdi.

Külək onları uçururdu, qarının isə eyninə deyildi. Daha heç kimə lazım olmayacaqdı o vallar. Şahmat taxtasında piyada fili yıxmışdı. Qarı adyalı onun üstünə atdı. Yağış yenə də özünə yol tapıb fiqurları islatdı. O, titrəyən əllərindəki nazik kəndiri ağacın budağına atıb ucunu halqa etdi. Ağılayırdı. Keçmiş, uzaqlaşan taleyi, Hamburqdakı o kiçik kafedə rast gəldiyi sarışın Hansla ailə qurması, uşaq dünyaya gətirməsi, ağır müharibənin əzab-əziyyətinə yaşamaları, ərinin Belorusiya cəbhəsindən gələn ölüm kağızı, atasının şərəfinə adlandırdığı oğlu Ömər in faciəli taleyi, 1945-ci ilin mayında müttəfiqlərin Berlini bombardman etmələri, dağılmış evinin məşəl içində yanır

külə dönməsi cızıq-cızıq olmuş kinolenti kimi gözünün qarşısından keçdi. Orda heç nəyi və heç kimi qalmamışdı. Sovet ordusuna qoşulub uşaq illərinin yurduna qayıtdı, lakin elə ata yurdundan siyasi etibarsız damğası ilə də Qazaxıstana sürgün edildi. Həyatının növbəti cəhənnəmini orda yaşadı, sonra isə... sürgün həyatı bitəndən sonrasa heç kimin onu tanımadığı, gözdən-könlüdən uzaq, bu ucqar kənddə məskən saldı...

İlmələnmiş kəndiri dartıb yellətdi. Dalğın-dalğın ağaca baxdı. Sonra üstünə atılıb dirnaqları ilə gövdəsinə hücum çəkdi. Qarımış gövdə qarının iki dirnağını sındırdı, lakin əl çəkmədi. Ağlayır, qışqırır, müharibəyə lənət yağdırır, ağacı cırmaqlayırdı: "Yaşamayacaqsan...qoymayacağam yaşamağa...Sən də mənim kimi heç kimə lazım deyilsən...sən yaşamırsan, biz hər ikimiz sürünürük. Özüm gedirəmsə, sən də gedəcəksən. Sən torpaqdan bərk-bərk yapışib mənimlə getmək istəmirsən. Gedək daha".

Qarı onu cırmaqlayır, gücsüz yumruqları ilə döyəcləyirdi. O, taxta kreslonun üstünə çıxıb kəndirin ilməyini boğazına keçirdi, xırıltılı səslə almanca nə isə söylədi, ayağının altındakı kreslonu ayağı ilə təkən verib itələdi.

...Qarı yellənirdi. Meşə üzərində çaxan şimşəyin qəzəbli işığı onun yellənməsini açıq-aşkar göstərir, nə isə demək istəyirdi. Hər tərəf matəmə bürünmüşdü. Tənha ağac günahkar kimi başını aşağı dikmişdi.

Yer titrədi. Ağacın xışıldayan yarpaqlarından qorxunc səslər qopdu. Göylər rəngini dəyişib can verirlərmiş kimi, ağappaq oldular. Ağacların arasından kəfənə bürünənlər, addımlarını güclə atanlar qarının bədənini əhatəyə aldılar. Tabuta yerləşdirib, ətsiz-qansız sifətlərini turşutdular. Kəfənlilərin qarşısında duran, ucaboy, sarışın, ağ şlyapalı gənc üzünü qarının sifətinə sürtüb pıçıldadı: "Sən necə də gözəlsən. Hamburqdakı köhnə, gediş-gəlişi az olan kafenin vitrinindən küçəyə baxanda, qırmızı fincandakı qəhvənin buğunda zərif əllərini isidəndə də belə gözəl idin. Niyə tənha qaldın? Dünyaya gətirdiyimiz oğlumuzu qoruya bilmədin. Yox-yox, səni qınamıram, səni gözəl başa düşürəm, onu özünə apara bilməzdin, axı necə aparaydın, qayıdanda isə heç nə qalmamışdı. Heç oğlumuzun külünü də tapmadın. Lənətə gəlmiş müharibə, o bizim xoşbəxtliyimizi, həyatımızı əlimizdən aldı. Mən can verəndə dilimin sonuncu kəlməsi sən oldun. Elə bilmə ki, ruhum səni narahat edib o dünyaya aparmaq istəyib. And içirəm ki, belə deyil... Bəs, niyə gec gəldin? Axı, səni çoxdan gözləyirdim. Yadıma düşdü. 43-cü ildə, məhz elə bu gün məni öldürdülər. Həmişə bu gündə şam yandırardın. Sarı rəngli şam. Özümə oxşayanı".

Qarıya kəfən geyindirib tabutu çiyinlərinə götürdülər. Kəfən geyinən ağaclara sarı addımladılar. Ağacların arasında yerə qoyub hər kəfənli bir ağacı qucaqlayıb hönkürdü.

Qarı tabutdan başını qaldırıb göylərə baxdı. Orada iri hərflərlə TƏNHALIQ yazılmışdı.Və bir də helikopter gördü.

- Elle aspire? (Nəfəsi gəlir?) - deyə pilot fransız turistlərə tərəf qışqırdı.

Alpinist ucadan cavab verdi:

- J'ai soupçonne vers le midi, qu'elle va se mutiler. Heureusement, la corde n'était pas bien fixée. (Günorta şübhələndim ki, özünə xəsarət yetirəcək. Yaxşı ki, kəndiri möhkəm bağlamamışdı).

Helikopterin uçuşundan pilot heç nə eşitmədi. Üzünün ifadəsindən başa düşdü ki, hər şey qaydasındadır. Qarı gözlərini yarı açıb güclə eşidiləcək səslə alpinistlərə pıçıldadı:

- Dites au pilote, de survoler sur la fleuve Neva. En recompense, je lui offrirai mon gramophone. (Pilota deyin ki, Neva çayının üzərindən uçsun. Əvəzində qrammofonumu verərəm).

UZUNSAÇLI

Avqustun bürküsündə evdəkilər həyət qapısından girib-çıxırdılar ki, Austanın gəlməsini görsünlər. Uşaqlar “acmışıq” desələr də, amma günorta yeməyini yemirdilər ki, birdən usta gələr, masadan yarımçıq dururlar. Usta axşamtərəfi gəlib çıxdı, içəri girəndə dedi ki, sifarişlər xirtdəyə qədərdir.

Yenə də hamamın trapı tutulmuşdu. Evin kişisi usta çağırmağa məcbur qalmışdı.

Usta qoltuğunda dolanmış məftili təzədən açıb ucunu trapa sallatdı. Sonra, içi Sərdarqarışiq, uşaqları da çağırırdı ki, məftili fırlatmağa kömək eləsinlər.

Bürküdən sərçələr də ağacların budaqlarına sığınmışdılar. Günün istisi hər yeri az qala manqal közünə döndərmişdən, əlac səriniyi yarpaqların arasında axtarmağa qalırdı.

Elə bu vaxt Sərdar ağbirçəklərin hələ də gəlin adlandırdığı arvadının qulağına pıçıldadı:

- Baxarsan, yenə sənənin başının tükləri çıxacaq.

Gəlin dillənmedi. Məftili fırlatmağa davam edə-edə gözünün üstünə düşən uzun saçlarına siqal çəkdi. Usta başı ilə işarə verdi ki, bir az dincələk. Trapın gözü açılmırdı. Sərdar arvadına çay hazırlığı görməsini tapşırırdı. Saqqallı, kök, elə cavanlığından yöndəmsiz olan usta at kimi finxırırdı. Su istədi. Sərdar istehza ilə ağır-ağır gülümsədi ki, ay tövbə, soyuducunun buzxanasına heç vaxt su qoymurlar. Çünki belə istidə su içməyin yeri yoxdur. Adam daha da susayır.

- Çay içsəniz yaxşıdır. İçinə mixək də atarın, ətirli olar.

- Hə, mixək atın. Mixəyin xəstə ürəyimə xeyri çoxdur. Ötən il Bilgəhdə kardiologiya mərkəzinə getmişdim. Bu il sifarişlər çoxdur, hələ gedə bilmirəm, ancaq gedəcəyəm, - bunu deyib sinəsini ovuşdurdu. Sonra yan-yörəsində oynayan uşaqlara baxıb gülümsədi.

Bir azdan arvadı ətri uzaqdan vuran mixəkli çayı gətirib masanın üstünə qoydu. Yanında da şəkər tozundan bişirilən, qəhvənin rənginə boyanmış qənd.

- Sex qəndi deyil. Özümüz hazırlayırıq. İçinə kakao da, qəhvə də qatmışıq. Arasına da kişmiş vurmuşuq ki, həm dadlı olsun, həm də içimizin gücü artsın, - deyər Sərdar gülümsəyə-gülümsəyə stəkanları nəlbəkilərə qoydu.

Usta razılıqla başını yellədi.

Çay içdilər. Usta dalbadal iki siqaret odladı:

- Bu il çöllərdə qanqal çoxdur. Bu o deməkdir ki, taxıl qıt olacaq. Uşaqlar qanqalı çöllərdən yığıb hər dəstəsini yolun kənarında iki manata satırlar. Camaat qanqalı bəyənmir, day bilmirlər ki, böyrəkdəki qumları da təmizləyir. Yeyən kimi qaçırsan ayaqyoluna.

Uşaqlar gülüşdülər. Çaydan sonra görünürdü ki, usta həvəssizdir. O, belə çaydan sonra yerindən qalxmaq istəmirdi. Könülsüz evin kişisinə işarə etdi ki, uşaqları çağırınsın və məftili birlikdə fırlatsınlar.

Evin xanımı dovğa bulamağını yarımçıq saxlayıb iki oğluna göz-qaşla him-cim etdi ki, hindəki çöl göyərçinləri ilə oynamaqdansa, gəlib ustaya kömək etsinlər. Alt paltarlarından içəri keçən və bədənələrində gəzişən hinin bitləri uşaqları qaşındırırsa da, analarının qışqıracağından qorxdular. Ustanın yanına gəlib məftilin ucundan tutdular.

Burdular, fırlatdılar, üzərdən tər axdı, bürküdən nəfəslər daraldı, trapın gözü açılmadı. Evin kişisi yenə arvadının qulağına pıçıldadı:

- Mən ölü, sən diri. Baxarsan, trapdan başının tükləri çıxacaq. Odur oranı tutan. Axı, nəyinə lazımdır uzun saç saxlamaq? İbtidai icma quruluşunda

yaşayırsan ki, qayçı olmasın? Allaha şükür, Qəfər Şanxaydan bir topa qayçı gətirib sənə hədiyyə elədi.

Qəfər gəlinin qardaşı olsa da, bacısı onun üzünü aylarla görmürdü. Yapışmışdı Çinin şəhərlərindən, topdansatış mallar alıb Bakıya gətirir, bir yerdən verirdi. Gəlinin birində bacısına Çin ənlük-kirşanları və onu işlətməyə dəst də gətirmişdi.

Gəlin susaraq məsum-məsum ərinə baxdı, fatalı, gəlinlik paltarlı gününü xatırladı.

O, bu evə gəlin gələndə hamı onun saçından danışdı. Uzun qara saçlarını uzaqdan təxmini ölçənlər də olmuşdu. Uzunluğunun az qala topuqlarına dəyməsinə ağbirçəklər, elə qonşu oğlanlar da məəttəl qalmışdılar. Hətta eləsi vardı bundan sonrasını da düşünürdü ki, görəsən gəlin belə saçın öhdəsindən necə gələcək? Çünki belə uzun saçları yığb-yığışdırmaq asan məsələ deyildi.

Gəlin bu evə köçəndən hamamın trapı tez-tez tutulardı. Və Sərdar çağırdığı ustaları ikinci dəfə çağırmazdı. Eyni usta görseydi ki, yenə də trapın ağzından onun arvadının saçını çıxır, bəlkə də dillərə düşərdi. O da bunu istəmirdi. Əslində, usta qələt edərdi onun arvadının saçlarını dilə-dişə salsın, heç gizlicə olması ehtimalını da istəmirdi:

-Əlli dəfə dedim ki, saçlarını kəsdir. Uzun saçını hərləmək də çətindir. Hər gün darağı götürüb elə hey darayırsan. Özü də fırlayıb boynunun ardına dəst etmirsən, hörük bağlamırsan, elə tökürsən kürəyinlə bir. Nə qədər başına şal örtürsən, amma görürsən ki, yenə yeməyin içindən tük çıxır. Nə baxırsan? Bəlkə mənim tükümdür? Xeyr, uzun tüküdür. Bilirsən elə uzun saçını yığmayanda camaat nə deyir? Dəli-cinli. Vallah, üzünə deməsələr də, arxanca belə çağırırlar səni. Nəyinə lazımdır axı?

Gəlin məftili burur, arada da gözünü qıyğaclaşdıran saçını arxaya itələyirdi.

Neçə vaxt idi ki, Sərdar da, anası da deyindirilər. Çünki beşinci dəfə olardı ki, hamamın trapı tutulurdu. Su getmirdi və hamamın divarı otağa bitişik olduğundan ora nəmlənərdi. Bəzən trapın tutulmasından günlərlə çimmirdilər. Avqust ayında evdə kəskin qoxu hökm sürürdü.

Bu vaxt həyəət üstü qara, altı ağımtıl rəngli pişikləri də miyoldayıb gələndə Sərdarın lap cını çıxdı, "pişət" deyib kefinəqulu pişiyi qovdu. Zəhləsi gedirdi bu pişikdən. Onu saxlayanda fikir verməmişdi ki, erkəkdir, ya diş. Sonra qonşudakı bicbala uşaqlardan biri baxıb demişdi ki, "Sərdar əmi, bu ki dişidir?!"

- Nə olsun ki?

- O olsun ki, gündə birini balalayacaq.

Sərdar pişiyi yaşadıkları qəsəbənin çöllərində neçə dəfə azdırsa da, yenə həyəət gəlmişdi. Daha bu işdən usanmışdı. Sonra balaca pişik bir az böyüyən kimi pozuldu. İlk erkəyi kürən pişik oldu, ondan dörd balası doğuldu. Sərdarın anası boğaz pişiyə cücənin qanadından, içalatından verirdi ki, yazıqdır, ikicanlıdır, Allaha acıq getməsin. Pişik doğdu. Üstündən çox keçməmiş, yenə doğdu. Anası daha ona baxmadı, adını "pozğun pişik" qoydu. Pişik o qədər pozğunlaşmışdı ki, Sərdar günortadan çarpayının yanına qoyduğu kartof-soğanları hər gecə həyətlərinə təşrif buyuran erkək pişiklərə tərəf tolazlayırdı.

Ustanı yenə tər basmışdı. Bir əli ürəyinin üstündə, o biri əli məftili fırlatmaqda idi.

- Ürəyiniz ağrıyır?

- Hə, bir az sancır.

- İrəliləyiş var? Yoxsa yenə fırladaq?

- Deyəsən, irəliləyiş olacaq. Nəyəsə ilişir.

O, alnındakı tər muncuqlarını silib yavaşca, özü də gülə-gülə:

- Görəsən, mixəkli çaydan qalmadı?

Yenə oturdular. Gəlin yenə təzə çay dəmlədi. Usta masanın üstündəki qəzet parçasının qırağını özünə tərəf çəkdi. Hansisa yazını oxuyub gülümsədi:

- Trapınız açılacaq.

- Nə yaxşı? Nədən bildiz?

- İşgüzar adamlar haqqında Britaniya fəlından. Bax burda, mənım Tərəzi bürçümdə yazılıb ki, gün ərzində başladığınız iş uğurla başa çatacaq. Mən də işgüzar adamam axı. Burada yazılıb ki, Merkürinin xoş təsirini hiss edəcəksiz. İşlərinizdə uğur qazanacaqsız. Kefi kök, damağı çağ vəziyyətdə ən məsul işlərə başlaya bilərsiniz. Məqsədə çatmaq üçün soyuqqanlı olmalısınız. Məqsədə doğru təmkinlə irəliləməlisiniz.

Evin kişisi Sərdar, arvadı və uşaqlar sevindilər. Arvadı dovğanı bulamağını saxlayıb gözlədi ki, görsün usta daha nə deyəcək. Usta isə cib yaylığını isladib boynunun-boğazının tərini silə-silə daha dillənmədi.

Gəlin isə pərişan olduğundan dovğanı yaxşı bulamırdı, arada qarışdırır, arada fikri çöldə qalırdı. Keçən dəfə də üstünə düşmüşdülər ki, uzun saç kəsdirmək lazımdır, yoxsa Sərdarın aylıq maası kanalizasiya işçilərinə xərclənib külək kimi havaya uçacaq. Qayınanası hər dəfə gəlinlə şam edəndə ona deyirdi ki, uzun saç gözlərə ziyandır, tez-tez qaranlıq çökəcək, axırda kor olacaqsan. Gəlin isə bacılarını yadına salırdı. Dörd bacının arasında ən uzun saç onda olduğundan, atası həmişə başını sığallayıb deyərdi ki, "belə uzun telləri kəsmə, heyifdir". Ərə gələndə də saçını kəsdirmədi. Axır aylar hamamın gözü tez-tez tutulandan saçını tez-tez yada düşməyə başlamışdı. Hər dəfə çiməndən sonra hamamı silib-süpürsə də, saçlarından trapa sürüşənlər olurdu. Saçının dibinin bərk olması üçün İrana gedən zəvvar qonşularına demişdi ki, təmiz həna gətirsinlər. Onlar gətirdiyini saçına yaxırdı ki, dibi möhkəmlənsin. Xeyri olmamışdı, yenə də hamamın trarı tutulmuşdu. Sonra gənəgərçək yağının içinə yumurtanın ağından da qarışdırdı ki, saçının dibi daş kimi olsun. Daş kimi olmasa da saç codlaşdı, amma tərslikdən yenə də hamamın gözü tutuldu.

Usta çayını içərkən Sərdar dözməyib yavaşca mətbəxə keçdi, arvadının qulağına hirsli-hirsli pıclıdadı ki, "baxarsan, sənın saçların çıxacaq ordan".

Əslində, Sərdar uzun saçların əleyhinə deyildi, əksinə, belə saçlardan öteri əriyib gedirdi. Sadəcə, son bir ayda trapın tutulması, dalbadal usta çağırması canını boğazına yığmışdı:

- Axı, keçən dəfə də dedim ki, saçını kəsdir. Gecələr çarpayıda hər dəfə başını döndərəndə saçların gözümə deyir. Ayılıb gözümü ovxalayıram, yuxum qaçır, saatlarla gözləyirəm ki, yuxum nə vaxt gələcək, nə qədər tavana baxmaq olar? Qısalt da bunları. Ürəyin gəlmirsə, mən kəsim.

Qayınanası da gəlib başlarının üstündə durdu ki, bəs hamamın trapından saç telləri çıxsın, daha belə tərs gəlinə sözü qalmayacaq.

Ustanın çağırması ilə Sərdar dərindən "ah" çəkib arvadının üzünə baxdı: "Gör başımıza nələr gətirirsən də". Hamama girdi. Yenə məftili fırlatmağa başladılar. Nəhayət, məftilin başında trarı tutan zad çıxdı.

Qayınana gözlərini yaxınlaşdırdı ki, görsün çıxan gəlinin saçlarıdırımı? Gəlinin saçını çıxmadı. Qaramtıl-göyümtül hamam palçığının içindən yumağa dönen quş tükləri çıxdı. Bu, Sərdarın bildirçin adı ilə yaxınlıqdakı restorana satdığı çöl göyərçinlərinin tükləri idi. Sərdar onların tüklərini hamamda yolurdu ki, bildirçin yox, göyərçin olduğunu heç kim görməsin. Yoxsa dərisinə saman tərpedilər. Elə tək restoranın yiyəsi İmamverdidən canını qurtara bilməzdi:

- Axı, mən onları təmizləmişdim, - deyə pert olmuş Sərdar başını təəssüflə bulasa da, bilməmişdi ki, qanadların xırda lələkləri trapa sürüşüb, tədricən iri yumağa çevrilib.

Gəlinin gözləri güldü. Mətbəxə keçib saçlarını açdı və onları sevə-sevə daramağa başladı.

◆ Məsud Əlioğlu - 90

MƏSUD ƏLİOĞLU: 90 İLİN YARISI

Yaşasaydı, indi onun 90 yaşı tamam olacaqdı. Bir-iki istisna nəzərə alınmazsa, Azərbaycan ədiblərindən, tənqidçi və ədəbiyyatşünaslardan heç kim 90 il yaşamayıb. Məsud Əli oğlu Vəliyev (Məsud Əlioğlu), təbii ki, ölümündən sonra da xatirələrdə yaşayır, tənqid tariximizdə görkəmli bir sima kimi yad edilir, onun haqqında məqalələr, xatirələr yazılır, namizədlik dissertasiyası hazırlanır. Özü 90 yaşını görməsə də, biz Məsud Əlioğlunu cismən olmasa da, ruhən diri sayırıq. Nə etmək ki, Məsud Əlioğlu bu 90 ilin ancaq yarısını yaşadı. Ancaq bu 45 illik canlı Məsud Əlioğlu ömrü yüzlərlə tənqidi və elmi məqalələrə, 10-dan çox monoqrafiyalara paylandı, sərf olundu.

Məsud Əlioğlunun çox qısa rəsmi bir tərcümeyi-halı var: 1928-ci il oktyabrın 5-də Azərbaycanın Qubadlı rayonunun Mahmudlu kəndində, yazıçı Əli Vəliyevin ailəsində dünyaya gəlib. İbtidai təhsilini həmin Mahmudlu kəndində, orta təhsilini isə 1 saylı Bakı şəhər məktəbində alıb. Sonra beş il ADU-nun filologiya fakültəsində oxuyub, oranı bitirdikdən sonra bir il Uşaqgəncnəşrdə Bədii ədəbiyyat şöbəsinə rəhbərlik edib. Ondan sonra ta ömrünün axırına qədər Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Sovet ədəbiyyatı şöbəsində baş elmi işçi kimi çalışıb. Ancaq bu rəsmi tərcümeyi-hal Məsud Əlioğlunun o 45 illik yaradıcı ömrünün, sadəcə, zahiri görüntüsüdür.

Məsud Əlioğlu dedikdə biz onu ilk növbədə, Azərbaycan ədəbi tənqidinin 1950-1973-cü illərdəki ən fəal, tənqidi fikrin aparıcı nümayəndələrindən biri hesab edirik... Məsud Əlioğlu dedikdə, biz klassik və müasir ədəbiyyatın müxtəlif problemlərinə və ayrı-ayrı şəxsiyyətlərinə sanballı, bu gün belə aktuallığını itirməyən məqalələr və monoqrafiyalar həsr etmiş görkəmli bir ədəbiyyatşünas alimi görürük. Və Məsud Əlioğlu dedikdə, biz Azərbaycan ziyalılığının bütün gözəl keyfiyyətlərini öz varlığında yaşadan, tək-cə yazıları ilə deyil, fenomen yaddaşı və hafizəsi ilə ədəbiyyatımızı təbliğ edən bir alovlu tribunu görürük.

Məsud Əlioğlu ilk məqalələrini elə tələbəlik illərində, qırxıncı illərin sonlarında qələmə almışdı. Bu elə bir dövr idi ki, Azərbaycan ədəbi tənqidinin sıraları çox seyrək idi - yaşlılardan Məmməd Arif, Məmməd Cəfər, Cəfər Cəfərov, Mehdi Hüseyn, Əkbər Ağayev, Orucəli Həsənov və cavanlardan Kamal Talıbzadə, Əziz Mirəhmədov, Pənah Xəlilov, Yəhya Seyidov - bu sıraya Məsud Vəliyev də qoşuldu. O, əllinci illərdə əsasən bir tənqidçi kimi tanındı, «Ədəbiyyat qəzeti»nin o illərdəki nömrələrini vərəqləsək, biz Məsud Vəliyev imzasına tez-tez təsadüf edirik. O, həmin illərdə ayrı-ayrı şeir və nəsr kitabları

haqqında maraqlı məqalə və resenziyalarla diqqəti cəlb edirdi. Bu məqalə və resenziyalar o dövrün nəsr və poeziyası haqqında müəyyən təsəvvür yaradır və təhlil mədəniyyəti, yazı üslubundakı sadəlik, tərifi difiramba, tənqidi şəxsi ambisiyalara çevirməmək xüsusiyyəti bu yazıların əsas göstəricisiydi. Bir halda ki, biz «yazı üslubu» ifadəsini işlətdik, o zaman Məsud Əlioğlu üslubunu qısaca da olsa, şərh etməliyik.

Məsud Əlioğlunun istər məqalə və resenziyalarında, istərsə də monoqrafiyalarında aparıcı üslub əsasən ciddi elmi meyarlarla şərtlənən bir üslubdur. Bunu biz onun «Cəlil Məmmədquluzadənin dramaturgiyası», «S.S.Axundovun həyat və yaradıcılığı», «Rəsul Rza», «Ədəbiyyatda yeni insan», «Hüseyn Cavidin romantizmi» monoqrafiyalarında, ikicildlik «Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi» üçün yazdığı «20-ci illərdə nəsr», «30-cu illərdə nəsr», «Müharibədən sonrakı dövrdə dramaturgiya», «Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq», «Müasir dövrdə tənqid və ədəbiyyatşünaslıq» oçerklərində, həmçinin klassiklərin (Nizami və Füzulinin, Vaqif və Vidadinin, Səhhət və Hədinin, Şaiq və Vahidin, C.Məmmədquluzadə və Sabirin, Haqverdiyev və S.S.Axundovun) yaradıcılığına həsr etdiyi ədəbi portretlərində də izləyə bilərik. Ancaq üslubun başqa bir komponenti - emosionallıq, fikir və mülahizələrin bədii mətn kimi qavranılması da diqqətdən yayınmır. Bu xüsusiyyət onun ayrı-ayrı elmi məqalələrində parçalar halında görünərsə də, ömrünün son illərində qələmə aldığı «Məhəbbət və qəhrəmanlıq» yazısında üstünlük təşkil edir.

«Sənətkar üçün, alim üçün istedad başlıca şərtidir. Lakin istedad o zaman məhsuldar və səmərəli olur ki, gecəli-gündüzlü yorulmaq bilməyən qızğın zəhmətlə alışıb işıq saçır. ...əsil alim kimi yetişməkdən ötrü istedad və zəhmətsevərlikdən əlavə, başqa bir keyfiyyət də - xalq, vətən sevgisi ilə çarpınan hərarətli qəlbə malik olmaq da şərtəndir. Bu üç keyfiyyət görkəmli tənqidçi və ədəbiyyatşünas alim Məsud Əlioğlunun şəxsiyyətində ahəngdar vəhdətdə təzahür edirdi».

Qasım QASIMZADƏ

Esseçilik də Məsud Əlioğlunun bir çox yazılarında nəzərə çarpır və yetmişinci illərdə Asif Əfəndiyevlə birgə Məsud Əlioğlu bu janrın inkişafında, Azərbaycan tənqidi fikrində intişar tapmasına yardımçı oldular. Amma ən əsası budur ki, Məsud Əlioğlunun tənqidi lisanı, təhkiyə tərzini təmiz Azərbaycan dilinə söykənikli idi. Oxucu onun yazılarını oxumaqda heç bir çətinlik çəkmirdi, bu yazılarda qəliz terminlərə rast gəlməzdin, fikri bilərəkdən ya bilməyərəkdən mücərrədləşdirməyə, anlaşılmazlığa sürükləmək hallarına da təsadüf edilmirdi. Məsud Əlioğlunun məqalə və monoqrafiyalarının hər birində aparıcı bir tezis irəli sürülürdü, bütünlük yazıda həmin tezis pillə-pillə, sona qədər izah olunurdu. Məsələn: «Nizami möcüzədir - insanlığın mənəvi kainatında», «Füzuli bizim mənəviyyatımızdır. Eşq insanın insan uğrunda fədakarlığıdır», «Sabir şeirində əsrin qaranlıqlarını yararaq bu güneyə gəlib çıxan və hal-hazırda ictimai və bədii idrakın dərinliyinə yol açan xüsusiyyət nədir? Həqiqətin qüvvəsi!», «Məhəmməd Hadi mütəfəkkir şairdir - faciəli istedadıdır», «Uşaq ədəbiyyatımızı Şaiqsiz təsəvvür etmək çətinidir» - bu misalların sayını artırmaq olar, yəni, demək istədiyimiz odur ki, Məsud Əlioğlunun yazılarında başlanğıcdan sonadək fikir ardıcılığı, nəyi demək, həm də necə demək prinsipi ilə qarşılaşırıq.

Onun yaradıcılığında məhdudluq yox idi - belə ki, ədəbiyyatımızın bütün dövrləri və janrları əhatə olunurdu. «Dədə Qorqud»dan və Nizamidən başlanın ədəbiyyat tariximiz müasir ədəbiyyatımıza qədər bir yol gəlirdi, bu yolun hər mərhələsi ayrı-ayrı problemlərin və ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılığının özünəməxsus tədqiqi ilə diqqəti cəlb edirdi. Janrlara diqqət yetirək - resenziya, məqalə, ədəbi portret, monoqrafiya, ciddi mahiyyət kəsb edən problem yazılar.

Məsud Əlioğlu elə bir dövrdə ədəbiyyata gəlmişdi ki, sosializm realizminin, ədəbiyyatda sovetizmin ən şıdırgı gedən vaxtlarıydı. Təbii ki, o, bu təsirdən yayına bilməzdi. Bir çox yazılarında da bu təsiri görməmək mümkün deyil. Ancaq üstündən illər keçəndən sonra diqqətlə nəzər yetirdikdə Məsud Əlioğlunun mümkün qədər sovet ideologiyasından sapındığı və mümkün qədər o təsire qapılmamaq istəyi məlum olur. Burada onun daha çox klassiklərə, onların yaradıcılığına üz tutması və müasir ədəbiyyatdan yazanda da daha çox bədii mətnə diqqət yetirməsi nəzərdən qaçmamalıdır. Amma ən əsası odur ki, o, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatını tədqiq edərkən bu ədəbiyyatın öz tarixi inkişaf prosesini nəzərə alırdı. Məsələn, «Ədəbiyyatda yeni insan», «Sevildən Saçlıya», «Atalar və oğullar» kimi əsərlərində Məsud Əlioğlu Azərbaycan ədəbiyyatının keçdiyi yolu tədqiq edirdi, xüsusilə, o dövr üçün çox səciyyəvi olan müsbət qəhrəman, atalar və oğullar münaqişəsi, qadın azıdlığı problemlərini şərh edirdi. Bir də axı, lap sosializm realizmi prinsiplərindən çıxış etsə belə, biz indi Məsud Əlioğlunu qınaya bilmərik. Sosializm realizmi o dövrdə öz hüdudlarını aşmışdı, bir ədəbi cərəyan kimi Avropa ədəbiyyatına da təsirini göstərirdi. Və sosializm realizmi ayrı-ayrı milli ədəbiyyatların inkişafı qarşısında sədd çəkmirdi.

Məsud Əlioğlu Azərbaycan ədəbiyyatının klassik dövrünün dərin bilicisi idi desək, səhv etmərik. Onun Nizamiyə, Füzuliyə, Vaqifə, Vidadiyə, Cəlil Məmmədquluzadəyə, Sabirə, Səhhətə, Şaiqə, Cavidə, Hadiyə, Möcüzə həsr etdiyi yazılar yubiley stixiyasından uzaq idi. Bu yazılar klassikanı qədərincə duyan və bu ədəbi korifeylərin hər birinin yaradıcılığına Məsud Əlioğlu gözüylə baxmağın ölçüsü idi. Həm də bu yazıların bir çoxunda o, mümkün qədər sırf tədqiqatçı missiyasını - mətnə aludəçiliyi, faktlara, müqayisələrə istinad etmək prinsipini unudurdu, daha çox sərbəst tənqidçi-ədəbiyyatşünas mövqeyini ifadə edirdi. Və burada bəlkə də subyektiv səslənə bilər ki, deyək: Məsud Əlioğlu yeganə tənqidçilərdən idi ki, öz yazılarına romantik pafos, romantik nəfəs qatırdı. Baxın: «Füzuliyə görə aşiq işıqlı, saf ideallar uğrunda amansız vuruşmalara və çətin döyüşmələrə, mənəvi - fikri sarsıntılara inadla davam gətirən və qalib çıxan mətanətli döyüşçü olmalıdır. Həqiqi, təmiz məhəbbətə canından keçməyi bacaranlar layiqdirlər. Fikrən məhdud olanlar, miskin qəlblilər və şəxsiyyətçə zəiflər sevməyi bacarmazlar». Yaxud: «Vidadinin kədəri düşüncədən, dərinliklərə baş vurmaqdan hasil olan mütəfəkkirane kədərdir, romantik iztirabdır». Yaxud: «Hadi - «hürriyyət» aşiqidir. Onun romantizminin əsas qayəsi məfkurə-fikir qaynağı və həyat ideali - azadlıqdır!...İnsanın, azadlıq eşqi müqabilində, digər diləkləri təməlsiz və faydasızdır. Qəlbən və fikrən azad olmayan bir şəxsədən xeyir əməl, həqiqət və gözəlliyə münasib gerəkli fəaliyyət gözləmək nəticəsizdir...M.Hadinin kədəri sonsuzdur. Fəqət bu kədər - bədbinlik, ruh düşgünlüyü və ümitsizlik deyil. Bu, sönük ağıllarda işıq şüasını, dar mühitdə fikir zənginliyini, məhkum cəmiyyətdə azadlıq eşqini alovlandırmağa can atan mütəfəkkirin, mətin filosofun kəderidir». Bu cür sərbəst düşüncə, deyim tərzinə Məsud Əlioğlunun tənqidi yazılarında tez-tez rast gəlirik. Amma Məsud Əlioğlu həm də bir ədəbiyyat tarixçisi idi və onun, tutaq ki, ikicildlik «Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi» üçün qələmə aldığı icmallarında məhz faktlarla işləməyi bacaran, ədəbi prosesi yetərinə izləyən bir ədəbiyyatşünasla qarşılaşırıq.

Məsud Əlioğlunun «Hüseyn Cavidin romantizmi» monoqrafiyasına gəldikdə isə, bu əsər onun şah əsəridir, desək, səhv etmərik. Cavidşünaslığın yeni bir mərhələsində - akademik Məmməd Cəfərin «Hüseyn Cavid» monoqrafiyası ilə başlayan tədqiqatı, Mehdi Məmmədovun, Yaşar Qarayevin və digər alimlərin ən sanballı məqalə və monoqrafiyaları ilə bir sırada dayanan, lakin mövzuya, yəni Cavid romantizminə ilk dəfə sistemli elmi konsepsiyası ilə seçilən bu əsərdə Cavid qəlbinin romantikası, dərinxan adamların faciəsi, eşq və ülvyyəət fəlsəfəsi öz təcəssümünü tapır. Məsud Əlioğlu istər klassiklərdən, istərsə də müasirlərdən yazsın, ilk növbədə, haqqında söz açdığı sənətkara sevgisi göz qabağında idi. O, hər cür rasionalizmdən imtina edib emosional bir tərzdə həmin sənətkara münasibətini bəzən lap coşqunluqla, hətta çılığincasına ifadə edirdi. Məsələn, Azərbaycan ədəbiyyatında «Aran köçü», «Namus davası», «Trut qaçaqları» kimi milli-mənəvi-etnoqrafik dəyərləri vəsf edən, o dövrdə hətta buna görə «keçmişə idealizə», «yenilikdən uzaq», «qolçomaq» kimi tənqidlərə, söyüslərə ürcəh olan Hacı Kərim Sanılı haqqında yazını götürək. Qeyd edək ki, bu yazı hələlik Hacı Kərim Sanılı haqqında qələmə alınan ən sanballı yazıdır. Həmin məqalədə Məsud Əlioğlu - başlanğıcda bir qartalın ölümündən söz açır. Bu qartal öz yuvasından perikdirirlər, o özünü çayın gur axınına atır və həlak olur. Hacı Kərim Sanılının həyatı da buna bənzər, o da çox təqiblərə, tənqidlərə məruz qaldı, sonu da repressiya. Və həmin yazıda Hacı Kərim Sanılının Saz dünyasına, köçəri həyatın romantikasına, təbiətə bağlılığı şirin bir təhkiyə ilə davam etdirilir, sanki məqalə deyil, bir hekayə oxuyursan. Osman Sarıvəlliyyə həsr etdiyi məqalədə isə, Məsud Əlioğlu şairin şeirlərindəki ayrı-ayrı obrazlar (tut ağacı və bənövşə) üzərində dayanır. Osman Sarıvəllinin bir şair kimi formalaşması, kənddən çıxması, uzun müddət şeirlərində o hava ilə yaşaması və «Gətir, oğlum, gətir!» kimi milli-mənəvi dəyərlərimizi təbliğ edən poetik bir şedevr yaratması həmin yazıda böyük səmimiyyətlə şərh olunur. Gətirdiyi misallar də səciyyəvi idi:

***Hər gün boy atıram...tarix dünyada
Ömrümdən bir an da kəsib atmayır.
Lakin bu dağlara boyum çatsa da,
Uşaqılıq çağına əlim çatmayır.***

Yaxud:

***Ələmdən, kədərdən qaça bilmədim,
Ciyərim həsrətlə alışdı, yandı.
Könlümü kimsəyə açə bilmədim,
Cırıq paltarımdan eşqim utandı.***

O, Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun, Rəsul Rza haqqında da eyni səmimiyyətlə söz açdı. Adətən, yazıçılar, şairlər haqqında «təbiidir», «səmimidir» ifadələrini işlədirilər, amma bu ifadələri biz Məsud Əlioğlunun bütünlükdə yaradıcılığına şamil edə bilərik.

Məsud Əlioğlu öz tədqiqatlarında sənətkarlıq məsələlərinə də xüsusi diqqət yetirirdi. İstənilən bir sənətkarın yaradıcılığı onun üçün təkəcə məna-məzmun baxımından deyil, həm də bədii təsvir, məzmunun necə ifadə olunması, bədii gözəlliklə necə cilalanması ilə də cəlbədedici idi. Cəlil Məmmədquluzadənin böyüklüyünü o, həm də simvolika və psixoloji təhlil məharətində, kəskin və iti ağılı, ayıq, düşündürücü təfəkkürün parlaq əlaməti olan yumorun əyləndirici deyil, düşündürücü mahiyyət daşıdığını nəzərə çarpdırırdı. Yazırdı ki: «Mirzə Cəlilin hekayələrində yersiz, əsas məqsəddən və mətləbdən kənar bir söz belə

yoxdur. Hər şey öz yerində, həyatın qaynağında olduğu kimi, təbii və cazibədardır». Yusif Vəzir Çəmənizəminli hekayələrini ona görə yüksək qiymətləndirirdi ki, bu hekayələr aydınlıq, ifadə səlisliyi, dəqiqliyi, fikri obrazlı şəkildə demək və s. cəhətdən kamil sənət nümunələridir. Ordubadinin «Dumanlı Təbriz» romanını süjeti və kompozisiya xüsusiyyətləri, quruluşu etibarilə orijinal roman hesab edirdi. Onun sevdiyi sənətkarlardan biri də Süleyman Sani Axundov idi və ona həsr etdiyi monoqrafiyasında Süleyman Sani yaradıcılığının, xüsusilə onun dramaturgiyasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri geniş şərh olunurdu.

Mən Məsud Əlioğlunu görməmişəm. Və təbii ki, onun özünəməxsus insani keyfiyyətlərindən danışa bilmərəm. Lakin, Məsud Əlioğlu necə insan idi, sualına onun dostlarından biri - İmamverdi Əbilovun xatirə yazısında tam dolğunluğu ilə cavab tapdım. Yazımı da İmamverdi müəllimin sözləriylə bitirmək istəyirəm: «Məsud bütövlük, şirinlik, təmizlik timsalı idi. 1969-cu ildə Bəxtiyar Vahabzadə və Xudu Məmmədovla birlikdə bizdə olarkən Cavid sənətindən, klassik və müasir türk poeziyasından vəcdlə, ilhamla danışdı, nə qədər şeir dedi, xüsusilə Tofiq Fikrətdən, Hüseyn Caviddən. Söhbət çözüldü, musiqidə bənd aldı. Məsud Üzeyir bəyin sənətindəki ecazdan söz saldı, fikirlərini musiqi ifasında təhlil etdi. Məsud çox zarafatçı insan idi. Bir dəfə Məsudla Mir Cəlal müəllimin yanına getməli olduq. Son dərəcə mülayim və kövrək olan Mir Cəlal müəllimi bu dəfə xeyli dilxor gördük. O, öz keçmiş tələbəsi, indi isə ali məktəbdə dərs deyən cavan müəllimi danlayırdı ki, o, tənbellik etmədən Məmməd Arifin Cəfər Cabbarlı haqqında monoqrafiyasında bir hissəni olduğu kimi öz yazısına köçürüb. Mir Cəlal müəllim hiddətlənmişdi. Elə bu vaxt Məsud gözlənilməz müdafiəçiyə döndü: «Professor, siz bu yazığı niyə bu qədər danlayırsınız? Onun cəmi iki günahı var. Biri budur ki, məqaləsinin əvvəlinə də, axırına da «dırnaq» işarəsi qoymağı unudub. Bir də, məqaləsinin əvvəlinə «Məmməd Arif demişdir» - yazmağı. Mir Cəlal müəllimin alnındakı qırıqlar açıldı: «Ay səni Məsud, axır ki, hər şeydə bir zarafat ucu tapırsan».

Mən Məsudu axırıncı dəfə, 1973-cü ildə, yaz çağında Əliağa Kürçaylı ilə birgə Neftçalaya gələndə gördüm. Yenə də Məsudun poetik cövləri evi başına götürdü. Bu dəfə «qonağımız» Məhəmməd Hadi idi:

***Mən solmalıyam, ta ki açılısın da baharım,
Mən ölmədən əvvəl vətənim oldu məzarım.***

Sonra mən onu bir daha görə bilmədim. Həmin ilin bir iyun səhəri Məsudun dostları üçün gözlənilməz hüznü xəbərle açıldı...”

Vaqif YUSİFLİ

◆ P o e z i y a

Musa ƏLƏKBƏRLİ

*Söz mənim qəlbimdən qopan qəlpədir,
Onda sevincim var, ağrı-acım var.
Udduğum havatək, içdiyim sutək -
Həmişə xoş sözə ehtiyacım var.*

BU İLİN PAYIZINA

Qara bir buludtək çökdün başıma,
Şırrama, şıdırğı yağışla gəldin.
Ağlar bir ürəklə çıxdın qarşıma,
Dumanlı, çiskinli baxışla gəldin.

Sənin gəlişinə qurban, ay payız,
Nə bildin ürəyim tufan axtarır?!
Qəlbimdə boy verən ümman, ay payız,
Gözümdən axmağa imkan axtarır.

Sən necə duydun ki, yaralı quşam,
Dil-dil ötmək üçün bir himə bəndəm.
Danışsam bilərdin niyə susmuşam,
Dilimdə sınaşı tilsimə bəndəm.

O tilsim Şuşada, Laçında qalıb,
İllər ötüb keçir...açarı yoxdur.
Əsir gözəllərin saçında qalıb
Qeyrətin bizimtək naçarı yoxdur.

Bir ovuc torpağam, yaralı torpaq
Ayaqda deyiləm...ayaq üstəyəm.
Baltalanıb ağac, budanıb budaq,
Dayağı üzülən dayağ üstəyəm.

Gəlib Sumqayıtda göz yaşı tökür
Qubadlıdan gələn bulud, ay payız.
Yağı Kəlbəcəri talayır, sökür,
Gözümdə sozalıq umud, ay payız.

Bir belə göynətmə sən məni qəsdən,
Yanmışam, oduma fələk də yanıb.
Durnalar uçmayır başımın üstdən
Simurq quşu verən lələk də yanıb.

Bir sonu varmı ki, səni duyam mən
Bu yercə dərdimin, göycə dərdimin.
Hələlik inamı, umuduyam mən
Qarabağ dərdimin, Göycə dərdimin.

Ruhumdan nə qədər çəkilim dara
Mən bu sinəmdəki dağla, ay payız.
Əsir torpaqlara, girov yurdlara
Mənimlə bir yerdə ağla, ay payız.

Bəlkə də haçansa duyulacaqdır
Payızlaşan ömrüm, qışlaşan ömrüm.
Sənin göz yaşında yuyulacaqdır,
Bir qəbir üstündə daşlaşan ömrüm.

Qoy hələ yalandan söz güləşdirək
Sağ ikən yarmadıq o daş səddi biz.
Bütöv olmadıq ki, bütövləşdirək
Çeynəm-çeynəm olan bu sərhədi biz.

Onsuz da yollarım dirənib dağa,
Saxla göz yaşını, saxla, ay payız.
Getsəm, dağ olaram qara torpağa
Mən bu sinəmdəki dağla, ay payız!

OYADIN İNSANLIĞI, OYADIN MƏHƏBBƏTİ

İnsan insana düşmən,
İnsan insana yağı.
İnsan insan qəlbinə
Çəkir silinməz dağı.
Bir ucdan dərd verirlər,
Yoxdu dərdin ortağı.
Öz içindən dağılır

Bu dünya dağım-dağım.
 Daha götürə bilmir
 Anaların ahını.
 Çoxdan bizi tərək edib,
 Bəlkə yuxuya gedib,
 Haraylayın, oyadın
 Məhəbbət allahını!

Terror xofu canında,
 Ölkələr pərən-pərən...
 Dünyanın bu ağırlı,
 Bu dəhşətli anında
 Varmı bir yol göstərən?!
 Oğru elə bağıdır
 Doğru qanbağır olur.
 Yalan minib çapırdır
 Həqiqət yağır olur.
 Bir sədd qoyun xainə,
 Ucadan çığırmasın.
 Nədən dünya canını
 Adıyla çağırmasın?!
 Suriya meydan olub
 Bombaların qəsdinə.
 Gör neçə ölkə gedir
 Bir ölkənin üstünə.
 Qansız Əsəd qoruyur
 Bu qanlı səltənəti,
 Dayandırın qırğını,
 Bir fərman verin qəti.
 Qansızların qəlbində
 Oyadın məhəbbəti!

Bu barbarlıq, vəhşilik
 Gedib hara çatacaq.
 İllərdir ayaqdadır,
 Dünya son gülləsini
 Yəqin bir gün atacaq,
 Hər şey itəcək onda,
 Yer-göy bitəcək onda.
 Dünyanı itirməyin,
 Dünyanı bitirməyin,
 Bir qərar verin qəti,
 İnsanların qəlbində
 Oyadın insanlığı,
 Oyadın məhəbbəti!!!
 Siz deyın, din adamı
 Dinə düşmən olarmı?
 Bu İŞİD deyiləni
 Başa düşən olarmı?
 Qədəmində ölüm, qan,

Hardan gəlir bu terror?!
Dünya tikan üstədir,
Yatağına yağır qor.
Bu cavabsız sorğunu
Bu gün Avropadan sor,
Bu gün Amerikadan sor.
Bu, islama böhtandır,
Yolu ölümdür, qandır.
Bu dəhşəti, vəhşəti
Dayandırın, amandır,
Bir qərar verin qəti,
İnsanların qəlbində
Oyadın insanlığı,
Oyadın məhəbbəti!!!

Haqq, haqsız yenilirsə,
Hər kəsə ağır olur.
İnsanlar gözüqırıq,
İnsanlar fağır olur.
Müsəlman kəlməsinə
Bunca qara yaxılır.
Ölkələr bada gedir,
Adam yanır-yaxılır.
Bir belə haqsızlığın
Gələcəkmə axırı?
Görən duyulacaqmı
Bu dünyanın paxırı?
Tez gəlin bir araya,
Yetişin bu haraya,
Bu ölümcül yaraya
Bir dərman tapın qəti.
İnsanların qəlbində
Oyadın insanlığı,
Oyadın məhəbbəti!!!

Dinlər dinsiz əlində,
İnsanlar çeşid-çeşid.
Hardan gəldi bu bəla
Hardan çıxdı bu İŞİD?
Bu zavallı şairi,
Eşit, ay dünya, eşit,
Bir qərar çıxar qəti.
İnsanların qəlbində
Sən oyat insanlığı,
Sən oyat məhəbbəti!!!

SƏNƏ TƏRƏF

Boğazıma çökür ürək,
Məni içdən sökür ürək...

Əl-qolumu dəstələyib
Sən tərəfə çəkir ürək!

Bir-birinə dolassa da,
Səndə bitir əriş-argac.
Qərinələr yolçusuyam,
Can yorğundu, duyğular ac.

Səndən keçir bütün yollar,
Məni çəkir sənə tərəf.
Bir dəlisov hökm oxuyur
Varlığımıza hopan tələb.

Sən tərəfdə ümid, işıq,
Sən tərəfdə coşqu vardır.
Yaşın hər bir məqamında
Sevən kəslər bəxtiyardır.

***

Fikirlərin törpüsüylə
Törpülənib oldum dən-dən.
Yuxusuzluq körpüsüylə
Keçdim gecənin üstündən.

Mən keçmədim, gecə keçdi,
Keçirdi məni sınaqdan.
Ha düşündüm gördüm gecdi
Qopmaq töhmətdən, qınaqdan.

Hanı mənim doğmam, yadım?
Yorğanım qorun içində.
Səhərədək çabaladım
Balıqtək torun içində...

Yaralı quş kimi səkdim,
Bircə an kirpik çalmadım.
Fikri hansı yana çəkdim
Yenə də razı qalmadım.

AY MƏNİM AÇIQ ÜRƏYİM

Mən səni əldən salmışam,
Səni mən ələ vermişəm.
İçindəki ağırları
O saat çölə vermişən.
Bəlkə ömrün yarısını
Bihudə yelə vermişən.
Amanımı belə kəsib,
"Payımı" belə vermişən.

İnandırıb uyğulara,
Yetirdiyin duyğulara
Mən adda kölə vermişən!
Ruhumu qoy məngənəyə,
Yetərincə sıx, ürəyim,
Ay mənim açıq ürəyim!

Sən üzünə gülənləri
Doğma bildin, əzizlədin.
Nə ovcunu qayım tutdun,
Nə də ondan sirr gizlədin.
Ara-sıra bulansan da,
Çox çəkmədi, heç dözmədin.
Dəniz kimi çalxalanıb
Öz-özünü təmizlədin.
Görünürsən hər qatından,
Bu duruluq ucbatından
Olmusan yazıq, ürəyim,
Ay mənim açıq ürəyim!

Sən xoşbəxtsən, bu gün sənin
Bir çəpərsiz dilin varsa.
Yoxdu heç bir qoruq-qaytaq
Kükrəməyə selin varsa.
Sızlatmağa, göynətməyə
Sarı simin, telin varsa,
Yaranın da qorxusu yox,
Sarığın üçün gülün varsa,
Müntəzirsən döyünməyə,
Qürur ilə öyünməyə
Oban varsa, elin varsa,
Gəl meydana çıx, ürəyim,
Ay mənim açıq ürəyim!

Mən nə deyim gecələrin
Yuxusuzluq vərdisinə.
Açıq-aşkar dözəmmirsən
Bu dövrənin gərdisinə.
Bu zillətdən qurtulmağın
Əlacı tək gündüzdədir.
Sağalmağı güman olan
Yaraların çox üzdədir.
Bu məkansız düşüncələr
Səni yorub, süst eləyib.
Vətən dərdir hər addımda
Öz dərdirni üstələyib.
Bir dəstini göstər mənə
Ağrıları dəstələyib,

Yar sinəmi, çıx ürəyim,
Ay mənim açıq ürəyim!

Qana düşmək qorxun olub,
Sən illərlə qan olmusan.
Bu Xəzərin sahilində
Sahilsiz ümman olmusan.
Gözlərimdə qorxunc dalğa,
Başında tufan olmusan,
Taleyindən gileylənmə,
Doğmalardan dad çəkmə gəl,
Yad tərəfə yan alma heç,
Ünvan deyib, ad çəkmə gəl,
Köksünü sök dərdin, yasın,
Qoy Xəzərin qurumasın,
Göz yaşını sıx, ürəyim,
Ay mənim açıq ürəyim!

Gecə-gündüz əriyirsən,
Döndərmişəm şama səni,
Sevgidən də yetim qoydum,
Çatdırmadım kama səni,
Təksən, yeksən desələr də,
Bəyənmədim amma səni.
Şübhələrin girdabında
Çürütdü bir "əmma" səni.
Sınamışam zoru, xoşu,
Çıxammıram o yoxuşu,
Axırıma çıx, ürəyim,
Ay mənim açıq ürəyim!

VARMİŞ

Öz içinə çəkilib, anadiltək ötməyin,
Xəyallar qucağında arzulara yetməyin,
Bu axşam anladım ki, məni xoşbəxt etməyin
Sənin əlində olan ən asan yolu varmış.

Mən sevgimi böyüdən, sevdiyimi öyənəm,
Vay onda ki vurulam, cani-dildən bəyənəm.
Sözü haqdan bulanam, şeiri içdən deyənəm,
Bu işdə sənin kimi mələyin rolu varmış.

İlk baxışdan vurulmaq bir incə gedişlədi,
Heyrətimdən şaşırıdım, dodağımı dişlədim.
Yox, əlimi cızmadı, ürəyimə işlədi,
Seçdiyim qızılgülün tikanlı kolu varmış.

Canıma yanğı saldı sənın qaynar baxışın,
Od içində keçirdim mən bu il soyuq qışı.
Elə-belə deyilmiş o şimşəyin çaxışı,
Sonunda güclü yağış, şıdırğı dolu varmış.

Taleyin hökmü imiş, nə var bunu bilməyə,
Kimsə keçirməliymiş bu qarmağı ilməyə.
Mələklər can qoyubmuş bizi görüşdürməyə,
O gözəgörünməzin fərmanı, qolu varmış!!!

OVQAT

Ay oğlum, ay qızım, siz də yetimsiz,
Başa yetmədisə diləyim mənım.
Bu qaçdıqovduda ov gətirmədi,
Hədərmış bu ömür sürəyim mənım.

Nə deyim ağrılı, xəstə zamana,
Mən kimin üstünə qaçım amana?!
Gərək ad, soyadım daşa yamana,
Daşdan da çıxmırsa çörəyim mənım.

Azanda səslənə, ahım azanda,
Uduzdum hər şeyi xeyrə yozanda.
Qələm götürəndə, şeir yazanda
Dirşəkdən sınaıdı biləyim mənım.

Bir gün gözümdən nur saçılmayacaq,
Bu addım qətidir - qaçılmayacaq.
Qəfil yıgılacaq, açılmayacaq,
Yıgılıb-açılan ürəyim mənım.

Bəlkə də dözərdim duzsuz-çörəksiz,
Mən necə yaşayım, axı, ürəksiz?!
Şair urvatsızdı, şeir gərəksiz,
Yox olub ən ümdə gərəyim mənım.

Ağız kilidlənir, dil də zorlanır,
Baxıb bu müşkülə adam qorlanır.
Onsuz da xəlbirim göydə fırlanır,
Külək əlindədir ələyim mənım.

Çox sədlər çəkildi ömrün tuşuna,
Çarpışdım, vuruşdum mən boş-boşuna.
Çatdırın ərzimi Simurq quşuna,
Yandı o sonuncu lələyim mənım!

Xəyal qanadlısan, öyün uçmaqla,
Qəza sovuşarmı görənlər qaçmaqla?!

Başıma min cürə oyun açmaqla
Həddini aşıbdir fələyim mənim.

O ərşi-ələdan enirsə eşqim,
Tamam ayrı kökdə dinirsə eşqim.
Mələr bir quzuya dönürsə eşqim,
Musanı qınama, mələyim mənim.

VAR İMİŞ

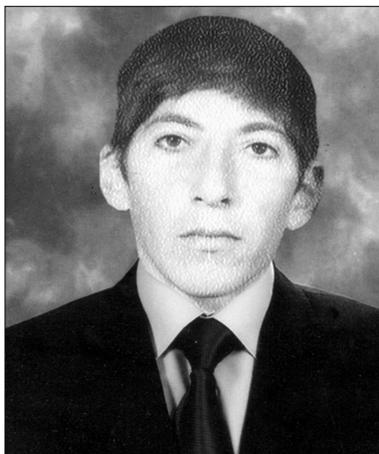
İlk baxışdan üzü gülən
Nə qədər ağlar var imiş.
Ürəknən dil arasında
Keçilməz dağlar var imiş.

Yaş ötdükcə qərubsəmə,
Könlünü yurd etmə qəmə.
Keçmişini anıb demə
"Nə gözəl çağlar var imiş".

Göz yaşından dünya gölmüş,
Ölmüş bilmə, Nuhu ölmüş.
Bədənində ruhu ölmüş
Kəfənsiz sağlar var imiş.

Musa, sən də ildə, ayda
Bir şeir yaz... nədir fayda?!
Bu Vətənin özü boyda
Köksündə dağlar var imiş.

Zeynalabdin NOVRUZOĞLU

BU NECƏ MEŞƏDİ..?

Bu necə meşədi -
Hər yanı tülkü.
Tülküyə kim verib
Bu boyda mülkü..?
Şirin nərəsini
kim batırıbdı?
Ayını axşamdan
kim yatırıldı?
Pələngə kim verib
Belə bir təlim?
Görəndə "müəllim"
quyruq bulayır.
Qurd hinə giribdi,
ordən ulayır.
Hamı tülküləşib,
Bu nə qaydadı..?
Guya siyasətdi,
belə faydadı.
Tülkü siyasəti
tülkü boydadı.
Tülkünün üzünə,
gözünə lənət..!
Belə siyasətin
özünə lənət!!!

KÖRPƏ SƏHƏR

Gecənin qara saçında
Ulduzlar tel sancağı,
Ağ yol - şümşad barmağı,

Dan ulduzu taxılıb
 Qiymətli üzük kimi.
 Şölə çəkib o yanır
 Ocaqdakı köz kimi.
 Ay da boyunbağısı,
 Ətrafa işıq saçır
 Daş-qaşın parıltısı.
 Xəfif külək titrədir
 Bəmbəyaz örpəyini.
 İstəyir ki, çıxartsın
 Əynindən köynəyini.
 Gecə yaman bəzənib,
 Yaman bəzənib gecə.
 Ağ şəfəqlər süzülür,
 O yuyunur gizlicə.
 Baxıram bu büsata,
 Baxıram göy üzünə.
 Günəş qızılquş kimi,
 Girir onun köksünə...
 Köksü qana boyanıb,
 Gecənin başı üstə,
 Körpə səhər dayanıb!

DİNCƏLƏRDİM...

Qocalıq, niyə gəlmisən?
 Cavanlıqdan bac almağa?
 Pusqu qurub, yol kəsmisən,
 Gəldin məni qorxutmağa?

Əsanı çək, taqqıldatma,
 Zorla vermə əllərimə.
 Sümüyümü şaqqıldatma,
 Ehtiyac yox köməyinə.

Nə dizimdən tərəri al,
 Nə gözümdən işığı.
 Bacarırsan dərd-səri al,
 Ay gözümün işığı!

Gəlmisən, əcəb gəlmisən,
 Gəlməsydin, mən gələrdim.
 Ölümə səbəb gəlmisən,
 Ölsəm, elə dincələrdim...

CAHİLLƏR İÇİNDƏ İŞIQLI ADAM

Qəlbinin işığı axıb üzünə,
 Ordan da çilənib ayna gözünə.
 İnamı, imanı qatıb sözüənə,

Ətrafa nur saçır işıqlı adam,
İşıqpaylayana oxşayır adam.

Bu işıq hardandı səndə, ay qardaş?
Düşür gözümüə, qalırıq çaş-baş.
Götür get, sən Allah, bizdən uzaqlaş.
"Gecə qara, cücə qara" yaxşıdır,
Bu yerlərdə ala-toran yaxşıdır.

Hər müşkülə sən "düzələr" deyirsən,
Dərdi olanlara gəl-gəl deyirsən.
Xeyirxahsan, özün xeyir görmürsən,
Mələkdən yuxarı qalxan, ay adam.
Axırda tək-tənha qalan, ay adam.

Yersizlər içində sənə yer yoxdu,
Deyirlər, nə olsun işığı çoxdu..?
İşığı neynirik, qarnımız toxdu.
Oxa baxıb əyri kaman düzəlməz,
Yarasalar heç vaxt işığı sevməz.

Əgər sən olsaydın kölgəli adam,
Kölgəndə olardı nə qədər adam.
Adam var, adam var, adam var, adam...
Kölgə sevənlərə işıq nə lazım?
"Çörəyi ver çörəkçiyə", ay zalım!

Ruhun, canın işığa qərq olsa da,
Məşəl olub gecə-gündüz yansa da.
Yolumuza hər gün işıq salsa da,
Bu işıqdan qara qəlblər ağarmaz,
Cahillik bir xəstəlikdir, sağalmaz.

ƏSRİN GƏDALARINA

Əllərimdən öpərdi
Bu gədalar dayısı.
İndi ayaqlarımı
Tapdalayır hamısı.

Dünən uşaq olublar,
Yoxsa bu gün - bilmirlər.
Mənim qocaldığımı
Amma yaxşı bilirlər.

Qocaman aslan hara,
Soysuz gədalar hara?
Di gəl, qoşulammıram
Əsrin gədalarına...

Naxçıvan

◆ Dünya, səndən kimlər keçdi...

**“MƏNƏ AĞLAMAĞI
ÖYRƏTMƏ, ZALIM...”**

***Hər kəs başa düşdüyünü eşidir.
Höte***

Nə gücsüzlük, nə yalvarış, nə imdad... Asilik, üsyan da yox.

Gecikdiyini, uduzduğunu təlqin edən laqeyd lütfkarlıq. Bir də üzgün yorğunluq. Yaxşı, əgər qarşıdakı gecikibsə, uduzubsa bu oyunda, bəs, niyə sevinci yox bu zəfərin? Qalibiyyət ədası da saçmır axı bu sözlər... Aradakı... sükut boyda boşluqda acı, yorğun bir müdrik nida bumbuz soyuqluq saçır:

Bizim haqq-hesabı Allah çəkəcək...

İçindəki sükutunun duası isə, elə yaxıcı, elə ümitsiz ki...

Əl çəkib yarama incitmə, tanrım!

İçində viranələr varsa, sən də çox cəhd etmə, tanrım!

Onun gerçəyi - əlini uzadıb götürəcəyi qədər yaxın tənhalıqlar - Günəş yandıra-yandıra, Günəşdən yana-yana üşüyür:

Elə tənhadır bu ev, nə gələn, nə gedən var.

Bu ev eləcə durur.

Divarında sözlər göyərir,

Tavanında qara gözlər...

Divarındakı sözlər, tavanındakı gözlər dilək məzarlığına dönmüş üreyini oya-oya, ruhuna oyula-oyula bir təsəllisiz, intəhasız həsrət yaşadır:

Unudulmaz Vətən dağı,

Yoxdu başqa xiffət Vətən sayığı!

Bir fərdin, bir ailənin deyil, bir xalqın ikiye bölünmüş Vətən çiləsini Yaddaş yarasına çevirmiş Siyasətin haqsızlığına klişelərdən, ənənəvi yanaşmalardan uzaq bir “cavab”la Nurəngiz Gün seçimlərində və özünüsünama cəhdlərində eksperimentlərə və risklərə meyilli olduğunu təsdiq etmədi təkcə, o həsrəti, o evi, o xiffəti bədii obraz, özü də fərqli intonasional bədii obraz edə bildi. Bütövlükdə düşüncənin, zamanın və xaosun mahiyyətini bütün mürəkkəbliyi, zənginliyi ilə, bədii obraz səviyyəsində təqdim etmək, özü də bunu konkret ədəbi növ və janrın prinsipləri çərçivəsində “əsir etmədən”, bir fikir sistemine çevirə bilmək yaradıcı istedadın daha çox düşüncə azadlığına bağlıdır. Bu azadlığı, poetik özünəməxsusluğu onun üslubunda publisistik tənəkkürlə publisistik ifadə tərzinin fərqi daha aydın göstərir və “məntiqi unutturur”. Nurəngiz Gün “çiçəyi - böcəyi” tərifiylə, “çiçəyin - böcəyin” hiss və duyğulara, əməl və

davranışlara qatdığı rəngin musiqisini dinləyir və oxucusunu da bu zövqə kökləyir. Bu zövqün Təbriz naxışları bir özgə cür ovqat yaradır. Onun poetik nəfəsində Təbriz şivəsində Bakıyla Təbriz bir sinədən bayatı çəkir:

**Torpaq cadar oldu ki!
Yollar qabar oldu ki!
Həsərət nə uzun çəkdi,
Ürək qubar oldu ki!**

Nurəngiz Günün yaralı Yaddaşı! Həyatın işləklərinə qarşı dözməyi öyrədən, davam etməyə güc verən bu qəlpə yaraları xarakterinə elə oturtdu ki... üzə gülən sevdalara da bu üzdən kəmətinə yanaşdı:

Bir şirin ki, acı dadır...

Kim deyir ki, unutdu, kim deyir ki, barışdı?! Acılarla, yaralarla davam etməyə bacarmağı sinirdi, odur ki, "şərti şumda kəsdi" çərxi fələklə, həyatla:

mənə ağlamağı öyrətmə..!

İncəsənətə bağlı ruhu sosial mənə etibarilə klassika ilə nihilizm arasında gəzişən Nurəngiz Günün estetik ideali, zahirən göründüyü kimi, etirazçı, inkarçı deyil, əksinə, humanist mahiyyəti ilə insanı "oxumağın" minbir yolunu arayır, təqdim edir.

Nurəngiz Gün fərdiyyətinin səciyyəsinə də empatiya ifadəsi tamamlayır. Bu fərdiyyət bağışlamağın deyil, başa düşməyin, ünsiyyəti, davranışı, hərəkəti, mahiyyəti qavramanın marağındadır. Bu üzdən hərdən kətanı ipək, tikanı çiçək, yalanı gerçək bilmək, ilanı göyçək görmək səhvlərinin yorğunluğundan kövrəlib ovulsa da, dəyişməz - dönməz fikrindən.

**Gecə keçər, Ay üşüyər zikrimdən,
Hara yığım bir bu qədər fikri mən.
Qürub çağı dağlar qopar fikrimdən,
Kim oyanar qərib səsə?...Çağırma!
Dünya sənə eşitmirsə, çağırma. ("Daha çağırma")**

İnsanların bağışlamaq, yaxud bağışlamamaq fürsətindən həzzalmalarının yetikliyi mənəviyyətin əyarı deyil, əslində, qarşısındakının halından öz "böyüklüyünü", "sahibi-ixtiyar" olmasını göstərmək hərisliyidi. Bir az da sadizm, qisasçılıq fürsətgirliyi. Yalnız daxilində azadlıq hissi güclü olan insan belə "səlahiyyəti" özünə rəva bilmir, öc almağı düşünmür, Ulu Nizama, Böyük Haqqa tapınır. Qarşısındakını anlamağa çalışır; davranışa haqq qazandırmasa belə! Haqsızlığı anlamaq, başa düşmək haqq qazandırmaq deyil ki... Bəlkə də cəzaların ən ağırıdır anlayışın sükutu.

**Bilirsənmi,
Bütün ölümlərə kədərənirəm.
Ən çox qərblərə, ölü doğulan körpələrə
və sənə.
qərblərin dərini dəbərtməyəm.
məzarları dərbədədir sinəmdə...
Qaldı körpələrə və sənə -
Onlar yaşamağın dadını bilmədilər,
Sən yaşatdıqlarının. ("Torpaqdan tutub qalxdıq")**

Amma mərhəməti də belli bir yerə qədərdir. Burdan o yanası.. yox, nifrət deyil, nifrətdən betəridir; ikrah:

**...O mənə düşməni kəsildi,
Ağlım onu düşməni bilmədi.
Nurdan kasıb adammış.
Nə saya saldım, nə danışdım, nə dindim.
Sadəcə, varlığından iyəndim. ("Öz aramızda qalsın")**

Nurəngiz Günün yaradıcı obrazı cəmiyyətə, oxucu, tamaşaçı, dinləyici auditoriyasına parlaq bir gözəlliklə, qəfil gəldi. Onun özünəməxsusluğu təkçə "qız, xalığın öleydi səni xəlq edən yerdə" (M. Rahim) heyranlığı doğurmasında deyildi, azadlığın "anarxiyası" da deyildi, düşüncə və baxışlarının bənzərsizliyi ilə bağlıydı. Onun "cəsarəti" bəzən şeirin forma və qəliblərini üstələyirdi, sərbəst gəzişmələr, poetik improvizə, genişliyə canatmalar ifadə nahamvarlığına "bəraət verirdi" - Yazı və danışq tərzindəki "kişi intonasiyası" ilk baxışda oxucunu diksindirsə də, qəzəbi, sarkazmi başqa cür çatdırmağın mümkün yollarını aramamaqda qınamır:

**Nədir, bu "qurd oğlu qurd"a
Dərsni vermək istəyirsən?
Təslim olmaz, yorma, brat,
İpə-sapa yatma - yatmaz!
Bu qurd sənin əllərindən
Sümük qapmaz, ət yeməz,
Bu qurd sənin təliminə
Bircə tük də ürpətməz!** ("Qəfəs respublikası")

Yaxud Böyük Çölün və qəlbi dağların köksündən qopan bu səfərbəredici çağırış:

**E - he, he, he he, hey!.. Qərib düşüb, qərib gəzib itən oğullar!
E - he, he, he he, hey!.. Qapılar dalında pörtən oğullar!..
A dədə oğullar, Vətən oğullar! Gəlin, gəlin!
Gəlin, gəlin! Gec deyil hələ. Verək əl-ələ,
Sökülməli, dağılmalı, hərrac olmalı bu tələ!**

İnanmaq çətindi; bu əzm, bu cəngavər ruh - küçələrə çiçək adı arzulayan, **gözlərimiz elə təki Ay-ulduz yollarında sulana, qamaşaydı**

sentimentallığı, romantik qəlbin, qələmin ruhudumu doğrudan da? "Qadın və kişi intonasiyası"nın qaynayıb-qarışdığı bu ərazidə onun bir az ötkəm, bir az hüznü səsi bircinsli - birölçülüdür, bu səs, bir səda Nurəngiz Günün təkçə poetik nəfəsinin deyil, həm də onun bir insan kimi xarakterinin səsidir.

**Onda ki
Gədə darğalandı,
Keçəl daraqlandı.
Sərçə də qarğalandı,
Qalan işlər yalandı,
Gün aydın, dostlar!**

* * *

**Ruhumu kor, ya gözümmü, söndü odum, ya közümmü?
Günümmü qara, üzümmü, ömrümdən əlim üzümmü?
Qapayır əlim üzümü, yox ürəyimin dözümü,
Ana! Ölüm mən özümmü, ya ki, anayam, dözümmü?**

* * *

Siyah və bəyazın sayrışması. Bəyazın işığı, hərarəti paylaşmaq ehtirasını siyahlar elə sıxıb saxlayıb ki, zülməti də istilik saçır. Bəyazdakı ruhanilik, siyahdakı dünyəvilik bir-birini çulğamış. Etirafın yüngüllüyü, günahların ləngəri. Bunlar rəsm kimi təsvir etmir, həyatı canlandırır, insanı təqdim edir, əvvəli-sonu yaşadır, siyahlardan keçib bəyazı seçməyi öyrədir. Gerçəyilə-doğrusuyla, yalanıyla-yanlışıyla. Qatqısız-boyasız. Geridə qalanı - təfərrüatdır deyir.

Nurəngiz Günün "Ağ qanadlar", "Qalanlara", "Yol gedirəm" kitabları ilə tanışlığın təəssüratı da beləcə; siyahları istisiylə, bəyazları işığıyla bir tamlığı nişan verdi.

Südabə AĞBALAYEVA

Nurəngiz GÜN**VƏTƏN!**

Səni

ta

qədimdən tanıyıram.

Vətən!

Səni

qədəmindən tanıyıram.

Daş-torpağın bəlli mənə.

Göylərin təsəlli mənə.

Ömür yolun nə göynəmli!

İtib getmiş

bir qarışına da
göynəmli.

Döyüşlərdə

qalxan tutan,
qılınc çəkən,

yadlarına

qan udduran,
toy tutduran
ulularınBu gün çimirsiz gecələrimdən
boylandılar.

Kişilik! Mərdlik

dəbilqəsindən
mis rənginə
boyandılar.

Vətən!

səni

beşik başındakı
laylalardan üzmüş idik,
üzəcəyik!

Vətən!

Sənin

qapılarını

dəmirlərdən üzmüş idik,
düzəcəyik!

Bu dünyaya gəlişi

bir yırğalı nənni ilə başlanan insan!

Bir yırğalı nənniylə də

gedəcəyik dünyadan.

Kiçik nənnimizdə insan gəlişi,

Böyük nənnimizdə insan gedişi...

Bu qoca dünyadan

bir ağacı yonub

bu nənnini qayıran da özümüzük,

laylasına

əzəl bayatı söyləyib,

sonra ağı deyib
 bir acı göynəm ilə
 torpağın rişəsindən
 ayıran da özümüzük.
 Qoruyaq dünyamızı
 qıl körpülü ömürlərdən
 qoruyaq, insanlar, qoruyaq!
 Əsla yamanlıq deyil, yaxşılıq arayaq.
 Kürəmiz ki, sudan boldur,
 artıq yaşla dolmasın.
 Kürəmizin gedişi kədər
 Böyük nənniləri lazım olmasın.

QİBLƏM ATƏŞGAH OLACAQ

Kölgə sözü yaddır mənə
 Heç kəsin kölgəsində
     yorulub qalmamışam.
 Heç bir kölgədən
     ləzzət almamışam.
 Kölgəsində itmərəm heç kəsin.
 Kölgə -- sürünənlər məskəni!
 Pöhrəyəm, zərrəyəm, hər nəyəm,
 Heç kimə əyilmərəm,
 Heç kimə baş əymərəm.
 Əgər səcdə edərsəm,
 Qibləm atəşgah olacaq!
 Təşəkkürüm buğda, çiçək,
 Ana südü... Su və atəş,
 Bir də Günəş olacaq.

TƏKCƏ ŞEİRLƏRİM OXUNARSA

Şöhrət adamı deyiləm.
 Şöhrət səs-küyündən bezar qalmışam.
 Zorla heç bir mükafat-filan da almamışam.
 Mən də belə, bu cürə adammışam.
 İstəmirəm nə qışqırıq, nə səda,
 İstəmirəm bircə qırıq şöhrət payım olsa da.
 İstəmirəm! Qalansın şan-şövkət qalaqlarına.
 Təkcə şeirlərim oxunarsa, bu mənim səsimidir,
 Pisə pis, yaxşıya yaxşı toxunarsa,
 Daha heç nə istəmirəm, vallah bəsimdir.

BU DAĞ SİZƏ TANIŞ GƏLMƏZ

Çox da darılmayın siz
 bu şən, gülər üzümə --
     Mənim öz kədərim var,
     Sizinçin deyil onlar.

Üzümdə axtarmayın,
Gözümdə aramayın
Siz sezə bilməzsünüz,
sevinməyəcəksiniz,
Mənə bəxş etdiyiniz
Kədər niqabına, siz.

Gözümdə çöp aramayın,
Bir belə də darılmayın -

Vız gəldiniz, vaz keçdim mən
Köks ötürüb, düz keçdim mən
Düzdüm qəhrimi varağa,
qoymadım virana qala
tapşırıdım ağ sabahlara.
Gözümdən yox, bax ordan
Zərrəbinlə oxuyub
bol təsəlli taparsız!

Kefinizi saz eyləyin,
Səbr eyləyin, darılmayın -

Buz dağının üstündəyəm.
Od nəfəsim buza dönüb,
buzda sınır od baxışım.
Üzü nikbin ömür ilə
qara, his-pas beyninizdə
fikrinizi azdırıram,
Bu dövr ilə həm ömrümü,
həm qəmimi qızdırıram!

Qanınızı qaraltmayın,
Sıxılmayın, darılmayın -

Buz yığıram, buz qırıram,
Buz sındırıb, buz yarırım,
Hərdən elə hönkürürəm.
Hərdən olur sərsəritək,
buz çəmbərdə, buz çevrədə
ziyədə boş-boş gülürəm.
Solum da buz, sağım da buz
Allah bəndəsi olunuz,
bu rüzgara... bənd olmayız!

Qəlbinizə xal salmayın,
darımayın, darılmayın -

Ömür buzlara gömülür.
Olur ki, tən gecəyarı
Öz çiyimdən öz içimə
yığın-yığın qar tökülür.
Bu dağ... sizə tanış gəlməz...
Gözlərimi rahat qoyun,
Allahıma tapşırıram,
Allahlı danışınız!

Xoş işlərlə məşğul olun,
Xoşca qalın, darılmayın.

◆ Yeni tərcümələr

Bəxtiyar ASLAN

Türk yazıçısı Bəxtiyar Aslan “Qalaycının dediyi”, “Cənnətin son saatları”, “Kəndin xəbəri yox”, “Günəbaxan” hekayə kitablarının müəllifidir. “Su” şeirlər kitabı, “Muhan Baliyə məktublar”, “Bitməyən reportajlar...” araşdırma və müsahibə kitabları da Bəxtiyar Aslan yaradıcılığının başqa bir qanadıdır. Yazıçıya daha çox uğur qazandıran isə özünəməxsus üslubda qələmə aldığı sürrealist hekayələridir.

ÜÇ ƏQRƏB ZAMANI

Üç əqrəb... üçü də qara. Fərqli zamanların üç qara əqrəbi.

Daha çox gəl. Ara-sıra gəl. Yox, yox, heç gəlmə, baş çəkmə. Bazar günü səhər yeməyinə... sabah axşam sahilə, kürəyimizi qəsəbəyə çevirərək, dalğalar qaralanca... sümüklərini bir çuvala - nədənsə pərinc çuvalına - doldurub un kimi olunca döymək, üstəlik, adamı sümüklərindən ayıraraq döymək, sümüklərini çuvala doldurarkən çoxdan ölmüş adamı...

Sözün bir yerində öpüşəcəyik, bunu gözəl almalısən. Əqrəblərlə gözlərinin bir yaxınlığı var, ona görə. Amma bura daha bir az genişlənəcək. Burada üzümlər göz olub baxacaqlar. Burada güllər dodaq olub öpüşəcəklər. Qarşıda sarmaşıqlar kəmənd olub... Əqrəbləri yaxşı tanıyan cənublu bir qız kimi sarılırsan mənə. Hər zamankı ətrin... bihüşedici, uçucu...

Qəribə hərflərlə oynamağı sevirsən. Səndə görə-görə mən də sevməyə başlayıram. Torpaqdan yenicə çıxmış bir soxulcan kimi qıvrıldığını deyirsən birinin. Bir başqasını tutub spiral bir tel kimi, yay kimi çəkib uzadırsan, qıvrılmağa, bəlkə də, qıvrılmağa - davam edir, buraxanda büzüşüb əvvəlki halını alır. Bir qələbdə döyüb metal bir çubuğa döndərməkdirmi niyyətin? Sümüklərini bir çuvala doldurub bir zindanın üstündə, iri bir zindanın üstündə döymək istəyirəm...

“Nə qəribə, nə qorxunc bir sevgilisən sən!”. Nə qəribə, nə qorxunc bir yazaram mən... qəlbimin sahibi olmayacağını neçə dəfə söylədim sənə. Hərflər ağzımdan dalbadal, böyük bir sürətlə töküldükcə - haydı sürrealist bir şey olsun - səhranın üstündə duran əqrəb fiqurlu metal küllüyün mənası bir təklif olaraq görünən tək şey olduğunu sənə neçə kərə söylədiyimi xatırlamıram belə. Arıqovan kimi. Ard-arda girib-çıxan arı kəlmələr. Bu qədər çoxmu danışırıq?

Orada günəş batana qədər... Sonra dəniz; böyük bir buğda zəmisinin yanaraq dalğalanması... sonra da qaranlıq və xırda təpələr. Geriyə tələsik uçan quşların qanad səsləri. Qanad səsinə bənzər bir kəlməylə ifadə edirlər uçağı. Hansı dildəydi, indi xatırlamıram.

Özümü neçə dəfə yoxladım, divar dibində, iş masamın altında, ya da hamamda, qapqara bir əqrəblə göz-gözə gələndə neçə kərə soruşdum özümdən zalım bir adam olub-olmayacağımı.

Məsələn, bir dəfə sən gələndə sapsarı divarlara düşən kölgəyə çevrilmək üçün sənənin hökmünü silmək, daha doğrusu, bir kölgə olaraq yazmaq üçün öldürə bilərdimmi? Bunu sınamaq üçün özümə dəfələrlə “başla, başla” deyə, bəzən də “indi tam vaxtıdır” - deyə pıçıldadım. Nə yazıq ki, hər dəfə “xeyir, heç vaxt” - deyə hayqırdım. İcimdəki yaxşıqla pisliyin mübarizəsi kimi ağılsız bir hökmlə bunu açıqlamaq istəmirəm. Amma sən yaşamağı, “mənim belim incədi”, yaxud “saçlarım qıvrım-qıvrımdı” kimi təsəlliverici cümlələrinlə azaltmısan, səni necə öldürə bilərəm ki? Bu uşaqlıq hərəkətinə, bu uşaq hissənin qayıtmağına necə qıya bilərəm?

Bir yazı makinası arzularıram indi. Barmaqlarımın arzusudur. Tuşları qapqara olmalıdı. Qırmızı qumaş parçalı bir makina. Bir rəngli. İki rəngli qumaşları sevmirəm. Qırmızı olsun və yazdığım hər şeyin səhv olduğunu desin mənə. Səni belə yazmaq istəyirəm yalan-döğru bir eşq kimi. Necə varsa...

Birinci əqrəbin ayaq səslərini duydum. Kimsə inanmayacaq, bəlkə, amma duydum. Küçədə dolaşan böcəklərin səsinə belə eşidə bilirdim, əslində. Yaşadığım evin yönü küçəyə açılırdı. Bodrumdaydım və sükutu dinləməyə başlayanda gecələr küçənin səssizliyiylə, ya da o səssizliyi pozmayan xırdaca böcəklərin daş döşənmiş yollarda çıxartdığı dızıltılarla qarşılaşırdım. Ayaqları tırtılıydı. Bir anatomik dəqiqliyiylə xırdalıqları heç nəzərə almadım, amma sınağa bilirdim. Onlardan bir neçə dənəsi necə olmuşdusa evimə girmişdi. Dəhşətli bir çoxalma gücləri vardı və bir neçə günün içində evin bir tərəfində çəyirdək qabıqları kimi görünməyə başladılar. Onlardan qurtarmağın çarəsini birlikdə düşünmüşdük, deyəsən. Gecə işığı söndürüb yatağa girən zaman cızıltı daha qorxulu addımlarla otağa doluşurdu. Səhər gün işığında abırlarına sığınib çəkilib gedirdilər. Əczaxanadanmı, yoxsa həşəratlarla mübarizə dərmanları satılan dükandanmı, xatırlamıram, bir qutu dərman almışdıq. Məsləhət görmüşdülər ki, divar diblərinə püskürdək. Prospektüsə (alınan malın üstünə yapışdırılan kağız, necə istifadə edilməsi haqqında məlumat verilir, red: Təranə Vahid). Sevimli bir kəlmədi prospektüsə. Noktrün kimi. Enfarktüs kimi həтта. Anjina pektoris...

Axşamdan dərmanlamışdıq evi. Səhəri xalçanın üstündə onlarca Gregor Samsaları (Qreqor Zamza - Frans Kafkanın “Dönüş” romanında xəyali surət, red: Təranə Vahid) tozsoranla təmizləmək güldürmüşdü bizi. Bəziləri qəribə bir vəziyyətdə yapışib qaldığı yerdən sanki bizə gülümsəyərək baxırdı. Ayaqlarının tırtılına diqqət yetirmədiyimi indi xatırlayıram. Amma onları təmizləyərkən öldürmənin qəribə nəşəsini yaşayırdı, şəhvani duyğularımız artır və dayanmadan öpüşürdük. Birinci əqrəb onlardan bir neçə gün sonra çıxdı ortaya.

Yenə gecəydi və küçədə dolaşan küləyin ayaq səsləri də çəkilib getmişdi. Cızıltılı ayaq səsi eşitdim. Qulaq kəsildim. Tək bir səs idi və cəld olması bunun Samsalardan olmadığını göstərirdi. Yenə də səni düşündüm və yatdım. Səni düşünmək bəzən səslərdən qurtarmağıma kömək edirdi. Zamanla qorxularımdan qaçmaq üçün düşündürdüm səni. Evimin hər tərəfinin küçəyə açıq olması həqiqətən ürkdücü bir şey idi. Vaxtaşırı bu həqiqətlə üzlənmək məcburiyyətində qalırdım. Pəncərənin önündən gecənin bir yarısı keçib gedən ayaq səsinin sahibinin uğursuzluğuna inanmaq üçün ortada heç səbəb yoxdu üstəlik. Gecənin bir yarısı keçib gedir, mövcudluğu imkansızlaşdırırdı həтта. Belə zamanlarda yanımda olmağını çox istəyirdim. Qapqara bir əqrəb olub vücudumda dolaşmağını... elə olmuş olmalıdı. Səhər tezdən oyanıb eyni cızıltılı, ləng ayaq səsiylə qarşılaşanda səsin gəldiyi yerə doğru baxdım, iş masasının altında qapqara bir əqrəb gördüm. Durub eləcə baxdım. Sonra səhər naharımı hazırladım və ona baxaraq çörəyimi böldüm, qaşığımyı zeytuna batırdım. Heç

qıpırdanmadan eləcə durdu saatlarca. Günorta gələndə onu sənə göstərdim və gecəni ölümlə burun-buruna keçirməyin qorxunc xoşbəxtliyini bölüşdüm. Sonra ikimiz bütün gecə yatağımın içində dolaşa biləcəyini, vücudumun çılpaq yerlərində gizləne biləcəyini və bəlkə də, boynumdan, şah damarımdan məni çala biləcəyini düşündük. Ölümdən bəhs eləmək qərribə bir həzz verirdi sanki ikimizə də. Yaşamağın, hətta ölümə qarşı dirənib çoxalmağın hər zamankından daha çox dəyərli bir səbəbi və mənası olmalıydı. Əqrəbi öldürmədən əvvəl bir-birimizə beləcə toxunduq. Saçlarını bir əqrəbin ayaqlarıyla daradım.

* * *

Səni öldürməyə ikinci əqrəbin qaralığıyla və otağa yaydığı qaranlıqla yaxınlaşdım, əslində. Onun gəlişini duymadım. Səhər ertə oyananda qarşımda, divarın dibində eləcə dururdu. Sıradan bir şeymiş kimi eynimə almadım. Yatağımdan çıxıb vanna otağına getdim, yuyundum, qurulandım, geri döndüm. Eyni yerdə dururdu. Ən xırda qımiltı belə yox idi. Ölmüş olduğunu düşünüb onu ağılımdan çıxarıb nahar elədim. "Hardan çıxır bunlar?" - deyə soruşdum naharın ortasında. Onunla yenidən görüşdüm və başımı çevirib baxdım. Sanki quyruğunu dikəltmiş vəziyyətdəydi. Sənədli filmə bənzəyirdi. Bir-iki addım atdı mənə doğru. Gecəni keçirdim ağılımdan. Həşəratın yatağıma dırmaşa biləcəyini, əgər belədirsə, niyə dırmaşmadığını, əqrəblərin bədənlərinin istiliyə qarşı həssas olub-olmadığını cavabsız suallar kimi yan-yanə düzdüm. Və başqalarını da. Sonra çöl sakinlərinin işlətdikləri ayaqları buğumlu taxtlar gəldi ağılıma; taxtlar və yataqlar... Əqrəblər bir şeyə dırmaşarkən bu buğumları adlaya bilmirlərmiş. Beləcə buğumlu ayaqlar üstündə qurulan bir yataqda rahatca, qorxusuz yata bilmiş insanlar. Saniyələr içində elə bir yataq təsəvvür elədim ağılımda. Bəlkə, bu ölüm qorxusundan qurtaracaqdı məni, amma ölümlə burun-buruna yaşamağın həyəcanını öldürəcəkdə. Yanımda olsan, "ölüm bizi haraya qədər qovalayar" - deyə soruşar və mübahisə açardım. Cavabı nə qədər sadə görünür, deyilmi?

O gün gəlmədin və mən sənsiz əqrəbə heç bir şey etməyəcəyimi anladım. Günortadan sonra bir neçə həmlə edən kimi oldu, axşama doğru salonun ortasına qədər gəldi, quyruğunu dikəldib sanki ətrafı yoxladı, düşməni axtardı, tərپənmədən durub ətrafı dinlədi. əqrəblərin həqiqətən belə şeylər edib-etmədiyini bilmirəm. Amma mənim işim budur. Daha doğrusu, işsizlikdən, evdə boş-boş oturmaqdan, daha çox da sənsizlikdən əqrəbin hərəkətlərini izləyirəm. Özümü onun yerinə qoymağımı da düşündüm. O dəqiqə gedib özümü çaldım. Düşünə bilsə, o da bir an təsiri var əqrəbliyinin. Sonra özümü əqrəbin yerinə qoydum, keyfə bənzəyən, amma bir tərəfi kədərli olan duyğusunu yaşadım. Özümə yekə-yekə danışdım. Sənətin heyranlıqla başladığını-zadını anladım. Qarşımda sən olsan, daha çoxşulu bir çıxış nümayiş etdirərdim mütləq. Sənə gözəl, yaxşı və saleh görünmək istəyim ağılımı qarışdırır bəzən. Halbuki sənə bir əqrəb kimi görünməyinin gerçəkliyini düşünürəm. Daha doğrusu, bunu istəyirəm. Bəlkə, sadəcə, belindən tutmaq üçün... əqrəbin ağaran yerlərindən... belin incədi sənə.

Əqrəb... pis bir qara. Qara bir ləkə... Yaxamda olsa... Silib atsan... Silərkən barmaqlarını qoxulasam... barmaqlarının arasından bir qoxu yayılsa... Uçucu... Bihuş... bayıldacaq hətta... İçimə çəksəm... Yuxum gəlsə... İçimdə bir ləkə kimi, böyüyən, dağılan... Bir ur... Bir yara... Vücudumu bürüyəcək zamanla... Eşq... Sən... Boşluq... Kainatın mənası olmalıdır... Bir ulduz toqquşsa... Əqrəb ulduzu deyə bir şey olmalıdır... Qanadları əqrəbin ayaqları kimi... Qaranlıq bir ulduz... Elə ulduzlar var kainatda... Sənə kimi... Sevdikcə əridən, yox edən, udan... Mən sənəmi yox olacağam? Bir-birimizə qarşı istək, bir vəhdət varmı gerçək-dən?.. Günortadan sonra gəl, iki saat qal və get... Əqrəb xalının ortasında... Ət-

rafında kaloniya düzəldərək... Quyuğundan maqqaşla yaxalayım? Dayan-sın... Bəlkə, bir tük qədər asanca ölmək mümkündür... Bəlkə, əqrəb bunun üçündür... İkinci dəfə gəlişi... Daha əvvəl öldürdüyümüz əqrəb... Bəlkə, dirilə-rək... Bu mümkündürmü? Yoldaşı da ola bilər... Mən ölsəm... Rahatlanaraq... Uçan kimi... Tük kimi... Köpük kimi... Köpük?... Bir hekayə adı kimi... Bir ad ola-raq ölsəm... Güzgülərdə boşluq qalarmı?.. Bu qədər rahat ölərkən... Bu qədər sakit bir ölüm... Boşluq qalarmı aynalarda?.. Çöl?.. Tək bir qumun öz üstünə əyilərək çoxalması... Xurmalar kimi... Əqrəblər kimi... Qumların altı qum dolu... Kiçik təpələr bir-birini doğub durur... Qadın...

Çöl və qadın... Kiçik və qabartmalı... Əsmər və parıltılı... Qumlar... İşil-işil qumlar... Çöllər dolusu almaz... Şey... Hər şeyi ifadə edən şey... Tanrını ifadə edən?.. Tanrını ifadə edən Tanrı... Tanrını Tanrıdan başqa nə ifadə edər?.. Bi-zim öz üstümüdə əyilməyimiz... Bir qapanma... Ölümədən bir qaçış, bir gizlən-mə... Çoxalaraq gizlənmə, azalaraq... Ağızımızda bir quş... Bir quşun ağızında bir quş... Bir quşun ağızında biz... Sən və mən... Şerin incə damarında ikimiz... Artıq gəl... Gəl və dəyişdir... Gəl və dəyiş... Gəl və dəyişək... Saçlarını külək açsın... Saçlarını əqrəblər açsın... Səni belə sevmək... Səni beləyəkən sevmək... Sonra gözlərimə bax və səyahəti müjdələ... Bacararsan... Uzun bir yol tut...

Ertəsi gün səhər naharına gəlmədin. O gecə də əqrəblə, əqrəb gerçəkliyi ilə yatdım. Yatağıma yenə gəlmədi. Halbuki istədim, "gəlsin" - dedim, "boynumdan öpsə", - yoxluğunu belə sağaldıram - sonra rahatca ölsəm, ölərkən səsini duysam, ölərkən üzünü görsəm, ölərkən sarılsam sənə... Qarşı divarın dibinəcən gedib. Gecə boyu qət ediyi yol bu qədərdir. Düşünürəm öldürdük onu. Bir çubuğun ucuyla qəzet kağızının üstünə itələdik cəsədi. Sonra götürüb çölə atdıq. Quşlar enib götürmüşdülmü? Yoxsa bir əqrəb əriyib yox ola bilərmə? Zəhərli bir nəfəs olub havaya qarışa bilərmə? Gəlib yan-yana uzandıq divana. Axşamüstüydü, hava sərinləmişdi. Gecəyə qədər eləcə qaldıq. Gecə yağış yağdı, pəncərənin arasından sərin bir külək gəlib vücudumuzu yaladı. Varlığın böyüdü, qabardı, ürpəndi. Səbəbsiz, heç bir izahat vermədən çıxıb getdin. Bir-birimizi, bəlkə də, o günlük tükətmışdik. Tək qaldım və yağış yağa-yağa uzun müddət evin arxasındakı boşluğa baxdım qaranlıqda. Qapqara bir əqrəb ölüsünü axtardım, bəlkə, canlana ümidiylə. Bəlkə, yağış yuyub aparmışdı və bəlkə də, zəhərli nəfəs kimi buxarlanıb havaya qarışmışdı. Gedib oturdum və soluxmuş varlığına sığındım.

Üçüncü əqrəb də qaraydı və bəlkə də, heç gəlmədi, heç var olmadı. Bəlkə, bir əqrəb olaraq gəldin. Gəldin və səhərə qədər kiçik addımlarla dolaşdın bə-dənimdə. Dayanıb dinlədim... Dayanıb dinlədim... Sonra yenə başladın. Bunu bir oyuna, həzz verən bir oyuna döndərdin. Və bəlkə, axırda, səhərə yaxın boy-numdan, bir anatomistdən belə tez tapa biləcəyin şah damarımdan çaldın, quy-ruğunu qaldırıb başının üstündən aşırıraq. Eşqin öldürməklə bir əlaqəsi olma-lıdır... Bunu neçə dəfə təkrarladım, kim bilir... bir gün səni öldürəcəyimi bildirdim. Bir əqrəb kimi öldürəcəyimi... öpüşürük kimi çaldın boynumdan, şah damarımdan. Öldürərək səni öldürməyəcəyimdənmi qurtarardın məni?

Oyananda gözümün üstündə gördüyüm qara ləkənin mənası səndin. Məni çalaraq intihar etdin. Öldürərək ölümədən qaça bilməzsən. Məni çalaraq rahatlandın. Pis ölümlərdən qorudun məni. Sonra sinəmdə oturub ölümümə tamaşa elədin. Nəfəsim seyrəkləşincə... sinəmdə bir ləkə olaraq qalmağının mənası bu olmalıdı... Belinin incəliyi o ləkədə belə bəllidir. Rahatlanaraq, bir uyuşdurucu sərxoşluğuyla öldüm. Divandan yavaşca, bir tük kimi, duman kimi endim. Evin ortasında arxası üstə uzandım. Hamam böcəkləri gəldi ağılıma, Gregor Samsa (Frans Kafkanın "Dönüş" romanında səhər gözünü açıb özünü böcək görəndə Greqor Samsa obrazı, - red. T.Vahid) gəldi... Düz köksümün sol tərəfindən qapqara bir əqrəbin buxarlanaraq havaya uçduğunu gördüm.

SONSUZLUĞA SÜRDÜM ATIMI*

...ölünün saçlarına toxundum, qıvrım-qıvrım saçlarına, əvvəllər xışıldayardı hərdən, qaranlıqdı, saçları islaqdı, isticə qanı ilə islaq, ürpəndimmi, bilmirəm, "bir az sonra sübh azanı oxunacaq" - deyə ağımdan keçirdim, sonra yavaş-yavaş işıqlanacaq hər yer, "dünən günortadan sonraydı" - deyə başladım başqa bir şeyi, amma ölüylə əlaqəsi olan bir şeyi düşünməyə; hə, dünən ikinci vaxtıydı və yaşlı kişi saqqalının üstünə əyilərək baltayla odun yarırdı, qaçıb gəlmişdim, sonra başqaları da - qardaşım, dostlarım, küsdüklərim, sevdiklərim, nifrət etdiklərim - tez gəldilər, baltanı əlindən alıb nöbəylə bütün odunları az vaxtda qırıb yığdıq, "daşıyaqmi" - deyəndə, "yox" - dedi, "yaşdı bunlar, bir neçə gün günəşin altında qalsın, qurusun, sonra mən yavaş-yavaş daşıyaram", "yavaş-yavaş daşıyaram"ın içində, "keşke siz daşıyıdınız" mənası gizləndirdi, biz asanca və yorulmadan daşıya biləcək yaşdaydıq və bunu eləməyi orada səssizcə baxışaraq, küsülümüzə belə baxışaraq qərarlaşdırmışdıq, amma aramızdan heç biri ölünün qıvrım-qıvrım saçlarıyla gəlib buraya, bu odunların üstünə uzanacağını - yatmış kimi, sağ qolunu dirsəyindən büküb başının altına qoymuş, üzünü üstə, kədərli bir insanın duruşunu alaraq - kədərliydə həqiqətən də - yatırdı - bilmirdi, amma qaranlıqda belə qolunun bükülmüş olduğunu həmənəcə anlamışdım, sonra bir ayağının da eynən qolu kimi bükülmüş qatlandığını fərq etdim, köynəyinin ağ yaxası jaketinin altından çıxmış, ordan-burdan saçlarından sızan qana boyanmışdı, qanlı əlimi qaranlıqda üzümə doğru yaxınlaşdıraraq yoxladım, hiss etdiyim şeyi görmək də istəyirdim, onu öldürdüyümü söylədim özüm üzümə, qaranlığın bunu dinlədiyini hiss etdim, ağacların arxadakı bağçanın o tərəfindəki bulaqdan süzülüb gələn, ayaqlarımın altından qıvrılıb irəlində, qaranlıqda tunc bir lövhə kimi görünən xırda gölə tökülən suyun eşitdiyini gördüm, ağaclar üstümdəki küknardan başlayaraq bir daha yenidən xışıldadılar, əslində, külək yoxdu, bəlkə də danışdırlar öz aralarında yarpaqlar göz-göz mənə çevrilərək "qatill!" - deyirdilər öz dillərində, yaxşıca baxdım əlimə, qoxusunu duydum qanın, əlimi şalvarıma sildim, çömbəldim baş tərəfində, acı, ən acı türkülər gəldi dilimə, ağılar, əl dəsmalları, mauzer, yağlı qurşunlar, çoxlu içində "of" olan, "aman" olan, "əfsuslar" olan bu ahu-zarların hamısı minlərcə dəfə təkrarlandı içimdə, sonra onun, yəni mərhumun son nəfəsini dərin bir "of" çəkərək verdiyini, ölmüş kimi deyil, üsyan edirmiş kimi öldüyünü xatırladım, eləcə durdum bir müddət, ayaqlarım keyidi, gözlərimi bir an belə çəkmə bilmədim üstündən, onu, onun vaxtını, qədərini, kədərini, eşqini, bəlkə də artıq görmədiyim gözlərini, üzünü, saqqalının seyrəkliyini, keçən il elə bu zamanlar bir toyda çəkdiyi halayı, belindəki silahı, çəkib havaya bilmirəm neçə dəfə atəş açdığını, gülüş meydanındakı son duruşunu, biləklərini, igidliyini, daha bir yığın yaxşılıqlarıyla birlikdə pisliklərini; içkisini, qız-gəlinə dadanmağını, tövbə edib yenə dadandığını, parklarda səhərləri açdığını, qumarını, hikkəsini, eşqini, pis eşqini, bir sürü eşqnaməsini, sonda hər şeyi təmizə çıxaran sevgisini, sevdiyi qızı, qızın gözlərini, ən çox da gözlərini, sonra biləklərini, bir mis kimi bükülmüş parıldayan biləklərini, çəfkəninə çıxan sinəsini, çiyinlərindən asılan iki biləyini, geniş ətəklərinin altında öyünə biləcəyi qılçaları, bəlkə, bir ölünü yuxusunda gizləncə öpdüyünü, indi elə bu anda orada, bir pəncərənin barmaqlığı arxasından çölə baxdığını, qaranlığı dəlib keçən gözlərini, qarşısını kəsən bütün ağacları odlu bir nəfəslə yandırmaq istəyini, çarəsizliyini, qəlbinin üstünə bir dağ çökmüş kimi yandığını, saçlarını çəngə-çəngə yolub bir yana yığdığını, bir qəribə iplik bağladığı nişan barmağına baxıb, baxıb

* Müəllifin yazı texnikası olduğu kimi saxlanılıb.

ağladığını, ara-sıra o barmağını öpdüyünü, pəncərədən çarəsizlik quşlarını uçurub mənə göndərdiyini, quşların gəlib əvvəlcə ölünün saçlarına qonduqlarını, caynaqlarını qanına batırdıqlarını - "xınalı kəklik türküsünü kim söyləyər indi?" - sonra havalanıb çiyinlərimə qonduqlarını, uçarkən məni ittiham etdiyini, "qatil!" - deyərək hayqırdıqlarını, ah, azan oxuna, qurtaram - bu qarşıdakı qapı aralana, elə dünən günüortadan sonra saqqalının üstünə əyilib odun yaran o qoca çıxa, əsasına sökənərək namaz qıla, hətta durub bu bulaqda şırıl-şırıl dəstəməz aldıqca mən də qatilliyimdən yuyunub aranam, sonra şahidliyi gəlib qulağıma çata, oradan içimə, oradan qəlbimə, oradan ruhuma, sonra təkrarlasam içimdə, yavaş-yavaş, zikir edərək, deyərək tələssə, deyərək bağırısam, deyərək bütün dünyaya eşitdirsəm, deyərək göy üzündə yayılsa səsimin yağısı, gəlib məni tapsa, deyərək fırlanıb dursam ulduzlar kimi, dünya kimi, kainat kimi, xırdalıb bir xırmana dönsəm, bir topaca dönsəm, mən fırlandıqca məni bir işıq bürüsə, bir kəfən, deyərək ölünün yerinə mən ölsəm, deyərək ulduzlar ensə, deyərək biri gəlib məni tapsa, buruq-buruq saçlarıma toxunsa, əlinin qanını üzünə tutsa, ah, bu qapı bir açılsa, ah, saqqalının üstünə əyilən adam bir çıxsın, pəncərədən bir külək əssə, o qızın qoxusunu gətirsə, yaxud göz yaşlarıyla islatdığı yaylığını başından sıyrarsa, alıb bir quş kimi mənə gətirsə, tutub öpsəm, qoxlasam, bir tel saç qalsın quşun qanadında, onu tapsam, köksümə batırsam, ah, onun ağladığı ölü mən olsam, məni sevsə, mənim üçün ağlasa, islah odunların işığı və qoxusu qarışır qana, qanın qoxusuna və rənginə, göy ağarır, başımı qaldırıb baxsam küreyimin üstündə qapqara bir buludun, bir it kimi, pis, qıllı bir it kimi dişlərini göstərərək çömbəldiyini görəcəyəm, qərribə bir qərb küləyi əsib durur indi, getmir amma, külək qabağına qatıb gətirmir onu, uzaqlardan, ta qarşı dağın ətəklərindən nərgiz ətri gəlir, quru otların, buğda tarlasının ətri gəlir, bu saatlarda qərb küləyi nəmləndirir onları, ətirləri yayılır bütün obaya, nərgiz qoxusuna həyatın səsləri qarışıb, çobanların danışmaları gəlir, itləri bir uğursuzluğu ulayır göy üzünə, kəndin yuxarı başında biri quyudan su çəkir, tuluğun hıçqırıqlı səsi boşluqda çoxalır, yuxarıdakı gölün qamışlığında bir quş oyanır, bir qurbağa başqa bir qurbağanı eşqə dəvət edir, biləklərini bir daha xatırlayıram, çiyinlərini, belini; ölünün adını, adına qoşulan bir türküyü, öləcəyini hiss edirmiş kimi yaşadığı son günlərini, üzümləri, küpələrdən tökülən üzümləri, çıra kimi üzümləri, mor-mor üzümləri, soyuq üzümləri, iri üzümləri, üzüm bağları, bu bağların arasında dolaşan dovşanları; sonra ölümün tənəklər arasında dolaşan bir dovşan kimi vaxtsız görünməsini, məni də tapmasını, alıb aparmasını istəyirəm; ölüm təmizlənmənin mümkün olub-olmadığını düşünürəm, belimdəki skeleti çıxarıb üstünə atıram nədənsə, bəlkə də, onun üçün başqa bir şey edə bilməyəcəyimdən edirəm, barmaqlarıma bulaşan qan qurumağa başlayır, bir qapı açılır qarşıda, lampanın cılız işığı süzülüb meyidin üstünə düşür, elə bil yatıb, bir azdan oyanacaq, azan səsiylə gərənəşib oyanacaq, qapı bağlanır, işıq sakitcə çəkilir, amma artıq dan yeri sökülür, hava işıqlanır, az sonra azan oxunacaq, səhər vaxtıdır demişdim, rəhmət enir göylərdən, bərəkət enir, mələklər enir, ruzi mələklərin qanadında enir, bağışlanma enir, dualar göyə çıxır, pərdələr qat-qat açılır, tövbələr, günahları bir daha etməmək, peşmanlıqlar çatır meqama, arzular vaxtıdır, arınma-durunma vaxtıdır, əfv vaxtıdır, sonra dönüb baxıram sağ yanıma, bir az əvvəl açılıb bağlanan qapıya, geniş zalda bir kölgə əyilib qalxır, yavaş, ahəngli addımlarla daş pilləkənlərdən enir, - daş olduğunu görərək deyil, xatırlayaraq bilirəm - mənə yönəlir, bizə, ölüyə, ikimizə yönəlir, yaxınlaşdıqca aydınlaşır üzü, saqqalı, saqqalının ağılığı, gəlib durur arxamızda, ikimizə birdən uzun-uzadı baxır, baxdığını görmədən bilirəm, için-için yanır, hər nəfəsdə min "of" çəkir sanki, gəlib sağ yanımda çömbəlir, bir əlini çiyinimə qoyur, gözləri ölüdə, köksündən bir şey qopur, fəryada, hıçqırığa, hayqırtıya; eyni zamanda üçünə birdən bənzəyən bir şey, burnunu çəkir tez-tez, belimi sıgallayır, "onu sən öldürmədin" - deyir, "onu sən

öldürmədin”, qoluma girib qalxmağıma kömək edir, başını çevirib bulağa baxır, “dəstəməz almısanmı?” - deyə soruşur, bulağa yönəlirik, gümüş kimi axan suya baxıram, su parıldayır, bulağın lüləsi parıldayır, üzümə bir işıq düşür, içimə bir aydınlıq, qollarımı çırmayıb, çömbəltmə otururam, dəstəmizin sonunda sağ ovcumla üç udum su içirəm, belimə bir hirka atır hardan tapıbsa, bir kərə daha; “onu sən öldürmədin” - deyir, bağçadan çıxırıq, qiblə qapısından, göyə baxıram, “sübh vaxtıdır” - deyirəm, içimdə azan oxunur...

* * *

...əvvəlcə bir ambulans gəldi, səsi özündən əvvəl gələn, küçələri tozlayaraq, evləri sarsıdaraq, quşları ürküdərək gəldi; “bərəkət, əvvəlcədən sulamışdıq evin qabağını” - deyənlər oldu, kəndin ən pisi, ən pis bilinəni; ən alçağı, ən alçaq bilinəni; vicdansız, vicdansız bilinəni, pozğunu, pozğun sanılanı; uğursuzu, uğursuzluğuna inanılanı; gözündə olanı, gözüylə ev köçürdüyünə şahid olunanı; həsəd apararı, həsədiylə xırman yandırdığı görünəni, sözün qıyası, iti, uğursuzu belə torpaq damların divarlarına sığınaraq, evlərin çənəsində gizlənərək yaxud, ortalıqda hər şeyi açıb ağardaraq ağılaşır; sübh namazının rahatlığı canımda, eyvandan meydana, meydanın qurtardığı yerdəki ağaclara, ağacların içində bir ucaboy ağacın altındakı odunlara və odunların üstündəki meydə baxıram; məmur-filan gəlir, “hakim gəlir” - deyə pıçhapıç dolaşır, qələbəlik aralanır, bir ehtiram adətinin ortasından keçir hakim, taxt gəlir, masa qurulur, masanın baş tərəfində qızı gətirib oturdular taxtdan birinə; bahalı bir şal var başında. Saçları sağdan, soldan qabarır, üzü mərmər kimi, gözləri donuq, ifadəsiz, boşluğa baxır, kədərdən, ya da qorxudan bir iz yoxdu, uzaqdan görə bilmirəm, ağır-ağır danışır, bir-bir anladır, kim nə öyrədibse, onu söyləyir, ölüyə belə dönüb baxmır, sonra aşağıdan, dərənənin içindən diyirlənə-diyirlənə bir insan sürüsü gəlir, fəryadları dərədə əks-səda verib çoxalır; qabaqda anası, bir əlində yaylığı, ağı deyərək, oğluna türkülər söyləyərək gəlib durur qabaqda, yaxına buraxmırlar; başı kəsilmiş xoruz kimi fırlanıb durur, qələbəlik yorulur; yorğunluqla keçmiş xatırlamağa başlayır, uzun illər bundan əvvəlki başqa bir cinayəti qısaca anladır, ikisi arasındakı oxşarlıqlar ortaya çıxır, sonra keçmişdə danışılan başqa bir cinayət, başqa bir eşq hekayəsi; “mən yetişəmmədim, atam danışdı” kimi girişlərlə dilə gətirilir, divar diblərində büzüsmüş qadınlar əllərindəki çöplərlə torpağı eşələməyə başlayırlar, yaylıqlarının ucuyla gözlərini qurulayan, burnunu silən qadınlar sanki su kimi torpağın altına sızacaqlar, kölgələri bir-birlərinin çiyinlərinə düşür; deyərkən hər şey bitir, ambulans gedir, hakim və məmurlar gedir, masa və taxt gedir, meyit gedir, anası gedir, ən çox da, sevdiyi qız gedir ən çox da, atası gedir ən çox da; ölüm gedir, camaat dağılır, hər şey qurtarmış kimi, ölüm bitmiş, ölümün gerçəkliyi aramızdan çəkilməmiş kimi, qapılar bağlanır, pərdələr çəkilir...

* * *

...quşların gördüyüdür, əkinlərin söylədiyi, suların baxdığıdır, dağların öfkələndiyidir, ağacların pıçıldadığıdır, buludların qamçılacağıdır, küləyin susduğudur, günəşin və gecənin gizlətdiyidir, qaranlığın hayqıraraq daşırdığıdır, quzuların mələdiyi, itlərin uladığıdır; ulu ardıcın kəsildiyidir, kəsən uğursuz əlin qurduğu zamanlardı; sular çəkilməmiş, dağların arasında yaxanıb buludların yaylığı kimi göyün mavi üzündə dolanıb durduğu günləri; mauzer mauzerdi, güllələr yağlıydı, torpaqda bir mauzerlə bir adam görünür günəşin altında, üzü-gözü sarıqlıydı, yumru, tısbağa kimi bir adamdı, üzü dizində, gözü izində keçib getdi dağların arasına, quru tikanlar top kimi yumalandı keçdiyi yerlərdə,

küləklər əksinə əsdi, uğursuzluq sığınacaqlara daldalanmış göyərçinləri ürkütdü, qaranquşlar daldalanacağıın altında gizləndi, damlar bir-birinə girib; “bu gecə öldürüləcək” - deyə pıçıldadılar, çoxalib gecəyə qarışdı söz, gəlib yatağımnda tapdı məni, qalxıb oturdum, bütün işıqlarını yandırdım evin, anam soruşdu, atam soruşdu, bir şey demədim, soyuq otaqdan bir xırda səbət dolusu üzüm gətirdim, oturub zalın ortasında yeməyə başladım, yedim, yedim, doymadım, doydum, amma yenə yedim, evlərin pıçiltısı çoxaldı, gəlib otaqların şüşələrini yoxladı, qapının arasından sızıb bir duman kimi otaqlara doluşdu, ürpəndim, çöldə yatan it zingildədi, tövlədəki aygır kişnədi, çay vaxtı altında oturduğum küknar gəldi ağılıma, bir rəssam yorumuyla baxmışdım, deyəsən, boxçamı açıb yeməyimi yemişdim, qarşıda, dərənin içinə quşlar enirdi, süpürgə otları zəif bir quruluqla çırtıldaırdı: “ dur get, bir az yat” - dedi anam, gedəmmədim, siqaret çəkdim dalbadal, radionu açdım, türkülər dinlədim, çölə çıxdım, bulağın başına getdim, lülədən çıxandan sonra genişləyib pərdələşən suya baxdım, uzun-uzadı, səsini dinlədim, bir bayquş gəlib qondu başına, yanıqlı-yanıqlı danqıldadı, kişnəyərək bir at keçdi qaranlıqdan, torpaqda parıldayan mauzeri gördüm, atın tərkində şeytanı gördüm, mauzerin ucunda ölümü gördüm, sonra göyün bir ucunda parlayan bir xəncər gördüm, göyü yırtaraq o biri ucuna qədər getdi, şimşək kimi getdi, qaranlığın deşilən yerindən başqa bir qaranlıq göründü, mauzer iki dəfə açıldı, səsi bu dağıntıya yoldaşlıq etdi, göyün bir ucundan o biri ucuna gedib-gəldi, süpürgə otlarının arasında qaçan bir dovşanı xatırladım, ayaq səsləri duydum, çırtılarla çalaların arasından qaçaraq keçdi, çəpərlərin üzərindən adladı, zəif bir səslə bir bədən yerə düşdü, yüyürüb getdim və mauzeri başına dayayıb iki dəfə atəş açdım, qatil məndim, atın üstündəki məndim, mauzeri torpaqda gizləyən o tısbağa məndim, üzüm qırış-qırışıydı, donqarımı böyüdərək yaşamışdım bu illər, qız mənimdi, mənim olmalıydı, dilimdə bir çıra dadı qalmışdı, bir salxım da üzüm yedim, əllərim qan qoxuyurdu, gedib bulaqda yaxaladım, bir dəfə, yenidən bir dəfə də yaxaladım, qan qoxusundan qurtarmadım, torpaqları ovucladım, şamurları ovucladım, təkrar yaxaladım, damların üstünə çıxıb bağırmaq istədim, gedib qızın sərçə barmağından öpdüm, xına qoxuyurdu, tövbə etmək istədim, əfv diləmək istədim, sulara atmaq istədim özümü, pis cəmdəyimi, murdar bədənimi, siçan bədənimi...

* * *

...azan səsi var göyümdə

“qatil sən deyilsən” - dedi, belimi sıgalladı, dönüb qucaqladı sonra, saqqalı tütün qoxuyurdu, təsbehini verdi mənə, ovcumda yumru bir top kimi, namazdan sonra bir daşın üstündə oturuq, belimizi günə verdik, qərb üfükündə bir dağ, hardasa göyü dələcək, başı qarlı, yuyunur günəşdə, az sonra obaya yenəcək günəş, qatil gəldi, qarşımda durdu: “mən öldürdüm”, - dedi, onusa mən öldürmüşdüm; mən öldürmüşdüm, o, qatil olmuşdu, üzü tısbağa üzü kimi qırış-qırış, çaşqın, dodaqlarının kənarlarından ağzının suyu axırdı, nəfəsi üzümə vurdu, kirli və pis nəfəsi, qalın qaşları gözlərini örtürdü, ayağını sürüyə-sürüyə meydanın ortasına doğru yüyürdü, qalxıb evə getdim, künc otaqdan bir heybə tapdım, nəyim var, nəyim yox, doldurdum içinə, tövləyə girib atımı çıxtartdım, qızılı atımı; anamın-atamın əlini öpüb kənddən çıxdım, sonsuza sürdüm atımı...

**Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırdı:
Təranə VAHİD**

Hörmətli Baş redaktor!

Son illər Rusiya şairlərinin Qafqazla - Azərbaycanla bağlı şeirləri dərhal diqqətimi çəkir... Və istəyirəm ki, o poeziya örnəklərindən Azərbaycan oxucusu da xəbər tutsun. Bu baxımdan voronejli, tanınmış rus şairi İvan Şyolokovun "Sübh şəfəqlərində şəhər" toplusunda iki nümunə məni, necə deyərlər, tərpətdi və həmin yazıları ana dilimizə çevirib "Azərbaycan"ın oxucularına çatdırmağı özümə borc bildim.

***Knyaz QOÇAQ,
RF və Azərbaycan Yazıçılar birliklərinin üzvü, Yuqra***

İvan ŞYOLOKOV

YESENİNİN ABİDƏSİ ÖNÜNDƏ

Nədən seçdin Voroneji, Yesenin?
Külək də öpmədi burda telindən.
Qarğalara məskən olmuş xiyaban...
Bura necə gəldiyini, barı anlat sən...

Almadın ovcuna qara torpağı,
Donun ləpələri ruhuna gələr.
Qarmon havasıyla çay qırağında
Mahni oxumadı sənə gözəllər.

Qalxarsanmı bu çöllərin qatına?
Sənə qucaq açacaqmı bu diyar?
Burda da yox arzu olunan cənnət,
Sınıq könüllərin hayqırtısı var...

Azad düşünürdü, gözdən düşmüşdü
Vətən cəfakəsi, söz nəğməkarı.

Voronej, hərəyə bir "qurğu" qurub
Qovdun qürbət elə - Qafqaza sarı.

Miniyi araba, poçt arabası,
Bu qərib diyarda hər yan dağ, meşə.
İçində qış günü bahar havası
Can atırdı Şahanəylə görüşə.

Açsa qapısını yenə də göylər,
Müqəddəs savaşa səsi səsləsə,
Bir sarı budaqla örtüb saçını
Burda qal, dərs olsun bu da hər kəsə.

1841. LERMONTOVUN QAFQAZA SON SƏFƏRİ

Çernozezya yollarında kimsə yox,
Cavan zabit yalnız gedir bu yolu.
Səfər əşyaları - qəzəbdən ancaq
Ürəyi - müqəddəs işıqla dolu.

Yəni Rusiyada şair səyyahdı?
Yoxsa, o daşıyır yalnız bu adı;
Sürgün olunanda - seçilən eyni?
Necə qırılmasın ruhun qanadı.

Çöllərin nəğməsi yarpaq dilində,
Hələ çox uzaqdı Qafqaz qalası.
Səmada bir əlçim qırmızı bulud,
Cənuba tələsir poçt arabası.

"Əlvida, yuyulmamış Rusiya"
Mavi çöllər, əlvida!
Donun aynasında maviyə çalan
Ana yurd arxada, yalnız bir ada.

"Monqo, Monqo, mənim ecazkar dostum!
Qurğuşun kimidi qəlbimdə kədər.
Yəni, doğrudanmı qərib buludla
Parlayıb sönəcəm - gedəcəm hədər?! "

Könül yarasını bahar sağaltmır,
Qürbətdə də ürəyə, yanar qəlbə yük.
"...O qərib buludun qardaşıyam mən"
Bu son səyahətdi. Qarşımda çöllük...

Voronej

◆ Xatirələr, duyğular

Əhmədə HƏPPO

ÜÇ SÜTUN

“Bizim yazıçı və şairlərin qol-qanadını qırmayın. Onların milli ruhunu öldürməyin.”

Heydər ƏLİYEV

Hörmətli oxucular!

Bu yazının tam anlaşılması üçün istər-istəməz tərcümeyi-halımdan bir neçə cümlə yazmaq məcburiyyətindəyəm. Həyatım qat kəsmiş, ağılı-qaralı illərdən keçib, nurlu Azərbaycanda lövbər salıb. O illərdən bir neçə söz:

- Mən Apiyev Əhməd Həppo oğlu (Əhmədə Həppo) 1934-cü il may ayının 20-də Qərbi Azərbaycanın (indiki Ermənistan) Vedibasar mahalının Şırran kəndində (hazırda o kənd yoxdur) anadan olmuşam.

Erməni daşnaklarının və Stalin rejiminin repressiyası atam Həppo kişinin ailəsindən də yan keçməyib. Ermənilərin məkrli hiylələri, mikoyanların canfəşanlıığı ilə 50 min müsəlman kürdü Ermənistandan sürgün edilən zaman mən 3 yaşlı Əhmədin də ailəsi o məşəqqətli köçün arasında idi. Beləliklə, Həppo kişinin ailəsi 10 il Qırğızıstan Respublikasında sürgün həyatı yaşadı.

Sürgün illərində nələr çəkdik, onu bir Allah bilir. Bir də o kəslər bilirdi ki, qəlbi sınıq, ürəkləri xiffətlə dolu idi, onlar da qəm-qüssələrini özləri ilə o dünyaya apardılar. O faciəni yaşayan, bu gün həyatda qalan azsaylı insanlardan biri də mənəm. 1947-ci ildə "Qırmızı Moskva" sürgünə məruz qalan müsəlman kürd ailələrinə bəraət verdi. 500-ə qədər kürd ailəsi Qazaxıstandan və Orta Asiyadan öz dedə-baba yurdlarına qayıtmaq üçün üz tutdular. Azərbaycanın Yevlax rayonunda sovet milisləri onların qarşısını kəsib bildirdilər ki, Ermənistan hökuməti onları öz yurdlarına buraxmır. Səbəb də o göstərilir ki, Ermənistanın ərazisi kiçikdir və kürdlərin kəndlərində Suriyadan gəlmiş ermənilər məskunlaşdırılıb. Beləliklə, ailəmiz Yevlax rayonunun "28 Aprel" sovxozunda məskunlaşdı. 13 yaşımda birinci sinfə getdim. 1960-cı ildə Yerevan Pedaqoji İnstitutuna qəbul oldum. 1964-cü ildə institutu qurtarıb, "Rya Təzə" ("Yeni yol") qəzetində işə qəbul olundum. 7 il bu qəzetin redaksiyasında işlədim. İlk hekayələrim və publisistik məqalələrim "Rya Təzə", "Sovet Ermənistanı" qəzetlərində çap olundu. İlk iki kitabım ("Adar" ("Mart") və "Əmir qul vədidə" ("Həyat çiçəkləni") Yerevanda nəşr olundu. Lakin bütün bunlara

baxmayaraq, mənə qarşı olan ögey münasibət və Azərbaycana olan mənəvi bağlılıq məni həmişə Azərbaycana çəkirdi. Beləliklə, 1970-ci ildə ailəmlə birlikdə Bakıya köçdüm və didərginlik həyatına son qoydum. Allahıma şükür etdim.

Əziz oxucular! Həyatımda olan kiçik bir epizodu sizə danışmaq istəyirəm. Bundan sonra siz özünüz ermənilərin müsəlmanlara qarşı olan münasibətinə qiymət verin.

İnstitutun beşmərtəbəli yataqxanası var idi. Azərbaycanlı və kürd tələbələr yataqxananın zirzəmisində yaşayırdılar. Biz də 5 nəfər müsəlman tələbə zirzəminin bir otağında qalırdıq. Qışda zirzəmi çox soyuq olurdu. Bir qış günü "otağımızın" pəncərəsinin şüşəsi sındı. Yataqxananın komendantı Boğos adlı Suriya ermənisi idi. Kürdcə çox yaxşı bilirdi. Həmişə mənimlə kürdcə danışdı. Guya ki, mənim xətrimi çox istəyirdi. Getdim xahiş edim ki, pəncərəyə təcili şüşə saldırsın. Yerində yox idi. Dedilər ki, bu gün işə çıxmayıb. Üç gün keçdi, soyuqdan çox əziyyət çəkirdik. Dördüncü gün o, işə çıxdı. Getdim yanına vəziyyəti bildirdim. Gülə-gülə dedi:

- Narahat olma, sabah, birisi gün həll edərik. Bilirsən üç gündür niyə işə çıxmıram? Oğlan nəvəm olub. İncimə, qədim adətimize görə oğlan uşağı dünyaya gələndə baba və nənə üç gün onun yanında oturur. Üçüncü gün şənlik təşkil olunur. Baba uşağın sağ qulağına deyir:

- Qurban olum, böyüyəndə bil ki, türk bizim birinci düşmənimizdir.

Sonra nənə uşağın sol qulağına deyir:

- Qurban olum, böyüyəndə bil ki, kürd də bizim ikinci düşmənimizdir.

Bütün bədənim titrədi, tüpürüb, onun "yuvasından" çıxdım. Fikrimcə, şərhe ehtiyac yoxdur.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, 1970-ci ildə ailəliklə Bakıya köçdük. Həmin ilin fevral ayında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Mətbuatda Dövlət və Hərbi Sirləri Mühafizə Edən Baş İdarədə (Qlavlit) işə düzəldim.

İşlə əlaqədar respublikanın bütün rayonlarına gedirdim. Belə ki, rayonların hamısında rayon partiya komitələrinin (ölkədə bir partiya var idi - Kommunist Partiyası) orqanı olan yerli qəzetlər nəşr olunurdu. Onlara nəzarət birbaşa bizim idarə tərəfindən həyata keçirilirdi. Bununla bərabər, bütün respublikada fəaliyyət göstərən nəşriyyat və mətbəələrin fəaliyyəti də Baş İdarəmizin nəzarətində idi.

Yaradıcı insan kimi rayonların ümumi vəziyyətini, əhalinin yaşayış şəraitini müşahidə edirdim. Eyni zamanda Ermənistandan gəldiyimə görə, istər-istəməz hər şeyi Ermənistanla müqayisə edirdim. Demək olar ki, Azərbaycan bütün sahələrdə geridə qalırdı. Kəndlər bərbad, rayon mərkəzlərində yaşayış şəraiti pis vəziyyətdə idi. Məişət qazı yox idi. Elektrik fasilələrlə verilir. Necə deyərlər, nə yol var idi, nə də iz. Hətta böyük kəndlərdə belə, minik avtomobilləri yox səviyyəsində idi. Ancaq əhalidə yaratmaq, qurmaq həvəsi hiss olunurdu. Sanki bir canlanma var idi.

Bir ildən bir qədər çox idi ki, Heydər Əliyev respublikanın rəhbəri seçilmişdi. Azərbaycanın xilaskarı ağıllı, düşünülmüş, ən başlıcası cəsarətli siyasəti ilə elə bir inkişaf yolunun təməlini qoymaqda idi ki, bu gün də respublikamız həmin uğurlu yolla inkişaf etməkdədir.

Bir dəfə Bərdə rayonunda ezamiyyətdə idim. Rayon rəhbərləri tələş içində idilər. Heydər Əliyev Bərdədə zona müşavirəsi keçirəcəkdi.

Mən də həmin tarixi müşavirədə iştirak etdim. Zal insanlarla dolu idi. Hamının sevinc və maraq dolu baxışları giriş qapısında idi. Səhnə tərəfdəki qapı açıldı, hündürboy, enlikürək, gülürüz, xarizmatik Heydər Əliyev inamlı, cəld addımlarla zala daxil oldu. Hamı ayaqüstə fasiləsiz alqışlarla xalqın sevimli rəhbərini qarşıladı. Rəhbər amiranə səsle, səlis Azərbaycan dilində (o vaxtlar respublika rəhbərləri rusca çıxış edirdilər) çıxışına başladı...

Ulu Öndər Azərbaycanın taleyüklü məsələləri haqqında, respublikanın inkişafdan geri qalmasının səbəblərindən elə danışdı ki, sanki uzun illərdir respublikaya rəhbərlik edir. Eyni zamanda, geriliyin aradan qaldırılması yollarını göstərdi. Bir epizodu yaxşı xatırlayıram. Rayon partiya komitələrinin zalda əyləşən birinci katiblərinə işarə edərək dedi: "Heç olmasa öz oturduğunuz binaları normal vəziyyətdə saxlayın, rayonların abadlıq işləri ilə ciddi məşğul olun".

Bundan sonra nəinki rayon mərkəzlərində, eləcə də kəndlərdə müasir evlər tikilməyə başladı, abadlıq işləri böyük vüsət aldı. İki-üç ilin içərisində 15 respublika arasında geri qalan Azərbaycanın siması tamamilə dəyişdi, uğurlu iqtisadi, mədəni, sosial nəticələrə nail olundu.

Dahi Heydər Əliyevin işi, fəaliyyəti haqqında çox yazılıb, yazılır və yazılacaqdır. Dəryadan bir ovuc su götürməklə onun suyu nə azalar, nə də qurtarar. İstəyirəm bu fenomenin fəaliyyətinin bir sahəsi haqqında söz açım. Fikrimcə, bu sahə haqqında az söz deyilib. Həm də Heydər Əliyevin xalqına olan məhəbbətinin sonsuzluğu ilə yanaşı, Ulu Öndərin cəsarəti, uzaqgörənliyi bir daha sübut olunur.

Baş İdarədə çalışdığım illərdə radio-televiziya verilişləri və bütün çap məhsulları da bu idarənin icazəsi olmadan işıq üzünə görə bilməzdi. 15 respublikanın hamısında fəaliyyət göstərən bu idarələr Moskvanın təbəçiliyində idi. Məhz bu idarənin fəaliyyəti nəticəsində Sovet hakimiyyəti dövründə onlarla yazıçı, şair və digər yaradıcı insanlar milli ruhlu yaradıcılıqlarına görə repressiya qurbanı oldular. Zindanlarda, sürgünlərdə çürüdülər, güllələndilər.

Ağahüseyn Rəsulzadə, Bəkir Çobanzadə, Əli Nazim, Mikayıl Müşfiq, Hüseyn Cavid və neçə-neçə digərləri haqsızlığın və arxasızlığın qurbanı oldular. Azərbaycanın ədəbi, mədəni, siyasi elitasına böyük zərbə vuruldu.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, əməkdar elm xadimi, dövlət mükafatı laureatı Kamal Talibzadə o illər haqqında yazır: "Heç vaxt unutmamalıyıq ki, tarix boyu Azərbaycan yazıçıları, bədii söz ustaları olmanın işgəncələrə, təzyiqlərə məruz qalmışlar. Bircə Sovet hakimiyyəti illərində yüzlərlə Azərbaycan yazıçısının Uzaq Sibir Çöllərinə göndərilib məhv edilməsini, on illərlə qaranlıq zindanlarda saxlanıb qətlə yetirilməsini, İkinci Dünya Müharibəsinin qızgın atəş nöqtələrinə sürgün edilmələrini xatırlamaq kifayətdir." (*Teymur Əhmədov, "Azərbaycan yazıçıları (XX-XXI yüzillikdə Ensiklopedik məlumat kitabı)". "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, Bakı-2011, səh.5*)

Ancaq 1970-ci ildən Sovet İttifaqı dağılana qədər bir nəfər də olsun yaradıcı insan cəzalandırılmadı. Əksinə, onlara qarşı qayğı çoxaldı, eyni zamanda bir çox dövlət mükafatlarına və təltiflərinə layiq görüldülər. Bəziləri düşünə bilərlər ki, bəlkə bu dövrdə Sovet hakimiyyəti əleyhinə və ya milli azadlıq ruhunda yazan olmayıb. Tam məsuliyyətimlə deyirəm: "Xeyr!"

Bəzən açıq-açıqına, çox vaxt da sətiraltı yazırdılar. Biz bunları bilə-bilə görməzliyə vurur, çapına icazə verirdik. Milli ruhun tələbləri qarşısında müntəzər duranlar sırasında biz də vardıq.

Repressiya qurbanlarının ruhu qarşısında baş əyirəm!

Amma...

Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza, Anar, Yusif Səmədoğlu, Vaqif Səmədoğlu, Söhrab Tahir, Nəriman Həsənzadə, İsa Hüseynov, İsmayıl Şıxlı, Məmməd Araz, Hüseyn Kürdoğlu və başqaları nəinki Sovet rejiminin əleyhinə yazıblar, deyərdim ki, milli ruhun oyanıb formalaşmasında böyük rol oynayıblar. Bəs nəyə görə heç kim cəzalanmadı? Bu haqda bəlkə də ictimaiyyətdə az məlumat var. Lakin biz - o vaxtkı senzorlar bu sirri yaxşı bilirik - Xalqın Lideri hakimiyyət başında idi. Lider yaradıcı insanları təhlükələrdən qoruyurdu. Qorunanların isə bundan xəbəri yox idi.

Yaxşı yadımdadır, Heydər Əliyev Qlavlitin rəhbərlərini qəbul etdi. İdarənin partkomu (Baş İdarə kommunist partiyası təşkilatının katibi, 20 il bu vəzifədə işləmişəm) kimi mən də qəbulda idim. İdarəmizin fəaliyyəti, vəzifələri haqqında ən yaxşı senzordan daha ətraflı və müfəssəl danışdı. Hamımızı təəccüb hissi bürümüşdü. Tapşırıq və tövsiyələrini verdi. Dedi: "Yəqin ki, siz Moskvada çap olunan qəzet və jurnalları oxuyursunuz: "Literaturnaya qazeta", "Literaturnaya Rossiya", "Drujba narodov", "Oqonyok". Görürsünüz, onlar bədii yaradıcılığa necə imkan yaradırlar, siz də elə edin. Bizim yazıçı və şairlərin qol-qanadını qırmayın. Onların milli ruhunu öldürməyin."

O dövr üçün yalnız xalqını özündən çox sevən rəhbər belə danışa bilərdi. İllər sonra Ulu Öndərin "Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam" sözlərinin səmimiyyətinə bundan böyük misal ola bilməz.

O tarixi görüşdən sonra respublikanın ədəbi mühitində böyük canlanma dövrü başladı. Əlbəttə ki, rəhbərə güvənən Qlavlit işçilərinin cəsarəti hesabına.

Xalq yazıçısı İsa Hüseynovun xatirələrindən:

- "İdeal" romanı birinci dəfə "Gənclik" nəşriyyatında asanlıqla çap olundu. Romanın ikinci nəşri "Azərnəşr"də mətbəəyə göndəriləndə iki dəfə ciddi maneə oldu. "Qapalı dünya" hissəsi, yəni qədim Azərbaycandan - Bağdaydan - "Midiya"dən bəhs edən hissə mətbəədən oğurlandı. Bunu mən korrekturani oxuyanda bildim və baş ağrısı tutdum, yəni xəstələndim. Üzgün halda Qlavlitə getdim, İdarənin rəisi C.İldırımzadəyə şikayət etdim. C.İldırımzadə işçisi Əhməd Həpponu çağırıb, məsələ ilə maraqlanmağı tapşırırdı. Mən qərib kürd ailəsiyə daşıyan o yazıçıya minnətdarlığımı ömür boyu unutmayacağam. Əhməd Həpponun axtarışından sonra məlum oldu ki, "Qapalı dünya"nın QKB-nin əməkdaşı, "Gənclik" nəşriyyatının yeni direktoru Əlican Əliyev oğurlayıb,

KQB-yə təqdim edib. Əhməd Həppə "Qapalı dünya"nı KQB-dən alıb oxuyandan sonra: "Bu, böyük tədqiqat işidir", - deyər, özümə qaytarı. Yalnız romanın bütöv korrekturasını mətbəəyə qaytarandan sonra xəstəliyim sovuşdu. Əsər ictimaiyyətin diqqətini cəlb etdi." (*Ali və sirlili ruh sahibi, xalq yazıçısı İsa Hüseynov Muğannanın xatirələrindən. "Azərbaycan" jurnalı, N7. 2010*)

Ey ali və sirlili ruh sahibi dostum İsa, qəbrin nurla dolsun. Ruhun həmişə xalqındır. Ömrümün ixtiyar çağında rəhmətlik atamın uşaq vaxtımda mənə verdiyi öyüdlə sənə cavab verirəm.

Yuxarıda dediyim kimi, 1947-ci ildə Azərbaycanın Yevlax rayonunun Aran qəsəbəsində məskunlaşdıq. Ailəmiz maldarlıqla məşğul olurdu. Bir gün atamdan soruşdum:

- Ata, qoyun-quzuya niyə duz vermirik?

Atam cavab verdi:

- Oğlum, Azərbaycanın otu da, suyu da duzludur, ehtiyac yoxdur. Heyf ki, "bəziləri" üçün Azərbaycanın çöreyinin duzu yoxdur.

Ömrüm boya həmin o "bəzilərə" qarşı mübarizə aparmışam.

İllər keçdikdən sonra, bu gün Bəxtiyar Vahabzadənin, Xəlil Rzanın, İsmayıl Şıxlının, Söhrab Tahirin, Anarın, Nəriman Həsənzadənin, Məmməd Arazın və digərlərinin milli ruhun dirçəlməsində rolu olan əsərlərinin işıq üzünü görməsinə yardımçı olmağımı məmnunluqla xatırlayıram. Onu da vurğulamaq istəyirəm ki, məndən də cəsarətli sensorlarımız var idi.

Ümumiyyətlə, bütün fəaliyyətimizdə biz rəisimizə, rəisimiz isə Rəhbərə arxalanırdı.

* * *

Məlum olduğu kimi, istənilən bina, qurğu sütun üzərində inşa edilir, qurulur. Sovet İttifaqı da üç sütun üzərində qurulmuşdu: Kommunist partiyası, Sovet ordusu və Qlavlit.

Qlavlit partiya və ordunun ideoloji təbliğatının keşikçisi idi. Yeni partiya, ordu, bütövlükdə Sovet hakimiyyəti haqqında bir cümlə də olsa belə, mənfi fikir yazmaq mümkün deyildi. Ona görə də xəmiri qanla yoğrulmuş bu rejim 70 il yaşaya bildi. Bu idarə 1922-ci ildə V.İ.Lenin tərəfindən yaradılmışdı.

Lakin bir gün SSRİ Qlavlitinin rəhbəri Romanovun imzası ilə gizli təlimat aldıq: "Bundan sonra SSRİ Qlavlitinə tapşırıqlar ki, siyasi məsələlərə müdaxilə etməsin."

Bununla da SSRİ-nin dayaqları laxladı və rejimin tam çökməsi ilə nəticələndi. Biz onda başa düşdük ki, Heydər Əliyev neçə il öncə siyasi prosesləri düzgün görüb qiymətləndirirmiş. Ona görə də həyatının mənasını xalqının rifahında gören Dahi ölkəsini müstəqilliyə hazırlayırmış. Xalqın Lideri Azərbaycanın bütün çatışmazlıqlarını aşkar etdi, aradan qaldırdı, xalqı azərbaycançılıq məfkurəsi ətrafında birləşdirdi, müasir, demokratik respublika yaratdı və sükənini özündən heç də geri qalmayan övladı İlham Əliyevə verdi və əbədiyyətə qovuşdu.

Allah rəhmət eləsin!

◆ P o e z i y a

AY BƏNİZ ƏLİYAR

***

Təzəcə sevmişdim gözəllikləri,
Qaçmışdım meşəyə, dənizə, dağa.
Təzə başlamışdım kəpənək kimi
Çiçəkdən-çiçəyə qanadlanmağa.

Sevgidən dadmışdım,
çoxdaaaan dadmışdımmmm....
Bir az şirin idi, bir az baməzə.
Düzdü, gec olsa da,
çooooooooo gec olsa da,
Hətta sevlməyi dadmışdım təzə...

Ayaqlarım üstə durmuşdum axı,
Elə bu yerəcən yaxşı durmuşdum.
Necə yiyəsiydim istəklərimin,
Polad iradəmi elə qurmuşdum.

Hələ bilən yoxdu fələk nə sayır,
Eh... mən də beləcə qalmaqacqdım.
Axı söz vermişdim özüm-özümə,
Olmazlar...

...olmazlar...

...olmayacaqdı...

SÖZÜN ŞƏKLİNİ ÇƏK

təlx olub ovqatın yenə sükutda,
şeyrə ağlayırsan ümidlərini,

nə gözdən yaşını silə bilirsən,
nə də puçurlanan alın tərini.

bitib saçlarının baharı, yazı,
gül kolu üstündə qarğalar ötür.
min dəfə sığalla hər gün, ən azı,
yoxdu o əski rəng, əvvəlki ətir...

yoxdu bu dünyanın bir rahat yeri,
çabala-çabala əzab içində.
bənövşə qoxulu xatirələri
bük saxla bir köhnə kitab içində...

çərşənbə axşamı tonqal çatılsın,
odlara tökülsün bütün bəlalar.
qaranquş yuvası eyvanın olsun,
yuyunsun günəşdə ətcəbalalar.

şeytək oxunsun çəkdiyin şəkil,
sözün şeklini çək, qəlbi ovundur.
sonra da qurduğun dünyana çəkil,
real insanlardan bomboş xəyal qur.

***

Necə oldu, bilmədim,
Nədən oldu, nə fərqi?..
Bir tək özümə açıq
Ürəyimdəki sərgi...

Baş tabloda biri var,
Tərəş edir üzünü...
Rəngləndirə bilməyib
Qəlbindəki sözünü...

Yan tərəfdə asılan
Boş-boşuna asılıb.
Mən nə yazım,
olanlar
Gözlərində yazılıb...

Hər tərəf cansız şəkil,
Şəkil deyirəm sənə.
Amma... amma divarda
Bir adam kəmdir yenə...

O yerə şəkil asdım,
Sərgi tas-tamam oldu.
Allah... Allah...
Vayyyy.... nə çoooox
Şəkildən adam oldu...

Şəkil oldu adamlar...
Rəngbərəng, damla-damla...
Ürəyimi doldurdum
Ürəyi boş adamlar...

BU GECƏ YAĞIŞ SƏSİNƏ OYANMIŞDIM...

sinən altda ürəkmidir döyünən?
kim yatırıb, xəbəri yox, oyada...
barmağını dişləyirsən, yenə də
unutduğun biri varmı, qayıda?

yaman yerdə saxlamısan atını,
bir yuva qur, dilək bağla, gəl indi...
sevişdiyini, tamsındığın qadının
bir üzü qız, bir üzü də gəlindi...

bu durnalar nə vaxtdı ki, payızdı,
gözlərinin qatarından köçübdü...
baxışlarım əllərinə susuzdu,
dur bir çay qoy, seviməkdən keçibdi...

bir kəs bilməz, sevdiyimsən gizlicə,
nə olsun ki, baxammıram gözünə.
nə bilirsən, bəlkə elə bu gecə
gəldim səni qaytarmağa özünə.

...QAPININ

Bivaxt döyməzlər, ay adam,
cəftəsi küsmüş qapını...
Mövsümləri bahar fəslə
kilidə düşmüş qapını...

Yaman yerdə düşüb bəndə,
Aça bilməz heç bir bəndə,
Tanrısının əlindən də
əlini üzmüş qapını.

Nə ondan gedənə yaddı,
Nə ona gələnə şaddı.
İçə dolu ah-fəryaddı,
baharı keçmiş qapının...

Toxunursan, yoxlayırsan,
Nəyə ümid bağlayırsan?
Ürəyini dağlayırsan
ürəyi şişmiş qapının.

OYANIN

Göy üzü olmaz, deyirlər,
dərindən-dərin qyunun.
Şeş gətirməz atdığı zər,
bu həyat adlı oyunun.

Hər kəs ağlının əməli,
Sonra gəlir ürək, bəli...
Yerdən də üzülər əli,
göyə nərdivan qoyanın.

Ocağında tüstü olmaz,
Bu dünyayla qəsdi olmaz.
Bir dənə də dostu olmaz
qarnı haramdan doyanın.

Hər günü kefdə, rüyada,
Küt yatar həddən ziyada.
Beşcə günlük bu dünyada
oyanın, dostlar, oyanın...

GÖZ DAĞI

gözlərim üşüdü ilk dəfə bu gün,
gördüm ki, qəlbimə bir ağrı damır.
bəzən...
hətta çox vaxt
gözün gördüyün
ürək qəbul etmir, beyin qavramır.

ovuda bilmədim buz bəbəyini,
qəlbimin ağrısı vurmuşdu gözə.
gözlərim ilk dəfə sevmədi məni,
baxmadı güzgüdən, gülmədi üzə.

ayaqlar daşımır, inan, insanı,
bizi ruh daşıyır, bir də bu yollar.
ayağı üstündə duran insanı
ayaqda saxlayan ümidləri var.

qəlbin yaşadığı bu nə kədərdir?
ruhun daşdığı bədən daşımır.
bəzən bir cüt gözün
çəkdiyi dərdi,
yaşadığı dərdi beyin yaşamır.

neçə yaş kədərəm, neçə yaş sitəm,
üstəgəl neçə yaş gözümün yaşı.

bir əsr yaşamış adam kimiyəm,
gəl indi bir belə ağrını daşı.

ÇOX GECİKDİ BU İL YAZ...

Çox gecikdi bu il yaz,
qarlar da gec əridi.
Çaylar qaldı yolundan,
bulaqlar da kiridi.

Ümidlər xəyal oldu,
hamı bir cür keçindi.
Sən də bir yad qadının
qucağında isindin.

Qaranlıq gecələrdə
hisslərin çözləndi...
Paltarların yuyuldu,
külqabın təzələndi.

Şalvarının ütüsü,
ayaqqabının "maz"ı...
Eh, səninçün nə fərqi
gecikdi kimin yazı...

Çox gecikdi bu il yaz,
bənövşələr gec açdı.
Mənim pəjmür xəyalım
veyil-veyil dolaşdı.

Küləklər küçələrdə
əhvalını pozmadı.
Qaranquşun yuvası
balalayıb qızmadı...

Dəyişmədi bu il də
fəsillərin bildiyi.
Əlində bazar yükü,
içində: qənd, çay, düyü...

Nə olsun, hər dönüşdə
üzünə gülür qapı.
Ürəyində bir qızın
gözü yaşlı məktubu.

MƏNİ GÖZLƏYƏN DƏRDƏ BAX

Bu dünya da bir daş qala...
Kim bəd gedə, kim xoş qala...
Dar ağacında boş qalan
kəndiri məni gözləyir.

Dibi qara quyuların,
Ucu sivri qayaların,
Ən ağırlı qıyyaların
hündürü məni gözləyir.

Ömrüm keçdi başı lovlı,
Gah şaxtalı, gah qırovlı.
Cəhənnəmin ən alovlı
"təndiri" məni gözləyir.

Bu dünya bir dərd torpağı,
Acı misradı hər dağı.
Əlindəki ağ bayrağı
endirib, məni gözləyir.

Yenə qarım dadır əcəl,
İşini görüb əlbəəl,
Ürəyimi məndən əvvəl
dindirib, məni gözləyir...

ÜRƏK DÖYÜNTÜLƏRİM

sənin pəncərən boş,
mənim ürəyim,
mən gələ bilmirəm,
dolmur pəncərən.
sən gəl,
ürəyimin pəncərəsi ol,
doldur ürəyimi,
heç olmasa, sən...

şükür ki, dərdimdən böyüyəm hələ,
demərəm, dərdim var, özümdən böyük...
indi saman çöpü yuvasız gəzən
bomboz sərçələrin dimdiyində yük...

hərdən mənzilisən boş bir adamın,
hərdən adamısan boş mənzillərin.
qırılan qanaddır bitən ilhamın,
uçulan yuvadır mənsiz əllərin.

bir az ayrılıqdır qarında külək,
bir az tənhalıqdır dodağında ah.
bomboş xəyallardır sevgisiz ürək,
əbədi yoxluqdur gecəsiz sabah...

nə var ürəyində pəncərəyə çək,
lap bir az ağır çək, lap bir az da qəm.
bir kor addımın zülmət küçətək,
göz-gözü görməyir, yolun üstəyəm.

yenə pəncərən boş, işığın sönük,
yəqin bu gün də bir Ayrılıq günü...
hardasa bir sükut həzm edə bilmir,
sevən ürəyimin döyüntüsünü.

BİR DƏ AYILARSAN...

bir də aylarsan, zaman, vaxt keçib,
keçib, yedəyində ömrün, həyatın.
içində qalmısan bir dünya qəmin,
içində qalmısan bir külfət yadın.

yanmır ocağının əvvəlki odu,
canın var, üstündə nəfəsin yoxdu.
təzədən nə ana ola bilirsən,
nə də qadın olmaq həvəsin yoxdu.

uşaqlar böyüyüb, hər kəs işində,
bir də baxarsan ki, nəvən doğulur.
hətta yaşlıların bir-bir azalır,
qalanlar başının heyində qalır.

hamıya heç nədən borclu çıxarsan,
yaş da bir tərəfdən üst-üstə cəmlər.
dam adlı çətirin işə yaramaz,
damar gecələrdən üstünə qəmlər.

daha ad verməzsən darıxmağına,
gözlərin yol çəkməz dağdan-dərədən.
vaxt olmaz yollara yoluxmağına,
yolların da keçməz boşdan-bərədən.

eşq adı qoymazsan qəlb ağrısına,
qaysaq da dəm tutar köhnə yarana.
daha daşımazsan aranı dağa,
yolunu salmazsan dağdan arana.

ümidin güc gəlməz ağır yükünə,
nə də xəyalların qapını açar.
saçının ağları daraq istəmən,
güzgünün həniri üzündən qaçar.

bir də aylarsan, zaman, vaxt keçib,
keçib, yedəyində ömrün, həyatın.
içində qalmısan bir dünya qəmin,
içində qalmısan bir külfət yadın.

Şabran

Namiq ZAMAN

BALALARIN XATİRİNƏ

Qışa ilin yayı dedik,
Qəmə "Tanrı payı" dedik,
Kafirlərə dayı dedik
Balaların xatirinə.

Qaç-a qaça eldən olduq,
Əl tutmadıq, - əldən olduq.
Susa-susa dildən olduq
Balaların xatirinə.

Hönkürmədik, dolduq elə,
Açılmamış solduq elə!
"Şikayətçi" olduq elə...
Balaların xatirinə.

Gündən-günə yazıq olduq,
Özümüzə duzaq olduq.
İnsanlıqdan uzaq olduq
Balaların xatirinə.

Ömrə-günə göz açmadıq,
Yaxşılardan söz açmadıq...
Gələcəyə iz açmadıq
Balaların xatirinə.

...Bu biçimdə yaşam olmaz,
Kara gəlməz oruc, namaz.
Allah bizi bağışlamaz,
Balaların xatirinə!..

"OPTİMİSTLİK"

Min illərdi dəyişmədən
yaşayırıq, - necə varıq;
nə şərə düşmənlik,
nə xeyrə yarıq.
Biz,

qanadı qırılmış quşa:
- Təki sınaq qanad olsun,
arzuların, ümidlərin sınmasın, -
deyə,
təsəlli verən adamlarıq.

BU DA BİR ÖMÜR...

Ömür adlı bu məhbəsdə
İnsan adlı bir məhbusam!
Haqq yolumdan, haqq sözümdən
Çətin dönəm, çətin susam.

Mən duyğumu necə danım? -
Halallıqdır din-imanım.
O - cismimdə ruhum, qanım,
Təkcə ona vurulmuşam.

Gecəni gündüzə qatdım,
Nə dincəldim, nə də yatdım...
Nə yaşadım, nə yaratdım,
Necə deyim yorulmuşam?!

Usanmışam göz yaşımndan,
Tükənməz duman başımdan.
Zamanın süzgəc daşından
Sıza-sıza durulmuşam.

Hökmüm işləməz dövrəna...
Dərd ələlib dörd bir yana!
Qiyət verilmir insana -
İncimişəm, qırılmışam!..

SIXDI BU QƏFƏS MƏNİ

Zaman ötüb-keçmədi,
Vaxt yetişib-bişmədi.
İmkan ələ düşmədi,
Öldürdü həvəs məni.

Bəxtə qara çəkilib,
Qəlbə yara çəkilib.

Cismim dara çəkilib,
Tərk etmir nəfəs məni.

Nə haqsızlıq boğuldu,
Nə ədalət doğuldu...
Nə də dünya dağıldı -
Sıxdı bu qəfəs məni!

YOLLAR

Yollara hopubdu ötən günlərim,
Yollarda təbim də qaynayıb-daşar.
Yollarda ən şirin xatirələrim,
Yollarda ən acı anlarım yaşar.

Mən ki bu yolları naşı keçmədim,
Bilmirəm dünyanın harasındaşam.
Vaxtında özümə bir yol seçmədim,
Hələ də iki yol arasındaşam.

Mənzilə çatmağa yoxdu gümanım,
Neynim, taleyimə yollar yazılıb.
Bəlkə də yollarda çıxacaq canım,
Bəlkə də yollarda qəbrim qazılıb...

Ağdaş

Azər LAÇINLI

ÜZÜLMƏSİN

Bəndənin əlindən əl də üzülər,
Allahın ipindən əl üzülməsin.
Görməyək yay günü qəza qışını,
Aydın sabahlardan yol üzülməsin.

Dərələr dağ olsun, dağlar yarılınsın,
Dağ dərəyə, dərə dağa sarılınsın.
Namərdə əyilən bellər qırılsın,
Torpağa əyilən bel üzülməsin.

YUXUDA

Mehbalı əmini gördüm yuxuda,
Bir təzə şeirini oxudu mənə.
Bütün girovların ah-naləsindən,
Dərd-kədər libasın toxudu mənə.

Ağ gördüm saqqalın, ağ gördüm başın,
Fələk başı üstə tökmüşdü qışın.
Gördü süfrəmizdə bayramlıq aşın,
Əlini vurmadı, "yox" dedi mənə.

Girov düşdün, əldən getdin, ay ustad,
Fələyə yalvardım, etmədi imdad.
Ey insan, Azəri kim dedi: oyat?
Yenə də təskinlik yuxudu mənə.

DÜŞDÜM

Gözlərim qaraldı, dilim tutuldu,
Nə zaman yurdumdan uzağa düşdüm.
Dizlərim titrədi, rəngim saraldı,
Tanınmaz yollarda sazağa düşdüm.

Bulaq qiymət alar dillər içində,
Suyun şaxı sınar əllər içində.
Uca zirvələrdə güllər içində,
Qəflətən səhrada boz - dağa düşdüm.

Ay Azər, zamanın düz çarxı döndü,
Bilmirəm, yağmurdu, zülmətdi, gündü?
Qürbətdə ürəyim elə döyündü,
Sinəm alovlandı, ocağa düşdüm.

QALDI

Qəlbimdə süzülüb gələn sözlərim,
Ağzımın içində, dilimdə qaldı.
El-oba toyunda çaldığım sazın,
Telləri pas atdı, əlimdə qaldı.

Azərin qeyb oldu xoşbəxtlik quşu,
Uçubdu başından ağılı, huşu.
Ayların ləzzəti, günlərin xoşu
Doğma Laçınımda, elimdə qaldı.

Laçın

FRANSUAZA SAQAN

1954-cü ilin əvvəlində Fransuaza Saqan təxəllüslü 18 yaşlı madmuazel Kuare "Jülyar" nəşriyyatına özünün qısa həcmli romanını ("Salam, kədər") gətirir. Kitab may ayında digər kitablara bərabər reklamsız-filansız çap olunur. Bir ildən sonra kitabın tirajı milyon nüsxəni keçir, 25 dilə tərcümə olunur, Fransuaza Saqan isə çağdaş fransız ədəbiyyatının ən parlaq qadın yazıçılardan birinə çevrilir...

Yeni əfsanə doğulur...

Fransuaza Saqanın həyatı yazıçıdan çox hansısa bir kinoaktrisanın həyat tərzinə uyğun gəlirdi: şampan şərabları, gecə klubları, bahalı maşınlar... Ona görə parlaq debütündən bir neçə ildən sonra hansısa bir təsadüfi adamdan Fransuaza Saqanın kim olduğunu soruşanda "gərək ki, aktrisadır",- cavabını verirdi. Əslində isə bütün bunlar əfsanə idi. Fransuaza Saqan sanki həyata qara torun arxasından baxırdı və bu qadının gerçək siması yalnız yaxın ətrafına tanış idi.

"Bu bir maska idi, - Fransuaza Saqan deyirdi,- sürət, dəniz, gecə əyləncəsi - parlaq və qaranlıq tərəfləri olan bu həyat insana özünü itirməyə, sonra isə tapmağa kömək edir. Mən öz ehtiyaclarımla, ziddiyyətlərimlə, ehtiraslarımla, sıçrayışlarımla mübarizə edərək az da olsa anladım ki, həyat nədir".

Həyatındakı ziddiyyətlərdən biri də onun geyim tərzidi. Qara, qısa paltar, bir düzüm mirvari - Fransuazanın "uniforması" idi. İnsanlar onun parlaq həyatını bu sadə libasa uyğunlaşdırma bilmirdilər.

Amma Fransuaza üçün əyləncə yalnız dəbdəbəli, səs-küylü ziyafətlərdən ibarət deyildi. Hansısa kafenin qaranlıq küncündə də bayram etmək olardı. Hər şey onun yanında olan adamdan asılı idi. İkilikdə keçən bayramlar daha qalıcı təsir bağışlayırdı.

Əslində, 1954-cü ildə cəmiyyətə təqdim etmək üçün ona iki rol təklif etmişdilər- qalmaqallı yazıçı və burjuva qadını rollarını. Bunların heç biri Saqana uyğun deyildi. "Daha çox mən qalmaqallı qadın və burjuva yazıçısıydım, - Fransuaza müsahibəsində deyirdi, - mən istədiyimi edirdim. Hətta çox dərinə də gedə bilərdim... Əslində, bəxtim gətirib ki, mən öz istəyimə xilaf heç nə etməmişəm".

Fransuaza Saqan 21 iyun, 1935-ci ildə Fransanın Kajar əyalətində dünyaya gəlmişdi. Yazıçının atası müasir sənayeçi idi, anası isə özünü ailəyə həsr etmişdi, məmnuniyyətlə ev

işləriylə məşğul olur, axşam ziyafətləri təşkil edirdi. Fransuazadan başqa, Kuare (yazıçının əsl soyadı belə idi) cütlüyünün daha iki övladı vardı. Uşaqlar öz aralarında yaxşı yola gedir və dostluq edirdilər.

Kuare ailəsində bir ənənə də vardı, nənənin təkidilə Fransuaza da daxil olmaqla uşaqların hamısı konkret otaqda, konkret bir yataqda dünyaya gəlmişdi. Görünür, bu da yaşlı qadının hansısa inancıyla bağlı idi.

Fransuazanın valideynlərinin Parisdə, Malzərb bulvarının yaxınlığında mənzilləri vardı. Onlar ilboyu orda yaşayırdılar, uşaqlar sadəcə ayda bir dəfə nənəsigilə Kajara gedirdilər, anasıgil isə həmin müddətdə kurort mərkəzi Dovilə yollanırdı, yollarda əsl əyləncə yaşayırdı, yarış avtomobilini yüksək sürətlə idarə etməkdən həzz alırdılar.

Fransuaza Saqan müsahibələrində deyirdi ki, uşaqlıq illərini çətin xatırlayır. Ona görə bəzən uydurmalı olurdu. Belə bir uşaq xarakteri onu təqib edirdi: kəkələyən, ürəkək, müəllimin qarşısında qorxudan titrəyən və komplekslər yaşayan balaca qız... Əslində isə Fransuaza tamamilə fərqli xarakterdə idi. Hər halda bu qərribə, ziddiyyətli qadın uşaqlıq illərini belə xarakterizə edirdi: "Mən xoşbəxt, ərköyün, amma tənha bir uşaq idim. Mənim dünyam ailəmlə məhdudlaşır. Ona görə məndə belə bir hissə vardı ki, ya əvvəlcədən böyük olmuşam, ya da böyüdükdən sonra da uşaqlıq dövründə qalmışam. Ona görə böyüklər üçün zəruri olan dəyərləri mən anlamıram və yəqin ki, heç vaxt da anlamayacağam".

Çiskinli müharibə illəri

Fransuaza yağışlı günləri xatırlayırdı, onda o, burnunu şüşəyə söykəyib pəncərədən çölə baxırdı və onun böyük ürəyini nədənsə heç kim görə bilmirdi. Sonra müharibə başladı, 1939-cu ilin iyunu idi. Uşaqları kəndə

yolladılar. Valideynlər isə böyük panikanın yaşandığı Parisə qayıtdı. Çünki Fransuazanın anasının şlyapaları orda qalmışdı və o, heç cür təsəvvür edə bilmirdi ki, müharibə qurtarana qədər şlyapasız necə keçinəcək.

"Sonra atam müharibəyə getdi, - Fransuaza xatırlayır,- o ya leytenant idi, ya da ki kapitan. Anam, bacım, qardaşım ağlayırdı. Biz bilmirdik ki, o, qısa müddətdən sonra qayıdacaq..."

"Atam almanlarla üz-üzə gəlmək istəmirdi, ona görə biz neytral yerdə - Lionda məskunlaşdıq. Atam özü ən təhlükəli yerlərdə - Dofində, Sen-Marseləndə zavodlara rəhbərlik edirdi.

Mən xatırlayıram ki, biz Liondakı mənzilimizdə partizanları gizləyirdik. Bir dəfə alman zabiti çaşıb bizim mənzilimizə girdi. Anam özünü ələ alıb onunla çox nəzakətlə danışdı. Zabit çıxdıqdan sonra anam huşunu itirdi."

Fransuazanın ilk təhsil illəri müharibənin ən qızgın dövrünə düşmüşdü; dərslər az keçirilirdi. Üstəlik, qız zəif və xəstəhal idi. Ona görə valideynləri onun kənddə daha çox vaxt keçirməsini istəyirdilər. "Mən yaxşı qidalanmalıydım, doyumlu xörəklər, bifşteks yeməliydim. Atam hansısa fermadan sevimli uşaqları üçün qvineya quşu almışdı. Qəhrəmanı qarşılamaq üçün biz hamımız kəndə düzölmüşdük - anam, qulluqçu və biz. Atam təntənəli şəkildə maşının baqajını açıb elan etdi: "Uşaqlar, görün sizə nə gətirmişəm". Elə bu vaxt yalnız ayaqları bağlı qvineya quşu qanadlarını yelləyərək uçub səmada gözdən itdi. Atam baqajı örtüdü və biz bir kəlmə də kəsmədən içəri girdik. Uzun illər bu əhvalatı xatırlayır, gülürdük."

Fransuazanın valideynləri uşaqları çox sevirdilər. Ən təhlükəli vaxtlarda belə onlar övladlarını qorumaq üçün özlərində güc tapırdılar. Fransuaza anasının yumor hissəsinin həmişə onların dadına çatdığını deyirdi: "San-Marselena"da bizim çimməyə gətirdiyimiz göl vardı. Ətrafda çəmənlilik, ağaclar... 1944-cü il idi. Alman əsgərləri yenidən ölkəni bombalamağa başlamışdı... Biz sahilə oturub üstümü-

zün qurumasını gözləyirdik. Alman təyyarəsi birdən üstümüze şığıdı. Biz otların necə havaya sovrulduğunu gördük. Dovşan kimi büzüsdük. Bu vaxt anam təlaşını gizləməyə çalışaraq üzünü bacıma tutdu: "Süzanna, xahiş edirəm, paltarını geyin, xahiş edirəm, geyin! Bu görkəmdə gəzmək olmaz axı!" Anam ən dar macalda belə bizi sakitləşdirmək üçün mütləq bir yol tapırdı."

Müharibədən sonra ailə Parisə qayıdır. Həyat qaldığı yerdən davam edir. Fransuazanın qardaşı kollecə yazılır, bacısı rəssamlıq məktəbinə daxil olur, Fransuaza isə Luiza de Bettnyanın adını daşıyan təhsil ocağına qəbul edilir.

"Dərsə başlamadan əvvəl dua edirdik. Nədənə bizə qarımış qızlar dərs deyirdi. Mövzu maraqlı olanda diqqətlə qulaq asırdım. Marağ doğurmayan dərsə diqqət ayırmağa isə məni heç kim məcbur edə bilməzdi. Bir də yaxşı və pis müəllimlər vardı. "Yaxşı" müəllimin tədris etdiyi dərs də yaxşı olurdu."

Fransuazanın üsyankar təbiəti özəl məktəbin ciddi rejiminə sığmırdı, amma valideynlərinin özünəməxsus tərbiyə üsulu vardı, onlar qızı sıxışdırmır, davranışını şəxsiyyətin təzahürü hesab edirdilər.

"Nadinc uşaq idim, bir dəfə Molyerin büstünün boynuna ip keçirib qapının dəstəyindən asdım. Çünki Molyerə həsr olunmuş dərs çox darıxdırıcı idi. Bu "şücaətim" onunla nəticələndi ki, məktəbdən qovuldum. O vaxt 12-13 yaşım vardı. Qovulduğumu anama deməyə qorxdum. Tətillə hələ üç ay qalırdı. Mən hər gün saat 8-də yerimdən qalxır, guya məktəbə getmək üçün evdən çıxır, haraya gedəcəyimi bilmədən bütün Parisi dolaşırdım.

Yay tətildən sonra məktəbə yollandım. Məsələni nə vaxta kimi gizli saxlaya bilərdim! Məni elə gözlədiyim

kimi qarşıladılar: "Sizin burda nə işiniz var? Düz üç aydır ki, sizi məktəbdən xaric ediblər!"

Mən evə gəlib sakitcə dedim: "De-yirlər, məni məktəbdən xaric ediblər". Atam məktəbə zəng vurdu, hay-küy qopardı. Mən demək olar ki, qalmaqaldan kənarda qaldım və başqa bir məktəbə keçirildim."

Həmin ilin payızı gələcək yazıçının yaddaşını öz qızılı, əsrarəngiz rənginə boyadı. Yeniyyətə qız Konkord meydanına gedir, sahilə oturur, saatlarla kitab oxuyurdu. Kitab oxumaqdan doymurdu. Fransuazanın kitablardan ayrılmağını gören kitabxanaçı qızın səhhəti üçün narahat olurdu: "Aman Allah! Sən xəstə lənəcəksən!" Fransuaza dərslərdən yayınsa da, intellekti ilə yaşdlarını ötüb-keçirdi, aydın zəkası və öyrənmək həvəsi sərhəd tanımırdı.

“Özümü roman yazacağıma inandırmışdım”

Cəmiyyət həyatına 15-16 yaşlarından başlamışdı. Vye-Kolombye klubunda caz oxuyurdular, Fransuaza isə caza pərəstiş edirdi. Axşama kimi rəqs edir, əylənir, sonra gecikəcəyindən qorxaraq tələsik özünü avtobusa çatdırır, evə qayıdırdı.

1953-cü ildə Sorbonnaya daxil olan Fransuazanın itaətə sığmayan təbiəti özünü biruzə verirdi. O, auditoriyaların dolu olduğunu bəhanə edib vaxtını Sen-Mişel bulvarında yaşdlarıyla keçirirdi. Müzakirələri Sorbonnadaki mühazirələrdən daha qaynar idi. Onlar siyasətdən, Allahdan, metafizikadan və s. danışıq, mübahisə edirdilər.

“Salam, kədər” romanını yazanda 18 yaşı vardı. “Mən bütün yaxınlarımı inandırmışdım ki, roman yazıram, bu ideyaya elə təslim olmuşdum ki, özüm də roman yazacağıma inanırdım. Universitetdə imtahandan kəsilmişdim. Hamı məni ələ salıb gülürdü. Mən Parisə qayıtdım, rəfiqəmdən romanı maqinada çap etməsini xahiş etdim, əlyazmanı isə “Jülyar” mətbəəsinə göndərdim.”

Bir müddətdən sonra mətbəədən teleqram gəlir. Nəşriyyat direktoru gənc yazıçıyı görmək istəyirdi. Roman onun xoşuna gəlmişdi. Fransuaza mətbəədən çıxanda sevincdən gözləri parlayırdı.

Kitab fantastik uğur qazanır. Fransada çox az kitab milyon tirajla dərc olunurdu. 18 yaşlı qız özü də fərqiində olmadan çoxlarının illərlə can atdığı zirvəni bir anda qət etmişdi. Fransuaza tənqidçilərin xüsusi mükafatıyla təltif edildi. Saqan etiraf edirdi ki, bu mükafatın sayəsində qısa müddətdə məşhurlaşdı. Təqdim etmə mərasiminə jurnalistlər, fotoqraflar yığılmışdı, 18 yaşlı qızın belə bir nüfuzlu mükafata layiq görülməsi mətbuat üçün ələduşməz material idi.

Beləcə Saqanın ulduz həyatı başlayır. Onu sevirdilər, rəğbət bəsləyirdilər, barmaqla göstərirdilər. Ona nifrət edənlər də vardı. Bu qarışıq təəsüratların içində Saqan əzab çəkirdi. Onu bir dəqiqə belə tək qoymayan jurnalistlərin, fotoqrafların arasında yalnız bircə şey haqqında düşünürdü - “şöhrət budur”. O, artıq bilirdi ki, şöhrət - rola girmək, hiylə işlətmək, riyakarlıq etmək bacarığıdır.

“Daha bir cəhd etmək lazımdır”

“Mən özümü əşya kimi hiss edirəm: “Fenomen Saqan”, “Mif Saqan...” Mən xəcalət çəkirdim. Restorana daxil

olanda üzümü gizləyirdim, kimsə məni tanıyanda kənara sıçrayırdım. İstəyirdim məni normal adam kimi qəbul etsinlər və normal şəkildə danışsınlar, yoxsa soruşmasınlar ki, siz makaron sevirsinizmi və ya buna bənzər banal şeylər. Maraqsız tarixçənin maraqsız mövzusunə çevrilmək istəmirdim”.

Fransuaza personajlarının əsirinə çevrilmişdi və “əsirlikdən” qaçmaq üçün yol tapa bilmirdi. Onun həyatı spirtli içkilərlə yüklənmiş, ingilis sözləri “qırıldadan”, ibarəli danışan, “laboratoriya cücələri kimi beyinsiz” partnyorlarla qısa və darıxdırıcı əlaqələrə məhkum idi. Bütün bunlar peşəkar zərurətdən yaranırdı.

Fransuazanın şəxsiyyətinə müxtəlif cür yanaşırdılar. Hər halda onu doğrudürüst anlayan yox idi. Təhqirlərlə dolu məktublar alan yazıçı bəziləri üçün Parisin gecə həyatında rəzilliklər törə-

dən pozğun və qalmaqallı qız, bəziləri üçün isə nə baş verdiyini anlamayan balaca qorxaq məxluq idi. Bir qism adam hesab edirdi ki, onun üçün ki-tablari kimsə başqası yazır, dördüncü qism isə onu sadəcə “dəli” adlandırır.

Nəhayət, Fransuazanın səbr kəması dolur. O, əsl üzünü gizləməyi qərara alır. Saqan əfsanəsinin maskasını geyən yazıçı özünü ictimai vəzifələrdən azad olmuş hiss edirdi. O, “yırtıcı” Saqanın əsirliyindən qurtulmuşdu. Artıq deyilənlər onun həyatına mane olmurdu. İnsanların fikri onun üçün əhəmiyyətini itirmişdi. O, sürətlə avtomobil idarə edir, içki içir, kef çəkirdi. “Bununla tənhalığıma aldatmaq istəyirəm”, - deyirdi. O heç vaxt özü haqqında həqi-

qəti söyləməirdi, insanların inandığı və eşitmək istədiklərini dilə gətirirdi.

“Mən həyata təslim olmuş insanları gördüm, öz-özümə dedim ki, yəqin ki, cəhd etmək lazımdır. Elə bil mənə qeyri-adi, yeni həyat hədiyyə olunmuşdu. Bütün illər ərzində mən sanki üzrxahlıq edərək öz-özümə “neyləmək olar, bu sosioloji fenomendir”,- deyirdim. Sonra isə mən qərara aldım: “Nəyə görə üzr istəməliyəm? Bu reallıqdır və onu olduğu kimi qəbul etməliyəm”.

Sonra o qorxunc avtomobil qəzası... “Qəzaya uğradığım şəhərdə artıq dəfn ayini icra etməyə başlamışdılar, amma ölə biləcəyim fikriylə barışa bilməyən qardaşım məni təcili Parisə gətirdi. İki gündən sonra özümə gəldim, anlama bilmirdim ki, hardayam və nə baş verib. Bir neçə ağır əməliyyat keçirdim. Sonra məlum oldu ki, ayaq üstə dura bilmirəm, bir ayağım sanki mənim bədənimə məxsus deyildi. Yeriye bilməyəcəyimdən qorxurdum. Yalnız üç aydan sonra ayaqlarım üstə dura bildim”.

Fransuaza xəstəxanadan çıxır, amma problemlər bitmək bilmir. Xəstəxanada aldığı ağrıkəsicilər onun əsəb sistemini sarsıtmışdı. Heç nəyə reaksiya vermirdi, çox şeyi dərk etmirdi, səbəbsiz-filansız ağlayırdı. Yenidən klinikada yatmalı olur. Həkimlər deyirlər ki, o, özü-özünü müalicə etməlidir; proses boyu tədricən dərmanların dozasını azaltmalıdır. Müalicədən sonra Fransuaza çətin günlər yaşayır. Dərmanlardan artıq istifadə etmirdi, yeganə çarə öz iradəsinə tabe olmaq idi. Tədricən Fransuaza bütün bu halların öhdəsindən gələ bilir.

“İnsanlar mənim uğurumu həzm edə bilmirdilər”

“Mənim 18 yaşım vardı və zəngin idim. İnsanlar başqasının uğurunu çətinliklə həzm edirlər. Mənimlə də belə

oldu. Müsahibələrdə sualların çoxu maddiyyatla bağlı olurdu. Mən isə ədəbiyyatla bağlı suallar gözləyirdim. Məni əsərlərimin personajı kimi görməkdən vaz keçmirdilər”,- Saqan deyirdi.

1956-57 ci illərdə çap olunmuş kitablarından sonra da (“Müəmmalı təbəssüm”, “Bir aydan, bir ildən sonra”) heç nə dəyişmədi. Hərçənd bu kitablar da böyük uğur qazandı. İnsanların nəzərində o, yazıçı yox, kommersiya fenomeni idi.

Onun fikrincə, maddiyyat sadəcə azad olmaq üçün bir vasitə idi. Pullarının dəqiq sayını heç vaxt bilmirdi. Fransuaza mənəviyyatın maddiyyatı üstələdiyi bir ailədə tərbiyə almışdı. İntellektli insan üçün maddiyyat heç vaxt xüsusi əhəmiyyət daşımır. Ona görə o pullarını sağa-sola xərcləyir, yaxta, avtomobillər, dostlarına hədiyyələr alır, ehtiyacı olan ailələrə kömək edirdi. Elə olurdu ki, yüz milyon frank xərcləyir və bunun dəqiq hesabını heç özünə də verə bilmirdi.

Saqanın zərərli vərdişlərindən biri də qumar idi. Evini girov qoyduğu, bank hesabında bircə qəpiyin də qalmadığı günləri olmuşdu. O artıq tək deyildi. Oğlunu da düşünməliydi. Qumar aludəçiliyindən xilas olmaq isə asan deyildi. Onda Saqan belə bir addım atır: kazinolardan xahiş edir ki, onun içəri girişinə qadağa qoysunlar. Qadağa qoyulur. Amma Fransuaza yenə qumar ehtirasına üstün gələ bilmirdi. Fransada özünə məhdudiyət qoyan yazıçı qumar oynamaq üçün Londona gedirdi. “Qumar mənim özümü qeyb etməyim, eyni zamanda, ehtiras və həyat idi”,- deyə Saqan xatırlayırdı.

Ötüb-keçən illər, havaya sovrulan pullar üçün Fransuaza Saqan heyifsilənirdi. Yalnız bir şey üçün təəssüflənirdi. “Kaş ki, bir atım olardı. Təsəvvür edin, sizin dayçanız meşədə dəcəllik edir, cıdırdan sonra isə elə sakit və məzlum görünür ki... Bu çox gözəldir... İndi belə dəbdəbəyə gücüm çatmaz...”

70-ci illərdə Fransuaza artıq əvvəlki kimi milyonçu həyatı yaşamırdı. Sürətlə avtomobil sürməyi də özünə qadağan

etmişdi. Ərköyün Fransuaza keçmişdə qalmışdı. Artıq oğlu və ətrafdakı insanlar haqqında düşünürdü. Paris gecələrində çay kimi axan şampən şərəbi öz yerini məsum koka-kola içkilərinə vermişdi. O, bir az da həyatdan yorulmuşdu və yalnız yazmaqdan zövq alırdı.

“Yazmaq həzzini mən yəqin ki, izah edə bilmərəm”, - Saqan deyirdi - amma yazmaq istədiyini yaza bilməyəndə özünü alçalmış hiss edirsən... Xəcalət çəkirsən, özünü miskin hesab edirsən... Mənim üçün bu, kiçik ölümdür. Amma əgər alınarsa, bu, yaxşı yağlanmış, ideal çalışan mexanizmə oxşayır. Bu ona bənzəyir ki, 100 metri 10 saniyədə qət edirsən. Kəlmələr bir-birinin

ardınca düzülür və ağıl demək olar ki, səndən ayrı, müstəqil şəkildə çalışır. Bu, möcüzədir. Sən özün-özünün seyrçinə çevrilirsən. Mən ömrümün axırına qədər yazacağam, kitablarım satılmasa belə, yazmağa davam edəcəyəm. Bu, mənim həyatımın bir hissəsidir.”

Saqanın qəhrəmanları tənhalıqdan əziyyət çəkirdi. Tənqidçilər deyirdilər ki, onun əsərlərində xüsusi hadisə baş vermir. “Mənim əsərlərimdə faciə az yaşanır, çünki onsuz da həyatda hər şey faciədir. Sevmək də faciədir, tənhalıq da faciədir...İnsanın faciəsini göstərmək üçün hadisələr uydurmağa ehtiyac yoxdur. Gündəlik həyatın özü ən böyük dramdır. Hər gün eyni şeyləri etmək, gün boyu boş-boşuna vurnuxmaq... və öləne qədər bu cür yaşamaq faciə deyilmi?”..

Onun tənhalığı insanlarla dolu idi. O, tənhalığı sevirdi, eyni zamanda, ondan xilas olmağa çalışırdı... Kitablarda tənha insanların faciəsini qələmə alırdı. Ona insanların tənhalığa münasibəti maraqlıydı. Çünki fikrincə, insan həyatının təməli bu idi.

Yazıçı onu pessimist adlandıranları anlamırdı: “Axı insanlar arasında münasibətlər sadə deyil. Mən nəyə əsaslanıb həyatı çəhrayı rəngdə təsvir etməliyəm? Mən həyatı dəyişdirməyə can atmıram, onu olduğu kimi göstərirəm. Belə təsvir ədəbiyyatı xoşuma gəlir və hər cəhətdən - həm mənəvi, həm estetik baxımdan diqqətimi çəkir”. Fransuaza Saqanın fikrincə, həyat həqiqəti istənilən fantaziyaadan mürəkəb, çoxmənalı və zəngin idi.

“Kino mənim üçün əyləncədir”

Saqanın fikrincə, onun personajlarının bəxti filmlərdə gətirmirdi. “Bramsi sevirsinizmi?” əsərindən başqa digər romanlarının ekran həllindən olduqca narazı idi.

Onun fikrincə, “Müəmmalı təbəssüm”lə daha pis davranmışdılar. Ona görə “Təslim olmaq üçün siqnal” romanının ekranlaşdırılmasına özü nəzarət etməyi qərara alır. Rejissorlar - Xakim qardaşları filmin baş rollarına Belmando və Bricit Bardonu çəkmək istəyirdilər. Bar-do bu rolu almaq üçün çox səy göstərirdi. Amma müəllifin fikrincə, bu rol Bricit Bardoya görə deyildi. Üstəlik, rejissorlar da onu qane etmirdi. Saqan rejissor Alen Kavalye ilə işləmək istəyirdi. Kavalyenin roman və personajlar haqqında təsəvvürləri onun fikirləriylə üst-üstə düşürdü. Yazıçı üçün bu, olduqca maraqlı proses idi: “Təsəvvür edirsiniz, siz demək olar ki, unutduğunuz personajlarınıza qayıdırınız və onları danışmağa məcbur edirsiniz.”

Amma kino onun üçün sadəcə bir epizod idi. O, romançı idi və dramaturq kimi çalışmaq hardasa əyləncəli idi.

Şəxsi həyatı

Fransuaza Saqan evlilikləri haqqında danışmağı sevmirdi. Onun fikrincə, ailə institutu azadlığı məhdudlaşdırırdı. Öz prinsipləri olan iddialı xanımın birinci evliliyi təsadüfən baş tutmuşdu. 1957-cü ildə Saqan avtomobil qəzasına uğradıqdan sonra mənəvi böhran yaşayırdı. Onu bu uçurumdan xilas etmək lazım idi. Gənc yazıcının köhnə tanış, nəşir Q. Şiller əmin idi ki, o, Fransuazanı böhrandan xilas edə bilər. Şiller Saqana evlilik təklif edir. Ərköyün qız gözəlilmədən razılaşırdı. Şiller ondan 20 yaş böyük idi... Amma məsələ onların arasındakı yaş fərqində deyildi. Sadəcə, evlilik həyatı Fransuazaya anlamsız görünürdü. Məişət həyatı onun təbiətinə uyğun gəlmirdi, çətinlikləri qorxudurdu. Bir ildən sonra o, əşyalarını yığıdırıb izahat vermədən ərinə tərk edir.

İkinci dəfə Saqan 1962-ci ildə keçmiş təyyarəçi Bob Uestxoff ilə ailə qurur. Bob yaraşlıq oğlan idi, amma ciddi adam deyildi. Hərbi xidmətdən istefa verdikdən sonra manekenlik karyerasını qurmaq üçün Monmartra yerləşmişdi. Amma istəyi baş tutmamışdı. Öz şəxsiyyətinin əhəmiyyətini qabartmaq üçün ətrafdakılara özünü heykəltəraş kimi təqdim edirdi.

Çütlüyün oğlanları Deni Uestxoff müsahibəsində bildirdi ki, onun atası işsiz-gücsüz adam idi, boş-boşuna vaxt keçirirdi. Özünü heykəltəraş adlandırmasının isə məsum bir səbəbi vardı - belə ki, onun kirayə qaldığı evdə gil əridən soba yerləşirdi.

Təzliklə bu nikah da boşanma ilə bitir, amma cütlük 7 il də bir dam altında sülh şəraitində yaşamağa davam edirlər. Deni müsahibələrində deyirdi ki, onun anası uşaqlarına corab közəyən qadınlardan olmasa da, ona həmişə sevgi və nəvazişlə yanaşırdı.

Sonralar Fransuaza Saqanın keçmiş Fransa prezidenti Fransua Mitteranla eşq yaşadığı barədə şayiələr dolaşırdı, amma oğlunun dediyinə görə, onların arasında sadəcə səmimi,

möhkəm dostluq vardı. Nüfuzlu dostunun sayəsində Saqan çox cəncəlli işlərdən alnıaçıq çıxmışdı.

Fransanın prezidenti Jak Şirak seçiləndən sonra məşhur yazıcının evinə vergilər inspektoru baş çəkir. Yoxlama zamanı Saqanın vergilərdən yayındığı bəlli olur. Yazıcıya yüksək cəza - cərimə tətbiq olunur. Nəticədə romantik nəsrin ulduz yazarı demək olar ki, müflis olur.

“Ən böyük cəza - keçmiş itirməkdir”

“Əşyalara nifrət edirəm, nəyəsə sahib olmağı arzulamıram. Kitabları sevirəm, amma onları da oxuyub bitirən kimi başqalarına verirəm. Əlbəttə, köhnə sevimli əşyalarımı özümə daşımağı sevirəm, amma yeniliklər edirəm, yeni pəncərə çərçivələri, yeni mənzərələr...” Bir ofisdə 7 saat oturmaq onun üçün dözülməz idi. Halbuki xəyala dalmağı, heç nə etmədən vaxtın necə keçdiyini müşahidə etməyi sevirdi, bu zaman heç bir darıxmaq hissi duymurdu. Məsələn, o, düşünürdü ki, yaşlanmaq qorxulu deyil, qorxulu olan gənc ikən sahib olduğun sevincləri itirməkdir.

O isə bir vaxtlar onu həyatda saxlayan əyləncələri, macərələri itirə-itirə yaşlanırdı...

Fransuazanın həyat tərzini onun orqanizmində özünü göstərir, narkotikin fəsadlarına təslim olurdu. 24 sentyabr 2004-cü ildə fransız ədəbiyyatının parlaq nümayəndəsi Fransuaza Saqan həyatla vidalaşır.

Saqan əfsanəsi isə yaşamağa davam edir. O əfsanə ki, Fransuaza Saqan onun varlığından əzab çəkir, yoxluğu ilə isə barışa bilmirdi...

**Günel
NATIQ**

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

İradə MUSAYEVA

Azərbaycan romanının klassik mənşəyi haqqında

*(Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın
“Munisnamə” əsəri və “Məhsəti və
Əmir Əhməd” dastanı əsasında)*

Roman epik tənqid təzahürü və epos düşüncəsinin yeni formada ifadəsidir. “Yeni forma” anlayışında ikinci minilliyin başlanğıcından nəşət tapan, yeni dünyanın ədəbi-mədəni, estetik baxış tərzində əks olunan epik siqlət və epos, dastan dili ilə nəqləmə spesifikasiyası var. “Yeni forma” dedikdə əvvəlki - klassik janrların mühüm xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirə bilən, daha çox epos, dastan genişliyindən, irimiqyaslılığından istifadə edərək yola çıxan və yaşadığı zamanın bədii inikasını daha geniş tablolarla (ictimai xarakterli problemlər və s.) əks etdirən roman janrı nəzərdə tutulur. Qədim dünya insanının tarixi-siyasi, sosial həyatını, bədii-estetik dünyagörüşü və zövqünü, erudisiyasını əks etdirən epos qəlibi müasir dünyada öz yerini romana təhvil verdi. Azərbaycan, ümumən Şərqi ədəbi-estetik düşüncəsində roman tənqidinin formalaşmağa başladığı zaman XII əsrə təsadüf edir. XII əsr həm də epos intibahı dövrü idi. Min illərin söz yaddaşında epik vüsətli bədii düşüncə artıq kollektiv yaradıcılıq, xalq təxəyyülü aspektində deyil, get-gedə subyektlərin, elə həmin xalqların, epos yaradan millətlərin və cəmiyyətlərin içərisindən çıxan, həmin epik monumentallıqla tərbiyələnen, təlimatlanan ədəbi şəxsiyyətlərin yazılı mətnlərində davamını tapdı. Ə.Xaqani, N.Gəncəvi, Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustad yaradıcılığında olduğu kimi...

Məşhur Meksika yazıçısı Karlos Fuentes da romanı eposun törəməsi hesab edir, onu hətta “janrsız bir janr” adlandırır, bildirdi ki, roman qaydaları hesab olunan prinsiplər konkret olaraq müəyyən bir janra sığa bilməz, çünki o, təsbit olunsa, daşlaşar və daha janrların dəyişdiyi və ya dialoqa girdiyi janr ola bilməz. “Bu, ona görədir ki, roman əslində, eposun törəməsidir. Roman mif, yaxud faciədən daha çox, eposdan doğulmuşdur. Amma eyni zamanda o, özündən əvvəl mövcud olanları ələ salır. Mənə elə gəlir ki, Servantesdən Coysa qədər çəkilmiş bir dairə var və bu dairədə “Don Kixot” və “Uliss” məsxərə eposlarıdır, qarət olunmuş eposlardır ki, eposdan doğulurlar, amma öz valideynlərini inkar edirlər - istər qəhrəmanlıq nəğmələri olsun, istərsə bütün Qərbi eposları: Coysda isə Homerden tutmuş kraliça Viktoriyaya qədər... Buna görə Servantesdə bir növ dünyanı yenidən oxumaq təzi var, Coysda isə Qərbin solğunlaşmış perqamentini yenidən yazmaq və yozmaq metodu”.

Qədim dünya daha çox epos dili ilə qavranır və oxunurdu. Epos fundaməntallığı qədim dünyanın ümumi mənzərəsindən ən zəruri fraqmentlər kimi tarixləşə bildi.

Qeyd etmək lazımdır ki, roman janrı ədəbiyyatşünaslığın tam öyrənmədiyi və hələ də birmənalı, konkret nəzəri qanunlara əsaslanan forma xüsusiyyətləri ilə qəbul etmədiyi janr olsa da, onun köklərinin eposlarda, yunan və Roma, qədim Çin ədəbiyyatında, ümumtürk abidələrində, Firdovsinin "Şahnamə"sində, Nizaminin "Xəmsə"sindəki əsərlərdə və s. klassik mətnlərdə olduğunu roman tədqiqatçıları sözsüz qəbul edir.

Y.Rzayev "Azərbaycan romanı: siyasət və milli düşüncə" (1930-1955-ci illər). Bakı, Elm, 2010) kitabında yazır: "Sonralar roman nəsr yaradıcılığının müstəqil janrı kimi F.Rablenin ("Qarqantua və Pantagruel"), M.Servantesin ("Don Kixot"), XVIII əsrdə D.Defonun ("Robinzon Kruzo"), C.Sviftin ("Qulliverin səyahəti") əsərləri ilə ortaya çıxır. XIX əsr isə artıq mükəmməl romançılıq əsri kimi tanınır. Bu romanlarda həyat həqiqətləri, realizm güclü idi. Ədəbi fikir romanın inkişafını hər şeydən əvvəl, realizmin inkişafı ilə əlaqələndirir və eyni zamanda romanın çiçəklənməsinin də realizmin çiçəklənməsinə səbəb olduğunu təsdiq edir. Romanın üslub baxımından araşdırılması XIX əsrdən başlanılmışdır. XVII-XVIII əsrlərdə romana ayrıca, müstəqil poetik janr kimi münasibət bəslənilməmiş və o, qarışıq ritorik janr hesab edilmişdir. Yalnız XIX əsrin ortalarından başlayaraq romanın janr mənasında spesifik predmeti müəyyənləşdirilmişdir. XVIII əsrin sonlarından romanda psixologizm qüvvətlənmiş, epik, lirik və dramatik meyllərin qovuşması əlaməti - sintetiklik təmayülü özünü göstərmişdir və bununla roman heç də özünün epik əsasından uzaqlaşmamışdır. XIX əsrdə xüsusilə V.Belinskinin və Hegelin roman janrı haqqında mülahizələri romanın predmetinin estetika və ədəbiyyat nəzəriyyəsi tərəfindən dərkini sürətləndirmişdir".

M.M.Baxtin "Epos və roman" adlı məqaləsində romanı yeganə inkişafda olan və hələ tam qəlibə düşməmiş janr hesab edirdi: "Bütün janrların içərisində təkçə roman yazıdan və kitabdən cavandır və təkçə o, düşüncə üçün maraqlı obyekt olmağa, yəni oxunmağa meyillidir". (*Бахтин М.М. Литературно - критические статьи. Москва, изд-во "Художественная литература", 1986, 541 с., 393*).

Fransız-çex yazıçısı Milan Kundera isə Robert Musil və Hermann Borsun romana münasibətini analiz edib deyirdi ki, "Onlar romana intellektual sintezin ali forması, insanın dünyanı sorğulaya biləcəyi son məkan kimi baxırdılar. İnanırdılar ki, roman çox böyük sintez gücünə malikdir. Poeziyanı da, fantastikanı da, fəlsəfəni də, aforizmi də, esseni də özündə birləşdirə bilər".

Epos formasının və təfəkkür tərzinin varisitək ədəbiyyatda "ata janrı" rolunu oynayan roman öz sonsuz ifadə imkanlarından istifadə edərək müasir dünyanın bədii portretini yarada bilən əsas "ədəbi diktə" missiyasındadır. "Məncə, Servantes müasir romanın başlanğıcını qoymuş və Coys müəyyən bir şəkildə onu başa çatdırmışdır və beləliklə, bu iki şəxsiyyət dairənin qapandığı yerdə bir-birinə qovuşurlar. Bu yer Servantesin dünyanın birmənalı, sxolastik və kanonik oxunuşunu, Coysun isə dünyanın yalnız biröçülü, pozitivist, naturalist və realist yazılışını tənqid etdiyi yerdir. Bu iki şəxsiyyət bu janrsız janrın başlanğıc və son nöqtələridir. Çox maraqlıdır, bu gün "Don Kixot"u oxuyanda, onun nə qədər müasir olduğunu və onun daxilində neçə janrın fəaliyyət göstərdiyini görürük. "Don Kixot" - eposdur, ritsar romanıdır, çoban romanıdır, Bizans romanıdır, roman içində romandır, çox şeylərdir və çox dillər tələb edir.

Mən müasir romanı dillərin çəkişmə səhnəsi, müxtəlif dillərin mübarizə meydanı, yəni yaşadığımız dünya sayan Baxtinlə razıyam.

Bu romanda bir neçə dil bir-biri ilə çəkişir və məncə, Servantesin dahiliyi ondadır ki, romanı müxtəlif dillərin toqquşması zəminində yaratmışdır.

Bu, o formadır ki, Coys dünyanın çoxlu dillərini oxuyarkən, ondan idrak və emosiya zirvəsində faydalanmışdır. Bir cümlə bir-biri ilə çəkişən çoxsaylı dilləri ehtiva edir".

Müasir romanın başlanğıc və son həddi, təbii ki, yoxdur. K.Fuentes da bu barədə danışanda öz müqayisəsini dairə məhdudluğunda aparır, "bu iki

şəxsiyyət (M. Servantes və C.Coys -İ.M.) dairənin qapandığı yerdə bir-birinə qovuşurlar” - deyir.

“Hegel romanı “burjua dövrünün eposu” adlandırmış, orta əsrlər bədii ifadə formasını şərti mənada roman hesab etmişdir. Hegel və onun ardıcılıarı burjua cəmiyyəti şəraitində qəhrəmanlıq epopeyası yaratmağın mümkün olmadığını, ictimai məqsədləri həll etməkdə yalnız romanın aparıcı janr olduğu fikrini irəli sürürdülər. İnkişafın tarixi mərhələsini janrların tipologiyası baxımından qiymətləndirən Hegel qeyd edirdi ki, janr kateqoriyasında əsas mənə epoxanın özünü ədəbi dərk mənasıdır. Hegel epopeya, satira və romanı “dünyanın müəyyən tarixi dövrünə uyğun gələn janrlar” kimi qiymətləndirir, janrı “dünyanın ümumi vəziyyətinin ona münasib təzahürü hesab edirdi”. Hegelin fikrincə, roman “prozaik nizama salınmış gerçəklik” kimi poeziyanın itirilmiş hüququnu bərpa edən janrdır”. (Y.Rzayev. *Azərbaycan romanı: siyasət və milli düşüncə. (1930-1955-ci illər).B, Elm,2010.*)

Hegelin bu fikrini - “Roman “prozaik nizama salınmış gerçəklik” kimi poeziyanın itirilmiş hüququnu bərpa edən janrdır” - əsas götürərək, bizdə romanın klassik keçmişini XII əsrdən başlayan, müəlliflərin (N.Gəncəvi və b.) “dastan” deyərək qeyd etdiyi, əslində isə mənzum roman hesab olunmalı olan əsərlərlə izah etməliyik. Hegelin fikrini açsaq, roman dünyanın poetikasını, şeiriyətini, harmoniyasını nəslə rəsm edən janr kimi səciyyələner. Klassik romanlarda (“Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl”, “İsgəndərnamə” və s.) isə dünyanın roman dili, roman siqləti, konsepsiya və prinsipləri ilə rəsmi sadəcə nəzm, şeir formasında ifadəsini tapıb.

Ümumiyyətlə, “müasir roman” anlayışı “müasir dünyanın romanı” anlayışı ilə əvəz olunanda və həmin “müasir dünya” ifadəsi ikinci minilliyin başlanğıcından hesablanan zaman kəsiminə aid ediləndə problemin təhlil metodologiyasında konkretlik yaranır. Yəni, qədim dövrdə epos ilə səciyyələnen janr ikinci minilliyin əvvəllərindən etibarən yazılı ədəbiyyat faktı kimi roman anlayışında sabitləşdi. Epos yaradıcılığı roman janrı ilə paralel olaraq davam etsə də, bədii düşüncədə epik təhkiyə şəklinin yeni səhifəsi açılmışdı. Nəzərə alsaq ki, dünya roman tarixi (məsələn, “Genjinin hekayəsi” - XI əsr) də həmin zamandan qeydə alınır, onda bu iddianı əsaslı hesab etmək olar. Azərbaycan romanı dastan, mif, əfsanə, rəvayət, nağıl variantlarını sadəcə bir səbəb, fraqment, detal kimi özündə saxlamışdı. N.Gəncəvi “Leyli və Məcnun” mənzum romanında ərəb əfsanəsindən istifadə edir. Motiv olaraq müəllifə əfsanənin sxemi, fəlsəfi-estetik nüansları lazım idi. N.Gəncəvi və daha sonra M.Füzuli əfsanə motivini romanlaşdırır, adi, nağıl dili ilə elləri dolaşan əhvalata epos, epik siqlətli təhkiyə dili ilə monumental fəlsəfi-estetik mahiyyət bəxş edir.

XII əsr Azərbaycan, eləcə də Şərqi ədəbi-estetik düşüncə tarixində epik ədəbiyyatın inkişaf mərhələsi kimi diqqəti cəlb edir. Bu dövrün bir çox epik mətnlərinin süjeti sırf roman janrı konsepsiyasına uyğun gəlir. Azərbaycan Atabəyləri dövründə yaşamış, N.Gəncəvinin müasiri olan Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın “Munisnamə” əsəri bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Həmin dövrdə farsdilli Azərbaycan ədəbiyyatı təkcə nəzm nümunələri ilə deyil, həm də nəsr əsərləri ilə şöhrət qazanmışdır. İngilis şərqşünası Q.M.Meredith-Ouensin tədqiqatına qədər (1971) “Min bir gecə kitabı” adı ilə Britaniya muzeyində saxlanılan “Munisnamə”nin sonrakı tədqiqatçıları da əsərin süjeti və nəsr xüsusiyyətləri, epik vüsəti haqqında ətraflı yazmışlar. Akademik Ziya Bünyadov və professor Rüstəm Əliyevin böyük zəhmətləri, araşdırmaları, təbliğatı nəticəsində bu dəyərli əsər Azərbaycan ədəbiyyatı nümunəsi kimi ədəbiyyatşünaslığın diqqət mərkəzinə gətirilmişdir.

Əbubəkrin “Munisnamə” əsəri struktur və məzmun etibarilə N.Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” əsərinə bənzəyir. Məqalət və hekayətlər silsiləsi, didaktika və s. Lakin biz “Sirlər xəzinəsi” əsərini roman janrına aid etmədiyimiz halda “Mu-

nisnamə”də romanın ilk süjet, kompozisiya, mövzu-məzmun, epik siqlət elementlərinin olduğunu deməli olur. Əvvəla, ona görə ki, yazılı ədəbiyyatımızda ilk nəsrle yazılmış farsdilli bədii mətnlərdən biri olduğu üçün, bu mənada diqqəti cəlb edir. İkincisi isə, “Sirlər Xəzinəsi”ndən fərqli olaraq “Munisnamə”dəki hekayətlər ayrı-ayrılıqda sırf ibrətamiz deyil, həm də müstəqil, müxtəlif ideya-estetik mahiyyətli bədii nəsr mətni kimi maraqlı doğurdu. Yəni bu əsərin ikinci fəslə birinci fəsilədəki didaktika və aforizmlərin təsiri altında qalmır. Roman təhkiyəsi, obrazların təsvirindəki və xarakter cizgilərində müəllifin nəsr qələmindəki ustalığı bunu deməyə əsas verir. Əsərin müxtəlif tədqiqatçıları da onun janr səciyyəsinə açarkən “Sirlər xəzinəsi” poeması ilə müqayisə aparmır. Doğrudur, janr analizində indiyə qədər qarşılaşmadığımız istisna bir termin eşidir: “Ədəb” janrı. “Ədəb ədəbiyyatı” kimi səciyyələndirilən bu formada, adından da göründüyü kimi, ədəb, əxlaq, tərbiyə və maarifləndirmə, nəsihətçilik və s. əlamətlər cəmlənir. Məzmun etibarlı ilə “Munisnamə” əsəri bu janr tipində klassik şərhini doğruldur. Rus şərqşünası İ.M.Filştinski bu barədə yazırdı: “Elm”dən -“bilik”dən, ilk növbədə ideoloji elmlərdən (Quran və onun təfsiri, hədislər, fiqh) fərqli olaraq, “ədəb” dedikdə, dünyəvi xarakterli biliklər nəzərdə tutulurdu. Ədib yalnız ənənəvi ərəb elmlərinə deyil, həm də İrandan gəlmiş nəsihətamiz və təhkiyəvi əsərlərə, hind təmsilləri və hekayətlərinə, yunan etik-fəlsəfi abidələrinə bələd olmalı idi. Cəmiyyətin savadlı hissəsində bu cür biliklərə olan tələbatı oxuculara papulyar və maraqlı şəkildə ən müxtəlif məlumatları təqdim edən, tarixi və məişət lətifələrini, ibrətamiz hekayətləri özündə birləşdirən, uzaq ölkələrə səyahətlər və sairədən bəhs edən ədəb ədəbiyyatı ödəyirdi. Adətən ədəb ədəbiyyatı tərbiyəvi və təlim məqsədi daşıyırdı, lakin onların içərisində şəhər əhalisinin əylənməsi və istirahəti üçün nəzərdə tutulan əsərlərə də rast gəlmək olardı”. (R.Rzayeva. *Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın “Munisnamə” əsəri*. Bakı, “Papyrus NP”, 2016)

“Munisnamə” əsərinə, təbii ki, “roman” demək doğru olmaz. Amma bizim bu əsərdə diqqətimizi çəkən Azərbaycan romanının klassik mənşəyi məsələsi oldu. Bu əsər həmin o klassik mənşə stixiyası baxımından bəzi faktlar verir. R.Rzayevanın tədqiqatında da göstəriləyi kimi, “Munisnamə” əsərinin dəyərli tədqiqatçısı, professor R.Əliyev janr tipi analizindəki bir məqam diqqəti xüsusilə cəlb edir. R.Əliyev də akademik Z.Bünyadov kimi “toplu”, daha dəqiq desək, “məcmuə” ifadəsini işlədir. Lakin onun qənaətində Z.Bünyadovun dediyi kimi, “rəvayətlər, aforizmlər, hekayə və lətifələr toplusu” yox, “realist və əfsanəvi povestlər, novellalar, hekayələr, aforizmlər və kəlamlar məcmuəsi” şəkildə xarakterizə olunur.

Gördüyümüz kimi, R.Əliyev “povestlər”, “novellalar” ifadəsini təsadüfən işlətmir. Bizim müasir ədəbiyyatşünaslıqdan, ədəbiyyat nəzəriyyəsi materiallarından Qərb ədəbiyyatının müasir janr tipi kimi tanıdığımız “povest” və “novella” çeşidi iddia etdiyimiz romanın klassik mənşəyidir - fikrinə haqq qazandırır. Roman janrının yetişməsində, formalaşmasında yazılı ədəbiyyat nümunələri kimi hekayə, povest, hekayənin bir forması olan novella janrının əhəmiyyəti qeyd edilməlidir.

Professor Q.Kazımovun “Munisnamə” barədəki qeydləri isə əsərin janr baxımından XII əsr ədəbiyyatındakı roman tənqid parametrlərinə uyğun gələn bir formanın (janrın) cəhətləri kimi maraqlı doğurur: “Ustadın qeyd etdiyi kimi, oxucu bu kitabdan hər şey - yüksəliş və enmə, təşəkkür və şikayət, mərhəmət və genişrəklilik, mərdlik və rəşadət, zarafat və lətifə, hikmət və rahatlıqdan zövq alma, etibar və vəzifəyə sədaqət, mərhəmət və ədalət, təsdiq və inkar, ədalət mühakiməsi və qanunsuzluq, zəhmət və istirahət, hərbi və sülh, sehrbazlıq və fərasət, təcrübəlilik və qocaların müdrikliyi, kasıbların dilənçi vəziyyəti və varlıların varı, qayğı və qadağan, bayram və matəm, müxtəlif təbəqə nümayəndələrinin böyüklüyü və alçaqlığı, ağılıq və köləlik, və s. barədə ibrətamiz məlumat ala bilər”.

Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustad "Munisnamə" əsərinin əvvəlində nəsr formasına üstünlük verməsinin səbəblərini açıqlayır. Nəzərə alsaq ki, o dövrdə nəzm əsil ədəbiyyat, poetika və bədii ifadə, obrazlılıq göstəricisi kimi daha çox dəbdə idi, Əbubəkrin bu yanaşması yeni nəzəri-estetik baxış kimi əhəmiyyətli hesab edilə bilərdi. Onun "Rahət-əl ruh" ("Ruhun rahatlığı") kimi mənzum əsəri də müxtəlif hekayə və novellalardan ibarətdir. Müəllif nəsr seçimi ilə bağlı yazır: "Nəzm nəsrədən şərəfli və üstün olduğu üçün daim fəzilət və ilham sahibləri nəsrədən nəzm yaratmışlar və yaradırlar. Və heç zaman təbi və biliyi olan kəslər nəzmdən nəsr yaratmamışlar... Mənzum söz mənsur sözdən daha asan yadda qalır və insanların qəlbinə daha tez yol tapır". (R.Rzayeva. *Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın "Munisnamə" əsəri*)

"Munisnamə"ni nəslə yazmasının isə iki səbəbini göstərir: "1.Şeiri dünya nemətlərinə satmaq və dolanışığı vasitəsinə çevirən, bu məqsədlə də hədsiz yaltaqlıq, mübaliğəli məddahlıq yolunu tutaraq, poetik sözü gözdən salan, onu ucuzlaşdıran şairlərin çoxluğu. 2.Əsərin ithaf olunduğu Atabəy Nüsrətəddin Əbubəkrin "bütün günlərini kef və eys-ışrət məclislərində keçirməsi" nəticəsində mənzum mətni qavramağa çətinlik çəkməsi". (R.Rzayeva. *Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın "Munisnamə" əsəri*)

Əsərin əlyazma nüsxəsi 750 səhifədən ibarətdir. Mövzu, ideya və struktur baxımdan didaktika, öyüd-nəsihət və hikmətli kəlamlar hissəsindən əlavə 31 hekayət də yer alıb. "Munisnamə"də əksini tapan hekayətlər məzmun etibarilə də N.Gəncəvinin əsərləri ilə oxşardır. O da N.Gəncəvi kimi hekayətlərinin mövzusunu, adını və obrazlarının bir çoxunu xalq ədəbiyyatı nümunələrinə əsasən müəyyənləşdirib. Akademik Z.Bünyadov "Munisnamə"ni müxtəlif süjetlərin vahid bir ideya əsasında birləşərək bir bütün mətn olması faktını qəbul etmir. O, əsəri "rəvayətlər, aforizmlər, hekayə və lətifələr toplusu" kimi səciyyələndirir (Bünyadov Z.M.Azərbaycan Atabəyləri dövləti.B,"Elm", 1985.s.228). Lakin bu klassik "toplu" tərtibatının özündə də bir məntiqi seçim, forma, mövzu, ideya prinsiplərinin mövcudluğunu nəzərə alsaq, bizim hardasa, "antologiya" kimi qəbul etdiyimiz "toplu" məzmunu özünü doğrultmur. Yəni, Əbubəkr, sadəcə "toplamaıb", tərtib etməyib, həm də mətnlərə yaradıcı yanaşaraq, onları vahid ideya, süjet ətrafında sistemləşdirib və bədii nəsr faktı kimi oxucularına təqdim edib. Bu bəlli mətnləri nəsr formatında sistemləşdirmə işini isə ilk təşəbbüs və yaradıcı cəsarət kimi gələcək romanın yaranmasına xidməttək dəyərləndirməliyik.

Əbubəkr əsərin əvvəlində hikmətli deyimlərin artıq oxucu üçün o qədər də maraqlı olmayacağını bildirir və qədim hekayətləri nəql etməzdən əvvəl, kitabını qəm dağdan, dərd unutduran bir xəzinə kimi qiymətləndirir. Sultanlar, şahlar, peyğəmbərlər və adi peşə sahibi olan adamlarla bağlı hekayətlər ümumi süjet xətti kontekstində bütöv, bitkin bir mətn təsiri bağışlayır. Həmin hekayətlərin adlarına diqqət edək:1. Mosullu Fəzlullahın əhvalatı və onun başına gəlmiş işlər haqqında. 2. Bəm şəhərindən olan bənnə, onun arvadı və Qüvaşir şahının vəzirliyinin hekayəti. 3. Bəsrəli mərd, Bəsrə əmiri və onun vəzirinin hekayəti. 4.Vəzir ilə Dəryabar şahının qızı və onların gördükləri qəribə şeylər haqqında hekayət. 5.Nəsri-əyyar və Xorasan şahzadəsinin hekayəti. 6.Zeyn əl-Əsnam və cinlər padişahının hekayəti. 7.Haman padşahı, onun oğlanları və qardaşları Xudadadın hekayəti. 8. Şah qızı, üç cavan və bir qocanın hekayəti. 9.Dünyada dərdsiz insan olub-olmadığını bilmək istəyən padişahın hekayəti. 10.Zərgərin arvadının fəqih, möhtəsib, qazi, darğa və şəhər hakimi ilə hekayəti. 11.Dülgər və dərzinin hekayəti. 12.İshaq Mosuli, Bağdad xəlifəsi və qəsir haqqında hekayət. 13.Bilqeysin atasının pəri qadınla sərgüzəşti haqqında hekayət. 14.Zərgər Əbdüləzizin oğlu Mənsurun hekayəsi. 15.Tahir Bəsrəli və cadugər Şəmsə haqqında hekayət. 16.Kəşmir padişahının qızı və Xorasanlı tacir haqqında hekayət. 17.Bağdad qazisi və xəlifə harun-ər-Rəşid haqqında

hekayət. 18.Kazerunlu kərpickəsən şapurun hekayəti. 19.Şahzadələr, türkmən və qazı hekayəti. 20.Padşah, vəzir və adamyeyən itlərin hekayəti. 21.Ləvvahe ilə zərgər xacə Bışrin hekayəsi. 22.Karvan, xəsis kişi və Hatəm tayinin qəbri haqqında hekayət. 23.Sultan Mahmud haqqında müxtəlif hekayətlər. 24.Şahzadə Xələf və Çin fəğfürunun qızı haqqında hekayət. 25.Seyfəlmülk və Bədiəlcamal hekayəti. 26. Əshabi-kəhf. Dəqyanus və onların başına gələn işlər haqqında hekayət. 27.Qəzavü-qədər, Simurğ və Süleyman peyğəmbərin hekayəti. 28.Zərgər Xaldin oğlu, onun qədəh dostları və onların alçaqlığı haqqında hekayət. 29.Əbu-Əla Kirmani, onun oğlu, Naxçıvana səfərləri və sərgüzəştləri haqqında hekayət. 30.Mömin Ürviyə ilə ərinin qardaşı, zənci qul, gənc məmur və tacirin hekayəti. 31.Bəluqiya və Əffan, Əffanın Süleyman peyğəmbərin üzüyünü axtarmağa getməsi və onların qarşılaşdığı qəribə şeylər haqqında hekayət.

Əsərdəki hekayətlər bədii mətn parçası kimi həm folklor nümunələri olan nağıl, əfsanə, həm də yazılı ədəbiyyat janrları kimi hekayə, novella formasının xüsusiyyətlərini daşıyır. Lakin nağıl assosiasiyalı adlar heç də əsas vermir ki, bu hekayətləri folklor nümunələri kontekstində təhlil edək. Yəni adların folklor dili və üslubu ilə təqdimi birmənalı şəkildə qəbul olunmamalıdır. Əksinə, hekayətlərin sıralanmasından tutmuş məzmun sistemliliyinə qədər cəlalılıq imkan verir ki, bu hekayətlər toplusunu klassik roman xüsusiyyətlərini özündə cəmləyən nümunə kimi qəbul edək.

“Hekayətlər həcm baxımından da ciddi şəkildə fərqlənir. Məsələn, artıq deyildiyi kimi, ən kiçik hekayət əlyazmanın 2, ən iri həcmli hekayət isə 86 səhifəsini əhatə edir. Burada diqqətimizi çəkən bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır. Müəllif əvvəldə orta həcmli hekayətləri (1-18-ci hekayətlər) sonra kiçik hekayətləri (19-23-cü hekayətlər) və fəslin sonunda isə iri həcmli hekayətləri (24-31-ci hekayətlər) yerləşdirmişdir. Materialın həcm baxımından bu cür bölgüsünü biz təsadüfi saymırıq. Görünür, müəllif kiçik həcmli hekayətləri fəslin ortasında yerləşdirməklə, oxucuya müəyyən qədər istirahət vermək və onu sonda verilmiş daha iri hekayətlərin oxunuşuna hazırlamaq məqsədi güdmüşdür”. (R.Rzayeva. *Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın “Munisname” əsəri*)

“Munisname” əsərinin strukturu nəsr formasına köklənsə də, hadisələrin sistemləşdirilməsi, kompozisiya texnikası müəllifin öz dövründəki ənənəyə müəyyən qədər sadiqliyini göstərir. Məsələn, biz əsərdə ibrətamiz, didaktik hissədən sonra əhvalatlar, hekayətlər mərhələsinə keçid alanda istər-istəməz N.Gəncəvi “Xəmsə”sinin ənənəvi, az qala bütün epik əsərləri üçün xarakterik olan təhkiyə maneralarının təkrarlandığını görürük. Məsələn, “Kazerunlu kərpickəsən şapurun hekayəti”, “Padşah, vəzir və adamyeyən itlərin hekayəti”, Şahzadə Xələf və Çin fəğfürunun qızı haqqında hekayət” və s.

“Bu kitabı nəzmlə yazmaq, qabiliyyətim çatan və imkanım yetən qədər bir müddət fikrimi ona bağlamaq və lazım olduğu şəkildə onu qələmə almaq istəyirdim, çünki ilham əhlinin və elm sahiblərinin könlü nəzmə daha çox meyl edir, amma bununla bağlı üzrümü bildirdim və nəzmdən vaz keçməyimin səbəbini qeyd etdim”. (R.Rzayeva. *Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın “Munisname” əsəri*)

Azərbaycan ədəbiyyatında nəsr dili ilə zamanın ictimai-siyasi, sosial, mədəni mənzərəsini yaratmaq ənənəsi, gördüyümüz kimi, yalnız ədəbiyyat tarixi kitablarında deyildiyi M.Füzulinin “Şikayətnamə”, A.Bakıxanovun “Kitabi Əsgəriyyə”, İ.Qutqaşının “Rəşid bəy və Səadət xanım”, M.F.Axundovun “Aldanmış kəvakib”, Z.Marağayının “İbrahim bəyin səyahətnaməsi” və s. əsərlərlə səciyyələnə bilməz. Bu bədii ənənənin, nəslə böyük ədəbi hadisə tarixi yazmaq səriştəsinin bizim ədəbiyyatda ilkinliyi məhz XII əsrə gedib çıxır. Aydın ki, bu dövrün roman səciyyəli bədii mətnlərində antik poetikanın, folklor ifadəsinin, ümumtürk abidələrinin, klassik Şərq ədəbi nümunələrinin də izi var. Rus ədəbiyyatşünası V.Kojinovun “Roman yalnız intibah dövrünün axırlarında

meydana gəlib” tezisini (*Кожин В.В. Роман-эпос нового времени. Вак: Теория литературы. М., 1964. с.100*) birmənalı qəbul etmək düzgün deyil. Əvvəla, Şərq ədəbiyyatında və ümumən mədəniyyətindəki intibah tarixi ilə Qərb fəlsəfi-estetik fikir və mədəniyyətindəki intibah tarixi ilə qarışdırmaq olmaz. Azərbaycan farsdilli ədəbiyyat dövrü ilə Şərq mədəniyyətinin intibah salnaməsinə öz imzasını atanda Qərb ədəbiyyatında hələ çox sonralar V.Hötenin, H.Heynenin, V.Şekspirin də örnək kimi marağ göstərdikləri N.Gəncəvi fenomeni əsas ədəbi portretlərdən biri idi. XII əsr intibahı, ictimai-siyasi, sosial-mədəni mühiti özü yeni bir ifadə, əksətdirmə forması tələb edirdi. Bu forma isə roman janrının müasir ədəbiyyatşünaslıqda da tələb olunan şərtlərini özündə əks etdirə bilən formalar idi. Bu “forma”ya örnək N.Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” mənzum romanı da ola bilər, Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın nəsrə yazılmış “Munisnamə” əsəri də.

Əlbəttə, söhbət sırf nəsr və epiklik, təhkiyə məsələsindən getmir. Hələ bu nümunələrdən əvvəl X.Şirvaninin nəsrə yazılmış 60 məktubunu, aydındır ki, bu kontekstə gətirmək olmaz. Amma adı çəkilən əsərlərdə roman janrı stixiyası real cizgiləri ilə diqqəti cəlb edir.

“İlk vaxtlar romanda kəskin hədd, bədii qüvvələrin özünəməxsus “oyun” istiqaməti yox idi. Bu stixiyayı prozaik planda ilk dəfə Rable ifadə edir. Renessans dövründə isə “kitab-novella” formasında özünü göstərir. Silsilə hekayəni bir qəhrəman ətrafında toplamaq da folklor ənənəsi ilə bağlıdır. Romanı sənətin müəyyən nümunəyə meylinin forması kimi qiymətləndirmək onu bitkin bir sistem kimi qəbul etmək deməkdir. Məsələn, bir janr kimi nəsrin tipologiyasına daxil olan roman formasını nə qədər sabit saxlasa da, hər dəfə xüsusi məzmunla “dölür”. Janrın tələbini izləyən yazıçı ona müasirlik üçün vacib olanı, daha çox reallaşa bilən imkanı axtarır. Bu mənada, o, mücərrəd təsəvvür deyil, fərdi yaradıcılıq aktıdır. Romanın tipologiyası konkret zaman və epoxa ilə də “çarpazlaşır”. (*H.Ənvəroğlu. Azərbaycan romanının inkişaf problemləri. B, “Nurlan”, 2008*)

Professor H.Ənvəroğlunun “Silsilə hekayəni bir qəhrəman ətrafında toplamaq da folklor ənənəsi ilə bağlıdır” - tezisini nəzərə alaraq vurğulamaq istərdim ki, bu ənənə N.Gəncəvinin mənzum romanlarında daha çox diqqəti çəksə də, Əbubəkrin “Munisnamə” əsərindəki 31 hekayətin, demək olar ki, təkrarlanan qəhrəmanı diqqəti çəkmir.

“Munisnamə”də də N.Gəncəvinin “Xəmsə”yə daxil olan əsərlərində olduğu kimi, Allaha, peyğəmbərə, dövrünün hakimlərinə üz tutub söz söyləmək ənənəsi qorunub saxlanılır. Ancaq müəllif nəsr dili ilə həm də İmam Əliyə, sufi şeyxlərə və bir çox dini hədislərə istinad edir. Bəzən tədqiqatçılar yanlış olaraq İmam Əli sevgisi və ehtiramı qayəsini sırf Ş.İ.Xətai, xüsusən onun “Dəhnamə” əsəri ilə bağlayır. Lakin Ş.İ.Xətəidən bir neçə yüz il öncə Əbubəkrin “Munisnamə” əsərində bu yanaşmanı görə bilirik. Əsər istifadə olunan ensiklopedik məlumatlar baxımından da marağ doğurur. Onun istinad etdiyi pəhləvi mətnləri, o dövrdə müsəlman əxlaqına dair qiymətli mənbə hesab edilən “İbn Miskəveynin kitabı”, islamaqədərki fəlsəfi-etik dünyagörüşləri özündə ehtiva edən tarixi mənbələr müəllifin erudisiya potensialının göstəricisi kimi şərtlənir. Əbubəkrin zəngin dünyagörüş və müasir elmi-fəlsəfi, dini baxışlar kodeksi əsrlər sonra belə təəccüb doğurur.

“Munisnamə”nin farsdilli ədəbiyyat tarixində özünəməxsus yeri və onun yazılı bir abidə olaraq ədəbi-bədii dəyəri, ilk növbədə, məhz bu faktlarla müəyyənləşir. Əsərin əhəmiyyətini artıran amillərdən biri də budur ki, göstərilən süjetlərin əksəriyyətinin zaman baxımından hələlik ilk yazılı variantları “Munisnamə”yə aiddir”.

Əbubəkr “Munisnamə” əsərində öz dövrünün ictimai-siyasi hadisələrinə ayıq gözlə baxır, zamanın sosial ədalətsizliklərinə münasibət bildirirdi. Müəllif seçdiyi

hekayələri işləyəndə daha çox realistik metodologiyaya üstünlük verir, tarix və müasirlik kontekstində ibrət, ali hisslərlə tərbiyələnmək, cəmiyyət, bəşəriyyət maraqlarını nəfsindən üstün tutmaq ideyasını bədiiləşdirərək mükəmməl mətn yaradırdı. “Əsərin VII fəslə böyük maraq doğurur. Burada əfsanəvi xəlifə Harun-ər Rəşidin məşhur vəziri Yəhya Bərməkinin nəslə, o cümlədən onun qüdrətli və səxavətli oğlu Cəfər Bərməki haqqında xilafət xalqları arasında dolayan hekayətlər toplanmışdır. Həmin hekayətlərin əksəriyyəti tarixi baxımdan real səciyyə daşıyır”. (P.Алиев. “Мунис-наме”. В, “Язычы”, 1991)

“Munisname” ilə “Min bir gecə” və digər folklor nümunələrinin, klassik Şərq bədii mətnlərinin süjet oxşarlığı, paralelliyi var. Ümumiyyətlə, dastan, mif, nağıl, əfsanə və s. xalq ədəbiyyatı şəkillərinin yazılı ədəbiyyatın epik növ janrlarına, xüsusən də romana böyük təsiri olmuşdur. Əbubəkri “Munisname” əsərində maraqlı bir improvizə yaradıcılığı da müşahidə etmək olar. Müəllif klassik nəsr ənənələrini, folklor təxəyyülü və təhkiyə tərzilə epik şeir poetikasını bir üslubda birləşdirərək yazılı ədəbiyyatda gələcək modern nəsrin povest və roman kimi formalarına təsir edəcək nümunə yaratmış və yeni ədəbi təmayüllərə yol açan fərqli bir “name” qoyub getmişdir.

“Məhsəti və Əmir Əhməd dastanı”. İlk yazılı ədəbiyyat nümunələri səhifələrində roman rüşeymləri, roman stixiyası tapmaq cəhdi çox incə və yorucu bir metodologiya olsa da, bu yanaşma vacibdir. Çünki, biz daha çox bugünkü Azərbaycan romanını sırf Avropa mənşəli mətnlərin deyil, dünya ədəbiyyatında birmənalı qəbul edilən klassik ədəbiyyatımızın mahiyyətində aramalıyıq. Həqiqət odur ki, ədəbiyyat tariximizdə bu özlü, bünövrə mövcuddur.

XII əsr ədəbi-mədəni mühitində həyatı, yaradıcılığı və həm də haqqında söylənilən rəvayətləri ilə məşhur olan Məhsəti barədə “Məhsəti və Əmir Əhməd dastanı” bir “məhəbbət romanı” anlamında da diqqəti cəlb edir. Hətta, bəzən xəyali bədii portret, roman qəhrəmanı kimi dillərdə dastan olan Məhsəti obrazını tədqiqatçılar həqiqətdə tarixi şəxsiyyət olan, XII əsr Azərbaycan şairi kimi tanıdığımız Məhsəti Gəncəvidən daha əminliklə qəbul edirlər. “Y.E.Bertels isə 1962-ci ildə Moskvada nəşr edilmiş “Nizami” və 1960-cı ildə Moskvada nəşr edilmiş “Fars-tacik ədəbiyyatı tarixi” kitablarında, ümumiyyətlə, Məhsəti adlı bir şairənin, tarixi şəxsiyyətin olmadığını iddia etmişdir. Bertelsə görə, Məhsəti XII əsrin birinci yarısında yaşamış şair Cövhəri Zəngər tərəfindən yazılmış “Əmir Əhməd və Məhsəti” dastanının qəhrəmanıdır, yəni bədii obrazdır, yazıçı təxəyyülünün məhsuludur”. (<http://www.elyazmalarinstitutu.com/kohnesayt/76.htm>)

Lakin, elə bu məqalədə professor P.Əlioğlu Məhsətinin tarixi şəxsiyyət olması ilə bağlı konkret, elmi əsaslı faktları da sadalayır. “Məhsəti Gəncəvinin tarixi şəxsiyyət olduğunu Fəridəddin Əttar (1136-1229), Şəmsəddin Məhəmməd ben Qeys Razi (XII-XIII əsrlər), Həmdullah Qəzvini (XIV əsr), Dövlətşah Səmərqəndi (XV əsr), Qiyasəddin Xondəmir (XVI əsr), Əmin Əhməd Razi (XVI əsr) və b. alim və şairlər təsdiq edirlər”. Qeys Razinin özünün “Əlmocəm” əsərində (1230) təzad poetik fiqurundan danışarkən Məhsətinin rübaisini nümunə gətirməsi sübut edir ki, “Əmir Əhməd və Məhsəti” dastanı yazılmamışdan əvvəl də Məhsətinin özü və əsərləri məlum imiş və farsdilli poeziyadan, poetikadan yazanlar onun şeirlərindən nümunələr gətirmişlər. Digər görkəmli rus şərqşünası A.Y.Krımski Məhsətinin Sultan Mahmud Qəznəvinin deyil, Sultan Mahmud Səlcuqi və Sultan Səncərlə müasir olduğunu, Qafqazda, Arranın Gəncə şəhərində yaşadığını göstərmişdir”. (<http://www.elyazmalarinstitutu.com/kohnesayt/76.htm>)

Müəmmalı, sirli, rəvayət və əfsanə mətnlərinin mifik obrazına çevrilmiş Məhsəti Gəncəvi haqqında tədqiqatlar aparıb inandırıcı nəticələr əldə etmək çətinidir. Tarixi reallıqla bədiiyin qarışdığı onlarla əlyazmasından, folklor irsindən həqiqi Məhsəti tapıb çıxarmaq müşkül işdir. Məhsəti Gəncəvinin bədii irsinin yorulmaz və səbrli tədqiqatçısı akademik R.Hüseynov şairənin həyatına

həsr edilmiş bu yazılı dastan nümunəsini də geniş şəkildə, elmi-tarixi və bədii qaynaqlara əsaslanan faktlara istinad edərək araşdırmış, dastanla bağlı bir sıra qaranlıq mətləbləri açmışdır.

“Məhsətinin tək ömrü yox, ölümündən sonrakı varlığı da bir müəmmalar zəncirini xatırladır. Haqqında qoşulan rəvayətlər, əfsanələr, söyləmələrin yaratdığı dolaşlıqlar bir yana, elm adamlarının onun barəsindəki yanlış qənaətləri də vəziyyəti daha anlaşılmaz etmiş, hətta Məhsətinin xəyal, mif olması barədə güman da peyda olmuşdur”. (*R.Hüseynov. Söztək gözəl. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2013*)

“Məhsəti və Əmir Əhməd dastanı” janr xüsusiyyətlərinə və tarixi şəxsiyyətlər, real hadisələr faktına görə XII əsr mədəni mühitinə aid olan maraqlı dastan kimi bir çox tədqiqatların mövzusunə çevrilib. Dastanın yaranma prosesi bu dövrə şamil olursa da, mövcud əlyazması XV-XVI əsrə aiddir. Əslən xocəndli kimi göstərilən, Gəncəyə sonradan gələn Məhsəti haqqında tək cə bir dastançının təxəyyülü yox, eyni zamanda xalq rəvayətləri və folklor yaddaşı əsasında formalaşan “namə”, əsrdən əsrə məktub kimi əks-səda verən dastan özünəqədərki və özündən sonrakı dastanlardan bir çox xüsusiyyətinə görə fərqlənir. Dastanın girişi bildiyimiz dastan strukturundan fərqli bir intonasiya ilə başlayır.

“Bir fəqih yenicə anadan olmuş qızının gələcək taleyini müəyyən etmək üçün münəccimlərə müraciət edir. Onlar ulduzlara baxıb deyirlər ki, ey fəqih, sənin qızın çox fərasətli, xalqın hörmət bəslədiyi adam olacaq, ancaq axır yeri Xərabatdır. Və işi-peşəsi də fısq ü fəsad olacaq. Fəqih bu sözləri eşidincə başını aşağı salır, fikrə dalır. Bir müddət sonra qızını tərbiyə etmək üçün dayələrə verir. Müəyyən vaxt ötəndən sonra isə atası bu qızı məktəbə göndərir.

18 yaşına yetəndə qız hafiz və bilikli bir şəxsə dönür. Atası musiqi elmi mütəxəssislərinə buyurur ki, qıza 12 muğam və 24 şöbəni öyrətsinlər. Çəng, bərbət, udçalanları da dəvət edib qızına bu musiqi alətlərində çalmağı təlim etməyi tapşırır.

Şəhər əhli ona tənə edir ki, bir tərəfdən qızını oxudub hafiz və alim etmisən, bu yandan da mütribliyə hazırlayırsan. Məgər onu fahişə etmək istəyirsən? Fəqih cavab verir ki, onun yerinin axırda Xərabat olacağını bilirəm. Əgər fahişə olsa belə, bu öyrəndiklərinin ona faydası yetəcək.

Məhsətinin atası vəfat edir. Dəfndən sonra Məhsəti daha Xocənddə qala bilmir və anası ilə birgə Gəncəyə gəlir, Xərabat küçəsində yerləşir”. (*R.Hüseynov. Söztək gözəl*)

Lakin R.Hüseynovun da göstərdiyi kimi, Məhsətinin xocəndli olması real hesab edilə bilməz. Heç bir rübaisində bu coğrafi məkanın adı çəkilmir. Həm də, rübailərində daima kədər, ayrılıq, vəfasızlıq, talesizlik motivlərini qabardan Məhsətinin həyatında əgər belə bir dramatik gediş, səfər faktı olsaydı (yəni, Xocənddən Gəncəyə əlacsızlıqdan köçüb gələrək daima doğmalardan və vətəndən ayrı düşmək ağrısı), onda onun şeirlərində bu hadisə əsas mövzu kimi təkrarlanardı. Necə ki, A.Ələsgərin köçkünlük həyatı onun poeziyasında bir ayrıca mövzu kimi diqqəti cəlb edir. Ümumiyyətlə, şairlərin həssas yanaşdıqları mövzu məhz bu cür “məcburi köç” faktı ilə çox bağlı olub. O cümlədən, XIX əsrin əvvəllərində Rusiya-İran çəkişmələri zamanında Naxçıvandan İrana köç etmək məcburiyyətində qalan və bütün yaradıcılığı boyu ayrılıq şeirləri yazan, qürbəti “guşeyi-zindan” adlandıran Heyran xanım yaradıcılığını da buna misal göstərmək olar. Elə zamanımızda Qarabağdan məcburi köçürülən yaradıcı insanların həm şifahi deyimlərinin, həm də yazılı mətnlərinin ana tezisi Qarabağ həsrəti ilə bağlıdır.

Görünür, dastanı yazıya alanda süjet xəttində ekspozisiya mərhələsi üçün daha maraqlı məqamlar və çoxşaxəlilik yaratma təşəbbüsü göstərmək zərurəti yaranıb. Və müəllif belə bir nüansı sonra baş verəcək dramatik hadisələrə start

kimi nəzərdə tutub. Bu faktın (Məhsətinin atası vəfat edir. Dəfndən sonra Məhsəti daha Xocənddə qala bilmir və anası ilə birgə Gəncəyə gəlir, Xərabat küçəsində yerləşir) özü folklor (dastan) süjeti sadəliyinin, bixətilliyinin əksinə olaraq, yazılı ədəbiyyat tələbi kimi mürəkkəbləşdirmə, düşüncədə yaygınlıq, əlavə fraqmentlərə diqqəti cəlb etmə səriştəsi ilə bağlı olub. Məsələn, Məhsətinin atasının ölümü, onun çox gənc - 18 yaşında həyatın acılarına açılan qapıdan içeri girməsi (qərib ellərə üz tutması), anası ilə Gəncənin Xərabat küçəsində yaşamağa başlaması və s. bu kimi önəmli ştrixlər əsərdəki hadisələrin sonrakı gedişində açar rolu oynayır. XIII əsrə aid olan "Dastani - Əhməd Harami" əsərində bu cür yazılı ədəbiyyatın epik növünə (hekayə, povest, roman) məxsus ştrixlər çox cüzidir. Ümumiyyətlə, epik şeir nümunələrimizdə süjet bixətilliyi və nisbətən asan, sadə təhkiyə dili ilə nəqlətmə üslubu var.

"Məhsəti və Əmir Əhməd" dastanı, belə məlum olur ki, yazıya alındığı dövrdən deyil, elə yarandığı zamandan etibarən klassik yazı üslubu ilə tənzimlənib. Bəlkə də bu hekayət, məhəbbət romanı təkçə dillərdə dolaşmayıb, həm də tam formalaşana qədər fraqmentlərlə yazı mətninə çevrilib, təzkirə və gündəliklərin, memuarların, salnamələrin maraqlı, mübhəm, nisgilli tale detalı kimi tarixləşib. Professor S.Rzasoy yazır: "Məhsəti və Əmir Əhməd" dastanının əldə olan nüsxələri XV-XVI yüzillərin məhsuludur". Lakin bu məlumatı verən akademik R.Hüseynovun qənaətinə görə, XII-XIII yüzillərdə bu əsər daha gerçəkçi bir təhkiyəyə malik imiş. Onillər adladıqca bu əsər ənənəvi dastan ülgülərinə uyğunlaşdırılıb, içərisindəki əhvalatların salnamə dəqiqliyi dastan şərtilliyi müstəvisinə tabe edilib...

Demək, buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, Məhsəti hər hansı formada şifahi xalq yaradıcılığı ənənəsi ilə bağlı olub. Bu, çox maraqlı məqam bizə bir sıra fikirlər söyləməyə imkan verir: Birincisi, Məhsəti rübai sənətkarıdır. Türkdilli şairlər də rübai yazıblar. Lakin Məhsəti öz rübailərini fars dilində yazıb və onun rübailəri məhz farsdilli ənənədə dastanlaşmış".

(<http://www.xalqcebhəsi.az/news.php?id=10286>)

"Məhsəti və Əmir Əhməd" əsərindəki bir mübahisə doğuran məqama diqqəti cəlb etmək istərdim. Əsərin müəllifi hadisələri nəql edəndə, R.Hüseynovun da göstərdiyi kimi, ehtimal, şayiə xarakterli, günah, babal gətirə biləcək fikirlərə "deyirlər", "belə deyirlər" ifadəsi ilə başlayır. Məsələn, "Deyirlər ki, Məhsəti gözəl oğlanlarla eşqbazlıq etmişdir və onların gözəlliyinə şeirlər həsr etmişdir". Müəllif hər halda məsuliyyəti öz üstünə götürmür. Məhsətinin əxlaqına qarayaxma kimi görünə biləcək bu fikri başqalarının söylədiyini yazır. Amma əsil mahiyyətin həradə gizləndiyini, Məhsətinin cavan sənət və peşə sahiblərinə həsr etdiyi şeirlərin şəhraşub ənənəsindən doğan bir məsələ olduğunu aydınlaşdırdığımızdan əlavə söz demək istəmirik. Bircə vacib tuşatma. Dastanın içərilərinə girdikcə görəcəksiniz ki, Məhsəti zahirən məhəbbət şeirləri kimi görünən rübailəri Əmir Əhmədin - sevgilisinin, daha sonralar ərinin yanında gənc sənətkarlara deyir.

Elə bir faktın özü gerek oxucuya desin ki, həmin silsiləyə daxil olan Məhsəti rübailərindəki eşq bəyanatları birbaşa yox, gerçək könül atəşinin ifadəsi olan yox, rəmzi bir sevgidir.

Bu silsilə rübailərdəki eşqi müstəqim mənada olan bir sevgi kimi qəbul etmək sevdasına düşənlər, görənlər, niyə unudurlar ki, ərinin yanında belə mətləblər izhar etmək hətta tam pozğun bir qadının da cəsarəti ölçülərinə sığmazdı?!

Digər tərəfdən gözü görə-görə sevgilisinin başqalarına eşq elan etməsinə dözən Əmir Əhmədin şair, alim, zəkali bir insan şəxsiyyətini nə qədər eybəcərləşdirdiklərini düşünməyibləmi o rübailərdəki məhəbbət etiraflarını bilavasitə anlamda qəbul edənlər?" (R.Hüseynov. Söztək gözəl)

Aydındır ki, burada da söhbət bizim bildiyimiz şairə Məhsətinin həyatı haqqındakı məlumatlara paralel bir mətndən gedir. Lakin, təbii ki, bədii şərtləri hansısa obrazı müdafiə etmək üçün bizə imkan vermir...

Diqqəti əsərin girişindəki fraqmentə yönəltmək istərdim. Münəccimlər ulduzlara baxıb fəqihə demişdilər ki, sənin qızın istedadlı, fərasətli olacaq, amma onun yeri Xərabatdır. Atası qızının taleyinə yazılan qazəvü-qədəre inanır və bu ifadəni işlədir: “əgər fahişə olsa belə...” Bildiyimiz kimi, folklorda və klassik yazı mətnlərində münəccim yozumları, yuxuda buta verilməsi həmişə dəqiq, yüzfaizli əminlik ifadə edən məlumat kimi xarakterizə edilib. Hətta vaxtilə atası Məhsətiyə musiqi təhsili vermək istəyəndə onu qınayan adamlara “Əgər fahişə olsa belə, bu öyrəndiklərinin ona faydası yetəcək” - demişdi. Biz də dastandakı Məhsətinin fahişə olmasını qəbul etmirik, çünki irfan əhli, ilahi eşq yolçusu olan kəs bu bataqlığa ayaq basmaz. Və əsərdə “mütrib” ifadəsi ilə “fahişə” anlayışı arasında bəzən paralellik işarəsi qoyulması da çaşqınlıq yaradır. Maraqlıdır ki, atasının münəccimdən də ötə olan uzaqgörənliyi və tədbirliliyi təsdiqini tapır. Elə də olur, yeni, musiqiçi kimi hüneri onu sevəcəyi insanla əlaqələndirir. Həyatının yeni mərhələsi başlayır. Əmir Əhməd Məhsətinin musiqisinin izi ilə onu tapır... Dastanda hadisələrin məna-məzmun əlaqəsi məntiqi dəqiqlik üzərində qurulub. Yeni, əsərin əvvəlindəki ştrix - “musiqi öyrətmə tədbirliliyi” sual olaraq qalmır, əsərin sonrakı hissələrində cavab (mütrib olmanın Məhsətiyə faydası və s.) ortaya çıxır. Sanki, bütün hadisələri hansısa real müəllif yox, qeybdən xəbəri olan bir münəccim nəql edir.

M.F.Axundovun “Aldanmış kəvakib” povestindəki satirik üslub isə modern ədəbiyyat yanaşmasında bu qəlibi (münəccim müqəddəsliyi mifini) dağıtdı. Ona görə də ehtimal etmək olar ki, dastan qəhrəmanı Məhsəti haqqında müəllifin - dastanı yazıya alan şəxsin yəqinliklə olmasa belə, dediyi fikirdə incə məqamlar var. Hər halda, R.Hüseynovun təhlilində tanış olduğumuz bədii mətnin işarələri bu nöqtədə başqa söz deyir. Yeni, oxucunu münəccimin diktəsinə inanmağa sövq edir...

Əsərin dastan konsepsiyası, strukturu ilə bağlı oxşarıqları çoxdur. Yazılı ədəbiyyatda epik növün müxtəlif janrlarının (hekayə, povest, roman) əlamətlərini özündə cəmləyən “Məhsəti və Əmir Əhməd” əsərinin bəzi nüsxələrində təkəcə Məhsətinin deyil, həm də Əmir Əhmədin baş qəhrəman kimi obrazı yaradılıb. Hadisələr təkəcə Məhsətinin yox, eyni zamanda Gəncə xətibinin oğlu olan bir cavanın ömür yolundan da keçir. “Qeyd edək ki, İran alimi Əhməd Münzəvi bu əlyazmanı “Dastani-Əhməd və Məhsəti” adlandırmışdır. Dastanın bu cür adlandırılması, fikrimizcə, əlyazmada öncə Əmir Əhməd haqqındakı əhvalatlardan bəhs edilməsi ilə bağlı ola bilər”. (*Möhsün Nağısoylu. Məhsəti Gəncəvi rübailəri əlyazmalarda. “Ədəbiyyat qəzeti”.- 2012.- 30 noyabr.- S.3*)

Məhsəti və Əmir Əhmədin obrazında ümumtürk abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının qəhrəmanlarına bənzər cizgilər də var. Boylardakı əsas qəhrəmanların dünyaya gəlişi, onları başqalarından fərqləndirən xarakter, daxili və zahiri özəlliklər bu dastanda da doğma hisslər doğurur. Bənzər macərə üslubunda təsvir edən iki oxşar yazı adamının dəst-xətti görünür... Biri fars dilində, o birisi isə doğma türkcəmizdə. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının da əldə olan nüsxələri XVI əsr köçürmələridir...

“Gəncə xətibinin oğlu olmurmuş. O çoxlu xeyrat verir, dualar edir və nəhayət ki, Allah ona gözəl bir oğlan əta edir. Uşağın adını Əmir Əhməd qoyurlar. Çox keçmir, onu tərbiyə etmək üçün dayələrə verirlər.

Əmir Əhməd beş yaşına çatanda elm və ədəb öyrənmək üçün onu məktəbə göndərirlər. 14 yaşına çatanda o, elə bir biliyə yetir ki, çoxları məsləhət almaq, öyrənmək üçün onun yanına gəlirlər. 19 yaşına çatanda Əmir Əhmədin kamalının şöhrəti dörd bir yana yayılır”. (R.Hüseynov. Söztək gözəl)

Bu əsərdə həm N.Gəncəvi qəhrəmanlarının (xüsusən Xosrov Pərviz və Məcnun) tale yolu, dünyaya nəzir-niyazla gəlmə, əzizlənmə, sonra eşq yolunda əziyyətlər və s, həm də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının boylarındakı qəhrəmanların nəzir-niyazla doğulması, ailəsi, cəmiyyəti ilə arasında olan

dramatizmin ünsürləri görünməkdədir. Əmir Əhməd atasından “Mənim ömrü möhlətim nə qədərdir? - deyə soruşur və Gəncəni indiyəcən görmədiyini, onu gəzməyə çıxmaq istədiyini bildirir. Bu detal da qədərə, münəccim bəyanına inam qətilyindən xəbər verir. Və Qazan xanla oğlu Uruzun münasibətlərini, gəzintisini (“Kitabi -Dədə Qorqud”da ova çıxırlar, “Məhsəti və Əmir Əhməd”də isə ata oğlunu öz adamlarının müşayiəti ilə Gəncə şəhərinin seyrinə yollayır) xatırladan bir macərə yaşanır.

“Ertəsi gün Gəncə xətibə 400 müridini də Əmir Əhmədə qoşub şəhəri gəzməyə, küçələrə, məhəllələrə tamaşa etməyə göndərir. Küçələrdən birindən keçəndə mütriblərin xoş avazını eşidən Əmir Əhməd: “Bura haradır?” soruşur və Xərabatın yanından keçdiklərini öyrəncə burada ayaq saxlamağı diləyir. Müridlər onu bu işdən çəkəndirməyə çalışsalar da bir şey çıxmır. Əmir Əhməd bu “rindlər məskəni”nə daxil olur, bir qədər gedəndən sonra o, bağ-bağatlı bir malikanənin yanındakı dükanda dörd balığın üstündə əyləşmiş gözəllər gözəli bir qız görür və görən kimi də tanıyır ki, həmin yuxusuna girmiş pəridir bu. Qızı görür və onun da ətrafında 400 laibalı rindi”. (R.Hüseynov. Söztək gözəl). Folklor dilində müqəddəs və sirli rəqəmlər mistikası bu dastanda da özünü göstərir. Əmir Əhmədin 400 müridi, Məhsətinin isə 40 kənizi var. Amma bir fərq də görünməkdədir. 400 mürid Əmir Əhmədin atasının nüfuzu üzündən onun xidmətində durduğu halda, 40 kəniz həm də Məhsətidən dərslər alan, onun şeir, musiqi sənətinin davamçısı kimi təsvir edilir.

Dastanın sırf XVI əsrdə formalaşması faktını əsas götürsək, M.Füzuli sənətinin dillərdə dastan olduğu zamana təsadüf etdiyini görə bilərik. Bəlkə Məcnunluq, məcnunanə eşq məramnaməsinin bu qədər qabarıq olması elə həmin faktla bağlıdır? Nizaminin müasiri olan Məhsəti haqqında dastan Füzuli zamanında yazılıb bitir... Bu ovqat dastanın tək cə süjetində, mövzu-ideya qəlibində deyil, həm də şeirlərinin məğzində belə özünü göstərir. Füzuli deyirdi ki, “Mənə tən eyləyən qafil səni görək utanmazmı?” Əmir Əhmədlə Məhsəti eşqinin dedi-qoduçuları isə xalq dili ilə desək, “dastan bağlamışdılar”... Əmir Əhməd bu adamlara Füzulisəyax bir istehza edirdi:

**“Səninlə mənim aramda pis danışan kimsəni,
Allahdan istəyirəm ki, bircə gün mənim halıma düşsün”.**

(R.Hüseynov. Söztək gözəl)

Əsərdə şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri olan dastan səhnələrinə bənzər şeirləşmə parçaları da diqqəti cəlb edir. Nəsr və nəzm məna-məzmun və məntiq baxımından bir-birini tamamlayır. Məsələn, Əmir Əhmədlə Məhsətinin ilk görüşdəcə rübai ilə deyişməsi başlayır.

Dastanın məzmununu dolğunlaşdıran, onun romantika, sevgi, ayrılıq, sədaqət, ürəyə, qəlbə, ruha sadıqlıq ideyasını fəlsəfi tezislərlə ifadə edən əsas atributlar, simvollar məhz rübailərdir. “M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərində həmin missiyanı daha çox qəzəl janrı yerinə yetirirdisə, burada bu işi Əmir Əhmədin və Məhsətinin rübailəri icra edir. Rübai bu əsərdə canlı insan obrazı təsəvvürü yaradır. Aşiq və məşuqənin sirdaşı, dostu, onların ruhi təlatümlərini ifadə edən silahlı cəngavər gücündədir sanki. Digər obrazlarla da mübahisə, fikir mübadiləsi, anlaşma və s. məhz rübai üstündə qurulur. Bu dastan tematikası üçün yeni bir hadisə idi. Hətta, rübai dillərində dolaşan aşiq-məşuq - Məhsəti və Əmir Əhməd qazının yanına kəbin kəsənmək üçün yollananda yolüstü hər ikisi bazarda rastlaşdıqları müxtəlif peşə adamlarına (papaqçı, sərraf, qəssab və s.) bədahətən öz sözlərini rübai ilə deyirlər. Onların bu gəzintisindəki azad, sərbəst və poetik jestləri film kimi göz önündə canlanır. Əmir Əhmədi üzündən öpməyə qoymayan Məhsətiyə sevgilisi evlilik təklifi edir. Sevdidi qadına məşuqə kimi deyil, ömür-gün yoldaşı kimi baxır. Məhsətiyə qəti əminliklə “Səni bu Xərabatda qoymaram, razı olmasan, sənin ruhuna da düşmən olacağam” - bəyanını bildirir. Bu məqamda da münəccimin öngörməsi

yada düşür yenidən. Əmir Əhməd niyə Məhsətiyə deyir ki, “səni bu Xərabatda qoymaram?” Və bu cəhd az qala bir qəhrəmanlıq jesti, xilasetmə missiyası kimi səslənir. Halbuki, o özü və əmisi Pir Osman da o məstədicə şərəbi daddıqdan sonra ram olurlar... Klassik poeziyadakı “şərab və saqi” fəlsəfəsindən xəbərdar olsaq da, bu şərabda həm də bir ovsun əlaməti olduğunu ehtimal etmək olar... Çünki, Pir Osman o qədər içir, amma Xərabat əhli, sufi yolun yolçusu, kamilləşməyə üz qoyan insan olmur, fikrimizcə. Hətta xətibin adamları onu sürüyüb evə qaytarası olur...

Əmir Əhmədin nigah təklifi ciddi qərar və ədəb-ərkan nümayişi kimi təlqin olunur, gənclər çox sərbəst və qərarlıdırlar... Əsərin bu hissəsində modern epik mətnlərin, müasir Qərb romanlarının fraqmentləri yada düşür. Müstəqil, azad gəncliyin hər kəsə meydan oxuyan qərarı... Bazar meydanından nümayişkaranə şəkildə keçib, nigaha girmək üçün qazının yanına gedirlər... Və bu bədii fraqment XX-XXI əsr Avropa romanının deyil, XII əsrdə yaşamış bir Şərq qadınının məhəbbət, cəsarət romanıdır ki, xalq sevgisi onu XV-XVI əsrlərdə yaddaşa yazdı və bu günün oxucusuna, gəncliyinə dünənindən namə göndərdi... Şahmat oynayan, şahlarla, əmirlərlə fikir mübadiləsi edən, sənət, ədəbiyyat söhbətlərinin aparıcı siması kimi şöhrət qazanan azad bir Şərq qadınının bədii obrazı yaddaqalandır. Bu cür təqdimat onu müasir romanlardakı baş qadın qəhrəmanlardan da üstün xarakteri ilə bizə tanıdır.

Çox maraqlıdır ki, bu əsərdə rübai bəzən öz müstəqim janr qəlibindən çıxaraq, təkcə lirik yox, həm də epik bir mətn ünsürünə çevrilir. Yəni, rübai poetik ovqat, həzz, didaktika, öyüd-nəsihət, fəlsəfi-aforistik mesajlar kimi deyil, həm də hadisələrin nəqlində sanki nəsr dili ilə söyləmə, nisarlıq, dağınıqlıq mənzərəsinə nizam verən əlaqələndirici vasitə kimi təqdim edilir. Rübai bir məktub olur bəzən. Bəzən də hakim, mühakimə edən, suallar yağdıran ittihatçı... Bəzən də sükutun, məğlubluğun, kədərin ifadəçisi... Bütün hallarda, bu əsərdə rübainin lirik növ sərhədindən kənara çıxdığını, epik təhkiyə yardımçısı olduğunu görürük. Əmir Əhməd həkimə gedir, amma eşq xəstəliyinin dərmanı olmur. Məcnunu atası Kəbəyə aparanda ki, eşqdən əl çəkmək üçün tövbə etsin, dərдинə şəfa istəsin, o, əksinə, “Ya Rəbb, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni” - deyirdi. Əmir Əhməd isə dərдинi həkimə rübai ilə deyir. Atası həkimin cavabını soruşanda yenə şeirlə cavab verir. Amma şeirin məzmunu və fəlsəfi siqləti əsərin sonrakı hissələrində baş verəcək hadisələrin məğzini ifadə etmiş olur.

“Həddən aşan dərdimin üzündən həkimin yanına getdim.

Dedim ki, mənə əlac etmək gərəkdir.

Ürək qanın və göz yaşın mənə şərbət buyurdu.

Dedim: “Bəs yemək?” Dedi: “Ciyərini yeməlisən!”

(R.Hüseynov. Söztək gözəl)

Dastanın zavyazka (düyün nöqtəsi) hissəsində yenə klassik bir düstur - ata və ana təşvişi meydana çıxır. Əmir Əhmədin atası oğlunun artıq hər gecə Quran yox, eşq rübailəri oxuduğunu görüb həyəcanlanır, tədbir görməyə başlayır, ona mülayim, həlim təbiətli bir qızla - qazının qızı ilə evlənmək təklifini verir. Amma Əmir Əhməd evin bir küncündə oturub, guşənişin həyat keçirən, darıxdırıcı, sakit təbiətli qızla evlənməyəcəyini, çalib-oxuyan, azad düşüncəli qadını sevdiyini bildirir. Allah sevgisi sanki qadın eşqi ilə əvəzlənir. Lakin Ş.İ.Xətəinin “Dəhname” əsərində olduğu kimi, qadın sevgisindən keçən yol, əslində yenə İlahi eşqə doğru gediş, Allah sevgisinin bir məqamı hesab edilməlidir. Necə ki, Məcnunun Leyli sevgisi o qədər böyüdü ki, axırda elə Leylini inkarla, Leylidən imtina ilə bitdi bu yol. Məcnun anladı ki, onun eşqi fizioloji bir varlığın ölçüsünə sığa bilməz. Əvvəldən göylərə üz tutub, göylərlə əlləşən Məcnun səhrada qarşısına çıxan, İbn Səlamın ölümündən sonra azad olduğunu bəyan edən

Leylidən imtina edib deyir: "Get, get, sən o Leyli deyilsən". Bütün böyük sevgilər Allaha doğru yürüməklə başlar və Onun məqamına yaxınlaşmaqla bitir. Kamil insan olmanın yolu sufilikdən keçir - inamı aşılır əsərdə.

Ata ilə oğul münasibətlərindəki ədəb meyarı zədələnir, Xətib bundan rəncidə olur, hətta Gəncə şahına oğlunun bu davranışından şikayət edir, daha sonra Əmir Əhməd iki gün qaranlıq dustaqxanada əsir saxlayır. Digər tərəfdən isə, Məhsətinin xətibdən zərər çəkəcəklərindən qorxan anası ilə arasındakı konflikt böyüyür.

Əsərdə iki cəbhə yaranır. Bir tərəfdə xətib və müridləri, digər tərəfdə Məhsəti və mütriləri... Qazı onların kəbinini kəsmir. Məhsəti Xətiboğlunu - vaxtilə hər gün Quran oxuyan bir adamı şərab dalınca göndərir. Özü də dəfələrlə. Hətta Əmir Əhməd çalmasını belə girov qoyası olur...

M.Füzuli deyirdi ki, ey Füzuli, sən meyxanəni məsciddən ayırırsan, deməli, biz səhv edərək səni irfan əhli hesab etmişik.

***Ayrı bilmişsən, Füzuli, məscidi meyxanədən,
Səhv imiş ol kim, səni biz əhli-irfan bilmişiz.***

Bu məqamda H.Cavidin "Şeyx Sənan" əsəri yada düşür. Şeyx olan bir adam gürcü qızı Xumarın eşqi ilə dəyişir, boynundan xaç asır, iki il donuz otarır, şərab içir və s. Seyx Sənan məscid, kilsə, meyxanə arasındakı fərqləri unudur. İlahi eşq yolunda bu ibadətханаларla meyxanə arasında uçurum görənlərə istehza ilə baxır.

"Dastanın məntiqinə görə, Əmir Əhməd mütləq Xərabata qayıtmalıdır. Necə ki atası da deyir: "Ey naxələf övlad! Sənin yolun Xərabatdır, bizim sə yolumuz Cümə məscidinə - namaz vaxtı yetişib".

Amma Əmir Əhməd sadəcə ayağa qalxıb öz "məscidinə" yollansa, bu, konfliktin çox primitiv bir həlli olardı. Dastançı burada daha qabarıq və təsirli bir cizgi tapır. Əmir Əhməd atasının dəvəsinə işarə edib soruşur: "Allaha and verirəm ki, düzünü de. Neçə ildir ki, bu dəvə sənindir?"

Xətib: "On iki ildir", - deyir.

Oğul bu dəfə belə sual edir: "İndiyəcən bu dəvəni Xərabat məhəlləsinə sürmüşsənmi? Dəvə o yeri görübümü?"

Xətib: "Yox, bu dəvə hər həftə mədrəsədən Cümə məscidinə, məsciddən mədrəsəyə gəlir".

Əmir Əhməd ətrafındakılara müraciət edir: "Əzizlərim, atamla əhd bağlayıram. Məni bu dəvənin üstündə otuzdurub əllərimi arxamdan sarıyın, dəvəni də buraxın. Məscidə getsə, Allaha and olsun ki, tövbə qılıb bir daha zaviyədən qırağa çıxmıyacağam. Yox, məni Xərabat məhəlləsinə aparsa, onu satıb pulunu Məhsəti və rindlərlə yeyəcəm".

Və dəvə düz gəlib çıxır Məhsətinin qulluğuna". (R.Hüseynov. Söztək gözəl)

Bu misalda daha bir hikmət də var. Əmir Əhməd atasına sübut etmək istəyir ki, hətta dəvə kimi səbrli və sözbəxan bir heyvanı belə azad buraxsan, istəyi üzünə bu tərəfə olacaq... Və əslində "üzü bu tərəfə" dediyimiz məkan - Məhsəti dünyası, məclisi də Allahdan gələn ilham, istedad, elm, sevgi, din, iman və xoş niyyətlər yuvasıdır.

Əsərin janr xüsusiyyətləri ilə bağlı bir neçə fakta diqqəti cəlb etmək istərdim. R.Hüseynov "dastan-hekayət" - deyər bəzi məqamlarda bu mətnin hətta müasir epik janr xüsusiyyətlərini özündə cəmləyən yazılı ədəbiyyat nümunəsi olmasına işarə edir. Əsər folklor və yazılı ədəbiyyat spesifikasiyasını az qala bərabər şəkildə özündə ehtiva edən bir nümunədir. Biz klassik yazılı mətnlərin folklor materialı əsasında yarandığının çox şahidi olmuşuq. Məsələn, N.Gəncəvi "Xəmsə"sində rəvayətlər, əfsanələr, xalq arasında dolaşan hekayətlər və s. nümunələri yazı ədəbiyyatına gətirib və onları stabilləşən, yazı dilində konkretləşən ədəbi abidəyə çevirib. "Leyli və Məcnun" kimi... "Məhsəti və Əmir Əhməd" dastanı isə, əksinə, tarix və yazılı ədəbiyyat səhifəsindən folklorla doğru hərəkət edib,

dastanlaşib, rəvayətləşib, köçürmələrdə, nəqlərdə dəyişdikcə dəyişib, müxtəlif nüsxələr, variantlar şəklində çoxalıb.

Dastanın sonunda sevgililərin taleyi qanunauyğun kimi görünən bir sonluqla bitir. Evlənirlər və iki övlad sahibi olurlar. Amma əvvəl Əmir Əhməd, sonra isə onun hicranına dözməyən Məhsətinin ölümü folklor ədəbiyyatındakı kimi “40 gün 40 gecə toy elədilər və şad-xürrəm yaşadılar” - sonluğuna zidd bir final tablosu yaradır. Bəlkə də bütün romanlarda olduğu kimi, həyatın sevincini və kədərini daddılar, dünyanı, ömrün mənasını və ya mənasızlığını dərk etdilər, mücadilə, mübarizə və qəhrəmanlıqla sevgilərinə sahib çıxıb qaragüruha və cəhəletə qalib gələ bildilər. Hətta, daha ali məqama çatdılar: Allaha doğru uzanan yolun kamilləşmə mərhələsinə...

“Məhsəti və Əmir Əhməd” dastanının mahiyyətində, süjet, kompozisiya və mövzu-ideya spesifikasiyasında məhz roman problemləri fundamentallığının izlərini gördük. Şəxsiyyətin özünükamilləşdirmə fəlsəfəsinin drammatizmi (Məhsətinin bütün kortəbii deyilən “olmaz!”lara, “yox!”lara “hə!” - dedizdirmək inadının, mücadiləsinin qələbəsi), cəmiyyət, toplum qadağaları ilə mənəvi azadlığın mübarizəsi kombinasiyasındakı ustalıq (Əmir Əhməd də Xosrov Pərviz kimi kamilliyə qadın eşqi böyüklüyündən keçərək yetişir və bu proses dastançının nəqlində yox, yazıya alınan, qələmlə rəsm edilən həyati detallarda, fraqmentlərdə özünü göstərir), nəzm-nəsr sıralamalarındakı incə keçidlərlə ümumi ahəngi gözləmə (məsələn, rübai ilə əhvalını anladıb dialoqa keçəndə belə intonasiya, ritm pozulmur), hadisələri roman təhkiyəsi ilə nəqletmə, dövrün ictimai-siyasi həyatının, sosial mənzərəsinin real, yazı dili üslubuna xas xırdalıqlarla təsviri (Məhsətinin sarayda dustaq edilməsi və onun gözlənilən daha böyük təhlükələrdən xilas yolları tapmaq üsulunun süjeti və s.), hakimiyyət və xalq münasibətlərinin yadda qalan cizgiləri, dəyişməyən dəyərlərin (sevgi, dostluq, xeyirxahlıq, elm, irfan, ədəb, əxlaq və s.) qadın və kişi obrazında ümumiləşdirmə yolu ilə təcəssümü, zamanın mədəni, elmi-intellektual mənzərəsinin bir neçə tipikləşdirilmiş təsvirdə əksi (məsələn, musiqiyə, elmə, əyləncə saatları dediyimiz zamanda şahmat oyunu kimi intellektual istirahət növünə maraq, sufi-irfani təlimlər, şeirləşmə mədəniyyəti və s.), ictimai düşüncənin xarakteri, müxtəlif təbəqəyə, sosial qruplara aid olan insanların bir-birinə münasibəti (məsələn, Məhsəti ilə Əmir Əhməd bazar meydanında tez-tez qarşılaşdıqları sadə peşə adamları və Məhsətinin ətrafında olan mütrilər, musiqiçilərlə daha səmimi münasibət qura bildikləri halda, şahın və xətibin adamları ilə konfliktli hallar yaşayırlar) və ən əsası, qadın və kişi münasibətlərindəki istəyin maddi-bədənsəl deyil, ilahi eşqin, ünsiyyət və təmasın Şərq adamına məxsus etik-estetik zərifliklər həddində yaşantısı... Bu əsər də Əbubəkr ibn Xosrovun “Munisnamə”sində olduğu kimi roman tənqidçisi və estetikası üçün örnək olan ilk mükəmməl nümunələrdən biri hesab oluna bilər.

Yaqub BABAYEV

TUYUĞ

**Janrın təşəkkülü, təkamülü
və klassik poeziyada mövqeyi**

Orta əsrlər Şərq poeziyası mövzu, məzmun, ideya, obrazlar aləmi, sənətkarlıq və s. baxımından zəngin olduğu kimi, janr etibarı ilə də əlvandır. Bu dövrdə bədii ədəbiyyat meydanında işlənən poetik janrlardan biri də tuyuğdur. Yazılı ədəbiyyatda başqa çoxsaylı janrlardan fərqli olaraq, tuyuğ yalnız türkdilli poeziyaya mənsubdur. Başqa sözlə desək, o, türk poetik xəzinəsi üçün milli janr statusundadır. Ərəbdilli və farsdilli orta əsrlər Şərq poeziyasında bu janra təsadüf edilmir.

Türkdilli bədii təfəkkür sərvətləri içərisində tuyuğun ilk çoxsaylı nümunələrinə XIV əsr Azərbaycan şairi Qazi Bürhanəddinin yaradıcılığında rast gəlirik. Bu janr barəsində ilk nəzəri fikir söyləyən qələm sahibi isə türkdilli poeziyanın qüdrətli nümayəndələrindən Əlişir Nəvaidir. XV əsrdə yaşamış özbək şairi özünün "Mizanül-Övzan" ("Vəznlərin tərzisi") adlı ədəbi-nəzəri risaləsində yazır: "Yenə Türk ulusu, xüsusilə, cığatay xalqı arasında yayılmış vəznlərdir ki, onlar mahnılarını o vəzn ilə yazıb məclislərdə söyləyirlər. Biri iki beytdən ibarət tuyuğdur. Səy edilir, təcnis ilə deyilsin. Onun vəzni rəmli-müsəddəsi-məqsurdur. Bu şəkildədir:

**Ya Rəb, ol şəhdü şəkər, ya ləbmüdür,
Ya məgər şəhdü şəkər yaləbmüdür,
fA'ilAtün fA'ilAtün fA'ilAn
Canımə peyvəstə navək atqali,
Ğəməzə oqın qaşiğə yaləbmüdür.
fA'ilAtün fA'ilAtün fA'ilAn (17, 83-84)**

Şeirin müasir Azərbaycan dilinə çevirməsi belədir: "Ya rəb, o bal şəkər və ya dodaqmıdır, yoxsa bal və şəkər yalamışmıdır? Canıma dalbadal ox atmaq üçün qəmzə oxunu qaşına yay etmişdir. (17, 145-146)

Özbək şairinin verdiyi bu yığcam, lakin son dərəcə dəyərli ədəbi-nəzəri məlumatda diqqəti cəlb edən bir neçə cəhət vardır: birincisi, tuyuğ bir poetik janr kimi türk qövmləri, xüsusilə də, cığatay türkləri arasında yayılmışdır; ikincisi, bu bədii formada olan şeirlər mahnı şəklində məclislərdə söylənilir, yəni, müəyyən havacatla məclislərdə oxunmaqdan ötrü yazılır; üçüncüsü, həcmi iki beytdən ibarət olur; dördüncüsü, şeirin cinaslı qafiyələrlə yazılmasına səy göstərilir, ancaq bu əlamət mütləq xarakter daşımır. Nəvainin verdiyi nümunədə də hər üç misradakı həmqafiyə sözlər cinaslıdır; beşincisi, tuyuğ eruz vəzninin "rəmli-müsəddəsi-məqsur" ölçüsündə yazılır.

Beləliklə, Ə.Nəvai janrın həm işlənmə məkanını, həm də əsas əlamətlərini konkret şəkildə izah edir. O, eyni zamanda, türkdilli poeziyada tuyuğdan başqa

qoşuq, cəngi, arazvari, məhəbbətnamə, müstəzad kimi milli şeir şəkilləri barədə də qiymətli məlumat verir.

Ə.Nəvai "Mühakimətül-lügəteyn" əsərində də qısaca şəkildə tuyuğdan danışır. Onun "əcəmdə" (farsdilli poeziyada) olmadığını söyləyir. Bir nümunə olaraq 1,2 və 3-cü misraları cinas qafiyələrdən ibarət bir tuyuğ verir. (18, 70-71)

Şeyx Əhməd Tərozidə 1436-1437-ci illərdə qələmə aldığı "Fünun əl-bəlağə" ("Bəlağət elmləri") əsərində tuyuğun bir poetik forma kimi "türk şairlərinin ixtirası" olduğunu nəzərə çatdırır.

Daha sonrakı dövrdə, yeni XVI yüzilliyin ilk rübündə haqqında söhbət açdığımız poetik forma barədə məlumat verən müəllif Zəhireddin Məhəmməd Babur şah (1483-1530) olmuşdur. Böyük moğol hökmdarı, alim və şair Babur əruz vəzninə həsr etdiyi "Müxtəsər" adlı poetika risaləsini 1522-ci ildə tamamlamışdır. Türkdilli ədəbi-nəzəri fikirdə əruz vəzninə dair səviyyəli və diqqətəlayiq poetika kitablarından olan bu əsərdə Babur tuyuğdan danışarkən onun türkdilli şeirin janrı olduğunu qeyd edir: "...Moğol xanları və türk sələitinin məcalisində tuyuğun kop iştiharı (şöhrəti-Y.B.) var..." (1, 163) Tuyuğun vəzni və həcmi barədə yığcam bilgi verən müəllif qafiyə tipinə görə onun 7 forması olduğunu söyləyir: 1.aaba şəklində qafiyələnib, və hər üç misradakı həm qafiyə sözlər cinas olur; 2.abcb şəklində qafiyələnir və iki həm qafiyə misradakı qafiyələr cinas olur; 3.aaba şəklində qafiyələnir və əvvəlki iki həm qafiyə misradakı həm qafiyə sözlər cinas olur; 4.abcb şəklində qafiyələnir və həm qafiyə olan misralar cinassız olur; 5.aaaa şəklində qafiyələnir və hər dörd misradakı həm qafiyə sözlər cinas yaradır. 6. aaba şəklində qafiyələnir, tam cinaslı və rədifli olur; 7. aaba şəklində qafiyələnir, hər üç həm qafiyə misra cinaslı olub, haciblə işlənir.

Z.M.Baburun risaləsində göstərilən bəndlərdən 5,6 və 7-cisinə aid misallar müəllifin özünə məxsusdur.(1, 163-164; 22, 135-136)

XVI-XIX yüzilliklərə aid məxəz və mənbələrdə tuyuqla bağlı elə bir məlumatla rastlaşmırıq. Daha doğrusu, janra münasibətdə bir sükut dövrü hökm sürür. XIX əsrin lap sonları və XX əsrin ilk illərindən janra münasibət yenidən fəallaşır. Sanki belə bir şeir şəklinin varlığı yenidən yada düşür. XX əsr boyunca E. Gibb, A.N.Samoyloviç, M.F.Köprülü, N.S.Banarlı, İ.V.Stebleva, B.Vəlixocayev, X.Q.Koroğlu, A.Bağirov, T.Kərimov, B.Həsənli və s. kimi ingilis, rus, türk, özbək və Azərbaycan filoloqları tuyuqla bağlı mətbu elmi araşdırmalar aparırlar. (6; 19; 20; 21; 12;13;3;22;24;11;2;2a; 10;7)

Adlarını zikr etdiyimiz alimlərin haqqında danışdığımız janrla bağlı dəyərli məqalələri mövcuddur. Bundan əlavə, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə aid kitablarda, tuyuğ yazan sənətkarların yaradıcılığına aid tədqiqatlarda və sairə də bu poeziya şəkli haqqında bu və ya digər həcmdə (əslində, bir və ya bir neçə abzas həcmində) məlumatlara, elmi-nəzəri izahatlara rast gələ bilərik. Ancaq aparılan araşdırmalar nə qədər geniş olsa da, məqalə həcmi aşmır. Yalnız özbək alimi A.Bağirov bu sahədə dissertasiya səviyyəsində elmi araşdırma aparmışdır. Ümumiyyətlə, tuyuğ barədə geniş, əhatəli və monoqrafik məlumatlara ciddi ehtiyac vardır.

Tuyuğ barədə türk alimi M.F.Köprülüzadənin araşdırmaları və fikirləri daha əhatəli, maraqlı və dəyərlidir. Alimin rəyinə görə, tuyuğ bir şeir şəkli kimi öz mənşəyini türk folklorundakı cinaslı xalq manilərindən və qoşuqlardan götürmüşdür. Formalaşma prosesində fars poeziyasına məxsus fəhləviyatların (rübai tipində şeirlər) da ona müəyyən təsiri olmuşdur. Bu tipli dördlüklər əruzla yazılmış və onlara musiqi bəstələnmiş, həmin şeir-mahnılar məclislərdə müəyyən havacatla oxunmuşdur. M.F.Köprülünün öz mülahizələrində başqa faktlarla yanaşı, həm də XIV-XV əsrlərdə ömür sürmüş böyük musiqiçi, musiqişünas və şair Əbdülqadir Marağayinin musiqi nəzəriyyəsi ilə bağlı

risalələrindəki fikirlərinə istinad edir. Belə ki, Ə.Marağayi musiqi nəzəriyyəsinə dair son dərəcə dəyərli və səviyyəli risalələrində göstərir ki, İraqda yaşayan türklər rəmli-müsəddəsi-məqsur ölçüsündə olan bir sıra dördlükləri "mötədil" adlanan musiqi havacatına uyğunlaşdırıb ifa edirlər. Bu dördlükləri türklər "qoşuq" adlandırırlar. Ancaq maraqlıdır ki, Ə. Marağayinin "qoşuq" deyə həmin musiqi havasına aid təqdim etdiyi bədii nümunələr əslində qoşuq yox, cinassız tuyuqlardır.

Ə.Nəvai və Z.M.Baburun əruz haqqında risaləsindən bəlli olur ki, qoşuq əruzun rəmli-müsəmməri-məxfuz (_ . _ / _ . _ _ / _ . _ / _ . _), tuyuq isə rəmli-müsəddəsi-məqsur (_ . _ / _ . _ _ / _ . _) qəlibinə uyğun gəlir. Fərq burasındadır ki, qoşuqda rəməlin bir təfiləsi (_ . _ _) tuyuğa nisbətən artıqdır. Bununla belə, hər iki şeir şəkli demək olar ki, uyğun melodiyalarda ifa edilmişdir. (22, 139)

M.F.Köprülü rübailərin də tuyuğun bir poetik şəkil kimi formalaşmasına təsirini qəbul edir. Onu da əlavə edək ki, türk aliminin söylədiyi fikirlərin, gəldiyi qənaətlərin bəzilərinə biz ondan daha əvvəl A.N.Samoyloviçin araşdırmalarında da rast gəlirik. (19;20;21)

Ümumiyyətlə, tuyuğun türkdilli poeziyanın bir janrı kimi mənşəyi, təşəkkülü və təkamülü ilə bağlı aşağıdakı qənaətə gəlmək mümkündür. Bu qənaəti söyləmək və əsaslandırmaqdan ötrü iki mühüm qaynağa, faktiki və nəzəri mənbəyə istinad etmək olar: 1.Janrın özünün nəşət, təkamül və formalaşma yolunu, prosesini ədəbi-tarixi baxımdan izləmək; 2.Aparılan araşdırmaları, deyilən elmi-nəzəri qənaətləri ümumiləşdirmək.

Məlum həqiqətdir ki, tarixin lap uzaq çağlarından türkdilli poeziyada dördlüklər bir poetik forma kimi həmişə aparıcı mövqedə olmuşdur. Əlbəttə, bu formada şifahi və yazılı ədəbiyyatda yaradılan bədii nümunələrin heca və qafiyə sistemi çeşidli səciyyə daşmışdır. Türkdilli poeziyada ta qədimlərdən dilin təbiəti, xarakteri ilə əlaqəli heca vəznli şeirin hakim mövqedə olduğu da bəllidir. Biz bu fikri söyləyərkən orta əsrlərdəki yazılı ədəbiyyatımızı deyil, folklor janrlarını nəzərdə tuturuq. XI əsrə qədər türkdilli şifahi ədəbi arenada, yəni xalq şeirində heca vəznli aparıcı mövqedə idi. Amma tədricən əruz vəznli milli dildə yaranan poetik meydana qədəm qoyur, milli bədii tefəkkür sahiblərini məşğul etməyə başlayırdı. XI-XII əsrlərdə yazılı ədəbiyyatda türk dillərində ərşəyə gələn poeziya örnəkləri bunu aydın şəkildə sübut edir. Arxaik türk şeirinin işlək şəkillərindən olan qoşuq və mani də dördlük formasında yazılmışdır. Türk xalqlarının möhtəşəm orta q abidəsi sayılan "Divani-lüğət-it türk"də də milli şeir şəkli kimi qoşuqdan söhbət açılır. Mahmud Kaşğari bu istilah barədə belə bir məlumat verir: "Koşuğ- şeir, qəsidə. Bu beytdə də işlənmişdir.

Tərkən katun kutınqa

Təğür məndin koşuğ,

Ayğıl: sizin tapuğçı

Ötnür yenqi tapuğ.

(Ülyahəzrət tərkən xatuna

Çatdır məndən şeir,

De ki, sizin xidmətçi

Yeni əmrə müntəzir.) (9, 377-378)

Göründüyü kimi, filoloq alim qoşuğa nümunə də verir. "Divani-lüğət- it türk"ün XI əsrdə meydana gəldiyini nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, o dövrdə qoşuq işlək poetik janrlardan biri olmuşdur. Onu da əlavə edək ki, istər "qoşuq", istərsə də son əsrlərdə aşiq poeziyasında ən papulyar şeir şəkillərindən olan "qoşma" "qoş+maq" feilindəndir. Yəni bir misra digərinə qoşulub beyti, bəndi və bütöv şeiri əmələ gətirir.

Doğrudur, "Divani-lüğət-it türk"də mani barədə bilgi yoxdur. Lakin Yusif Xas Hacib Balasaqunlunun (1017-1077) Orta Asiya türkcəsində qələmə aldığı

məşhur "Qutadqu-bilik" poemasında 173-ə qədər dördlük vardır və bunların əksəriyyəti mani tipli nəzm örnəkləridir. Bu dördlüklərdən danışarkən N.S.Banarlı haqlı olaraq yazır: "Ancaq Yusif Has Hacibin eserine bir milli zevk hatırası halində ilavə ettdiyi dördlük-manilərdir ki, Kutadqu Biligi bir tarafdan islamiyyətdən önceki Türk şiir ananesinə bağlamaktadır. Metin arasında yeri geldikce ve söz düşürülerek söylənen bu manilər 173 tanedir. Bunların türk halk manilerinden farkı, daha çok, vezin bakımındandır"(3, 232). "Qutadqu bilik"dəki mani tipli dördlüklərin əksəriyyəti 11 hecalı misralardan ibarətdir. Ancaq burada əruzun elementləri də yox deyil. Bəzilərinde cinassız, bəzilərinde isə cinaslı qafiyələr işlədilmişdir. Deməli, XI yüzillikdə manilər də türk şeirinin çevik janrlarından biri idi. Həm də bu janr folklorunda mühüm mövqə tutmaqla yazılı ədəbiyyata da öz təsirini göstərirdi.

XI əsrdə tuyuğ hələ bir şeir şəkli kimi formalaşmamışdı. Əgər formalaşsaydı, yəni, mövcud olsaydı, bu, türk dillərinin lüğət tərkibinə son dərəcə həssas, ayıq və diqqətlə yanaşan M.Kaşğarının diqqətindən yayınmazdı. Belə ki, alimin ensiklopedik dilçilik lüğətində tuyuğ barədə bir şeir şəkli (istilahi) kimi heç bir bilgi verilmir. Doğrudur, burada "tuyuk" sözü var. Ancaq bu söz "hisli-paslı, qapalı, canı sıxılmış" mənalarında işlədilir (IV c.,9, 581).

Manilər forma-şəkil, həcm və qafiyə sistemi etibarilə tuyuqla ciddi oxşarlıq təşkil edir. Məsələn, Y. Balasaqunlunun aşağıdakı mani tipli dördlüyünə nəzər salaq:

***Bu dünya işi kör oyun, ol oyun,
Oyunka katılma, nerek bu oyun.
İdin yarlığı kıl özün kulluğu,
Kalı kılmasa, sən anuk tut boyun (3, 233)***

*(Bu dünya işi oyundur, oyun
Oyuna qatılma, nəyinə gərəkdir bu oyun.
Tanrının yarlığına uy, öz kulluğunu bil,
Əgər belə etməsən, böynünün getməsinə hazır ol.)*

On bir hecalı bu manidə qafiyələnmə sistemi aaba (tuyuqlardakı mütəhərrik qafiyələnmə sistemlərindən 1-cisi) şəklindədir. 1-ci və 2-ci misralardakı "oyun" sözləri cinas qafiyələndir. Həmin söz burada "oyun oynamaq, rəqs etmək, hiylə ilə iş görmək" və s. mənalarda işlənmişdir.

Yuxarıda dediyimiz kimi, XI yüzillikdə tuyuğ hələ poeziya məkanına qədəm basmamışdır, mövcud deyildir. Müşahidələr və faktlar göstərir ki, onun müstəqil bir janr kimi təşəkkül, təkamül və formalaşma dövrü XII-XIV əsrlərin payına düşür. Janrın ilkin nəşət qaynağı, poetik forma kimi qida mənbəyi türk folklorundakı milli şeir şəkilləri - dördlüklər, xüsusilə də, qoşuq və manilər olmuşdur. Ancaq bu şeir şəkilləri heca vəznində idi. Türklər tarixən farslarla və ərəblərlə qonşuluqda yaşamış, müəyyən ədəbi-mədəni ünsiyyət və əlaqədə olmuşlar. İslam dini yayıldıqdan sonra bu əlaqə daha da sıxlaşdı, qarşılıqlı təsir daha da gücləndi. Bir sıra ədəbi hadisə, proses və əlamətlərin sintezi baş verdi: Heca vəznli türkdilli şeir şəkilləri əruz vəznli ərəb və fars poeziyasının forma, janr və qəlibləri ilə üzləşdi. İstər-istəməz, məqbul görünən bir sıra əlamətləri, xüsusiyyətləri qəbul etməli oldu. Belə bir qarşılaşma, ədəbi əlaqə və təsir türkdilli poeziyada bəzi yeni bədii formaların yaranmasına da səbəb oldu. Tuyuğ da həmin prosesin məhsulu kimi nəşət tapıb formalaşdı. Yeni tuyuğun həcmi, şəkli əlamətləri, qafiyələnmə sistemi türkdilli poeziyada mövcud idi. Bu əlamətləri o, milli dildən, onun poetik atmosferindən götürürdü. Amma həmin formada ərəyə gələn şeirlər sözün müsbət mənasında "əruzlaşmaya" məruz qaldıqda yeni keyfiyyət qazandı. Belə bir əlamət yeni poetik şəklə təşəkkülünə yol açdı. Onu mümkün və zəruri etdi. Təbii ki, bu tipli şeirlərin müəyyən məxsusi melodiya əsasında musiqi ilə ifa edilməsi də həmin formada yaranan poetik məhsulların poetik janra çevrilməsinə imkan yaratdı. Deyilən bu

prosesə təkan verən digər mühüm bir amil də var idi. Bu, fars poeziyasında rübai janrı idi. Rübailər də həcminə, qafiyələnmə sisteminə görə tuyuqlarla ciddi oxşarlıq təşkil edir, hətta ilk çağlarda onunla qarışıq salınırdı. (Biz burada bu iki janrın forma və şəkli əlamətlərini diqqət mərkəzində saxlamalı olduğumuzdan, bunların mövzu, məzmun, ideya və məcazlar sistemi baxımından oxşarlığına toxunmuruq. Çünki janrın müəyyənliyi daha çox forma, şəkil, zahiri əlamət və göstəricilərlə əlaqədardır). Təbii ki, əruz vəznində yazılan rübailər də tuyuğun müstəqil bir janr kimi formalaşmasına öz töhfəsini vermişdir.

Fikrimizcə, XIV yüzilliyin ikinci yarısında artıq tuyuq müstəqil bir poetik şəkil - janr kimi formalaşmış başa çatmışdı. Q.Bürhanəddinin tuyuqlarının mükəmməlliyi (vəzn baxımından müəyyən naqisliklər olsa da) bunu aydın şəkildə sübut edir. Bu zaman artıq mani, rübai və tuyuğun da poetik sərhədləri tam şəkildə elitar ədəbi fikrə bəlli idi. Bunu İ.Nəsiminin iki tuyuğunda işlətdiyi əruz qəlibləri də aydın şəkildə sübut edir.

Maraqlı və diqqətəlayiq cəhətdir ki, əruz vəzninin bir sıra bəhrlərində, bu bəhrlərin müxtəlif növlərində (bəzən onlarla növündə) çoxlu sayda şeirlər yazan Nəsimi heç vaxt qələmə aldığı şeirin bəhrinə və janrına işarə etmir, onu söyləmir. Halbuki iki tuyuğunda o, son misra yerində (4-cü misra) bədii nümunənin qəlibini (fA'ilAtün fA'ilAtün fA'ilAt) də verir. Həmin tuyuqlar bunlardır:

***Ey üzün ayəti ənvari-sifat,
Zülfü xalın sureyi-vəlmürsəlat.
Ayağın tozuna dəyməz kainat,
Failatün, failatün, failat***

***Ey xətin Xızrə ləbin abi-həyat,
Ənbərin zülfün şəbi qədrü bərat.
Mehrü mah istər camalından zəkət,
Failatün, failatün, failat. (15, 577)***

Əlbəttə, Azərbaycan şairinin başqa janrdakı poetik örnəklərdə deyil, yalnız tuyuqlarında əruz vəzninin konkret qəlibini verməsi, onu xüsusi olaraq nəzərə çatdırması məqsədli xarakter daşıyırdı. Bununla şair mani, rübai və tuyuq arasındakı əsas fərqi nədən ibarət olduğunu bəyan edir, bunların arasındakı sərhədi müəyyənləşdirir, bir növ, bu məsələ ilə bağlı fikir ixtilaflarına, mübahisələrə aydınlıq gətirmək məqsədi izləyirdi.

Beləliklə, bu üç janr (mani, rübai, tuyuq) arasındakı fərq bundan ibarətdir: Manilər heca vəznində olur; Rübailər həzəc bəhrində yazılır; Tuyuq isə rəməl bəhrində, daha dəqiqi, rəməli-müsəddəsi-məqsurdə qələmə alınır.

Bundan əlavə, tuyuğun Azərbaycan folklorunun qədim janrlarından olan bayatılarla da oxşarlığı vardır. Bir termin kimi adının qədim oğuz tayfa birliyi olan "Bayat"dan götürüldüyü güman edilən bayatılar həcmcə 4 misradan ibarət olub, aaba şəklində qafiyələnir. Heca vəznində yazılan (bu, onun əsas forma-şəkil elementlərindən biridir) bayatılarda hər misra, bir qayda olaraq, yeddi hecadan ibarət olur.

Onu da xüsusi olaraq vurğulamaq lazım gəlir ki, ümumiyyətlə, türkdilli xalq şeirində misraların dördlük halında qruplaşması şeirin forma-struktur əlaməti üçün aparıcı haldır. Xalq poeziyamızın qoşma, gəraylı, təcnis, bayatı, nəğmə (bir çox nəğmə və mahnılar) və s. kimi işlək janrları bunu aydın şəkildə sübut edir.

Qədim türk şeirində dördlük, əsasən, aşağıdakı qafiyələnmə sistemində malik olmuşdur: aaab, aaba; abcb; aaaa və s. Bəzi hallarda isə misralarda qafiyə işlədilməmiş, poetik nümunə, ritm və ahəng əsasında bədii məziyyət kəsb etmişdir.

Tuyuğun zaman baxımından öz mənşeyini XII əsrdən götürməsinə həmin əsrin böyük təriqət şairi Əhməd Yəsəvinin yaradıcılığı da sübut edir. Biz onun yaradıcılığında tuyuğun dəyərli nümunələrinə rast gəlirik. Məsələn:

**Duymasa sir məğnədin, adəm demə,
Sən anı surət görüb məhrəm demə,
Dəm bu dəmdir, özgə dəmni dəm demə,
Dünyadan biğəm gedərsən, gəm demə. (23, 127)**

Beləliklə, türkdilli poeziyanın inkişaf tarixində tuyuğun ilk nümunələrinə XII əsrdə Ə.Yəsəvinin, onun ilk çoxsaylı örnəklərinə isə XIV yüzillikdə Q.Bürhanəddinin yaradıcılığında rast gəlirik.

“Rübai” ərəb sözüdür, lakin ərəb poeziyasında bu janrın nümunələrinə təsadüf edilmir. O, fars şeirinə məxsusdur. İlk nümunələrinə fars poeziyasının qüdrətli nümayəndələrindən Rudəkinin yaradıcılığında rast gəlinir. Qafiyələnmə sistemi aaba şəklindədir. Bəzən aaaa şəklində də qafiyələnir və buna “təranə” deyirlər. Rübai həzəc bəhrinin “rübai vəzni” adlanan xüsusi bir növündə (həmin növün müxtəlif variantlarında) qələmə alınır. Ə. Cəfər “rübai həzəci”ni Azərbaycan şeirində həzəc bəhrinin XIII növünə aid edir. (5, 215)

Rübaidən fərqli olaraq, tuyuğ əruz vəzninin rəməl bəhrində, daha konkret şəkildə desək, bu bəhrində rəməli-müsəddəsi-məqsur növündə olur. Deyilən növün 3 variantında tuyuqlara rast gəlmək mümkündür. Həmin variantlardan fA'ilAtün fA'ilAtün fA'ilün qəlibində olanlar daha çox işlənir və kəmiyyətə üstünlük təşkil edir. I variantın əsas göstəricisi odur ki, bütün misralar uzun hecalarla bitir.

Ə. Nəvainin aşağıdakı cinaslı tuyuğunda olduğu kimi:

**Sındı könğlüm şişəsi gəm taşdın,
Kan sırayet kıldı içü taşdın,
Korkaram sen hem vəfasızlar tigin,
Bolmağay sen içki küfrü taşdın. (3, 203)**
(Könlüm şişəsi qəm daşından qırıldı,
İçinə və çölünə qan yayıldı.
Qorxuram ki, sən də vəfasızlar kimi
İçki küfrü və çölü din olmayasan.)

Növün II variantında misralar qısa heca ilə bitir. Bu variantın qəlibi fA'ilAtün, fA'ilatün, fA'ilü şəklindədir. Əmir Teymurun törəmələrindən olan Sultan İskəndər Şirazinin bu gözəl cinasla bəzədilmiş tuyuğu həmin qəlibdə qələmə alınmışdır:

**Tolun ayğa nisbət iytüm yarumu,
Ol hacaletdin kim oltı yarumu,
Tanrı-muyını? zəkatin min birey,
Ya Mısırni, Ya Halebni, ya Rumu.(3, 203)**
(Yarımı ayın on dördünə bənzətdim,
Ay səni görüb xəcalətdən yarım oldu.
Əgər onun saçının bir telinin zəkatinı mən versəm,
Ya Misiri, ya Hələbi, ya da Rumu verməliyəm.)

Onu da əlavə edək ki, Azərbaycan şairlərində (Q.Bürhanəddində, İ.Nəsimidə, Xətəidə) hər iki növə aid nümunələr, əsasən, cinassız qafiyələrlə müşayiət olunur.

Növün III variantını fərqləndirən yeganə əlamət odur ki, misralar ikiqat uzun hecalarla bitir. III variantın qəlibi fA'ilatün fA'ilAtün fA'ilAt (fA'ılan) şəklindədir.

İ. Nəsiminin aşağıdakı tuyuğu növün bu variantındadır:

**Ey sacın dövründə məstur afitab,
Vey üzün aləmdə məşhur afitab,
Utanır hüsnündən, ey hur, afitab,
Səndən oldu məstü məxmur afitab. (15, 575)**

Rübai ilə tuyuğun qarışıq salınması XX əsrdə Bakıda Nəsimi və Xətai şeirlərinin nəşri zamanı müəyyən yanlışlığa yol açmışdır. Məsələn: Nəsiminin əsərlərinin S.Mümtaz nəşrində (1928) "Rübailər" adı ilə verilən 165 dördlüyün hamısı tuyuğdur. Bunu ciddi qüsurlar hesab edən əruzşünas alim Ə.Cəfər yazır: "Bizim bu vaxta qədər rübai dediyimiz Nəsimi dördlükləri rübai deyilmiş. Rübainin mənşəcə əruzla əlaqəsi yoxdur". Əruz ərəblərin, rübai isə farslardır. Rübai xüsusi vəznə malik ayrıca janr və şeir şəklidir ki, özünəməxsus təfilələri və qəlibləri vardır. Əgər biz Nəsiminin bu 165 tuyuğunu rübai adlandırsaq, farsca yazılmış əsl rübailərini necə adlandırırıq?" (16, 108)² Ümumiyyətlə, Nəsiminin əsərlərinin sonrakı nəşrlərində də "Rübailər" kimi təqdim edilən dördlüklərinin əksəriyyəti tuyuğdur. Ş.İ.Xətəinin də 10-a qədər tuyuğu şairin əsərlərinin 1966-cı il (I cild) və bəzi sonrakı nəşrlərində yanlış olaraq rübai kimi verilmişdir.

Öz mənşəyini heca vəznli milli şeir şəkillərindən (dördlüklərdən) götürmüş tuyuğ türk dilinə yad olan əruzla üzləşmədə, təbii olaraq müəyyən çətinliklərə, vəzn əngəllərinə rast gəlmiş, əruzun "poetik qazanında" asanlıqla həll olmamışdır. Füzulinin dili ilə desək, Azərbaycan və ümumiyyətlə, türkdilli şairlər başqa janrlarda olduğu kimi, milli dildə tuyuğ şəklində də "nəzmi-nazik" (zərif şeir) yaratmaqdan ötrü vəzn "düşvarını" asanlaşdırmağın ciddi əziyyətinə qatılmalı olmuşlar. Təsadüfi deyil ki, yaradıcılığında bu janra xüsusi önəm verən, onun xeyli nümunələrini yaradan Q.Bürhanəddinin tuyuqları nə qədər mükəmməl, nə qədər dolğun, məzmunlu və üstün sənətkarlıq səviyyəsinə malik olsa da vəzn xəttələrindən xali deyil. Həm də bu xəttələr xeyli çoxdur. F.Köprülüyə görə tuyuğ səciyyə etibarlı ilə nə qədər millidirsə, bir o qədər də "gəlmə"dir. Yəni o, heca vəznli dördlüklər qədər milli sayıla bilməz: " Bu nəzm şəkli sırf türkcəyə məxsus olmaqla bərabər, məsələn, varsağı dərəcədə milli bir şəkil sayılmaz; çünki əruz vəznli ilədir. Mr.Gibb "Osmanlı şeiri tarixində tuyuğu 11 hecalı milli bir nəzm tərzini ədd etməklə çox yanılıyır." (13, 213)

Tuyuğun vəzn özəlliyində bürüzə verən qüsurlar, əsasən, imalə və zihafalarda özünü göstərir. Türk dillərində uzun və qısa səslər, hecalar olmadığından tuyuğda işlənən bəzi sözlərdə səslər və ya hecalar vəznin məcburi tələblərinə görə uzadılmalı, yaxud qısaldılmalı olur. Halbuki həmin səs, yaxud heca adı halda adı qaydada tələffüz edilir. Məsələn, "iki" sözündə uzun heca yoxdur. Ancaq Qazi Bürhanəddinin aşağıdakı tuyuğunda 3-cü misradakı "iki" sözündə "i" səsi məcburən uzun tələffüz olunmalıdır:

**Əzəldə həq nə yazmış isə bolur,
Göz nəni ki, gərəcək isə görür
İki aləmdə həqə sığınmışuz,
Toxtamış nə ola, ya axsax Temur. (4, 614)**
fA'ilatün , fA'ilAtün, fA'ilün

Qafiyə tuyuğun vacib poetik elementlərindən biridir. Qafiyə quruluşuna görə tuyuqlar üç cür ola bilər: aaba; aaaa; abcb. Sonuncu variant kifayət qədər az işlənir və Azərbaycan şairləri, demək olar ki, bu formadan istifadə etməmişlər. Q.Bürhanəddin və Ş.İ.Xətəinin tuyuqlarının əksəriyyəti aaba şəklində qafiyələnir.

İ. Nəsimi isə qafiyələnmədə ikinci varianta daha çox meyil etmişdir. Onun 1973-cü ildə çap olunmuş "Seçilmiş əsərləri"yə daxil edilmiş (əvvəlcə dediyimiz kimi burada "Rübailər və tuyuqlar" bölməsində verilən bütün rübailər əslində tuyuğdur) 330 tuyuğdan 44-ü aaba, 286-sı isə aaaa şəklində qafiyələnir.

Q. Bürhanəddindən - aaba:

**Dünyada gerçək aşiq qanı, qanı,
Aşiq isən gözünün qanı qanı?
Hər aşiq məşuq üçün baş oynarsa,
Bən aşiqün yoluna canı, canı! (4,625)**

İ.Nəsimidən - aaaa:

***Favü zadü lamə düşdü könlümüz,
Kəbəvü ehramə düşdü könlümüz
Sünbülün tək damə düşdü könlümüz.
Arızıy-kamə düşdü könlümüz. (15, 586)***

Nəsiminin bir çox tuyuğlarında, o cümlədən bu nümunədə həmqafiyə sözlərdən sonra bütün misralarda rədiflər işlədilir.

Tuyuğda həmqafiyə sözlər həm cinaslı, həm də cinassız ola bilər. Cinaslı qafiyələrdən istifadə etmək Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığı üçün səciyyəvi deyil. Xətəinin, ümumiyyətlə, cinaslı tuyuğu yoxdur. Q. Bürhanəddin və İ.Nəsiminin isə hər birinin bu tipdə cəmi bir neçə tuyuğu vardır. Həmin cinaslı tuyuqlarda isə yalnız iki misra (1-ci və 2-ci misralar) cinaslı olur. Yuxarıda Q.Bürhanəddindən verdiyimiz nümunədə 1-ci və 2-ci misralardakı “qanı” sözü cinas məqamında işlənmişdir (1-ci misrada sual əvəzliyi - qanı?, hanı?; 2-ci misrada isim - “qan”+ məsubiyyət şəkilçisi “ı”).

Lakin cığatay türkcəsində yazan Orta Asiya şairləri tuyuqlarda cinaslı qafiyələrdən daha çox yararlanmışlar. Həm də çox vaxt onların şeirlərində bütün misralardakı həmqafiyə sözlər cinas məqamında işlənir. Bu mənada onlar tuyuğun həqiqətən gözəl, cazibədar nümunələrini yarada bilmişlər.

Lütfinin, Sultan İskəndər Şirazinin, Hacı Akca Kəndinin, Ə.Nəvainin, Ətainin, Z.M.Baburun yaradıcılığında cinaslı tuyuqların kifayət qədər mükəmməl örnəkləri ilə qarşılaşırıq. Yuxarıda biz cinaslı tuyuqların yüksək sənətkarlıqla qələmə alınmış nümunələri ilə tanış olduq. Tuyuğ milli bir janr kimi türk şairlərinin yaradıcılığında, əsasən, XIV-XVI yüzilliklərdə dəbdə olmuş, sonrakı əsrlərdə işləklidən qalmışdır. Bu şeir şəklinə, əsas etibarilə, həmin əsərlərin Azərbaycan və Orta Asiya şairlərinin poetik irsində rast gəlirik. Osmanlı şairləri isə bir poeziya janrı kimi, demək olar ki, ona müraciət etməmişlər.

“Tuyuğ ” istilahnın lüğəvi mənası ilə bağlı fikirlər müxtəlifdir. N.S.Banarlı onun “imalı və cinaslı şeir” anlamında işləndiyini söyləyir. (3, 202) Digər fikrə görə bu istilah “duymaq” sözündən olub “duyulan, hiss edilən bir şey haqqında söylənən şeir” mənasını verir. Üçüncü fikrə görə bu poetika termini “toy”(toy,şənlik) sözü ilə “uq” leksik şəkilçisindən (ıq⁴ - isim düzəldən leksik şəkilçidir) düzəlib “toyda, şənlikdə, məclisdə oxunan şeir, nəğmə” anlamında işlənmişdir.

Üçüncü fikir həqiqətə daha yaxın görünür. Çünki Ə.Marağayı bu tipli şeirlərin ilk çağlarda müəyyən melodiya ilə şənliklərdə, məclislərdə mahnı kimi oxunduğunu söyləyir. Deməli, bu istilah da özünün ilk mənə və nəşət qaynağını oradan götürə bilər.

Mövzu dairəsinə, ideya çalarlarına gəldikdə, tuyuqlar mövzu və ideya baxımından əlvan və rəngarəngdir: ictimai, fəlsəfi, əxlaqi, dini mətləb və ideyalar, didaktika, öyüd-nəsihət, eşq və məhəbbət, igidlik və ərənliyin tərənnümü, həyat və varlığın müəyyən məsələlərinə konkret münasibət və s. tuyuqların ideya-mövzu qalereyasına daxildir. Bu janra aid bədii örnəklərdə həm dünyəvi, həm dini, həm də sufiyanə-hürufiyənə, irfani mətləblərin ifadə olunduğunu görürük. Azərbaycan ədəbiyyatında Q.Bühanəddinin tuyuqlarında dünyəvi motivlər, əxlaqi-didaktik fikir, eşqin, qazilik və ərənliyin tərənnümü aparıcıdır. İ.Nəsimidə sufi-hürufi görüşlər janrın əsas mövzu və ideya axarını təşkil edir. Ş.İ.Xətəinin tuyuqları isə, əsasən, dini mövzuda olub imamətlə, şiə-qızılbaş ideyalarının təbliği ilə bağlıdır. Hökmdar şairin aşağıdakı tuyuğu deyilən fikrin aydın poetik sübutudur:

***Mən Hüseyni məzhəbəm, şahın qulu,
Yeni kim, mənidir, Allahın qulu.
Ey Xətai, padişah olmaz kişi,
Olmayınca uş bu dərğahın qulu. (8, 223)***

Tuyuğların mövzu dairəsi, ideya xətləri, sənətkarlıq və dil-üslub xüsusiyyətləri ayrıca məsələlər olduğundan, burada bu barədə danışmağa ehtiyac görmürük. Çünki bunlar ayrıca, həm də məxsusi araşdırma tələb edir. Ümumiyyətlə, tuyuqlar gərəkli bədii-mənəvi sərvət kimi, istər türkdilli poeziyanın, istərsə də konkret olaraq Azərbaycan ədəbi xəzinəsinin zənginləşməsində əhəmiyyətli rol oynamış, həmin xəzinənin qiymətli söz inciləri kimi bu gün də öz dəyərini itirməmişdir.

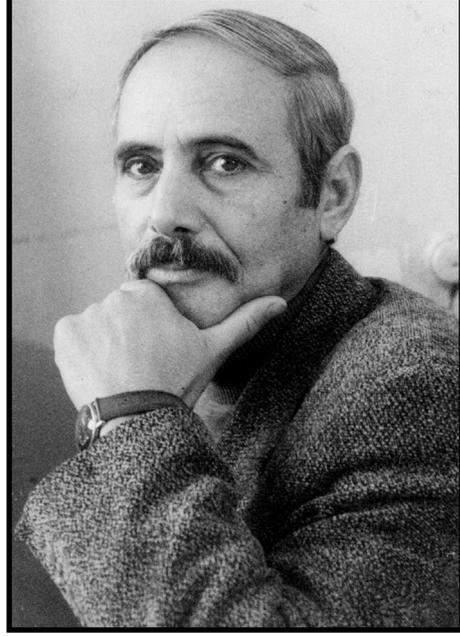
Ədəbiyyat

1. Babur Z. M. Müxtəsər. Daşkənd, 1971
2. Bağırov A. Tuyuğ haqqında bəzi mülahizələr . Azərb. SSR EA-nın xəbərləri (ədəb dil və inc. ser.). 1982, № 3, s. 50-53
- 2a. Багиров А. Туюг в тюркоязычной поэзии. Автореф.канд. дис., Ташкент, 1983
3. Banarlı N.S. Resimli türk edebiyatı tarihi. I c., İstanbul, 1998, s. 202-203
4. Bührhanəddin Q. Divan. Bakı 1988
5. Cəfər Ə. Əruzun nəzəri əsasları və Azərbaycan əruzü. Bakı, 1977
6. Gibb E. A History of Ottoman Poetry. London, 1900, Vol. 1., s.90
7. Həsəni B. Q. Bührhanəddin yaradıcılığının tədrisi. "Azərb. dili və ədəb. tədrisi" jur. 2000, № 2, s. 23-28
8. Xətai Ş.İ. Əsərləri. Bakı, 2005.
9. Kaşğari M. Divanü lüğət-it-türk. I c.; IV c. Bakı, 2006
10. Kərimov T. "Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında tuyuğ və rübai janrı" . Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası" (məqal. məc.). I kitab, Bakı, 1989, s. 66-83
11. Короглы Х.Г. «Трансформация жанра туюг. Типология и взаимосвязи фольклора народов СССР». М.;1980, стр. 192-207
12. Köprülüzadə M.F. "Türk klasik edebiyatında hususi nazım şəkilləri". Tuyuğ - Türk dili və edebiyatı haqqında araşdırmalar. İstanbul. 1934, s. 204-256
13. Köprülü F. Edebiyat araşdırmaları. Türk tarih kurumu basımevi. Ankara, 1966, s. 210-211
14. Мелиоранский Т.И. Отрывки из дивана Ахмеда Бурхан-ед-дина Сивасского. «Восточные заметки» спв. 1895, стр. 131-152
15. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1973
16. Nəsimi İmadəddin (məqalələr məcmuəsi). Bakı, 1973
17. Nəvai Ə. Mizanül-Övzan (ciğataycadan çevrirəni, qeydlərin və şərhlərin müəllifi: Quliyev T.). Bakı, Nurlan, 2006
18. Nevai Alişir. Mühakemetü'l-lüğateyn. Ankara, 1941
19. Самойлович А.Н. Ёбране стихотворений императора Бабура. Петроград, 1917, стр. 187-188
20. Самойлович А.Н. Четверостишия - туйуги Неваи. С.Б. «Мусульманский мир», вып: 1, Петроград, 1917, стр. 10-22
21. Самойлович А.Н. Хивинские туйуги XIX в., -ДАН-В, 1927, стр.43-44
22. Стеблева И.В. К вопросу о происхождении жанра туюг. Сб. «Тюркологический сборник» М.:, 1970, стр. 136-147
23. Усманов Х. Древние истоки тюркского стиха. Казань, 1984
24. Vəlixosayev B. Əlişir Navoi və onun uzdaşları təlqinində tuyuğ. "Ədəbi miras" məc., Daşkənd, 1973, №3, s. 148-151

TOFIQ CAVAD OĞLU MAHMUDOVUN UNUDULMAZ XATİRƏSİNƏ

"Azərbaycan" jurnalına ağır itki üz verdi: jurnalımızın məsul katibi Tofiq Mahmudov ağır xəstəlikdən sonra vəfat etdi. Tofiq Azərbaycan mətbuatında böyük xidmətləri olan bir insandı. O, düz 50 il Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin ədəbi orqanlarında; əvvəlcə "Ulduz" jurnalında, 1984-cü ildən isə "Azərbaycan" jurnalında (34 il) çalışmışdır. Vicdanla çalışmışdır. Dövlətimiz də onun bu xidmətlərini yüksək qiymətləndirib, "Tərəqqi" medalı ilə mükafatlandırmışdır.

Tofiq sonuncu dəfə aprel ayının əvvəllərində redaksiyaya gəlmişdi. Halı heç özündə deyildi, mənə kənara çəkib "yaxşı hiss eləmirəm özümü" - dedi, - "etiraz eləmirənsə, mən gedim evə, dörd-beş gün yatım, sistem qoysunlar, sonra Allah qoysa qayıdaram, işimiz çoxdu". Qayıtmadı...

Amma hər gün əlaqə saxlayırdıq onunla: o mənə, mən ona zəng vururdum. Ona hər şeyi unutduran futboldan danışırıdım; daha çox da jurnalın gündəlik qayğılarından. Xəstə-xəstə o, növbəti nömrələrin çapa hazırlanmasında, yayımında iştirak etmək istəyirdi... "İstəyirdi" yox, can atırdı. Son nəfəsinə kimi redaksiya ilə əlaqəsini kəsmədi.

Deyirlər, Tofiq son aylar bərk sınıxılmış; mən onu o vəziyyətdə görmədim. Hiss edirdim ki, heç o da görüşməyimizi istəmir. Ona görə də Tofiq mənim yadımda çevik, qıvrıq, sağlam bir insan kimi qalıb, həmişə də belə qalacaq.

İntiqam QASIMZADƏ

TOFIQSİZLİK

İllər boyu dostluq etdiyim, bəzən dərdimizi, sevincimizi birgə bölüşdüyümüz Tofiq Mahmudov artıq yoxdur. Əlbəttə, bizim bu dünyada Tofiq Mahmudov yalnız xatirələrdə yaşayır və yaşayacaq.

O, əsil dost idi. Çox vaxt bir yerdə işə gələr, bir yerdə də Əhmədliyə yol alardıq. Metroda söhbətlərimiz yüz yerə səpələnərdi. Ən çox ailəsindən, ömür yoldaşı Son xanımdan, oğlu Əvəzdən və nəvələrindən söz açardı. Qızlarını da çox sevərdi. Onun əsl ata sevgisinə heyrət edərdim.

Tofiqin dostluq etdiyi insanların da bir çoxu həyatda yoxdu. Nə Ələkbər Salahzadə, nə də Tofiq Abdin. İndi onlar yəqin ki, o biri dünyada birdilər. Elə bilirəm, bu adamlar torpağı da zینətləndirəcəklər.

Ruhun şad olsun!

Vaqif YUSİFLİ

“DARVAZANI AÇIQ QOY”

Son illər Tofiqlə tez-tez görüşməyimizin başlıca səbəbi o idi ki, hər ikimiz günlərimizin çoxunu bağ evində keçirirdik və bizim bağlarımız yaxındı. Əl telefonumda adını görəndə onu qabaqlayırdım:

- Neçə dəqiqəyə gəlirsən?

Ucadan gülürdü və deyirdi: “Darvazanı açıq qoy.”

Amma mən Tofiqin gələcəyinə o qədər də inanmırdım, çünki bu sayaq vədlərin ondan birində sözünə xilaf çıxmırdı... Və mən hiss eləyirdim ki, sadəcə darıxdığı üçün mənə telefon açıb.

İnişilin fevralında təsadüf elə gətirdi ki, mən onun da meynələrini budayası oldum və həmin payız Tofiq on - on beş tənəyindən xeyli üzüm dərdi və ailə üzvlərinə bildirdi ki, bu, Məmmədin xidmətidir. Mənə qarşı münasibətindəki dəyişikliyi isə sezməmək mümkün deyildi və demək olar ki, yanıma əliboş gəlmirdi. Bu minvalla ertəsi il də onun bağındakı üzüm kollarını budayası oldum. Ən çox xoşuna gələn isə uzun çubuqların güdara (firqəndi) edilməsi idi, axı bu qayda ilə yeni kollar meydana gəlirdi. Bu ilin fevral ayında isə o, səhhəti ilə əlaqədar olaraq bağa gələ bilmədi və mənə kürəkəni bələdçilik elədi.

Son aylarda dostlarla da görüşmək istəmirdi, amma mənim təklifimə “yox” demədi, yenə də ədəbiyyatdan başqa hər şeydən danışdıq. Soz sözü isə bağındakı tənəklərlə bağlı oldu:

- Əziz utancaqdı, ola bilər ki, yazda səni axtarmasın, özün gəlib meynələri kəsərsən.

Mən ona:

- Yazda o bağa birlikdə gedəcəyik, - dedim.

Gülümsədi. O, ümumiyyətlə, ən çətin anlarında belə gülümsəməyi, təbəssümünü bütün münasibətlərin üstünə duz kimi səpməyi bacarırdı... Acılarını paylaşmağı isə qətiyyətlə sevmirdi.

Məmməd ORUC

SƏHƏR AÇILIR, TOFIQ...

...Bildirdim ki, əvvəl-axır bu xəbəri eşidəcəyəm, Tofiq. Ona görə də sən son dəfə redaksiyaya gələndə, qədim kitab rəfində nəyisə axtaranda hər şeyi yadımda saxladım: əllərinin titrəyişini, kədərli təbəssümünü, kürəyinin azca ağrıdığı - deməyini... Və bir də ayrılıqda dedin ki, bircə iynən qalıb, onu da vurdurub biri gün çıxırsan işə. Amma sənə heç nədən xəbər yox idi, heç nədən. Son dəfə gedirdin, təbəssüm kimi çəkilib hamının üzündən gedirdin, pilləkənləri sürüşə-sürüşə, adamlarla görüşə-görüşə, Sahil bağından əl-ayağını çəkib gedirdin.

Bəzən deyirlər, kaş bunu bilsəydik, nə isə eləyərdik. Bax, mən bu son gedişi bilirdim, əlimdən nə gəldi ki...

Südabə xanım səhər zəng elədi ki, Qəşəm, işə bir az tez gəl, gedək Tofiq yola salmağa. Kövrək, hıçqırıqlı bir səslə - dedi. Mənim xasiyyətimdir soruşmaq. Nə vaxt keçindi? - soruşdum. - Dünən axşam saat 19-da. Demək, Günəşdən sonra. Üz-gözüm qırışmağa başladı. Demək, Tofiq Günəşi bir də görməyəcək. Günəşə baxdım, istədim Günəşi bağrıma basam. Mən hələ Günəşin indiki qədər qədrini bilməmişdim. İstər- istəməz kitab vərəqləri kimi qırışmış üzümdən, dilimdən yox, mehiz üzümdən bir cümlə qopdu: Səhər açılır, Tofiq, Günəş də çıxıb. Sən indi hardasan?

İşə gəldim, bu, onun stoludur. Bu, çay stəkanı, bu, əl dəsmalı. Bu da qışda paltosunu asdığı asılqan. Bu da dəstə-dəstə büküb saxladığı şəkillər.

“Azərbaycan” jurnalının arxiv şəkilləri. Jurnalın məsul katibi kimi Tofiqin ən yaddaqalan şirin xatirəsidir bu kiçik qutular. Kimin şəkli yoxdur orda?! Tofiq onları göz bəbəyi kimi qoruyub.

İlk yadıma düşən Məmməd Oruc oldu. Elə bilirdim o desə ki, yalan xəbərdir, doğrudan da inanardım ki, yalandı. Çünki onların həmişə bir bağ söhbəti olardı. Tofiqin Mərdəkandakı bağı. Toyuqlar... Bostan... Üzüm tənəkləri. Bir dəfə bağda tülkünün toyuqlara hücumu. Məmməd Orucun üzüm tənəklərini budaması. Bağbanı Məmməd Orucuydu bağın. İlk baxışda bu dediklərim adlıq cümlələr kimi görünə bilər. Amma bu bağ söhbəti o qədər şirin idi ki, qulaq asmaqdan doymaq olmurdu. Ona görə düşündüm ki, Məmməd Oruc bəlkə deyər: - İndi bağdan gəlirəm, Tofiq də ordaydı...

Ən çətin adamla belə, Tofiq ünsüyyət qura bilirdi. Tofiqin ilıq, doğma bir səmimiyyəti vardı. Bu səmimiyyət çilənirdi; işə, dostla, tanışa, hər yere. Hər şey burdan başlayırdı. Tofiqin üz-gözündə bir “nəvə”, “övlad”, “qardaş” sözü vardı. Tofiq onların hamısını işə gətirirdi. Hər dəfə telefonla danışanda sözünün sonunu “tamam”la bitirirdi. Bunu, adətən, kefi kök olanda eləyirdi. Zəng eləyib bir söz soruşanda nə deyirdinsə, Tofiq o başdan “tamam” dedisə, demək, hər şey gözəldi.

Tofiqin “üçü”ndə Məmməd Oruca astaca deyirəm, qardaş, bu dünya nəyə lazımdı? Adam gerçəkdən ölmüş...

Məmməd Oruc müdriksinə deyir:

-Lazımdır.

-Nəyə lazımdır axı?

-Elə ölməyə görə lazımdır.

Diksinirəm. Çünki Məmməd Orucun da qorxduğunu hiss eləyirəm.

Qəşəm NƏCƏFZADƏ

İŞ YOLDAŞIMIZIN XATİRƏSİNƏ

Tofiq Mahmudla “Azərbaycan” jurnalı redaksiyasında düz 15 il çiyin-çiyinə işləmişik. Səmimiyyəti, xoş xasiyyəti ilə seçilən Tofiq müəllim kollektivdə hamı ilə mehriban idi. Ötən illər ərzində mən iş prosesində təbii ki, daha çox məsul katibimiz Tofiq müəllimlə ünsiyyət saxlayırdım. Ona görə də nömrənin materiallarının oxunuşunu başa çatdırmağımı ilkin olaraq ona bildirdim.

Beləcə, bizim iş yoldaşlığımız elə ilk oxuduğum nömrənin hazırlanmasından sonra səmimi dostluq münasibətlərinə çevrilmişdi.

Xəstə olduğu bir neçə ay ərzində də mən adətətim üzrə nömrə çapa hazır olan kimi Tofiq müəllimin telefonunu yığıb “məruzə” edir, bir az da zarafatlaşırdıq. Telefon söhbətlərimiz zamanı həmişə də iş yerimiz üçün yaman darıxdığını söyləyir, mən isə hamımızın onun tezliklə sağalıb işə çıxmasını gözlədiyimizi bildirirdim.

Tofiq müəllim böyük həyat yolu keçmiş bir insan idi...

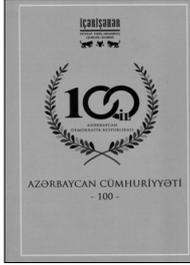
Tofiq müəllim heç vaxt haqqı nahaqqa dəyişməz, Allahtərəfi mövqeyində qalardı.

Tofiq müəllimin xoş xatirəsi qəlbimizdə həmişə yaşayacaq.

Ağahüseyn ŞÜKÜROV

ALLAH RƏHMƏT ELƏSİN!

◆ K i t a b r ə f i

AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİ 100 **“Elm və təhsil”, 2018**

Bu kitab Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuşdur. Kitabda Cümhuriyyətimizin yaranması, qısa müddət ərzində dövlətçiliyin təşəkkül tapması, həyata keçirilən islahatlar, beynəlxalq aləmlə əlaqələri və s. məsələlər öz əksini tapmışdır. Topluda Solmaz Rüstəmov - Tohidinin, Anar İsgəndərovun, Firdovsiyyə Əhmədovanın, Nəsiman Yaqublunun, Musa Quluzadənin, Azər Turanın, Sevdə Süleymanovanın, Qərənfil Xəlilovanın və b.-nin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə bağlı müxtəlif məzmunlu yazıları öz əksini tapır.

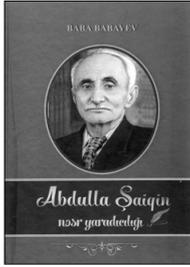
Toplunun elmi redaktoru tarix üzrə fəlsəfə doktoru Firdovsiyyə Əhmədovadır.

HÜSEYN CAVID - 135 **Bakı, “Zərdabi LTD” MMC, 2018**

Kitab dahi dramaturq, görkəmli ədib Hüseyn Cavidin 135 illik yubileyi münasibəti ilə çap edilib. Nəşrdə yer alan şeirlər, poemalar “Kaspi” təhsil şirkəti, “Kaspi” qəzeti, Artkaspi.az mədəniyyət və ədəbiyyat portalının birgə keçirdiyi “Hüseyn Cavid - 135” adlı şeir müsabiqəsinə göndərilən yüzlərlə bədii nümunələrin arasından seçilib. Kitabda Sona Vəliyevanın H.Cavidə həsr etdiyi “Tanrının sevdiyi səma” məqaləsi də

təqdim olunur.

BABA BABAYEV. **ABDULLA ŞAIQIN NƏSR YARADICILIĞI** **Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, 2018**

Filologiya elmləri doktoru Baba Babayevin “Abdulla Şaiqin nəsr yaradıcılığı” monoqrafiyasında tanınmış şair, dramaturq, tərcüməçi və pedaqoq Abdulla Şaiqin nəsr yaradıcılığı təqdim olunur. Kitab “Giriş”, “A.Şaiqin hekayə yaradıcılığı”, “Hekayələrdə poetik komponentlər”, “Yeni tipli povest və romanlar”, “Povest və romanlarda sənətkarlıq məsələləri”

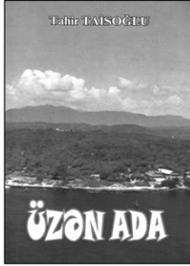
hissələrindən ibarətdir. Kitabın elmi redaktoru akademik İsa Həbibbəylidir.

FƏRİDƏ SƏFİYEVƏ. BİR ÖMRÜN İZİYLƏ **Bakı, “Elm”, 2018**

Filologiya elmləri doktoru, professor Fəridə Səfiyevanın “Bir ömrün iziylə” kitabı Azərbaycan fəlsəfə tarixinin banisi, akademik Heydər Hüseynovun həyat və yaradıcılığına həsr edilmişdir. “Uşaqlığı və təhsil illəri”, “Ailə həyatı”, “Fəaliyyət illəri (30-40-cı illər)”, “Müharibə illəri fəaliyyəti” bölmələri, həmçinin ayrı-ayrı monoqrafiyaları haqqında yazılar əks olunan bu kitab görkəmli filosofun portretini, fikir dünyasını canlandırır. Kitabda həmçinin H.Hüseynovun biblioqrafiyası, şəxsi arxivində olan sənədlər və həyat lövhələrini əks etdirən sənədlər də təqdim olunur.

Kitabın redaktorları akademik Nizami Cəfərov və professor İzzət Rüstəmovdur.

TAHIR TAIŞOĞLU
ÜZƏN ADA
Bakı, Azərnəşr, 2017

1970-ci illərin sonlarında ədəbiyyata gələn Tahir Taisoğlunun bu yeni kitabı uşaqlar üçün yazılmış şeirləri və poemaları əhatə edir. Bu şeirlərdə uşaqların maraqlı dünyasını, təbiətlə ünsiyyətlərini, ata-ana sevgisini görürük. Kitaba müəllifin "Qarpız", "Dənizli günlərimiz", "Çayırın vətəne qayıtması", "Qırılmış qarpız əhvalatı" kiçik poemaları da daxil

edilmişdir.

ETİBAR KƏRİMLİ
ANTİK ƏDƏBİYYAT VƏ BİZ
Bakı, "Avropa" nəşriyyatı, 2018

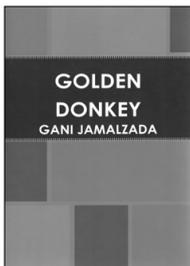
"Antik ədəbiyyat və biz" kitabı Azərbaycanda antik ədəbiyyatın tədqiqi tarixinin bu kontekstdə qədim dövrün Şərq-Qərb elmi-ədəbi əlaqə və təsirlərini araşdırmaya cəlb edən fikir və mülahizələr öz əksini tapmışdır.

Kitabın elmi redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Çingiz Hüseynov, rəyçi şərqşünas Gülbənzir Əhmədzadədir.

GÜLƏMƏİL MURAD. QƏHRƏMANLIQ YÜKSƏKLİYİ
"Elm və təhsil", 2018

Azərbaycan ordusunun 100 illiyinə həsr olunan bu kitabda Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Həmid Şükürovun keçdiyi həyat yolu, Aprel döyüşlərində göstərdiyi qəhrəmanlığı əks olunur. Kitabdakı şeirlərin müəllifi də Güləmail Muradadır. Kitaba akademik Nizami Cəfərov ön söz yazmışdır.

QƏNİ CAMALZADƏ. "Golden Donkey" (Qızıl xotuq)
Bakı, "Qanun", 2018

Qəni Camalzadənin bu günlərdə ABŞ-da çap olunmuş, bir neçə il qabaq isə "Azərbaycan" və "Literaturniy Azerbaydjan" jurnallarında (Nadir Ağasiyevin və Mədinə Eldarovanın tərcüməsində) "Fosforlu əkizlər" adıyla işıq üzü görmüş tarixi romanı belə adlanır. Q.Camalzadənin bəzi yumoristik hekayələri də daxil edilmiş bu topluya Siyavuş Məmmədzadə və Məmməd Oruc ön söz yazmışlar.

ADƏM ASNİ. "Bir rəya həsrətində"
Bakı, "Nurlar" nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi, 2018

Bədii yazılarını, şeirlərini, hekayələrini, esselərini 50 yaşından sonra çap etdirməyə başlamış və oxucu rəğbətini qazanmış Adəm Asninin yeni nəfis kitabı Əməkdar jurnalist Əbülfət Mədətoğlunun ön sözüylə açılır. Ə.Mədətoğlu yazır ki, müəllif sözün, yaradıcılığın içərisində olan ədəbiyyatla yaşamağı bacaran bir qələm adamıdır.

